

899.969

ج 15 - ق. 4

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔՐԴԱՌԱՎՈՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՆԿ	
ՀԱՄԱՐ:	16
ԽՈՐՀԱՆՁ:	2700000000231
ՀԱՄԱՐԱՆԱԾԱԳՐԱՑՈՂ:	899 969 \$ 15

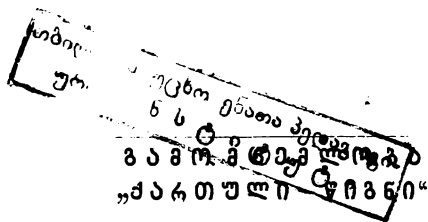
ილია ჭავჭავაძე

ნაწერების სრული კრებული

ცხრა ტომად

შედარებული პირველ-წყაროებთან
და შევსებული ახალი ტექსტებით

პავლე ინგოროშვას და ალ. აბაშელის
რედაქციით

ილია ჭავჭავაძე

ტ. მ. მ. IV

წერილები
ლიტერატურაზე
და ხელოვნებაზე

ტფილისი — 1927 წ.

ს. ს. შ. უ. ს. პოლიგრაფტრესტის 1-ლი სტანბა. პლენ. პრ. № 91.
პ/1—27 მთავარლ. № 1821. შეკვ. № 3032/448. დაიბეჟდა 5000.

წინასიტყვა

კრებულის წინამდებარე მეოთხე ტომში მოვათავსეთ ილიას წერილები ლიტერატურისა და ხელოვნების საკითხებზე.

ილიას ეს ნაწერები, მთლიანის სახით, პირველად ხდება მისაწვდომი ქართველი მკითხველისათვის. არც ავტორის სიცოცხლეში და არც შემდეგ ეს ნაწერები მთლიანად გამოცემული არ ყოფილა.

ცალკე გამოცემის სახით დღემდე არსებობდა მხოლოდ პატარა კრებული წერა-კითხვის საზოგადოებისა, დაბეჭდილი 1909 წელს *); მაგრამ აქ წარმოდგენილი იყო მხოლოდ განსაზღვრული ნაწილი ილიას ამ ლიტერატურული მემკვიდრეობისა. სახელდობ, ჩვენს გამოცემაში მოთავსებული 20 ტექსტიდან, აქ დაბეჭდილი იყო მხოლოდ 5 ტექსტი და ერთი ნაწყვეტი. შედარებით წერა-კითხვის საზოგადოების ამ კრებულთან ჩვენს გამოცემაში პირველად იბეჭდება შემდეგი ნაწარმოებნი:

1. საქართველოს მოამბეზედ.
2. სხარტულა (— „რედაქტორი და მისი რაინდი ბაქია“).
3. სხარტულა (— გიორგი თუმანიშვილზედ).
4. საქართველო.
- 5-6. წერილი იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო და მისივე მოკლე ბიოგრაფია.

*) იხ. „ილია ჭავჭავაძის ნაწერები, I, კრიტიკა“ (წ.-კ. საზ. გამოცემა № 97, 1909 წლ.).

7. წერილები ქართულს ლიტერატურაზე (მთლიანად).
8. მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ორბელიანისა.
- 9-10. სიტყვები გრ. ორბელიანზე და ნ. ბარათაშვილზე.
11. სფირიდონის და თადეოზის ბაასი.
12. წერილი მეგობართან.
13. სარდიონ მესხიევის კრიტიკის გამო.
14. ნაწყვეტები წერილიდან: „ცისკარი“ 1857-1862 წლამდინ.
15. ნაწყვეტი: ხელოვნება და მეცნიერება.

უმრავლესობა ილიას ამ ნაწარმოებთა გაბნეული იყო სხვადასხვა პერიოდულ ორგანოებში თუ სხვა გამოცემებში, წარსული საუკუნის 60-იანი წლებიდან—90-იან წლებამდე, ზოგჯერ ავტორის ხელმოუწერელად. ან ფსევდონიმებით. ხოლო ზოგიერთი ნაწერი სრულებით არ ყოფილა დაბეჭდილი და პირველად იქმნა აღმოჩენილი ილიას ხელნაწერებში (— ასეთებია მეტი წილი მე-7 წერილისა, და მე-13, 14 და 15 წერილები).

ილიას ხელნაწერებში ახლად აღმოჩენილ დაუბეჭდავ მასალებიდან განსაკუთრებულ შენაძენად უნდა ჩაითვალოს მე-7 წერილი: „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, რომლის მხოლოდ ნაწილი იყო გამოქვეყნებული ავტორის სიცოცხლეში (I და IV თავი), და რომლის მთლიანად დაბეჭდვა ავტორს ვეღარ მოუხერხებია საცენზურო პირობებისა გამო.

როგორც ამ ახალ ტექსტებს, ისე საერთოდ ამ მეოთხე ტომში მოთავსებულ მასალებს აქ აღარ ვეხებით დაწვრილებით; მათ შესახებ საუბარი გვექნება ილიას ნაწერების კრიტიკულ განხილვაში, რომელიც მეცხრე ტომში იქნება მოთავსებული. ხოლო ამ მეოთხე ტომს დართული აქვს სპეციალური ხასიათის წერილი, სადაც წარმოდგენილია ცნობები ქრონოლოგიურ საკითხებზე და ბიბლიოგრაფია ტექსტების შესახებ.

* *

დამატებით, აქ საჭიროდ მიგვაჩნია განმარტება ნაწარმოებთა რიგის შესახებ.

გამოცემის ძირეულ ნაწილში წერილები დალაგებული გვაქვს ქრონოლოგიურის თანამიმდევრობით *.

წიგნის ბოლოში დაიბეჭდა სამი ცალკე ჯგუფი (— აქაც ქრონოლოგიური რიგის დაცვით თვითეულ ჯგუფში); სახელდობ:

1. სიტყვები;

2. წერილები, გამოქვეყნებული „სფირიდონ ჩიტორელიძის“ ფსევდონიმით, რომელთაც თავისი ხასიათით აგრეთვე განკერძოებული ადგილი უჭირავთ;

3. დაუმთავრებელი წერილები და ნაწყვეტები.

—————

*) აქ დაშვებული იქმნა მხოლოდ ერთი გამონაკლისი; სახელდობ, წერილები საერთო სახელწოდებით „ს ხ ა რ ტ უ ლ ა“ („რაინდი ბაქია“ და გ. თუმანიშვილზედ) — ერთად მოვათავსეთ.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

	გვ.
წინასიტყვა	V
* *	
1. ორიოდ სიტყვა თ. რევაზ ერისთავის კაზ- ლოვიდგან „შეშლილის“ თარგმნაზედა .	3
2. პასუხი	29
3. საქართველოს მოამბეზედ	65
4. სხარტულა (— რედაქტორი და მისი რაინდი ბაქია) .	87
5. სხარტულა (— გიორგი თუმანიშვილზედ) .	119
6. საქართველო. [ზოგიერთი რამ]	145
7. რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს	161
8. იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო.	171
9. მოკლე ბიოგრაფია იოსებ დავითაშვილისა.	178
10. აკაკი წერეთელი და ვეფხის-ტყაოსანი	183
11. ახალი დრამების გამო	201
12. წერილები ქართულ ლიტერატურაზე .	215
13. მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ორბელიანისა .	261

* *

14. სიტყვა გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავე-
ბაზე 277
15. სიტყვა ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის
გადმოსვენებაზე 283

* *

16. სფირიდონის და თადეოზის ბაასი 289
17. წერილი მეგობართან 357

* *

18. ჭარდიონ მესხიევის კრიტიკის გამო 369
19. „ცისკარი“ 1857-1862 წლამდინა 377
20. ხელოვნება და მეცნიერება 401

ილიას ნაწარმოებთა ტექსტი და ქრონოლოგია.
(წერილი პავლე ინგოროყვასი) 407—441

წერილები
ლიბერალურად
და ხელმძღვანელად

მ რ ი მ დ ე ს ი ტ ყ ვ ა
«გეგულილი»-ს თარგმანად
(1860)

ო რ ი ო დ ე ს ი ტ ყ ვ ა

თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის

კაზლოვის-მიერ „შეშლილის“ თარგმანზედა.

როცა გაგვახსენდება კაზლოვი და მისი პოეზია, თუკი არის პოეზია მის დაძალებულ ცრემლიან ლექსებში, როცა გაგვახსენდება, მაშინვე ენაზედ მოგვადგებიან ჩვენ სასიქადულო რუსთაველის სიტყვები, მხოლოდ ჩვენებურად კი დავიწყებთ ხოლმე:

„კაზლოვის ლექსი ცოტაი, ნაწილი მოშაირეთა,
ვამსგავსე შვილდი ბედიითი ყმაწვილთა მონადირეთა, —
არ ძალუძს სრულ-ქმნა სიტყვათა გულისა გასაგმირეთა;
და დიდსა ვერ მოჰკვლენ, ხელად აქვს * ხოცვა ნადირთა მცირეთა“.

ეს ლექსები, თუ არ ამბობდნენ კაზლოვს, სრულიად არ ამცირებენ: კაზლოვის ნიჭი სწორედ იმ ყრმა მონადირეების შვილდია, რომელიც ტოროლის და ჩიტის მეტს ვერას განგმირავს. თუმცა ზოგიერთნი რუსნი ხედვენ კაზლოვში რაღაც პატარა ტალანტსა, მაგრამ ჩვენ სრულიად არაფერს არა ვხედავთ; და თუ ვხედავთ, პატარას კი არა, ძალიან უპატარესსა, ბეწვის ოდენას, ისიც იმისთვის, რომ

*) ჭ, ჭჷ, ჟ, ჯ, კ ეს ასოები არ გვიხმარია ჩვენ სტატიაში; თუ, ვინცობაა, ეს ენის წინააღმდეგ მიაჩნდეს ვისმეს, ჩვენ ყოველთვის მზად ვართ გავსცეთ პასუხი და გამოუცხადოთ, რა მიზეზითაც არა ვხმარობთ.

ორიოდე ლექსი აქვს. მართლა-და ცოტა სიაშოვნებით წასაკითხავნი და გრძნობით გამოთბარნი. აი ის ლექსები, რომელნიც ჩვენ საუკეთესოდ მიგვაჩნია: „Вечерний звон“, რომელიც ერთ დროს დიდ პატივში იყო, ასე რომ ყოველ რუსის ცოტაოდენ განათლებულს სალხში მღეროდენ ხოლმე; „На погребение Английского генерала Сира Джона Мура“, ესეც თავისი არ არის, ნათარგმნია; მაგრამ კარგი თარგმანიც სასარგებლოა; „Роман Дездемоны“, შექსპირიდგან თარგმნილია. ამათ გარდა, იქნება ორი, თუ სამი ლექსი კიდევ გვაჩვენოთ მთელი კაზლოვის თხზულებაში სასიაშოვნონი, თორემ დანარჩენ ლექსებში, სუყველგან თითქმის, დაძალებული, ე. ი. ძალად მოყვანილი გრძნობაა. ძალად მოყვანილი ცრემლი სასაცილოა, საზიზღარი და არა სამწუხარო დასანახავად.

კაზლოვი იყო კარამზინის სხოლის მწერალი. არამც თუ მარტო თავის ლექსებს კაზლოვმა შეჰყარა ჭირი იმ წირპლიან სხოლისა, არამედ სხვადასხვა პოეტებსაც, რომელთაცა სთარგმნიდა და რომელთაცა სულ არ სცვიოდათ ძალად გაჭიმულ პაწაწინა გრძნობის უმარილო ცრემლი კარამზინისაგან და მის მიმყოლ კაზლოვისაგან. მიიღეთ შრომა, გადაშალეთ კაზლოვის გაბერილი წიგნი და ყურადღებით განიხილეთ ლექსები ანდრე შენიესი, ფრანციის პოეტისა; ძლივს-ღა იცნობთ კაზლოვის ლექსებში იმ შენიესს; რომელმაც წარსულ საუკუნეში თითქმის პირველად დაანახვა ფრანციას, და მის გამო ევროპასაც, ჭეშმარიტი, ნამდვილი პლასტიკა საბერძნეთის მშვენიერებისა. და ამით, თუ არ დასცა ზარი, შეარყია მაინც თვის საფუძველში ცრუ-კლასიკური მიმართულება ფრანციის ლიტერატურისა. კაზლოვის თარგმანში ისე ცხადად არ ისმის ის ნაზი და წრფელი სიტკბოება მშვენიერებისა, ის უმან-

კო, უცოდვილო და ნამდვილი ბგერა გულისა, ის ქროლა პოეზიისა, რომლითაც ანდრე შენიე ჯადოსავით მოჰხიბლავს ხოლმე კაცსა. მაგრამ ანდრე შენიეს ლექსები კაზლოვის თარგმანში ისე ბევრნი არ არიან და არც ისე უფერულნი, როგორც სახელოვანი მიცკევიჩის „ყირიმის სონეტები“. ეგ სონეტები, ეგ უკეთესნი ყვავილნი პოეზიისანი, — რა-რიგ უსულდგმულო, უსურნელო ყვავილებად შეიცვალნენ კაზლოვის თარგმანში! არამც თუ კაზლოვმა შეარჩინა მიცკევიჩის სონეტებს ფორმა სონეტისა, არამედ არ შეარჩინა თითქმის არც ის მშვენიერნი სურათნი, რომელშიაც ისე ნათლად გამოეხატნენ წუთის გრძნობანი იმ სახელოვან პოლშელ პოეტს. დასარწმუნებლად, შეადარეთ თარგმანი კაზლოვისა უფ. ლუგოვსკის იმავე სონეტების თარგმანთანა, (რომელიც გამოიცა ოდესაში 1859 წელსა, როგორც გეახსოვს). თუმც არც უფ. ლუგოვსკის თარგმანია ძალიან მოსაწონი და საკებელი, მაგრამ მაინც ეს უფრო განუზომელად უკეთესია კაზლოვის თარგმანზედა. ამათ გარდა, სხვა ბევრი პოეტები ალაგ-ალაგ გადმოთარგმნილი ჰყავს, და სხვათა შორის ლორდი ბაირონიცა. ბაირონი უთარგმნია კაზლოვს ნაწყვეტ-ნაწყვეტად და ერთი მთელი პოემაც ამისი, წოდებული „Анжюсская Невеста“, მაგრამ სად არის კაზლოვის თარგმანში ის მეხი სიტყვა, ის საკვირველი ძლიერი სული ბაირონის გენიისა!

ბაირონმა ბევრი ტალანტები გაიტაცა: არა პოეტს თითქმის არ დაუბადნია მბაძენი იმოდენა, რამოდენაც დაჰბადა ბაირონმა ევროპაში და ნამეტნავად რუსეთში, თუმცა კი სატანის სხოლის თავადად უხმობდნენ თანამედროვენი ბაირონსა. რასაკვირველია, მისი მბაძენი — ზოგნი სულ უნიჭონი იყვნენ. ზოგნი კი კარგა დიდ ტა-

ლანტებისანი, რომელთათანაც კაზლოვი ბუზად გამოჩნდებოდა. თითონ პუშკინიც მთელ თავის გენიით ვერ გადურჩა ემაგ ჭირსა; მთელი ერთი პერიოდი პუშკინის წერისა, „კავკასიის ტყვიდგან“ დაწყებული „ევგენი ონეგინამდინ“, და თვით „ევგენი ონეგინიც“, თითქმის იყო ბაირონის გავლენის ქვეშა. ლერმონტოვიც ჰბაძავდა ბაირონსა; მთელ მის პოეზიას ეტყობა, როგორც ზემოხსენებულს პერიოდს პუშკინისას, ბეჭედი მომხიბლავ ბაირონის გენიისა, თუმცა კი ლერმონტოვი, როგორც მბაძავი ბაირონისა, მაღლა დგას თვით პუშკინზედაც. აი ეს უპირატესნი ვარსკვლავები რუსის ლიტერატურისა და, ამათ გარდა, რამდენი სხვა პაწაწკინტელა პოეტები იყვნენ ბაირონის გავლენის ქვეშა!... ეს საზოგადო ჭირი იმ დროებისა ჩვენ კაზლოვსაც შეეყარა. მართლა-და კაზლოვი არადროს არა ყოფილა თავისუფალი მწერალი, ის არამც თუ იყო მარტო ბაირონის გავლენის ქვეშა, არამედ ბრმადა ჰბაძავდა ასე, რომ თავის საკუთარს ლექსებში ბაირონის თითქმის სიტყვებს და სურათებსა ჰხმარობდა. გაშინჯეთ, მაგალითად, მეცხრე გვერდი კაზლოვის „Чернец“-ისა, ჩაიკითხეთ ცამეტი სტრიქონი და შეადარეთ ბაირონის „მანფრედის“ სიტყვებთანა, როცა იგი ელაპარაკება წყლის ფეიასა. როგორც „Чернец“, ისე „Наталия Долгорукая“ — ეს ორივე პოემა კაზლოვისა — ბაირონის გავლენისანი არიან; ამ პოემებზედ ეტყობა, რომ კაზლოვი ცდილა ბაირონის გმირებისავით რილაცის გამოხატვასა, მაგრამ სად შეეძლო კაზლოვის პაწაწა ნიჭსა შთაებერნა კაზლოვის გმირებისათვის ის მორჭმული, მოუდრეკელი სული ბაირონის ხასიათებისა! განა მარტო სიბნელე მოთხრობისა, მწუხარება, წყევლა და აი! უი! ოხ! უხ! და ამაზედ უფრო უძლიერესნი შორისდებულნი შეჰქმნიან ბაირონსა? ბაირონის გმირები

კაზლოვის ბერისავით არ კნავიან და ჩივიან, რათა ნუგე-
ში სცეს ვინმე; ისინი ისეთი აგებულებისანი არიან, რომ
თავის ტანჯვების წვაში, ეჭვის ღრღენაში, თავის სულის
წყურვილში ჰხედვენ უკვდავების ღირსს ცხოვრებასა, ისი-
ნი არ შეეკედლებიან მონასტრის კედლებსა მოსასვენებ-
ლად, იმათ სულ მოძრაობა უნდათ; ისინი არ მიიბიან
გულის გაუთავებელ წყლულთა მოსარჩენად კაცთან, არა-
მედ თავიანთავე გულის სიღრმეში და სულის უკვდავე-
ბაში ეძებენ სასოწარკვეთილების წამალსა. ბაირონის ნაც-
ვლად, რომელსაცა ცრემლის მაგიერ მდულარე ტყვია
სცევია თვალთაგან და კალმის მაგიერ ხელთ ეპყრა მეხი.
იმ ბაირონის ნაცვლად, კაზლოვი შეიქმნა ერთ კარამზი-
ნის სხოლის მტირალ და ღრეჭია აშულადი. მაგრამ ეს კი
უნდა ვსთქვათ, რომ ერთ დროს კაზლოვი მიიზიდავდა
რუსებსა. მისმა „Чернец“-მა დაუგდო ხმა შუათანა მწერ-
ლისა რუსეთში; ეგ საზოგადოების მიღება ყოველთვის
არ ნიშნავს, რომ მწერალი ტალანტიანია; აი, მაგალითად,
ჩვენში, ქართველებში, დიდი მწერლის ხმა აქვს დაგდებუ-
ლი ჩაზრუხაძესა, მაგრამ არამც თუ დიდი, პატარაც არა
ბრძანდება ის კურთხეული. მისი თამარის ქება მთელ მოთ-
ხრობის ოდენაა, ზედშესრულით დაიწყობა და თით-
ქმის ზედშესრულით თავდება. რა ვაი-ვაგლახით და კის-
რის მტვრევით მოგოგავს დავარდნილ ცხენსავით მისი
ოც-მარცვლოვანი ტყვიასავით მიძიმე ლექსები!.. არც აზ-
რი, არც სურათი, არც მშვენიერება, არც ჭკუა, არც გუ-
ლი, არაფრისთანა არაფერი, გარდა ზედშესრულების რა-
ხა-რუხისა! აბა ეხლა ნახეთ, რა სახელი აქვს ჩვენში! სა-
დაც რუსთაველს, მაგ თითქმის გენიასა ახსენებენ, იქ, გინ-
დათ თუ არა, წამოაკუნკულებენ ჩაზრუხაძესაც, რომელ-
საც, გვეგონია, ფიქრადაც არა ჰქონია ამისთანა დიდების

იმედი. ეგ რად გინდათ, აიღეთ რუსეთში ხერასკოვი, სუ-
მაროკოვი და სხვა მათებრ გაბერილები თავიდან ფეხამ-
დინ უნიჭობითა. რამდენ მკითხველსა და ტაშის-მკვრელსა
შოულობდნენ გაუნათლებელ რუსეთშია! ეხლა რათ უნ-
და გვიკვირდეს. რომ კაზლოვსაცა ერთ დროს ჰყვანდა
მკითხველიც და მაქებარიც. ამას კაცური სიტყვა მაინც
ჰქონდა, რო სხვა არაფერი იყო. ჩვენ გვინდა ამით
ვსთქვათ, რომ მაშინ რუსეთის საზოგადოება არ იყო ისე
ესტეტიკურად გახსნილი და განვითარებული, როგორც
პუშკინის შემდეგ და ნამეტნავად ეხლა; იმათთვის ძალიან
საკმაყოფილონი იყვნენ ის სენტიმენტალური. ყალბი
გრძნობიანი, მტირალა და წირპლიანი მწერლები, რომ-
ლების თავი და თავი, პირველი ბაირახტარი იყო თვით
სახელოვანი კარამზინი. ამის „უბედურ ლიზას“, რომე-
ლიც გადმოთარგმნილი იყო ქართულზედ და დაბეჭდილი
ჩვენ „ცისკარში“. კითხულობდნენ თვით პუშკინის დრო-
საც, თუმცა ეხლა კარგ რუსსა სატანჯავად მიაჩნია მი-
სი წაკითხვა. სწორედ ამისთანა ხვედრი ჰქონდათ კაზლო-
ვის პოემებსაც, თუმცა ესენი მალლა დგანან კარამზინის
„უბედურ ლიზაზედ“. კაზლოვის მოსათმენი ენა, შუათა-
ნა შეუკვეცავი რითმა, ზოგიერთგან გრძნობიანი სიტყვა
და უფრო ის ბნელი და მწუხარე საგანი მის „Чернец“-ისა
და „Наталия Долгорукая“-სი არ იყვნენ უკანასკ-
ნელნი მიზეზნი, რომ მაშინ რუსები მაგ პოემებს კითხუ-
ლობდნენ. კაზლოვის „შეშლილის“ ქება-კი ჩვენ არსად
შეგვიტყვია, და თუ უქია ვისმეს, უთუოდ კაზლოვის
თხულების გამომცემს უქია. იმ გამომცემს, რასაკვირვე-
ლია, სხვა, შიგნიტიკური, მისატევებელი მიზეზი ექნე-
ბოდა ქებისა, რადგანაც მარტივნი ამა ქვეყნისანი მალე
დაიტაცებდნენ გამომცემულ წიგნსა და მით გაახარებდნენ

გამომცემის მგლოვიარე ჯიბესა. ამას გარდა, ჩვენ ვფიქრობთ კიდევ, რომ სწორედ იმ გამომცემის სიტყვებს უმოქმედნია, რომ თ. რევაზ შალვას ძეს ერისთავს აუღია ეგ უშვერი და გამოუსადეგი პოემა ქართულს ენაზედ გადმო-სალებელად, თორემ თქვენვე გაშინჯეთ, ჩვენი მკითხველო, რა საჭიროა ეხლა ან ჩვენ ლიტერატურისათვის, ან ხალხისათვის სენტიმენტალურ სხოლის მწერლების გაცნობა? რამდენიმე წლის წინათ უფ. სარდიონ ალექსი-მესხიშვილმა გადმოთარგმნა სენტიმენტალურ სხოლის მწერალი მარმონტელი და ეხლა იმავე სხოლის მწერალი კაზლოვი გადუთარგმნია თავად ერისთავს. იქნება ფიქრობენ, რომ ჩვენი ლიტერატურა არ აღსდგება, თუ არ განიმეორა თავის განვითარებაში წარსულ დროთა სიცრუე და ცთომილება?! თუ ამას ფიქრობენ, მაშ ისტორიას აღარა აქვს თავისი დიდი მნიშვნელობა. ისტორია იმითია დიდი, რომ გვაჩვენებს ჩვენ წინაპართა ცთომილებას, მასთანავე გვასწავლის ჭკვასა, როგორ უნდა მოვიქცეთ. წინა-კაცსა უკან მომდევარი იმისთვის უყურებს, რომ, ვინაცობაა, წინამ ფეხი წამოჰკრას და ყირაზე გადაიაროს, უკანამ ნახოს და იმ გზას შორს მოუაროს. მთელი კაცობრიობის უწინდელი ცხოვრება სულ უსარგებლო იქნება. თუ იმათ ცხოვრებიდამ ჩვენ სასარგებლოს არას გამოვიტანთ. რაც მამა-პაპას უქნია, ის ჩვენ უნდა ვქნათო, --- ეგ ჩინეთის ფილოსოფია არის; თუ მაგას მივყევით, ჩვენც ჩინებსავით შევსდგებით ერთ ალაგზედ და წინ ფეხს ველარ წავსდგამთ.

მართლა-და საკვირველია! თუ კაცს რუსულიდგან თარგმნა უნდა რისამე, პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი როგორ უნდა დაავიწყდეს და მივარდეს წირპლიანს კაზლოვსა, მერე ნეტავ იმის ცუდ პოემებში უტუდესი მაინც

არ ამოერჩევა თავად ერისთავს. ეს „შეშლილი“ — მართლა, რომ შეშლილი — რა სათარგმნელია? მაგრამ ერთის მხრით თავად ერისთავს კარგი უნებები, რომ ღონის გასაშინჯავად და გამოსაცდელად კაზლოვი ამოურჩევია. ესლა თვითვე. გვერნია, დარწმუნდნენ, რომ არამც თუ პუშკინის და ლერმონტოვის თარგმნა შეეძლოს, არამედ კაზლოვისაცა და სხვათა უფრო მდარეთა რითმების-მბეჭველთა პოეტთა, რომელნიც რუსეთში ქვიშაზედ უმრავლესნი არიან. დიახ, ძალიან კარგად მოქცეულა თავადი ერისთავი, რომ პუშკინის და ლერმონტოვისათვის ხელი არ უხლია, თორემ ამათი ქმნულებაც ისე წაეხდინა, როგორც წაუხდენია კაზლოვის „შეშლილი“, სწორედ ღვთის გმობა იქნებოდა.

ესლა მიუბრუნდეთ და მოკლედ განვიხილოთ თითონ კაზლოვის პოემა „შეშლილი“, რა წითელი კოჭი ბრძანდება რუსულს ენაზედ, მერე ვახსენოთ ღმერთი და შეუდგეთ თარგმანს; მაგრამ, ჩვენო მკითხველო, ჩვენ სტატიაში ნუ ელოდებით ესტეტიკურ კრიტიკასა; ვინ ჩვენ და ვინ ესტეტიკური კრიტიკა! ჩვენ ერთი უბრალო სიკვდილის შვილი ვართ, სად შეგვიძლიან? და თუნდ დიდი, დიდი ბობოლაც რომ ვიყავთ და შეგვეძლოს, ამ „შეშლილში“ მცირედი საზრდოც არ არის ესტეტიკურ კრიტიკისათვის. ეგ პოემა არის ჩვენ „ეო-მეოსავით“ რაღაცა უბრალოდ აღსრულებული, რაღაც ბნელი სუფეტი. აქ ისმის რაღაც უიმედო სიყვარულის ტანჯვა, რაღაც უგემური ჩივილი, კენესა და ოხვრა რუსის გოგოსი, როგორც კაზლოვი ამბობს. ტანჯვა და რაღაც ჩივილის მსგავსად კნავილი არც ტანჯვასა ჰგავს, არც ჩივილსა; აქ არ ისმის ის გულის განმგმირავი კენესა მოტყუებულ გულისა, აქ არა სჩანს ის უნებური სიუფუნურე მარტივ სოფლის გოგოს სიყვარუ-

ლისა, რომლის მუხტობამაც შეშალა ჭკვიდამ იგი. მერე რა მოგახსენოთ! ის გოგო რუსის მუეიკისა ხომ სრულიად შეშლილი არ არი, თუმცა კაზლოვი გვეფიცება, რომ შეშლილიაო; ძალიან კარგ გონებაზედ გახლავსთ, კარგად ლაპარაკობს, კარგადა სჯის. მართალია, ლაპარაკში თვალები ერევა და სახე ეშლება, მაგრამ განა მარტო თვალების და სახის ამღვრევაში სჩანს ადამიანის შეშლილობა ჭკვიდამა? აბა შექსპირის ოფელია აიღეთ, ან კოროლი ლირი და გაშინჯეთ! იქ, თუმცა შექსპირი არ ამბობს, რომ ჭკვიდამ შეშლილები არიანო, მაგრამ მიაყოლეთ გონება იმათ სიტყვებს და მაშინვე გაიგებთ შესაბრალებელს შეშლილ ადამიანის სულის მდგომარეობას; იქ წინასიტიყვაობა საჭირო არ არის, რომ შეშლილიაო, საქმიდამა სჩანს ყველაფერი; სიტყვა არის პირდაპირი გამომთქმელი სულის მდგომარეობისა. აბა კაზლოვის თხზულებიდან ამოფხიკეთ ზედშესრული „შეშლილი“ და მერე გაშინჯეთ სიტყვები შეშლილისა, თუ ჭკვიანად არ გეჩვენოთ. თუმცა „შეშლილს“ ქვეშ აწერია რუსული მოთხრობაო, მაგრამ ამ მოთხრობაში მარტო ენა, ზარი, მარხილი და იემშჩიკი თუ არის რუსული, თორემ სხვა არაფერი. ქართველმა ბევრიც რომ იკითხოს, არამც თუ ეს საშინელი თარგმანი თავად ერისთავისა, არამედ ათი-ათასჯერ უკეთესი, მაინც იქნება არა გამოვიდეს-რა: ათი-ათასჯერ არაფერი მაინც არაფერია; ბევრიც რომ წაიკითხოთ, მაინც ქართველი ვერ გაიცნობს ფრჩხილის ოდენსაც რუსის სოფლის გოგოსა, იმიტომ რომ ეს შეშლილი გოგო, თუმცა კაზლოვი ამბობს რუსისააო, მაგრამ რუსის სარაფანიც არ აცვია ზედა; ეგ რალაც ურუსო რუსია, კაზლოვის ფანტაზიის შეილი, და არა რუსის ცხოვრებისა. მაგას ვინ ჩი-

ვის, რომ პოემის გმირი არ არის რუსი. ერთი ბეწო ღრამატიზში და ხელოვნება მაინც იყოს.

ეს გრძელი შესავალი იმიტომ გაუკეთეთ ჩვენს სტატიასა, რომ თუ, ვინიცოცხა, „ცისკრის“ მკითხველი ბევრს რასმე ელოდა თავად ერისთავის „შეშლილის“ თარგმანისაგან და ვერა ჰპოვა, მაგის მიზეზი თითონ კაზლოვი იყო: მეორე იმისთვის, რომ გვეცნობებინა ჩვენ მკითხველთათვის რომ მთელი კაზლოვიც რომ გადმოეთარგმნა ვისმე, არა თავად ერისთავსავით უხერხოდ, არამედ უფრო ბევრად უკეთესად, მაინც არაფერი არ გამოვიდოდა, უსარგებლო შრომა იქნებოდა, იმიტომ რომ კაზლოვის ლექსები თვით რუსეთში ჩაჰბარდნენ პატრონს და ქართველებს რად გვინდა?

ეხლა მიუბრუნდეთ თარგმანსა. თავად ერისთავის „შეშლილის“ თარგმანი, როგორც ხელოვნება, არ შეიძლება განიხილოს კაცმა, რადგანაც თვით ნამდვილი უხელოვნოა. თუ სათავე მღვრივეა, ბოლოში ამაო იქნება წმინდა წყლის ძებნა. თუ ჩვენ გვკითხავს ვინმე, ჰგავს თუ არა კაზლოვის „შეშლილს“ თავად ერისთავის „შეშლილი“, ჩვენ მიუგებთ, რომ სრულიად არა. კაზლოვის „შეშლილი“, რაც უნდა ცუდი იყოს, მაინც თუ კაცმა იკისრა მისი გადმოთარგმნა. გულმოდგინედ და მსგავსად უნდა გადმოეთარგმნა და არა ისე უწყალოდ გაეფუჭებინა. როგორც თავად ერისთავს გაუფუჭებია. მისი თარგმანი ასეთი რამ არის, რომ შთამომავლობას უნდა გადასცეს კაცმა, რათა გამოუთქმელ სიცუდის მაგალითად სახეში ჰქონდეთ მომავალს მწერლებს. თარგმანი — როგორც თარგმანი ხომ არ ვარგა, ენა უფრო უვარგისი აქვს თავად ერისთავს. ჩვენ გულდაჯერებით უწინასწარმეტყველებთ თავად ერისთავს, რომ დრო მოვა, როცა მის თარგმანის ლექსებითა დასჯიან წარ-

მართთა, როგორც დიდ ეკატერინეს დროს ტრედიაკოვსკის: ლექსებითა სჯიდნენ. როცა ვკითხულობდით თარგმნილ „შეშლილსა“, სწორედ უნდა მოგახსენოთ, ხან გვეცინებოდა და ხან გვეწუხებოდა, რომ ეგრეთ უენო ენად ენახეთ ჩვენი საყვარელი ენა, ის ენა, რომელზედაც დაილილინა ჩვენმა უკვდავმა რუსთაველმა თავისი უკვდავი „ვეფხვის-ტყაოსანი“, ის ენა. რომელზედაც დაიგალობა თავისი ღვთიური სიმღერები თავად ალექსანდრე ჭავჭავაძემ, ის ენა, რომელზედაც თავად ნ. ბარათაშვილმა, მაგ უღროოდ დამარხულმა ჩვენმა იმედმა, ჰარმონიულად და ნაღვლიანად დაიმღერა „ქართლის ბედი“ და თავისი მართლა-და ზეგარდამო შთაგონებული წვრილი ლექსები!.. გვიკვირს, კაცმა როგორ უნდა გამოიმეტოს თავის დედ-მამის ენა ისე. როგორც თავად ერისთავს გამოუმეტნა! სწორედ უნდა მოგახსენოთ, ამისთანა წერაში არამც თუ იყოს ენის სიყვარული. არამედ ენის სრული უპატიობაა და სიძულვილი. რომ არა გვეყვანდნენ რუსთაველი, ალ. ჭავჭავაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გრიგოლ ორბელიანი, კიდეც ჰო, რომ გვეყვანან, რატომ არა ვსწავლობთ იმათ მშვენიერს ლექსებში მშვენიერს ენას? დაუდევნელები ეართ ქართველები და კიდეც ეგ მოგვიღებს ბოლოს. თუ ჩვენ საუბედუროდ არ გავსწორდებით როდისმე. არა, არა, ღმერთმა დაგვიფაროს თავად ერისთავის თარგმანისავეთ თარგმნის წაკითხვასა. იმისთანა ცოდვა ძნელად ექნება კაცსა, რომ ეგ სასჯელი მისი შესაფერი იყოს. თუმცა უწინაც „ცისკარში“ შეგვხვედრია ქართულ სტატიაში რაღაც გარმიანული სიტყვები, მაგ. ზადაჩა, ოსტროვები. ლინიები, მაგრამ ეს სიტყვები ისე სასაცილონი იყვნენ თავის უშვერობითა, როგორც თვით მათემატიკური სტატია იყო სასაცილო ჟურნალში თავის განუზომელ ღრმა

აზრითა. ჩვენ გვიკვირს, უფ. რედაქტორი როგორ ბეჭდავს „შეშლილსავე“ და უფრო შეშლილ „ზადაჩებსავე“ გამოუსადეგ სტატიებსა? მაგრამ უფ. კერესელიძე გასამტყუნარი არ არი. აბა ნუ დაბეჭდავს და ნახავს, რამდენი ხელის-მომწერი მოაკლდება გულნატკენ ვილაც „მოზადაჩების“ მეცადინეობით. თუ ხელის-მომწერი არ ეყოლება ჟურნალსა, როგორ იცოცხლებს იგი? ეგრეთ ჯოჯოხეთში არის ხოლმე ყოველი რედაქტორი, რომლის ჟურნალსაც საკუთარი კაპიტალი, ანუ თანხა არა აქვს. გინდა თუ არა, უნდა დამოკიდებული იყო იმ კაცებზედ, რომელნიც წინდაუხედავად, უთავბოლოდ, რაც მოხვდებათ და როგორც მოხვდებათ, ჰბლაჯნიან, რადგანაც იმედი აქვსთ, რომ საბრალო „ცისკარი“ მათგან ფულით დავალებული, ნებით, თუ არა ნებით. ალაგს მისცემს თავის ფურცლებში იმათ გამოუსადეგ სტატიასა. რათ უნდა ვემდუროდეთ უ. რედაქტორს, რომ ჟურნალი არ უეარგა? აბა რა თანხები გაუმართეთ, რომ თავისუფლად ამოერჩია სტატიები და არ ჰშინებოდა წყენისა, როცა იძულებული იქნებოდა ჩაებარებინა უკანვე გამოსადეგ პატრონისათვის მისი გამოუსადეგი სტატია. კიდევ, მაღლობა ღმერთს, რომ „ცისკარი“ მაგ ყოფაშია, ორიოდ თავად ალ. ჭავჭავაძის, თავად ნ. ბარათაშვილის და გრ. ორბელიანის ლექსებთან მაინც გაგვაცნო, რომ სხვა არა იყოს-რა. სხვა ახალი პროზაიკები და მოლექსები, ზოგიერთის გარდა, ღმერთმა შეინახოს. პუშკინისა არ იყოს, ამათი ცოდვები ისე მალე დაივიწყის, როგორც იმათი ლექსები დაბეჭდვის უმაღლესე დაივიწყებიან ხოლმე. მაგრამ, უნდა მოვახსენოთ, რომ ამ ახალ რითმების მორახუნებლებს არავის ისეთი ენა არა ჰქონია. როგორც თავად ერისთავს აქვს; აი, მაგალითებრ, ყველაზედ უმდარესი მწერალი უფ. ბერივეგი,

რომელიც გუთნის-დედას აძინებს ხოლმე და ანუგეშებს, რომ ქილზედ უკეთესი არა არის ქვეყანაშიო, — ის კი არ აგონდება უფ. ბერიებს, რომ სულ მაგ ტბილმა მამა-პაპურმა ძილმა დაგვლუპა ჩვენ, — აი, უფ. ბერიები, თუმც პოეზიაზედ უკაცრაოდ ბრძანდება, მაგრამ ენა მაინც უფარვა, თუმც კი ესეც გამოაპარებს ამგვარ კონსტრუქციას, რითმის ტრფიალებისა გამო: „ფეხი გავიქნიე ხელი“ — ფეხი და ხელი გავიქნიეს მაგიერად; მაგრამ ერთი ალილო მღვდელსაც წასცდებო, ნათქვამია. ჩვენ მთარგმნელის თავად ერისთავის ენა კი სწორედ ნაღველას გაუხეთქავს კაცს; ძალიან მოთმინება უნდა ჰქონდეს ადამიანს, რომ, „შეშლილი“ თავიდან ბოლომდე წაიკითხოს. ვისაც არ წაგიკითხავთ „შეშლილი“, ჩვენ, ვითარცა კაცთ-მოყვარენი, არ გირჩევთ წაკითხვას: პირველი, რომ უწყალოდ დაიტანჯებით, მეორე, რომ ჩვენ გაგვამართლებთ და ეგ, იქნება, თავად ერისთავს ეწყინოს. — ასეთ-ნაირად ჭრიჭინებენ თავად ერისთავის ლექსები, როგორც გაუსაპნავი საპალნის ურმის თვლები; ასეთ ჟრჟოლას დამართებთ, რომ „უამი მოგივით გაციებისა“, თავად რაფ. ერისთავისა არ იყოს. ნამეტნავად ნაზ აგებულების ქალს მოარიდეთ ეგ თარგმანი, თორემ ჭლექად ჩავარდება. როგორ მოგწონთ ეს რახარუხიანი ჰარმონია ამ გაუგებარ ლექსებისა:

„დედავ ბუნებავ! მშვენიერებით
შენ ყოველგან ხარ თავისუფლებით;
თუ გინდ რომ იყო საშიშროებით,
მაინცა სუნთქავ ღვთაებრივობით!“

აქ ორ პირველ სტრიქონში სწორედ იმისთანა კონსტრუქციაა, როგორც ზემოხსენებულ მაგალითში „ხელი გავიქნიე ფეხი“ და სწორედ იმისთანა აუთარებელი სიღრმეა ცარიელობისა. თუნდ ეგ არ იყოს, სულ ერთად გაშინ-

ჯეთ, მკითხველო, რა მწყობრი ხმოვანი ბრახაბრუნია რით-
მებისა! სად აღ. ჭავჭავაძე და ნ. ბარათაშვილი და სად
„შეშლილის“ მთარგმნელი!

ანუ ესა:

„ესე ყოველი სახელოვნება
არს საიდუმლოს აღსაარება *
რომელ არს ერთი ერთისა სულით
ყველასა მართავს ერთისა ძალით
ამა ქვეყნისა მშვენიერებას
და აგრეთვეცა საშიშროებას
ზღვათა და ცათა, ქვეყნიერებას —
რომელსაც უწოდთ ერთსა ღვთაებას“ და სხვანი.

ამ რვა გარმიანულ ლექსში რაღაც ღრმა აზრი უნდა
იყოს. მაგრამ ჩვენი სუსტი გონება ვერ მიწვდება და ვგო-
ნებთ, თვით უ. მთარგმნელსაც არ ესმის, აქ რა არის. თუნდ
რომ აზრიც იყოს, ამგვარი გამოთქმა მისი კაცს გულს გაუ-
ხეთქავს. აი, უბრალო სიტყვების და რითმების რახარუხი!
ამას იქით, ვისაც არ უწერია ლექსი, თავად რ. ბარათაშვი-
ლისა არ იყოს, მართლა უნდა უხაროდეთ, რომ ლექსებს
არა სწერენ, თორემ ამისთანა ორიოდე ლექსი რომ წას-
ცდენოდა ვისმეს. აპოლონი, როგორც მარსიაზსა, ფეხე-
ზიდამ თავამდი ტყავს ააძრობდა და პირდაპირ ტრედია-
კოვსკისთან ახტუნებდა ფერხულში. აი, კიდეც სამაგა-
ლოთო განსახოვნება აზრისა:

„ეგრეთ ჩაფლული ოცნებაშია“ და სხვანი.

კაი ტლაპო ყოფილა. თქვენმა მზემ! აბა, თქვენი ჭირი-
მე, ოცნება რა ტლაპოა, რომ ჩაფლობა შეიძლებოდეს!
დანთქმული ეთქო. კიდეც ჰო, ტლაპო მაინც არ მოაგონ-

*) ა აღსარებაში მოუმატნია, რადგანაც სილაბი არ გამოდიოდა,
მაგრამ ეგ პოეტიკური სილაბეა, მიეტივება!

დებოდა კაცსა და გაახსენდებოდა ან ზღვა, ანუ სხვა წყალი რამე, რომელზედაც მაინც კიდევ ათასჯერ ფაქიზია ოცნება.

„მეც დავინახე ცა, როგორც სისხლი,
ზღვებრივ ღელვიდა, ღრუბლიდგან ცეცხლი,
თითქო ცა ღრუბლად გადაქცეული
დანთქმას გვიპირებს...“ და სხვანი.

აბა, მოდი და ამ უთავბოლოდ აშენებულ სიტყვის ყო-რეში პოეზიის ვარდი მონახე! ჭინჭარიც არ არის, თორემ ვარდს ვინა? ჩივის? „ღრუბლიდგან ცეცხლი“! პირველი, რომ ქართული ენა ბრძანებს, რომ ღრუბლიდგან ცეცხლი უნდა იყოსო, მეორე — გონება გვეუბნება, რომ თუ ქვემდებარეა, ზმნაც აქვე უნდა იყოსო. „ღრუბლიდგან ცეცხლი“ სადაა ზმნა? თუ „ღელვიდა“ არის „ღრუბლიდგან ცეცხლის“ ზმნა, ნიშანი რაღად უზის განყოფისა? მაგრამ, თუ ნიშნებს გავყევით ჩვენ, ათასი სხვა შეცდომებია ნიშნის ხმარების შესახები. ვინ ამოსწერს სუყველასა?

„თოვლიან მინდორს, ახლორეს ტყესა,
ზედ დაჰნათოდენ ბნელსა ხევებსა,
ყურთუქის მსგავსად ჰირხლი ჰრტოებსა
გარემორტყმოდა ფიჭვის ხევებსა“... და სხვ.

თუ აქ გაიგება რამე, ხელს მოვიჭრით! აქ რომ აზრის გაგება უნდოდეს კაცს, უნდა თავთავის ალაგას დასევას გადარეული რითმის გულისათვის სიტყვები... აი, აქ როგორი სიტყვის მოწყობილობაა, ანუ მოწყობილობაა, რომელი გავიქნე ფეხი“. იქნება ჩვენ „შეშლილი“ მოწყობილობა, რომ „ხელი და ფეხი გავიქნე“ და „ხელი გავიქნე ფეხი“ ერთი და იგივე იყოს... არა, ერთი და იგივე არ არის მაგალითში. მართალია, ერთი და იგივე სიტყვები, მაგრამ ის სიტყვები ერთგან თავის ალაგას და იქნება „ფეხი და ხელი გავიქნე“ და მეორეგან არა... იმის გამო, რომ „ფეხი

და ხელი გავიქნიე“ მეც მესმის და თქვენც და „ხელი გა-
ვიქნიე ფეხი“ არც თქვენ გესმით, არც მე.

„ჩემი ცხენები როგორც შეშლილნი“ და სხვანი.

ქკვიდამ ხომ არა? ძალიან ახალი ამბავი იქნებოდა,
მართლა დასაბეჭდი. სწორედ უნდა თქოს კაცმა, რომ ეს
IV მუხლი, თუ თავი, კაზლოვს ლამაზად აქვს გამოყვანი-
ლი, ასე, რომ მთელ კაზლოვის თხზულებაში ძნელად
იპოვნით ამისთანას. აბა ეხლა გაშინჯეთ თავად ერისთავის
თარგმანი, რა საცოდაობაა! თუ კაზლოვი შეგძულდეთ,
ჩვენო მკითხველო, თავისი ბრალი ისე არ იქნება, როგორც
მის უწყალო მთარგმნელისა. თუმცა კაზლოვი, მართალია,
იმისთანა მწერალია, რომ არაფერი დაეწერა, რუსეთს იმი-
თი არ დააკლდებოდა-რა, და რადგანაც დაუწერია, იმიტიც
არა მოჰმატებია-რა, მაგრამ, რაც უნდა იყოს, მაინც შე-
ბრალება უნდოდა და არა ეგრეთ გაწირვა.

„ძველი საყდარი, ვგონებ, ფიცრისა

დგას, საფლავები გარემო მისსა,

ძველ კარის-ბჭეში კანდელი ბუუტავს“... და სხვ.

კიდევ ქვემდებარეა და ზმნა ოცნებაებში ჩაფლულა და
ჩაჰბარებია პატრონსა: „საფლავები გარემო მისსა“ უზ-
მნოდ ბრძანდება. არა, არა. ეგრეთ წერას ვერ აიტანს კაცი;
ასე ჰგონია კაცსა, ახალ მოსწავლეს გარმიანელს უცოდ-
ვილებია კალამი ენის გასავარჯიშებლად და არა ჟურ-
ნალში დასაბეჭდავად. უზმნოდ არა ენა, ფრინველის
ენის მეტი, არ იხმარება და უფრო ჩვენი დალოცვილი ენა;
რუსეთში თუმცა ზოგიერთგან არსებითი ზმნა არ იხმარება,
მაგრამ ქართული რუსული ხომ არ არი? ქართულში ყო-
ველთვის ზმნა უნდა, — ეგ მეორე კლასის მოწაფე-
მაც იცის.

„ძველ კარის-ბჭეში კანდელი ბჟუტავს,
მის სიახლოვეს ვილაცა სუნთქავს“... და სხვ.

გესმით, მკითხველო! მთარგმნელი ამა პოემისა (თუნდ თვით დამწერი კაზლოვი, სულ ერთია), ზის მარხილში, ნაბადში. შეხვეული და მიაქროლებს, „ზარი წკრიალებს“, „მარხილი ჭყრიალებს“, როგორც თავადი ერისთავი გვარ-წმუნებს, გზის იქიდან მდინარის პირზედ ერთი ფიცრის საყდარია, იმ საყდრის ბჭეში კანდელია, იმ კანდლის ახლო ვილაცა სუნთქავს და ის სუნთქვა ესმის მარხილში მიმაქროლებელს, ნაბადში შეხვეულს „ზარის წკრიალში“ და მარხილის ჭყრიალში“!!! აგანგალა განგალა, გამოუცენია! კაი ყურები არ უნდა ჰქონდეს იმ კაცს, რომელსაც ის სუნთქვა გააგებინა თ. ერისთავმა?! გვიხარიათ, ტელეგრაფები აღარ მოუნდება საქართველოს, თუ მაგისთანა ყურების პატრონები სცხოვრობენ, რომ ისე ლამაზად შორიდან ესმით ვილაცის სუნთქვა. გამოიყვანეთ ის ბედნიერი კაცი, დააყენეთ მოედანზედ და დააგდებინეთ ყური; ქვეყანაზედ რა ამბავია, ის მოედნიდან ყველაფერს გაიგებს. მერე თითონ ის ვილაცა საშინელი მსუნთქავიც კარგი ცხრა-თავიანი მდევი უნდა ყოფილიყო, რომ ისე ესუნთქა, რომ გზაზედ მიმაქროლებელს მარხილითა, ზარის წკრიალში და მარხილის ჭყრიალში გაეგო. არა, თავადო ერისთავო! ბევრიც რომ გვიფიცოთ, რომ ეგ მართალია, მაინც შეუძლებელს არ დაგიჯერებთ და თქვენც, არა გვგონია, მაგის დამტკიცება მოინდომოთ. ეს უშესაბამო, შეუძლებელი სუნთქვის გაგება კაზლოვისა ნუ გგონიათ, ჩვენო მკითხველო, ეგ თავად ერისთავის მოგონილი გახლავსთ პოემის გასამშვენებლად. კარგად უხერხნია! თავად ერისთავს უხმარია ეს უშესაბამო იმისთვის, რომ სიტყვაზედ „ბჟუტავს“ რითმა ვერ მოუწყვია, ამისდა გამო გაუფიქრია: „მოდი,

მიუწერ „ვილაცა სუნთქავს“, რითმა ხომ გამოვა. უაზრო იქნება. თუ აზრიანი, ღვთის მადლით, მოდავე არავინ მყოფება; არავის არა ჰყოლია და მე რა ღმერთი გამიწყობა“! ჩვენ კი მოულოდნელად გამოვიჩნდით, თავადო ერისთავო!

„თეთრი მკერდი, ბუნებით ქმნული“.

ესრე ნაწყვეტ-ნაწყვეტად რომ ვიღებთ ლექსებს თავად ერისთავისას, ნუ გეგონებათ, რომ ძალადა ვშვრებოდეთ, რათა დაუკარგოთ აზრი. არა, ამოწერა გვეზარება. თქვენვე შიგ ჩართვით წაიკითხეთ და მაშინ უფრო უაზროდ გეჩვენებათ ეგ ლექსები.

„ბუნებითი ქმნული“ რომ არ დაეტანა უფ. მთარგმნელსა, პირველი — რომ რითმა არ გამოვიდოდა, მეორე — რომ მკითხველი იფიქრებდა, არა-ბუნებითი ქმნული მკერდიც არისო. პირველზედ თუ გაგიფიქრიათ, მართალი ხართ, უფ. მთარგმნელო, მეორეზედ-კი, უკაცრაოდ არ ვიყოთ, შემცდარხართ. მაგას არავინ არ იფიქრებდა. — აი, რითმის გულისათვის ორი სიტყვა სულ გამოუსადეგნი ჩაგიტანიათ, განა მარტო ამ ზემოხსენებულს ლექსებში, ბევრგან სხვაგანაცა. განა რითმა რომ არ იყოს, პოეზიაც არ იქნება? აბა, აიღეთ ურითმო ლექსები თავად გრ. ორბელიანისა, თუნდ ბოლონდელი ოქტომბრის „ცისკრის“ „ო... დარღები“; აბა, ყურადღებით წაიკითხეთ, რა პოეზიაა მაგ ურითმო ლექსშია! თვალწინ წარმოგიდგებათ ის ჩათუქესანი ტფილისის ქართველი. რომლის ნატვრა და სამოთხე კახური ღვინოა, სიყვარული და ორთაქალის ბალები. აბა, ნახეთ ის ქართველი პაეარნი, ნაბად-წამოსხმული, ლოთურად ჩითმერდინით ყელზედ, როგორ გულმოდგინედ შეჰყურებს

თავის საყვარლის ფანჯრებს. ვინც კი დაუშლის, აღრინდება და ეუბნება: „მოდით, ამ ვირს ეშხედ ელაპარაკე!“ რამდენი ნამდვილობა და ჭეშმარიტებაა მის წმინდა ქართულ პოეტიურ დარღებში, კენესაში და ნატვრაში! პოეზია განსახოვნებაა ჭეშმარიტებისა, ცხოვრებისა და არა ჯაჭვი უთავბოლოდ გადამხულ რითმებისა. არა, როგორც ვხედავთ, თქვენ ძალიან სულწასულად გყვარებით რითმების რახარუხი, იმისთვის შეგიწირავთ: აზრიც, ფიქრიც, ის ცოტადენი გულის სითბოც, რომელიც ალაგ-ალაგ ჩანან ორიგინალშია. სულ ხელალებით მოგიტხრიათ კაზლოვი.

„იმ მშვენიერსა, თოვლებრივ თეთრსა,
ხუჭუჭნი თმანი ჰფარვენ მის შუბლსა“... და სხვანი.

ჩვენ მიეხვდით, რის თქმაც გინდათ თქვენა, — იმ მშვენიერ, თოვლებრივ თეთრსა შუბლსა ხუჭუჭნი თმანი ჰფარვენო, მაგრამ ისევ ის გაუთავებელი „ხელი გავიქნე ფეხი“ გამოგივიდათ. ათასი კიდეც სხვა ამისთანა მაშრიყ-მალრიბულ ენის კონსტრუქცია აქვს თავად ერისთავს თითქმის ყოველგან, მაგრამ ჩვენ აღარ ამოვსწერთ.

„გასწი, გაჰკურცხლე! იმის ანბავი
შენ მომიტანე, რომ სატრფო თავი
ჩემზედ რას ჰფიქრობს“... და სხვანი.

სასაცილოა, რომ რითმის ტრფიალების გამო კაცმა სთქვას: „სატრფოს თავი ჩემზედ რას ფიქრობსო“. თავი იფიქრებდა, თუ იფიქრებდა, ფეხები ხომ არა?! რალა თქმა უნდა მაგას? როგორც ვხედავ, თავადი ერისთავი ფეხებსაც-კი აფიქრებინებდა, რომ რითმას მოეთხოვნა. მერე პოეტი, რა ლაპარაკობს შეშლილზედ, ათავენს ეგრე მშვენიერად:

...„გულს აწუხებენ
ძველი საყდარი, ის საფლავები,
თითქოს ბნელაში დგებიან მკვდრები,
დაყრუებული ის არე-მარე
საშიშარია ეგრეთი ღამე,
ჩემ ფიქრთ აღელვებს ეს მოსაუბრე“... და სხვ.

წადი და ეძებე, ვინ მოსაუბრე? დაყრუებული ღამე,
თუ ის არე-მარე? აი ამათ კი სწორედ უზმნო ენა აქვთ,
თუ ეგენი არიან მოსაუბრედა.

„არა, რა მესმის გაუგებრად“...

გაუგებრად ვის რა ესმის, რომ თქვენ გაგეგოთ? სულ
ამაო ჩივილია. მაგრამ თუ მარხილით მიმაქროლებელმა,
ზარის წყრიალში და მარხილის ჭყრიალში გაიგო ის სახე-
ლოვანი ზემოხსენებული სუნთქვა საყდრიდამ, თქვენ,
გვიკვირს, გაუგებრად რატომ არ გაგიგიათ?

„თითებიტა თვლის კიდეცა თვეებს“ და სხვანი.

ახალი თვლა შამოულიათ საქართველოში — თითები-
ტა და არა ჭკვითა. ჩვენ მარტო ის ვიცით, რომ თითებზედ
შეიძლება თვლა და არა თითებიტა.

„ვხედავ საოცარო მე სანახავთა,
თითქოს რალსაც მოჩვენებათა;
იქნება არის მხოლოდ ოცნება,
მაგრამ ბუნება თვით რომ იცვლება!“ და სხვ.

ამ ორ პირველ სტრიქონში კიდევ იგივე „ფეხი გავიქ-
ნიე ხელია“. ჩვენ ამისთვის კი არ ამოვწერეთ ეს ლექსი,
რომ ეს გვეჩვენებინა, არამედ იმისთვის, რომ უალაგო
ალაგას „მაგრამ“ კუნტია; მაგრამ ეგ ისეთი პატარა შეცო-
დება სხვა ახოვან შეცოდებაებთან, რომ თითქმის ღირსე-
ბად მიეწერება თავად ერისთავს და არა ცოდვად.

აი, ამ ქვემო-მოხსენებულ ლექსში გაშინჯეთ, რა აუარებელი ტანჯვაა გამოთქმული და იქვე ცოტაოდენი ნუგეში, რომელიც სურვებია შეშლილსა და არ მოსცემია, მაგალითად:

„დილით, თუ ღამე ვფიქრობ მასზედა,
ცრემლი არ მშრება არც ერთ თვალზედა“ და სხვ.

ერთ-ერთ თვალზედ მაინც შეშრობოდა, რა უღვთობაა! მითამ რა ნუგეშია, რომ ერთ-ერთ თვალზედ შეშრეს, მეორედამ კი სცვიოდეს ცრემლი?

„მის საშინელსა ჩემსა ტანჯვასა“ და სხვ.

ეს რა არის, ნეტავი გვითხრათ? თუ ის საშინელი ტანჯვა მისია, თქვენი რაღად იქნება, თავადო ერისთავო, და თუ თქვენია, იმისი რაღად იქნება? მაგრამ მაინც კიდევ და-ძმურად გაგიყვიათ: სახელი არსებითი თქვენ აგილიათ და იმ არსებითი სახელის ზედშესრული შეშლილისათვის დაგითმიათ. კიდევ კარგი, რომ ხელცარიელი არ დაგიგლიათ.

„ბნელი ტუტუნი“... და სხვანი.

მითამ ნათელი ტუტუნიც არის ქვეყანაში, არა გვეგონია!

„იცი რა მითხრა, ღამე მთვარეში“... და სხვ.

ეს სულ ახალი გამოჩენაა ასტრონომიაში! რომელ ტელესკოპით დაუნახავს თავად ერისთავს ღამე მთვარეში?

„ან სვინიდისის მე ყვედრებაში
რისთვის ჩავარდი ვფიქრობ ჩემ თავში“... და სხვანი.

რა ჩაუვარდა საწყალს შეშლილს თავშია, რომ ეგრე ჩივის? არაფერი არ ჩავარდნია თავში, მხოლოდ თავად

ერისთავს ვერ მოუხმარია ზმნა. პირველი პირი ამ ზმნისა ჩავევარდი არის და არა ჩაევარდი. თუნდ რომ ეგრე იყოს, რომ „მე ყვედრებაში რისთვის ჩავევარდი, ვფიქრობ ჩემ თავში“ რაღა არის? რატომ „ვფიქრობ“ ამის წინ ნიშანი არა ზის? მერე ვფიქრობ ჩემ თავში რაღა სათქმელია? ვინ არ იცის, რომ ფეხებში ფიქრობა არ შეიძლება? მაგრამ ვინ იცის? თუ ღამე მთვარეშია, რატომ ფიქრობა ფეხებში არ იქნება!.. და სხვანი და სხვანი, ჩვენო კეთილო მკითხველო!

თავიღამ იქამდი, სადამდინაც მე წავეკითხე ეს „შეშლილი“; სულ ამისთანა შეცდომებია, მაგრამ ჩვენ სულ ყველა იგი რომ ამოგვეწერა, ხელახლად დაბეჭდვა მოუწოდებოდა თითქმის. ის არ ეყოფა ამ საშინელს თარგმანს, რომ ერთხელ ეღორსა დაბეჭდვა, რომ მეორედაც არ დაბეჭდილიყო? ჩვენც თითონ ისე დავიღალენით, დავიქანცენით. დავყრუვდით რითმების უთავბოლო რახარუხით, რომ ვერ შევძელით „შეშლილის“ ბოლომდი წაკითხვა. სწორედ მეოცდა-მეერთე თავის, თუ მუხლის, მეხუთე სტრიქონზედ შევდევით! კიდევ ბარაქალა ჩვენს ბიჭობას, რომ იქამდი მივსულვართ!..

ეს რაცა ვთქვით ჩვენა, მგონია სამყოფი იყოს, თიონ მკითხველი დაგვემოწმოს. რომ სწორედ მიწასთან გაუსწორებია ისეც არც ძალიან მაღლა მდგომარე კაზლოვი. საწყალი კაზლოვი! იფიქრებდა, რომ იმისი „შეშლილი“, რომელზედაც იქნება უტირნია, ესრეთი სასაცილო იქნებოდა თავად ერისთავის თარგმანში? მართლა, რომ კაზლოვის „შეშლილი“ სრულად შეშლილა ქართულს ენაზედ: ერთი ბეწო შებრალება და სიყვარული არა ჰქონია იმის მთარგმნელს — არც იმისი. რაც უთარგმნია. არც თავისვე ამორჩეულ პოეტისა. არც ხელოვნებისა.

არც თავის მშობლიურ ენისა. მარტო ჩანს, რომ საკვირ-
ვლად ჰყვარებია თ. ერისთავს რითმების რახარუხი.

მთელს თავის თარგმანში თავად ერისთავს აქვს ექვსი
სტრიქონი ლექსი ისეთი ლამაზი და მსუბუქი, რომ ჩვენ
არც კი გვჯერა, რომ იმისი დაწერილი იყოს. აი, ის ლექსე-
ბი. რა-რიგად ხატვენ შეშლილის მდგომარეობას:

„ხან მიიხედავს, ხან მოიხედავს,
გარემოს ჩვენსა საფლავს შეხედავს...
ამოიოხრებს, იწყებს ლოცვასა...
ხან ათრთოლდება, შეხედავს ცასა.
შეშინებული მე მომეკვრება
და ხან უეცრად კრეჟას მოჰყვება“...

აი აქ ჩანს ენაც, მხატვრობაც, აზრიც და ის სურათი,
რომლის წარმოდგენაც ცხადად შეიძლება. ეს ლექსები
ისე შევნიან დანარჩენ ლექსებში, როგორც ვარდი ჭინ-
ჭრებში. სწორედ უნდა ესთქვათ, რომ ეს ლექსები ისეთი
ლამაზები არიან, რომ ჩვენ გვიკვირს, ამისთანა ლექსები
როგორ შესძლო იმან, ვინც, მაგალითებრ, ეს დასწერა:

„ესე ყოველი სახელოვნება
არს საიდუმლოს აღსაარება.
რომელ არს ერთი ერთისა სულით
ყველასა მართავს ერთისა ძალით
ამა ქვეყნისა მშვენიერებას
და აგრეთვეცა საშიშროებას
ზღვათა და ცათა, ქვეყნიერებას —
რომელსაც უწოდთ ერთსა ღვთაებას!“ და სხვანი.

ეხლა, როცა გვინდა კალამი თავის ალაგას დავსდვათ,
ფიქრად მოგვივიდა: იქნება თავად ერისთავმა გვიწყინოს
ეს პირ-მოუფერებელი სტატია. არა გვგონია. ჩვენ ყველა-
ნი ქართულ ენის ხმარებაში ცოდვილნი ვართ და ჩვეუ-
ლება ურთიერთის ცოდვების ჩვენებისა არ იქნება მომა-
ტებული. მაშ, როგორ უნდა გავსწორდეთ, თუ ჩვენი სი-

მრუდე არ გვეცოდინება? ნეტავი ორიოდ კაცი იყოს საქართველოში, რომ ჩვენი ბოროტება ერთიანად ასწეროს და დაგვანახოს... აბა, ის იქნება ნამდვილი საქებარი მამულის-მოყვარე, და არა ის, ვინც მეტის-მეტად დამყავებული სიყვარულისა გამო, ანგელოზივით ასახელებს საქართველოსა. ბოროტების ღვიარება ნახევარი გასწორებაა. თუნდ რომ იწყინოს თავად რ. შ. ერისთავმა ჩვენი პირ-მოუფერებელი სტატია, რა უყოთ? მისი ნებაა! სამი ღვთაებრივი საუნჯე დავერჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას? სხვისა არ ვიცი და ჩვენ-კი მშობელ მამასაც არ დაუთმობდით ჩვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას. ენა საღეთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს. იქნება ჩვენც ამ სტატიაში ბევრი შევსცოდეთ ჩვენს საყვარელს ენასა, მაგრამ ჩვენ არა ვხედავთ. მაგის განხილვა მკითხველის ნებაა. ჩვენის მხრით ამას-კი ვიტყვით, რომ ჩვენი ქართული ენა ისე გვიყვარს. რომ ჯერ ვეცდებით, რომ მის წინააღმდეგად არ მოვიქცეთ და; თუ ღმერთი გაგვიწყრება და უხერხოდ მოგვივა რამე, მის შენიშვნას სიხარულით და მადლობით მივიღებთ.

დასასრულ, თუ მკითხველი ეყოლება ჩვენ სტატიას, მასთან ბოდიშს ვითხოვთ ჩვენ: იქნება იგი ჩვენს სტატიაში ერთს ჭკვიანურს განხილვას ელოდა და ვერა ჰპოვა. რა უყოთ? როგორიც მღვდელია, ისეთიც ერიოა, ამბობს ქართული ანდაზა. როგორიც პოემა იყო ნათარგმნი, იმისთანაც, ღვთის წყალობა თქვენა გაქვთ, გამხილავიც შეხვდა. ჩვენ ჩვენის ენის დამცირებამ დაგვაწერინა ეს სტატია, თორემ ჩვენ ვინა და კალამი ვინა?

ნოემბრის 5-სა დღესა.

Յ Ն Ե Պ Ե Ո

(1861)

პ ა ს უ ხ ი

(გუძღენი თ. აღ. ვახტანგის ძეს ჯ.-ორბელიანს და იმ პირთა, ვინც ყურადღებას აღირსებს ამ სტატიასა).

„Из нашей литературы хотят устроить бальную залу, и уже зазывают в нее дам; из наших литераторов хотят сделать светских людей в модных фраках и белых перчатках, энергию хотят заменить вежливостью, чувство — приличием, мысль — модною фразою, изящество — щеголеватостью, критику — комплиментами“.

ბელინსკი.

ბარაქალა, ჩემო სტატიავე, ბარაქალა! ვისაც თავის დღეში კალამი ხელში არ აუღია, იმასაც ააღებინე; ვისაც მართალი სიტყვა პირდაპირ ნათქვამი თავის დღეში არ გაუგია, იმას მართლის თქმით გული აუმღვრიე; ვისაც „შინიღამ ფეხი კარში არ გამოუდგამს“ და რაღაც ანბანის თეორეტიკის მეტი არა უკითხავს-რა, ისიც-კი ალაპარაკე თეორეტიკის გარე საგანზედ. ბარაქალა, ბარაქალა! სამი სტატია ერთ სტატიაზე, რა ამბავია? ეს ის ამბავია, ჩემო კეოილო მკითხველო, რომ ამ ჩემ მოპირდაპირეთ რიცხვით ჯობნა სურვებითა და არა თავის სტატიების ღირსებითა; იმ ზღაპრისა არ იყოს: „ასმა კაცმა ვერ შეჰვამო, ერთი კაცის ლუკმა იყოო“, ეს სიტყვები სწორედ ჩემს აპ-

რილის სტატის უხდება. ეგ არაფერი კიდევ, სხვა კრიტიკებიც კიდევ მზადდება თურმე ჩემზედ. სხვანიც რომ ამ სამს კრიტიკაზედ დაჰმატოდენ, კარგი იქნებოდა; პირველი—რომ პასუხს ერთად გავსცემდი, მეორე—რომ ეს რამდენიმე კრიტიკა ერთად კაი ზომიერი ლუკმა მაინც გამოვიდოდა, რომ ღირებულიყო ჩასაყლაპავად.

ეჰ, თავი დავანებოთ უბრალო ყბედობას და, მინამ პასუხს გავსცემდეთ თვითეულს მათგანს, ვსთქვათ ცოტოდენი რამე კაცის ბუნების სისუსტეზედ: საკვირველია, რომ ზოგი, ვისაც ღონე და ძალა აქვს, გაიქცევა ხოლმე მოედნიდამ და იმალება ხალხში; ზოგი-კი, ვისაც არც ღონე აქვს და არც ძალა, გამოვა და შეუპოვრად დადგება შუა მოედანზედ. რათ არის ამისთანა წინააღმდეგობა კაცის ბუნებაში? ამას ყოველი გონიერი კაცი მიხვდება, თუ გონება დააკვირვა მაგ ორგვარ ქცევასა. სულელის უბედურობა ის კი არ არის, რომ სულელია, ის არის, რომ თავისთავს ვერ იცნობს და თავისი თავი დიდი რამა ჰგონია. მე ადამიანის წვრილმანობით თუ გავამართლებ ამ სიტყვებს: „მე ქვეყნიერებისა არა მესმის—რაო, ცოდნის გლახა ვარო, მისწავლიაო ორიოდე სიტყვები, რომელნიც ხან საჭმელად მგონიაო და ხან სასმელად, მაგრამ მაინც-კი გამოვიდივარ მოედანზედაო, რათა კენჭებით მაინც ქვეყანა დავანგრიოო“. ჭიდილი რომ იქნება, იქაც-კი იმ კაცს, რომელიც ეგრე გულწრფელობით აღიარებს: არაფერი შემძლიანო, მოედანს ჩამოაცლიან.

ხშირად შემხვდება ხოლმე სიტყვები: ლიტერატურა, კრიტიკა, ხელოვნება, სიტყვიერება და სხვანი, მაგრამ მხმარებელთ ხმარებულის გაგება არა ჰქონიათ; რომ ჰქონოდათ, დარწმუნებული ვარ, რომ, არამც თუ ლიტერატორობას მოჰყვებოდნენ, კალამსაც ხელში არ აიღებდნენ

და, თუ აიღებდნენ, მართო მოკითხვის წიგნების დასაწერად. ამის დასამტკიცებელს მაგალითს შორს არ დაუწყებთ ძებნასა, აი თვით კნ. ბ. ჯორჯაძის სიტყვები: „ჩვენ როგორც შეგვიტყვია, ილია ჭავჭავაძე, ბატონებო, გაზრდილი გახლავს უნივერსიტეტში (ვის უთქომს?) სადაც ასწავლიან მრავალ საგნებსა (ესეცა სცოდნია!) და, რასაკვირველია, სწავლას მიიღებდა. მაგრამ აი საკვირველი (მართლა რომ აი!!!): უპირველესი საგანი არ შეუძინებია, ესე იგი თეორეტიკა (?) ანუ ხელოვნებითის სიტყვიერების სწავლა“. მე, სწორედ მოგახსენოთ, ეგ თეორეტიკა არ ვიცოდი რა არი, მაგრამ თეორეტიკით დახელოვნებული ჩემი მოპირდაპირე ისეთი კეთილი გულისა ყოფილა, რომ განსაზღვრავს იმ თეორეტიკას, ანუ სწავლას ხელოვნებითის სიტყვიერებისას, ამ-რიგად: თეორეტიკა გვასწავლისო ა, ბ, გ, დ და სხვანი რა-რიგად იხმარებიან სიტყვებშიაო, რა-რიგად შეადგენენ მარცვალსაო,—და ამ სწავლასა ხელოვნებითის სიტყვიერების სწავლას ეძახის ჩვენი მწერალი ჭალი!!! აი, რა ძნელი ყოფილა შინიღგან გამოუსვლელია და უნივერსიტეტის დაცინება. აქედამა სჩანს, რომ არც ხელოვნება ესმის ჩვენს მწერალს ქალს და არც სიტყვიერება. ასოს ხმარების გამსაზღვრელი საგანი ტყუილადა სჩემობს ხელოვნების სწავლის სახელსა. ასოს ხმარებას სწავლა არ უნდა; თითონ სიტყვა გვასწავლის, სად უნდა ვიხმაროთ რომელი ასო. მერე თვით ასოს ხმარება გარეგანი საგანია,—ეგ მეზანიკური მიკერ-მოკერებაა ენაში, როგორც კნ. ბ. ჯორჯაძის ლექსები; ეგ ხელოსნობაა და არა ხელოვნება. ხელოვნება არის განხორციელება სახეში იდეისა, აზრისა: მუსიკა, მხატვრობა, პოეზია—ესენი სულ სახეში გამოსთქვამენ იდეიას, მხოლოდ იმით განიყოფებიან, რომ თავის იდეის გამოსათქმელად სხვადასხვა მასალებსა

ხმარობენ, როგორც მუსიკა — ხმასა, მხატვრობა — ხაზსა, პოეზია — სიტყვასა. სიტყვიერებითი ხელოვნება პოეზია-სა ჰქვია, რადგანაც სიტყვის საშუალებით და შემწეობით აღასრულებს ხელოვნების მნიშვნელობასა. მაშასადამე, ანბანის განსაზღვრა ხელოვნება არ არის, მაშასადამე, კნ. ჯორჯაძისას არ უნებებია გაგება მისი, რაც წაუკითხავს და რაც თავის გულწრფელობით უხმარია. მიგვილოცნია! ხელოვნების სწავლისათვის საკვირველი წიგნების ამოჩევა სკოდნია! თითონ თეორეტიკა, — ეგ სხოლასტიკო-ბის ნაშთი — რა არის, რო მასზედ აშენებული გავითა-რება რა იყოს? ყოვლის მწერლისათვის საჭირო და აუცი-ლებელია იცოდეს თეორეტიკა, ანუ სწავლა ხელოვნები-თის სიტყვიერებისა, ესე იგი ანბანის განსაზღვრაო, ბრძა-ნებს ჩვენი მწერალი ქალი. იქნება ეგ საჭირო იყოს, რო-გორც მწერლისათვის მელანი და კალამი საჭიროა, ანუ მათემატიკისათვის ნუმერაცია: ვისაც წერა უნდა, ანბანი უთუოდ უნდა იცოდეს, მაგას თქმა არ უნდა, რომ, რო-გორც მარტო ნუმერაციის ცოდნა არ შეიქმს მათემატიკს, ისე მარტო ანბანის ცოდნა არ შეიქმს მწერალსა. ამას ძა-ლიან ცხადად ამტკიცებენ კნ. ბ. ჯორჯაძის ლექსები და მისი სტატია, რომელზედაც ჩვენ, საუბედუროდ, უნდა ვი-ლაპარაკოთ.

„ნუ განკითხავთ, რათა არ იყვნეთ განკითხულნი“. მრწამს საღმრთო წერილიც და ის აზრიც, რაც შეპყრო-ბილია ამ სიტყვებში. ეგ იმაზედ-კი არ არის ნათქვამი. რომ კაცი წყალში რო იხრჩობოდეს, ნუ მაარჩენო, თორემ შენც რომ იხრჩობოდე, გადაგარჩენენო! მაგას კაცმოყვა-რე, კაცის დახსნისათვის ჯვარცმული ღმერთი ჩვენი მაგ აზ-რით არა ბრძანებს, რა აზრითაც კნ. ბ. ჯორჯაძისას უნებე-ბია გაგება. ვისაც საქმე ესე ესმის, იმას ანბანის თეორეტი-

კაც ვერას უშველის, როგორც წყალწაღებულს ხავსი; იმას არაფრის განხილვაც არ შეეძლება; მაშ რისთვის გამობრძანდებიან ხოლმე ამგვარნი პირნი სცენაზედ? რა დაჰკარგეიათ და რას ეძებენ? უბედურობა ჩვენი ეს არის, რომ შევბეჭავთ თუ არა ანბანის თეორეტიკის კანონით უაზრო ლექსებს, გვგონია, რომ ხელოვნებას დიდი რამ შევძინეთო; იმიტომ გვგონია, რომ ჩვენს ლექსში „ა“ თავის ალაგს ხმარებულია, „ბ“ თავის ალაგსა. თუ „ცისკარი“ უვარგისია, კიდევ თქვენგან, ყვავებო ფარშავანგის ფრთებითა, ბუღბუღებო ყორნის ჩხავილითა! ეხლა ცარიელი ანბანის თეორეტიკით და ჩხავილით ტყუილად ნუ ცდილობენ იყოს ის ბედნიერი დრო, როცა ეს ლექსი თურმე მოსწონდათ მაგ თეორეტიკებზედ თვალეზ-გაწყალბულ პირთა:

არჩილ კახიებრ, ბალასანიკა მოებრ,
ყარანფილ ვარდებრ, იაკოსტ ყაყაიზებრ,
რტო კიპაროსებრ, ია შამპა-სოსანებრ* და სხვ.

იქნება ეხლაც მოეწონოს ვისმე ეს ლექსი, და სწორედ მოეწონებათ კიდევ, თუ ანბანის თეორეტიკა, კნ. ბ. ჯორჯაძის გარდა, სხვასაც ვისმე ხელოვნების სწავლადა სწამს და გალახოვის ქრესტომატიის სხოლოეები უფ. გ. ბარათოვსავი: კრიტიკად მიაჩნიათ. ეხლა რომ კაცმა სწეროს, ცოდნის და განათლების გარდა, ნიჭიც უნდა ჰქონდეს. ცოდნა და განათლება ისე აუცილებელი და საჭირონი არ არიან პოეტისათვის, როგორც ნიჭია საჭირო და აუცილებელი **. ამის დასამტკიცებლად შორს არ გავ-

*) ამ ლექსს. ამბობენ, გორის სასწავლებელში ასწავლიდნენო ერთ დროს. თუ ეს მართალია, ბარაქლა მასწავლებელთ გემოვნებასა!

**) იქნება ზოგიერთს, და სხვათა შორის კნ. ბ. ჯორჯაძისას, ეს ჩემი სიტყვები ძალიან იაშოს. სხვისა არ ვიცი და ჩვენს მწერალს

გზავნი მკითხველს. აი, რუსეთში, გაუნათლებელ და უცოდინარმა კალცოვმა თავის ნიჭით ასეთი სახელი დაიგდო, რომ, როგორც სახალხო პოეტი, კალცოვი პუშკინზედაც მაღლა დასვეს რუსებმა. ეს უბრალო აზრი არ ესმის ჩვენ მწერალს ქალს, რადგანაც ჩვეულებრივ გულწრფელობით ბრძანებს: შეიდასს ყმაწვილსა ზრდისო ხელმწიფე და, აბა, თუ ერთი რამ კარგი დასწერონო; ასე ჰგონია, მწერლობა ლილავანა იყოს.

სხვათა შორის ჩემს კრიტიკოსებს არ ესმისთ, რა არის კრიტიკა, არავის არ ესმის, გარდა თ. ერისთავისა; რომ ჩვენ მწერალ ქალს არ ესმის, — ეგ საკვირველი არ არი, რადგანაც ბევრიც სხვა არ ესმის და ანბანის თეორეტიკაზედ აუშენებია თავის ხელოვნება და შინიღვან ფეხი არ გამოუდგამს. არც უფ. გ. ბარათოვისა მიკვირს, რადგანაც ძალიან მკვირცხლი გონება ჰქონია, რომ ჩემ ამ ორ ლექსებში:

მამულო საყვარელო,
შენ როსლა აყვავდები?

მწევანე ბალახის ნატვრა დაუნახავს თავის სამ განსაცვიფრებელ ნიშნებითა. იქნება მკითხველი არ იჯერებდეს ამგვარ ამ ლექსის გაგებას, რადგანაც მართლა ძნელი დასაჯერებელია, მაგრამ აი უფ. ბარათოვის სიტყვებიც: „გაზაფხულში პოეტი სულით ნატრობს საყვარელ მამულის აღყვავებას. ნეტავი დაანახვა ეხლა საქართველო, როგორ მწევანე ხავერდით ბიბინებს!!!“ მართლა-და უფ. გ. ბარათოვის ლალი ფანტაზია და ნიჭიერება უნდა ჰქონდეს, რომ ეგრეთ გაიგოს უბრალო აზრი, უბრალოდ გამოთქმული. აკი მოგახსენეთ, რომ მწევანე ბალახის ნატვრა

ქალს-კი მოვახსენებ პირდაპირ, რომ სწორედ ეგ საჭირო და აუცილებელი ღირსება აკლია სხვათა შორის.

დაუნახავს მეთქი, მაგრამ მელას რაც აგონდებოდა, ის ეზმანებოდაო, ნათქვამია. სტატიაში, აპრილის ბოლოს, მოვისხენიე სხვათა შორის: „თუ მკითხველი ეყოლება ჩვენს სტატიას, მასთან ბოდიშს ვითხოვთ ჩვენ, იქნება იგი ჩვენს სტატიაში ერთს ჭკვიანურს განხილვას ელოდა და ვერაპოვავ; რა უყოთ? როგორიც მღვდელიაო, ისეთიც ერიაო, ამბობს ქართველი ანდაზად; როგორიც პოემა იყო ნათარგმნი, ისეთიც, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდესთ, გამხილავიც შეხვდა“. ამ სიტყვებს უფ. ბარათოვი კვეხნად მიწერს. სხვა მაქებარი რომ არა ჰყავდა, თავის-თავი თითონ აქოვო. ეხლა ვკითხავ უფ. ბარათოვსა: როგორი იყო პოემა ნათარგმნი ჩემის კრიტიკის აზრით! — ძალიან ცუდი. მაშასადამე მისი მსგავსი კრიტიკა რალა იქნება? თუ ეს ვერ გაუგია უფ. გ. ბარათოვს, დარწმუნებული ვარ, რომ არც იმ სიტყვებს გაიგებდა, რაც ამოუწერია, მაგას თქმა აღარ უნდა. ბატონებო, თუ ორჯერ ორი არ გესმით რა არი. რის იმედით გამობრძანებულხართ მოედანზედ? რვა წელიწადი, როგორც თითონვე ამბობს, მჯდარა უ. გ. ბარათოვი ღიმნაზიაში და ნაცვალსახელამდინ მისულა. ძალიან შორს წაქლა; თქვენმა მზემ, თუ ამ-რიგად გაუგია, რაც მასწავლებელთ უთქვამსთ; კიდევ ბარაქალა იმ ოსტატების ხელოვნებას, რომ მაგისტანა მსმენელი ნაცვალსახელამდინ მიუყვანიათ. ეჰ, ამ უფ. ბარათოვის აზრზედ არა ღირს ლაპარაკი; თავი დავანებოთ, ეგ თითონ თავის-თავსეე უწერს კრიტიკას. უფ. ბარათოვი სწორედ იმ მოკრივესა ჰგავს, რომელსაც ერთი ხელი მოკლე აქვს და ერთი გრძელი, ისიც მარცხენა; გრძელის ხელით მტერსა სცემს და მეორე, მოკლეს ხელით — თავის-თავსა; მაგაზედ, ესე იგი ბარათოვის სტატიაზედ, ლაპარაკი უბრალო ყბედობა იქნება და ამისათვისაც თავს ვანებებ. ეს ზემოხსენებული

სიტყვები კნ. ბ. ჯორჯაძისასაც უფ. გ. ბარათოვის ნიჭიერებით გაუგია და აზრის დასამტკიცებლად, როგორც შეშვენის მაგ-გვარს ლიტერატორს, კეთილ-სინიდიისიანად ამოუწერია ჩემს სტატიიდან თავის სტატიის მარტო ეს სიტყვები: „ღვთის წყალობა თქვენა გქონდესთ, იმისთანა გამხილავიც შეხვდა“. მე მოვახსენებ კნ. ბ. ჯორჯაძისას, რომ უფ. გ. ბარათოვის გონება არ ესესხნა და თავის გონებით გაესინჯა ეს სიტყვები არა ცალკე შიგ ჩართვით, არც ეს ამოწერა მოუხდებოდა და არც ულოლიკობას დამწამებდა. ეხლა თითონვე განიხილოს თავის შინ-აღზრდილი ლოლიკა, დამყარებული ანბანის თეორეტიკაზმად და მერე ბრძანოს, ეს ასრე უნდაო.

„კრიტიკა“ — ამის თანასწორ მნიშვნელობის სიტყვა არ არის ქართულს ენაზედ და არც ძალიან საჭიროა რომ იყოს, თუმცა უკეთესი იქნებოდა — რომ ყოფილიყო, რადგანაც ეს დაგვიმტკიცებდა, რომ ჩვენი მამა-პაპანი მაგ მხრით განვითარებულნი ყოფილან. სადაც სახელია, იქ უთუოდ საგანიც უნდა იყოს. ეს სიტყვა ეხლა მთელ კაცობრიობას ეკუთვნის და ყოველი ხალხი, ცოტადენად განათლებული, ხმარობს თავის ენაში; მაშასადამე, არც ჩვენთვის არის დასაძრახისი, რომ ეს სიტყვა ჩვენში იხმარებოდეს. „კრიტიკა“ არის განხილვაც, განჩხრეკაც, გარკვევაც, გარჩევაც და დაფასებაც ერთად. როცა რომელსამე საგანს ფასსა სდებს კაცი, ჯერ იმას ღირსებას იტყვის (თუ აქვს ღირსება) და დაამტკიცებს, მერე ამბობს. ამოდენად ღირსო, ესე იგი, შინჯავს შიგნიდან და გარედან საგანსა, ყოველს მისთვისებასა, არჩევს ცუდსა და კარგსა და მერე სწონავს მართალ სასწორზედ*. ამ ორგვარ თვისებებს საგნისას

*) იქნება აქ პუროს მოედნის სასწორი მოაგონდეს უფ. გ. ბარათოვს, ეს ჩვენი ბრალი არ იქნება.

ზოგიერთი კრიტიკოსი, რა განარჩევს ცუდს და კარგსა, სასწორს დაუთმობს ხოლმე თითონ მკითხველს, ზოგიერთიც თითონვე ასწონავს ხოლმე. მეც ამ მეორე-გვარ გამხილავებს მივბადე ჩემს აპრილის სტატიაში, რომელსაც მაინც კიდევ ვერ გაუბედე კრიტიკის დარქმევა. მეც სწორედ ეგრე მოვიქცე: ჯერ კაზლოვის ნიჭიერება განვიხილე, მერე მისი პოეზიის მიმართულება, მერე მისი „შეშლილი“, შემდეგ თარგმანი და ბოლოსა ვსთქვი, რომ არც კაზლოვი ვარგა მეთქი, არც მისი „შეშლილი“ და არც ამ „შეშლილის“ თარგმანი. მე კაზლოვზედ ახალი არა მითქვამსრა. მე ისა ვსთქვი, რასაც მთელი განათლებული რუსეთი ამბობს. ეგრე არ მოქცეულან ჩემი კრიტიკოსები. მე მეგონა, რომ ან ჩემს აზრებს დაარღვევდნენ, ან თითონ სტატიის მიმართულებას დამიწუნებდნენ და შემდეგ დააფასებდნენ, ცუდია თუ კარგი. მარტო თ. ერისთავი ცდილა ჩემი აზრების დარღვევას, მიმართულების დაწუნებას (ლანძღვა არისო) და სხვათა შორის, როგორც შეშვენიის ლიტერატურულ სტატიის განხილვას, გაუკენწლივარ სიტყვების ხმარებაში; სხვანი-კი — რამდენიმე აზროვნანი და ანბანთ თეორეტიკოსნი — მისცვიენიან მარტო ჩემ სიტყვებს; ის-კი არ იციან, რომ სიტყვა გარეგანი სამოსელია აზრისა, და კრიტიკაც. მარტო მაგაზედ აშენებული, სამასხაროდ ხდის კრიტიკის წმინდა მნიშვნელობასა. ამას ამტკიცებს, როგორც კნ. ბ. ჯორჯაძის სტატია, ისე უფ. გ. ბარათოვისა თავის რამდენიმე მაგარ აზრითა; სამასხაროდ არა ხდის თავის-თავსა ის კაცი. რომელიც ამბობს. რომ ეს კაცი არ ვარგაო იმისთვისო, რომ მტვრიანი ტანი-სამოსი აცვიაო? მე მინდა ამითა ვსთქვა, რომ ვინც ამ-გვარად შინჯავს საქმეს და ამ-გვარ დამტკიცებაზედ ამყარებს თავის აზრსა. იმას თვალეებში ჰქონია ჭკუა. მაგ-რიგად გა-

სიხჯვა რისამე — თვალის საქმეა და არა სწაკლისა, რომელიც ანბანთ თეორეტიკაზედ უფრო აუცილებელია მწერლისათვის. როგორც სჩანს, კნ. ბ. ჯორჯაძისას და უფ. გ. ბარათოვს მარტო სიტყვები უძებნიათ ჩემს სტატიაში და არა აზრი. კიდევ იმიტომ ამათ სტატიებში მარტო სიტყვებია და სხვა არაფერი. ესლა ყურადღება მივაქციოთ კნ. ბ. ჯორჯაძის სტატიასა, განვიხილოთ თ. ერისთავის პასუხიც, უფ. გ. ბარათოვს-კი თავს ვანებებთ, რადგანაც თავის-თავს თითონვე სცემს იმ ხელმოკლე მოკრივესავით.

ძალიან გულნატკენი ბრძანდება ჩვენი მწერალი ქალი ჩემს სტატიისაგან. რატომ არ მაქოვო? იმიტომ არ ვაქე, რომ არ იყო საქებელი. — და როცა მაგ აპრილის სტატიას ვწერდი, თქვენმა მზემ, არც-კი მომგონებია არც მათი ლექსები, არც მათი მარხვების ტრაკატაცია *. მე ისინი მაგონდებოდნენ, ვისაც ცოტაოდენი სახელი აქვსთ დავარდნილი ჩვენში; ვინც საქებელი იყო, ჩემის ფიქრით. მე ისინი ვაქე, და ვინც არა — რითმების მბეჭველთა რაზმში ჩავყენე. ჩემი სიტყვები მოუყვანია კნ. ჯორჯაძისას, რომელთაც ძალიან დაუჩაგრავთ: სხვა ახალი მოლექსენი და პროზაიკები, ზოგიერთის გარდა. ღმერთმა შეინახოს მეთქი. „ზოგიერთი“ რომ ესთქვი, იმიტომაც ესთქვი, რომა მართლა-და სახეში მყევანდნენ ზოგიერთნი ნიჭიერნი მწერლები. სახელდობრივ იმიტომ არ ვახსენე, რომ

*) 1860 წ. ნომერის ნომერში გახლავსთ კნ. ბ. ჯორჯაძის სტატია, სახელად: „რამდენიმე აზრი ახლანდელს მდგომარეობაზედ“. ამ სახელმა არ მოგატყუოთ, ჩვენო მკითხველნო. ცუდი მაღაზინი მაგვარ წარწერილობით შეიტყუებს ხოლმე მსყიდველთა. მაგ სტატიის სახელს რომ დაუჯეროს კაცმა, იფიქრებს: ან პოლიტიკურ მდგომარეობაზედ იქნება რამდენიმე აზრიო, ან ეკონომიურ მდგომარეობაზედ, ან კიდევ განათლებაზედ. არა, ბატონო. მაგ სტატიაში აწეინა ზრძანებს, მარხვებს არ ინახავნო.

ნუგეშადა ჰქონოდათ ეგ სიტყვები იმათ, ვინც უსაფუძ-
ვლოდ თავიანთ თავზედ ბევრს რასმე ფიქრობენ, როგორც
კნ. ბ. ჯორჯაძისა. რომელთაც თითონვე უგრძენიათ, რომ
არ არიან იმ „ზოგიერთში“ შესარევენი, თორემ რაღა მა-
გათ იწყინეს ეგ სიტყვები და თავის ანბანთ თეორეტიკის
ხელოვნებით გამობრძანდნენ სცენაზედ? სჩანს თვითვე.
უჩემოდ. მიმხვდარან თავიანთ თავის ღირსებას და ამის-
თვისაც რითმების მბეჭველთა რაზმში ჩამდგარან. მე აქ
არა მეთქმის-რა, გარდა იმისა, რომ გავამართლო ეგრეთი
გონიერი ქცევა, მხოლოდ ამას-კი დაუმატებ, რომ ეგ ადრე
უნდა გაეფიქრებინათ; ეგ იქნებოდა სასარგებლო ჩვენ-
თვისაც და თავიანთ თავისაც.

ერთს ალაგს კნ. ბ. ჯორჯაძისა ბრძანებს, რომ ჩვენ პა-
სუხს აღარ გავსცემთო, თორემო, ეხლავ რომ კრიტიკები
გავმართოთო, სხვა გონიერ და სასარგებლო სტატიებს
ალაგს წაართმევსო „ცისკარში“. ეგ მართალია. ამის შემ-
დეგ არც თქვენ და არც უფ. ბარათოღს პასუხს არც მე გავს-
ცემ: მაგრამ ნება მომეცით გკითხოთ. რომელ სტატიებს?
თქვენ ლექსებსა თუ? ეგ უბედურობა თქვენთვის და ბედ-
ნიერება ჩვენთვის ეხლაც მომხდარა მაისის „ცისკარში“:
თქვენი ლექსი ჩვეულებისამებრ არა ბრწყინავს სხვათა
შორის ამ ნომერში. ეგ ძალიან გვიხარია ჩვენ და ძალიან
გწყენიათ თქვენ: ადვილი მისახედომიც არის რა მიზეზი-
თაც... მაღლობელი იყავით „ცისკრის“ რედაქციისა, რომ
თქვენი ლექსები იბეჭდებიან; მაღლობელი იყავით, რომ
„ცისკარი“ ეგრე ცუდია, რომ ყველაფერსა ჰბეჭდავს.
თორემ თქვენს ლექსებს დაბეჭდვა არ ეღირსებოდა თა-
ვის-დღეშია. კიდევ იმიტომ იბრძვით განათლების წი-
ნალმდეგ, კიდევ იმიტომ დასცინით უნივერსიტეტსა,
კიდევ იმიტომ ებრძვით იმ კაცს, რომელსაც სულით
და გულით სურს „ცისკრის“ კეთილდღეობა! ლიტე-

რატურა — ხალხის ჭკვა, ხალხის გონება, გრძნობა, ფიქრი. ჩვეულება და განათლების ხარისხია. ლიტერატურის წარმომადგენელი ჩვენში მართო „ცისკარია“ ამ უამად. ნუთუ მართლა, რაც „ცისკარში“ იწერება, საქართველოს ხალხის ფიქრია, ჭკუაა, გონებაა, ჩვეულებათა? ნუთუ მართლა „ცისკარში“ ჩვენი განვითარებაა, ჩვენი განათლების ხარისხია გამოთქმული? ნუთუ მართლა ეგრე დავცა რუსთაველის ხალხი, რომ ეგრე ფიქრობს, ეგრე ჰგრძნობს? მეც მაგას ვჩივი და ვსტირი, რომ არა, ათასჯერ არა; მეც ვბრძანებ ესე პირდაპირ ვლაპარაკობ, რომ ვინც წინდაუხედავად ბლაჯნის, ალარა ბლაჯნოს; რადგანაც იგინი თავის ბლაჯნითა ამდაბლებენ ჩვენს ენას. მე იმისთვის ვლაპარაკობ ეგრე სასტიკად, პირ-მოუფერებლად, რომ უნიჭონი და ამასთან უსწავლელნიც თავის ოთახიდგან ფეხს ნუ გამოდგამენ გარეთ, ლიტერატურაში; ამას ეთხოვთ ხალხის სახელითა. ხალხისვე სახელის დაცვისათვის!..

ერთგან ჩვენი მწერალი ქალი ბრძანებს, რომ რითმების „ბრახუნებლები“, ეს უშვერი ლექსი ლიტერატორს არ შეშვენისო. თუ ღმერთი გწამსთ, ლიტერატორებს და ლიტერატორობას თავი დაანებეთ. მე და თქვენ, რომელთაც ანბანთ თეორეტიკის მეტი არა გვისწავლია-რა (მე ეგეც არ მისწავლია და არც ვიცი, რა საგანია, მხოლოდ ჩვენი მწერალი ქალი ბრძანებს, ასოების განსაზღვრის სწავლა არისო, ესე იგი, სწავლა ხელოვნებითის სიტყვიერებისაო!!!) და ლექსების ბლაჯვნის მეტი არა გვიკეთებია-რა, როგორ უნდა ვახსენოთ ლიტერატორი და ლიტერატურა? ვისაც არ ესმის, რა არის ლიტერატურა, ან ლიტერატორობა, იმას არ უნდა ესმოდეს, ლიტერატორს რა შვენის და რა არა შვენის. მე და თქვენ აქ ხმა არა გვაქვს.

ჩვენი მწერალი ქალი ბრძანებს, ვითომც მე ვამბობდე, რომ ეგენი ქართულს ახდენენ. ტყუილია თუ? სადაც აზრი არ არი, იქ ენა, რაც უნდა კარგი იყოს, სულ უქმია; მერე მე არსად არ გამიგია, რომ უაზრო ენა იყოს სადმე. აზრი და მხოლოდ ერთი აზრი აძლევს ენას ენის მნიშვნელობას, — ყველანი, ვისაც რამ ესმის, ამას ამბობენ, და თქვენის ანბანთ თეორეტიკისა-კი არ ვიცი, რას იტყვის. უთუოდ წინააღმდეგს ამბობს, რომ თქვენი ლექსები სწორედ მის გაკვალეზულ გზაზედ მიდიან. უნიჭო და ამასთან უცოდინარი მწერალი არა მარტო ენას ახდენს, ამასთან გონებას, გემოვნებას, გულს და სულს მკითხველისას. ამას ჩვენ მწერალ ქალს არ მივაწერთ, რადგანაც მაგათ არც წახდენა შეუძლიანთ რისამე და არც გაკეთება.

ჩვენი მწერალი ქალი დასცინის ქცევას, რომ მე: ჯ, ბ, ვ, ჯ, ზ, ჟ, არა ვხმარობ. იმის მაგიერად, რომ მწერალმა ქალმა დაამტკიცოს ჩემი შეცდომა მაგაში, მოჰყოლია და თეორეტიკის ზღაპრებს გვიამბობს. ეგენი ბრძანებენ, რომ ბუნებას მოუყიად ხმა სიტყვის გამოსახატავად; ხმა მხეცისათვისაც მიუყიად ბუნებას. მაგრამ არა მხეცი არა მგონია ლაპარაკობდეს. თუმცა ბევრი მაგალითები ზოოლოგიაში გვიმტკიცებენ, რომ, კაცის გარდა, სხვა ცხოველნიც ამცნებენ ურთიერთს თავის სურვილს, განზრახვას, ერთის სიტყვით, აზრსა; მაგრამ ესეც ყველამ კარგად ვიცით. რომ ისინი ამცნებენ აზრსა ურთიერთს არა სიტყვის საშეღლობით; მაშასადამე, ბუნებას, ხმის გარდა, სხვა ნიჭიც მოუყიად კაცისათვის; ეს ნიჭი არის ნიჭი სიტყვიერებისა. მაგ ნიჭს შეუდგენია ენაცა, სიტყვაცა და მხოლოდ სიტყვას შეუდგენია ხმოვანიც და უხმო ასოცა. აბა, ერთი მიბრძანეთ, რომელ ბუნების კუნჭულში სცხოვრობს ასო: ა, ბ, გ, დ, ე, ვ? ეგენი მხოლოდ სიტყვებში სცხოვრობენ.

სიტყვის მიხედვით არიან შემდგარნი და მხოლოდ სიტყვის ძალით არსებობენ ქვეყანაში. სიტყვა რომ არ იყოს ქვეყანაზედ, არც ასოები იქნებოდნენ. ძალიან ვწუხვარ, რომ ჩვენ მწერალ ქალს შინიდან კარში ფეხი არ გამოუდგამს და, ანბანთ თეორეტიკის გარდა, არა უკითხავს-რა, თორემ გაიგებდა, რომ მაგას ამბობენ უკეთესი ფილოლოგები. ჩვენი მწერალი ქალი მოჰყოლია და, დამტკიცების მაგივრად. ზღაპრებს გვიბრძანებს თეორეტიკის სახელითა.

რისთვისაც არა ვხმარობ — ჟ, ც, კ, გ, ჟ, ფ — ეხლაც მოგახსენებთ, ჩემო მკითხველნო! „ჟ“-ზედ ბევრჯელ მქონია ლაპარაკი სხვა-და-სხვა პირთან. ზოგს უთქვამს, უნდა გადაიგდოსო, ზოგს — უნდა დარჩესო, თუმცა არც ერთს მათგანს ცხადად არ დაუმტკიცებია თავისი აზრი, მაგრამ მე იმათ ლაპარაკიდან ეს სარგებლობა გამოვიტანე, რომ ეგ ასო, მართლა თუ უყარგისია. გადიგდოს, როგორც უსაჭირო, რადგანაც ჩვენი ანბანი უფრო განმარტივდებოდა და მართლწერა გაადვილდებოდა. ჩემის ფიქრით, მაგის თანასწორ ხმოვანი ასო გვაქვს ჩვენ: „ვ“. თუმცა ამბობენ. რომ სადაც „ვ“ იხმარებაო, იქ „ჟ“ არაო, იმიტომ, რომ „ჟ“ ნახევარ „უ“-თ გამოითქმისო, ესე იგი უ-ს და ვ-ს რაღაც შუა-ხმადაო; მაგრამ, მე ვფიქრობ. რომ როგორც „ჟ“ ისე „ვ“ გამოთქმაში ერთი-ერთმანეთსა ჰგვანან და არაფრით არ განსხვავდებიან, იმიტომ რომ, სადაც „ჟ“-თია ხმარებული, იქ ჟ ვ-ათ ისმის და, სადაც ვ-ნია ხმარებული, იქ ვ-ნი ჟ-თად ისმის. მაგალითებრ: „ვითარი“, სადაც „ჟ“ —ს არა ხმარობენ, სწორედ რომ გამოსთქვას კაცმა და არა დაძალებით. „ვ“ ჟ-სავით გამოვა; თუ ვინმე მაგრად და მტკიცედ გამოსთქვამს, ის ორს „ვ“-სა ხმარობს და არა ერთსა; აქედამა, ჩემის ფიქრითა, სჩანს, რომ ამ თანასწორ ხმოვან ასოთა შორის ან ერთია მეტი და ან მეორეა; მე

უფრო „ჭ“ მგონია მეტი; რადგანაც როგორც ჭ-ის ხმა-
რებაში, ისე „ვ“-ს ხმარებაში — უფრო ვ-ნი ისმის, ვიდრე
რაიმე ხმა. მერე ჭ-თი იქ იხმარება, სადაც „ვ“-ს უნმო ასო
შეხვედება ხოლმე და ეგ ორი უნმო ასო ერთადაა გამო-
სატყმელი. უ-ჭ-თაც არ აძლევს კაცს ენა ნებას, რო
„ვ“ მტკიცედ გამოითქვას. ამ მიზეზით არა ვხმარობ „ჭ“-ს.
დამიმტკიცეთ წინააღმდეგი და მე სიხარულით დაგეთან-
ხმებით. მე ხომ იმისთვის არ გაუკეთე ჩემ აპრილის სტა-
ტიას ეგ სხოლიო, რომ მართლა არ ვიცოდე მაგ ასოს ხმა-
რება; მაგ ასოს საჭიროებაზედ ეჭვი მქონდა და იმისთვისა
ვსთქვი, რომ ან მე დამეთანხმოს ვინმე, ან კიდეც წინააღმ-
დეგი დამიმტკიცოს. კაცის ენა კერძო პირსავით იზრდება
და ვითარდება; ამ ზრდაში იცვლება, როგორც ჩვენ კაცნი
ზრდაში ვიცვლებით ხოლმე; ხშირად იქნება, რომ კანო-
ნები, ერთს დროს საჭირონი, სხვა დროს უფარგისნი არი-
ან ხოლმე; იმიტომაც ახალი ენა ძველს ენას არა ჰგავს.
როგორც ახალი კაცი არა ჰგავს ძველ კაცსა. მაშასადამე.
თუ მიბრძანებთ, რომ რადგანაც ძველ წიგნებში ხმარებუ-
ლა, იმიტომ ეხლაც უნდა ვიხმაროთ ეგ ასო, — ეგ უსა-
ფუძვლო ბრძანება იქნება, როგორც უსაფუძვლოა თქვე-
ნი რჩევა, რომ ანბანის თეორეტიკა უნდა ისწავლოთო ხე-
ლოვნებისათვისაო. იქნება მართლა-და „ჭ“-ს და „ვ“-ს შო-
რის უწინ რაიმე განსხვავება ყოფილა გამოთქმაში, მაგრამ
ეხლა, ჩემის ფიქრით, არ არის განსხვავება. ეს „ჭ-თი“ კი-
დეც გადასაწყვეტი საქმეა, მაგრამ ჟ, ჭ, კ, ვ, ც, ფ ? ამ ასოებ-
ზედ კი თქმა აღარ უნდა, ეს ასოები სულ აღარ ისმიან ეხლან-
დელს ენაში. მარტო „კ“ და „ხ“-ზედ ამბობენ, სხვადასხვა-
ნაირად გამოითქმისო: გლეხი კაცი ქიზიყში ისე გამოს-
თქვამსო „ხოხობი“, თითქო „გხოგხოხობი“. თუ ეს მართალია.
დამიმტკიცონ და მაგ ასოების საჭიროებაზედ დავეთანხმე-

ბი. სრულიად არ მესმის, რა განსხვავება არის ამ ასოთა შორის: „ც“ და „იე“, „ჟ“ და „ი“, „ჯ“ და „ვი“, „ჭ“ და „ჭი“. იქნება ჩვენს უწინდელს ენაში იყო განსხვავება მაგ ასოთა შორის (და სწორედაც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც შემოულიათ). მაგრამ ეხლანდელ ჩვენს ენაში არა ეხედავ. — და თუ ხედავს ვინმე, ის ანბანთ თეორეტიკით-კი ნუ ცდილობს დამტკიცებას, არამედ ყურადღება მიაქციოს დაკვირვებით ხალხის სიტყვის გამოთქმასა, ხალხის ენაში მონახოს ფაქტი, დამანახოს და მაშინ დავეთანხმები. ენას კანონსა თვითვე ენა აძლევს და არა რაიმე თეორეტიკა. თქვენ უნდა დაგენახებინათ განსხვავება ამ ასოთა შორის და ენიდამ ამოღებულ ფაქტით დაგემტკიცებინათ; მაშინ მე არა მეთქმოდა-რა. თქვენი თეორეტიკა თქვენთვის შეინახეთ, ეგ ამგვარ საქმეს პასუხს ვერ გასცემს, სხვა უნდა მოინახოს; მერე. ვგონებ, თქვენი სახელოვანი თეორეტიკაც არა ხმარობს ასოსა ჟ. ეგ ასო ახალი შემოღებულია, არ ვიცი-კი რისთვის. ეგ ასო ქართულს ენაზედ „ფ“-ად იცვლებოდა ხოლმე, მაგ. ფილოსოფია. ამას გარდა ქართველ გლეხკაცს (თუ ბატონთან არ არის ნამყოფი) მაგ ასოს ხმას ვერც-კი გამოათქმევინებთ, „ფ“-ს მაგიერად სულ „ფ“-ს გამოსთქვამს, მინამდინ ბევრჯელ არ გაამეორებინებთ. სჩანს, ეგ ასო ჩვენის ენის თვისებისა არ არის და რაღადა ხმარობთ?

ეს ასოები, რომლების ხმაც გამოითქმება სხვა ასოებითაც, ეგ ასოები სულ ტყუილად არიან ჩვენს ანბანში. თუ სულ არა, უფროსთაგანი მაინც; ტყუილად აგრძელებენ ანბანსა, აძნელებენ მართლწერასა და სხვა არაფერს არ შეგვიძინებენ. თუ მართლა ეგ ასოები არ ისმის ეხლანდელ ენაში, რატომ არ უნდა გადაიგდონ? შესუბუქება და გაადვილება მართლწერისა და ანბანისა განა ცოტა საქმეა?

და თუ ისმის, მაგ ასოების ხმარების კანონს რატომ არ ვე-
ძებთ ენაში, რომ ყველამ ერთნაირად ვიხმაროთ? ვისაც ში-
ნიდგან ფეხი კარში გამოუდგამს და, ანბანთ თეორეტიკის
გარდა, სხვა რამეც უკითხავს, იმას, რასაკვირველია, გაე-
გება, რომ ეხლა მთელი ევროპა ცდილობს ყველაფრის გან-
მარტივებას, გაადვილებას და, სხვათა შორის, ანბანისასაც
და მართლწერისასაც. შორს არ წავალ: აი, თითონ რუ-
სეთში ცდილობენ i, ზ, ზ-ს ამოშლას თავის ანბანიდგან,
რადგანაც ეხლანდელ იმათ ენაში აღარ ისმის ეგ ასოები.
მე შემხვედრია წიგნი 1859 წელში, თუ 1860 დაბეჭდილი.
სახელდობრივ: „Сказание об языческих богах“, (ამ
მართლწერითა), სადაც i-ზ-ზ არ არიან ხმარებულნი.
როგორ გადაწყდება ეს დავა, მე მაგას არ დავეძებ; მე მომ-
ყავს ეს, როგორც ფაქტი, რომელიც ამტკიცებს სურვილს,
რომ განმარტივდეს ანბანიც და მართლწერაც. ჩვეთვისაც
ურიგო არ იქნება, რომ მაგ ასოებზედ კარგად მოვიფიქროთ
და, თუ უსაფუძვლოდ არიან ხმარებულნი, ამოიშალონ.
როგორც უხმარნი; ეგ მოაშორებდა ახალ მოსწავლეს რამ-
დენიმე უსარგებლო ასოს სწავლასა და მწერალსაც გაუ-
ადვილებდა წერასა.

ჩვენი მწერალი ქალი, დასცინის 'რა უნივერსიტეტს
და მეც, იქ გაზრდილს, ბრძანებს. მოჰყავს რა ჩემი ლექსები:

მისი ლექსი სუბუქ ფრთითა

ხან მეჯლისში შეჰფრინდება,

„თვალ დაკვირვებით“ რომ გავსინჯოთო, ვერ გავიგებთ,
ამ ლექსში რის თქმა უნდაო? სიტყვა ესე „სუბუქ“ ქარ-
თული არ არიო, „სუბუქი“-კი არის ქართულიო. ღმერ-
თო! ნეტავი თითონვე მაგ გამოჩენილს მწერალს არ ეხ-
მაროს სიტყვა სწორედ მაგ ფორმაში ჩემ ლექსების ზე-
მოთ, მაგალითებრ, „თვალ დაკვირვებით“. ბატონო! რაც

არ იცით და. პირდაპირ გეტყვით, რაც არ გესმით, რათ ამ-
ბობთ. ეს ასე უნდაო? მართლა-და ძალიან დაუუსხავს
ჩემს კრიტიკას, რომ მართო თვალი დაუკვირვებია ჩემს
ლექსისათვის ჩვენს თეორეტიკოსსა და გონება კი არ მიუ-
ყოლებია, რომ ჩემი „სუბუქ ფრთითა“ და თქვენი „თვალ-
დაკვირვებით“ სწორე ქართულია. ამის დასამტკიცებლად
ვიტყვი, რომ ეგ ფორმა თქვენვე გიხმარიათ. თუ თქვენ
თავს არ უჯერებთ, თეორეტიკას ჰკითხეთ და, თუ თეორე-
ტიკასაც არ უჯერებთ, აი, თქვენი ნაქები ჩახრუხადეც: „თა-
მარ წყნარი, პირ მცინარი“. თქვენის აზრით. „პირ“ ქარ-
თული არ არი? აი, რუსთაველიც: „მოდგა თეთრ ტაიჭო-
სანი“. „თეთრ“ ქართული არ არი? აი, თ. ორბელიანიც:
„უმწედ, უნუგემ“, ქართული არ არი განა? აი, უფ. გ. ბა-
რათოვიც „საყვარელ მამულს“. სუყველგან ერთი და იგი-
ვე ფორმაა. ხომ ხედავთ, რომ ნიჭიანებს და უნიჭოსაც კი უხ-
მარია ეგ ფორმა. აქედანა სჩანს, რომ ხალხიცა ხმარობს.
რომ ენაში არის ეგ ფორმა, რომელსაც ანბანთ თეორეტი-
კოსები ვერას-დროს ვერ შეარყევენ მაგ ძვირფას თვისე-
ბას ჩვენის ენისას. ვისაც ღვთისაგან განაჩენისა არა ესმის-
რა, ის თუ წაართმევს, თორემ სხვა არავინა! სახელი არსე-
ბითი რომ ბრუნვაშია, მის ზემოთ მდგარი, მის ზედშესრუ-
ლი და ნაცვალსახელი შეიძლება რომ ბრუნვაში არ იყვნენ.
რადგანაც ერთი და იგივე მარცვლის განმეორება ზედი-
ზედ არ არი სასიამოვნო სასმენი, მაგ. „ჩემმა ბედნიერმა
ხვედრმა“. აქ მარცვალი „მა“ სამჯერ ზედიზედ განიმეო-
რება და ამით უკარგავს კეთილზმოვანებას ენასა; რომ ამ-
ბობენ, ეს და ეს ენა პოეტიურიაო, სხვათა შორის, იმ სა-
ფუძვლითაც ამბობენ, რომ ენას მაგისტანა ფორმები და
თვისებაები აქვს; მაგ-გვარებში, ესე იგი, მარცვლების და
ხმოვან ასოების მოკლებაში და დამატებაში ჩვენი ენა

არა ენას არ დაუვარდება ქვეყანაზედ. ნიჭიერი მწერალიც იმისთვის არის სასარგებლო ენისათვის, რომ თავის თხზულებაში ენის სიმდიდრე გამოაჩინოს ხოლმე. ეს ძვირფასი თვისება ჩვენის ენისა როგორ უნდა დაიძრახოს წინდაუხედავად თეორეტიკის ზღაპრებით! როგორ უნდა დაუკარგოთ ეგ უკეთესი თვისება ჩვენს ენასა! ცოდვაა, სასიკვდილო ცოდვაა მაგ-გვარი წინდაუხედავი მასხარაობა ლიტერატურაში ენაზედა და ენის უკეთეს თვისებაზედ! მაგრამ თავის მოყვანილ სიტყვებითვე გავამართლებ მაგ-გვარ ქცევასა: „მიუტევე, მამო, რამეთუ არ იციან, რას იტყვიან“.

მერე ჩვენი მწერალი ბრძანებს, „ერთის ფრთით ვინა ფრინავსო“? თქვენ თითონ, ჩემო ბატონო, ესე იგი, მარტო ანბანის თეორეტიკით დაფრინავთ ჩვენ სალიტერატურა: „ჟურნალ“ში. როცა ამბობენ: „ჩემის თვალით ვნახეო“, „ჩემის ფეხით მივედიო“, ნუთუ მართლა ერთის „ფეხით“ მიხტოდნენ და ერთის „თვალით“ ხედავდნენ! სულაც არა, მაგრამ ამბობენ კი. მაშასადამე, ჯერ ხალხს მოაშლევინეთ ეგრეთი ულოღიკო ლაპარაკი და მერე მე. წინათვე მოგახსენეთ, ხალხია ენის კანონის დამდები და არა ანბანით თეორეტიკა.

„და ემღურის ყარბ მღერით...

ან შენ გიჟმა რა იცოდა“...

ამაებზედაც ის ანბანით თეორეტიკის შენიშვნაა, რაც სუბუქზედა. ეგ იმისთვის უხმარიაო, რომ ლექსში მარცვალ-ლი ემატებოდაო; ძალიან კარგად გამოუტყვია!..

ერთგან კიდევ ჰკვირობს წარჩინებული და ანბანით დახელოვნებული ჩვენი მწერალი: „ღრუბლიანი დაჰყურებს“ რა არისო? ორჯერ ორი რა არი? ვგონებ ოთხი იყოს. თქვენ რას იტყვით მაგაზედ? „მოღრუბლული“ უნდა ეთ-

ქვაო. კარგი იქნებოდაო. არ ვიცი, იმ ანბანთ თეორეტიკაში სწერია, რას ნიშნავს თანდებული „მო“? თუ არა სწერია, მოგახსენებთ: „მო“ ნიშნავს რისამე მიმართულებას, მაგ. „მოფრინდი, მოდი, მოღრუბლვა“. ამ სიტყვებში სჩანს, საიდან საით არის მიქცეული მიმართულება. მე ეგ ღრუბლების მიმართულება არა მქონია ჩემს აზრად, თორემ უთქვენოდაც ეგრე ვიტყოდი. სადღაც შორს დარჩენილა ოქვენნი ღრამატიკა.

მთელს სტატიაში ერთი ნამდვილი შენიშვნა აქვს ჩვენ მწერალ ქალსა, — ეგ მერცხლის ჭყვილზედა. მართალიც არის, სწორედ უხერხოდ არის მანდ ეგ ზმნა ხმარებული; მაგრამ ეგ ლექსის აზრს არ აბნელებს, რადგანაც „მერცხალიც აგერ ჭყვიის“ — მეთქი. მოვიყვანე „გაზაფხულის“ ნიშნად და ამისთვის ჭიკჭიკი მეთქო, თუ ჭყვილი, მაინც ის აზრი არ მოიშლებოდა. მე რომ ჩემის ლექსისათვის დამერქვა „მერცხალი“, მაშინ სხვა იქნებოდა. მაშინ რომ მეთქო „მერცხალი ჭყვიის“, მკითხველი იფიქრებდა: ან ცუდი მერცხალი იქნებოდაო, ან მწერალს ზმნა ვერ უხმარიო; ეხლა კი, რადგანაც „გაზაფხული“ ჰქვიან, ეგ ზმნა აზრს არ აფუჭებს, მაგრამ მაინც ამით არ ვიმართლებ თავს, იმიტომ. რომ მაგ ლექსს ღორი გამოუხატავს ჩემს კრიტიკოსების მოგონებაში. თუმცა სწორედ რომ თქვას კაცმა, მარტო ღორი არ მოაგონდება მაგ ზმნით კაცს: რამდენჯერ გაგვიგია: „ფრინველი ჭყვიისო, ყმაწვილს ნუ აჭყივლებთო“. „ობოლი ვაზი“ კი, უკაცრავად არ ვიყო, თავის ალაგს კარგად არის. თქვენ რომ „შინიდან კარში ფეხი გამოგედგათ“, გაიგებდით, რომ ხმარობენ: „ობოლი მარგალიტი, ობოლი ხე, ობოლი შტო“. მაგრამ თეორეტიკას ძალიან შეუპყრიხართ და სულ შინა ზიხართ, იმიტომაც არა გაგიგიათ — რა. ჩემი რა ბრალია? ერთგან ჩვენი მწერა-

ლი ქალი მთხოვს „შევასმინო მის გაუწათლებელ გონებას განათლებულმა სტუდენტმა“. რა მნიშვნელობა აქვს სიტყვებს: ესტეტიკური, სენტიმენტალური, დრამატიზმი და სხვანი; ეს სიტყვები საჭმელად მიუღია ამ მწერალ ქალსა. მე აქ არა მეთქმის-რა ამის გარდა, რომ ეგ სიტყვები სუსტ არსებისათვის ძალიან ძნელი მოსანელებელია. ამ სიტყვებს რაც შეეხება, იმის პასუხს მოვახსენებ თ. ერისთავს, როცა იმის სტატიაზედ ვიტყვი რასმეს.

ერთგან კიდევ ბრძანებს ჩვენი მწერალი ქალი, რომ „ჭავჭავაძეს ძალიან საკვირვლად მიაჩნია, რომ არა გვეყვანან შექსპირისავით, ბაირონისავით და სხვათა“ ევროპის გამოჩენილ პოეტთა მსგავსნი“. სულაც არა, თქვენმა მზემა! ეგ იმას უნდა მიაჩნდეს, ვინც ანბანის თეორეტიკის სწავლას ხელოვნების სწავლას ეძახის. ჩვენ ძალიან კარგად გვესმის დამოკიდებულება ხელოვნებისა, პრეზიისა ხალხთა ცხოვრებაზედ; ეგეც კარგად ვიცით, რომ მაგისთანა ობოლ მარგალიტებს ძალიან იშვიათად მოჰყრის ხოლმე მდინარე ცხოვრებისა. პოეტსა ხალხი დაჰბადავს და ხალხის ცხოვრება ძუძუს აწოვებს; ამ საფუძველით ამბობენ. პოეზია ხალხის ცხოვრების გამომთქმელიაო. ჯერ უნდა ხალხმა დაიმუშაოს თავისი სულიერი ბუნება, შეანძრიოს თავის უკვდავების ძარღვი, მოამზადოს მასალა თავის ცხოვრებითა და მერე თავისთავად, უთქვენ-ბრძანებლოდ ძლიერი სული გენიისა ძლიერად გამოსცემს პასუხს ხალხის განვითარებასა. თუნდა რომ იყვნენ ეხლა ჩვენში ბაირონის თანასწორნი ნიჭნი, ის ნიჭნი ბაირონის ოდენას თავის-დღეში ვერ იქმოდნენ; ის ნიჭნი საზრდოს ვერ იზოვნოთ ჩვენს ცხოვრებაში; დევს დევის ძუძუ გამოზრდის და, თუ ჩვეულებრივ ადამიანის ძუძუთი გაიზარდა, ის დევი აღარ იქნება, თუმცა კი არც ჩვეულებრივ ადამიანს

ეგვანება. დიდს გენიას დიდი საზრდოც უნდა მისცეს ჩვენ-
მა ცხოვრებამა; იმ დრომდინ, დროთა ბრუნვის ძალითა,
ჩვენ უნდა დავსჯერდეთ მას, რაც ეხლანდელ ჩვენ ცხოვ-
რების კითხვაზედ აძლევენ პასუხს ნიჭიერნი ჩვენი მწერ-
ლები. ბაირონამდინ და შექსპირამდინ მე და თქვენ ბეგრ-
ჯელ დავიქანცებით რითმების ბეჭევაში და მარხვების
ტრაკტაციების ბლაჯნაში. მაგრამ მაინც კი ერთს ბეწვს
სარგებლობას არ მივცემთ მაგითი ჩვენს ლიტერატურას.

ჩვენი მწერალი ბრძანებს, რომ ისინი სწერენ არა დი-
დებისათვის, არა ილია ჭავჭავაძის მოსაწონებლად, არა-
მედ „ცისკრისათვის“ უანგაროდა. დიდების უსიყვარულო-
ბა ძალიან საქებელია, მაგრამ მე და თქვენისთანა თანამ-
შრომლებმაც რომ ხელი და კალამი შეასვენონ. „ცისკარი“
უფრო უკეთესს დღეებსა ნახავს. ეს არის ჩვენი უბედუ-
რობა, ჩვენი თანა თანამშრომლები ჰყავს „ცისკარს“, თა-
ნამშრომლები კი არა, „нездесьники деловые“, პუშკინის
არ იყოს, ესე იგი, უსაქმო საქმიანები, რომელნიც უფრო
ახდენენ საქმეს, ვიდრე აკეთებენ. ძალიან გვიხარია, რომ
ჩვენი მწერალი ქალი აღარ აპირობს ჩემზედ პასუხის და-
წერას. და, თუ პოეტობაზედაც ხელს აიღებს, — ღმერ-
თი, რჯული — დიდ ღვაწლს მხოლოდ მაშინ დასდებს
ჩვენს „ცისკარს“.

ერთგან ბრძანებს: „იქნება, როგორც უსწავლელში, მრავ-
ალი ნაკლულოვანება ნახოს ჩემს ლექსებში (იქნება კი
არა, სწორედ ნამდვილად), მაგრამ, რასაკვირველია მეც
რომ იმისავით სასწავლებელში გავზრდილიყავ (ძალიან
ვწუხვარ, რომ არ გაზრდილხართ და, თუ გაზრდილიყავით,
მაინც კიდევ პოეტი ვერ შეიქმნებოდით. გეტე ამბობს:
„მხოლოდ ბუნება ჰქმნის პოეტსაო“), შეცდომებს მორი-
დებული ვიქნებოდი“. მწერალი ქალი უსაფუძვლოდ, ჩვე-

ულებისამებრ, შიშობს, რომ მე ვითომც ლექსებს გაუჩეხედი. თუ თ. ერისთავის თარგმანი გავარჩიე, აქედგან არა სჩანს, რომ კნ. ბ. ჯორჯაძის ლექსებსაც გავარჩიე. თუ არ მოცლილი კაცი, რომელი ადამიანი დაიწყებს გამარგლვას იმ კვლებისას, რომლიდგანაც არაფერს არ ელის იმავე ბალახის აღმოსვლის მეტს; იმ კაცს ზღაპრებში ნაცარქექიას ეძახიან და მე როგორღაც არ მამწონს ეგ სახელი.

დასასრულ. ჩვენი მწერალი ქალი ეპატიება თავის მოძმეთა მწერალთა (?) და სხვათა შორის თ. რევაზ ერისთავსაც, რომ არ მოაკლონ თავიანთ ნიჭის სხივები დამზრალს „ცისკარს“. მიბრძანდით, მიბრძანდით, ჩვენი მწერალი ქალის მოძმენო მწერალნო, და შეადგინეთ კვარტეტი კრილოვისა, თორემ ჩვენ მწერალ ქალს ეშინიან, რომ შარტოკა დარჩება რითმების მბეჭველთა რაზმში. მიბრძანდით, მიბრძანდით, ამ მწერალ ქალის მოძმენო მწერალნო! თუ ნიჭი არა გაქვსთ წერისა, ნუ გეშინიანთ, უნიჭოდაც გამოსჩნდებით, როგორც გამოსჩნდა თითონ ჩვენი მწერალი ქალი. თუ ცოდნა არა გაქვსთ, ნურც მაგისი გეშინიანთ, უცოდინარობითაც სახელს დაიგდებთ: ხომ ხედავთ, სწავლასაც დასცინიან, უნივერსიტეტსაც და შინიდგან გამოუსვლელობით და უსწავლელობით მოჰკეხენ! თუ ხელოვნება არ იცით, მაგის წამალიც ხელთა აქვს ჩვენ მწერალ ქალს — ანბანთ თეორეტიკა. გზა მშვიდობისა, ჩვენ მწერალ ქალის მოძმენო მწერალნო! გზა მშვიდობისა! მოვა დღე კრიტიკის განკითხვისა და მართალთ მარჯვნივ დააყენებენ და ცოდვილთ მარცხნივ, მაშინ ბევრიც რომ იძახოთ, დაპატიჟებულები ვიყავითო და ანბანთ თეორეტიკაც ვიცითო, მაინც კიდევ დაუნდობელი სიმართლე კრიტიკისა

ვაგვზავნით თავის დაუნდობელ ჯოჯოხეთში. აბა, იქ იქ-
ნება „ღრჭენა კბილთა და ხორცის გლეჯა“!

თ. ერისთავის პასუხის აზრი ის არის, რომ მე ვითომც, განხილვის მაგიერად, ლანძღვა დამეწეროს. ამას ჩემს აპრილის სტატიასზედ მარტო ისინი იტყვიან, ვისაც თავის დღეში კომპლიმენტების მეტი არა გაუგონია-რა. მე ყი-
ზილბაშობა არც მყვარებია და არც მიყვარს, მე როგორც მესმის, ისე ვლაპარაკობ და პირდაპირ ვეუბნები კაცს: ეს ცუდია და ეს კარგია-მეთქი. ჩემს განხილვას ლანძღვას ისინი დაარქმევენ, ვისაც ანბანის თეორეტიკის მეტი არა წიგნი არ უნახავს თვალით და ვისაც მართალი სიტყვა, პირდაპირ ნათქვამი, არ გაუგია თავის-დღეში. აბა, წაიკითხეთ გრაფ პლატენის ლექსების გარჩევა სახელოვან ჰეინესი, აბა, განიხილეთ ბელინსკის სტატიები. სადაც უნიჭო მწერლებზედ ლაპარაკობს და სხვათა შორის ბულგარინზედ და ბარონ ბრამბეუსზედ. ლანძღვა ის არის, რომ იტყვი და არას დაამტკიცებ: დაუმტკიცებელი და უსაფუძვლო ქებაც კი ლანძღვაზედ საწყენია პატროსან კაცისათვის. მე რაც ვსთქვი, ის დავამტკიცე კიდეცა. როგორც შემეძლო; რომ დავამტკიცე, ამის მოწმად მომყავს ის ფაქტი, რომ არც ერთი ჩემი კრიტიკოსები არ არღვევენ არც ერთს ჩემს აზრსა. რაც დამტკიცებულია, ის მართალია; რაც მართალია, ის ლანძღვა არ არის. ლანძღვა ის არის, რომ დარბაისელ კაცს კუკის ჩუქება გაუბედო სახსოვრად, ესე იგი, როგორც ჩვენს „ცისკარს“ კნ. ბ. ჯორჯაძისამ მიაღწევა თავის სახსოვრად „რამოდენიმე აზრი“, ანბანის თეორეტიკაზედ დამყარებულზე. თ. ერისთავი, მართალია, ცდილა ჩემი აზრების დარღვევასა, მაგრამ ჩემის ფიქრით, ვერ დაურღვევია. მე არ მინდა სამასხარაოდ გავხადო ეს სტატია, თორემ ზოგიერთს უმანკო აზრს

თ. ერისთავისას გამოვეყიდებოდი და თ. ერისთავის სტატიის მერვე სტრიქონიდანვე დავიწყებდი გარჩევას. ეგ მარტო თეორეტიკოსებსა ჰშვენიო; იმათ შეუძლიანთ ტფილისიდან უბერონ პეტერბურლის უნივერსიტეტსა, რათა გადააქციონ, რომ ანბანთ თეორეტიკას გასავალი ჰქონდეს ხალხში; იმათ და მარტო იმათ შეუძლიანთ დასძრახონ სტუდენტის სახელით მაგ სახელის მქონებელი. ეგ იმათ შეშვენისთ, რადგანაც იმათთვის ანბანის თეორეტიკას სხვა საგანი არ მიუცია სალაპარაკოდა. თუნდ ეგ არ იყოს, სულ შინ მჯდომელს, სხვა რა საქმე უნდა ჰქონდეს; თუ არ მაგისთანა კეთილგონიერი მასხარაობა განათლებაზედ. მაღალ სასწავლებელს დაბალი გონება ვერ მისწვდება, ტყუილია!

თ. ერისთავი ბრძანებს: „ჩაფლვა ოცნებაში“ დიდ ჩირქიანად მიაჩნია ჭავჭავაძესაო; ვგონებ „წირპლიანობა და ბრაზბრუხი“ უფრო უვარგისი ლექსები იყვნენო. „ოცნებაში ჩაფლვა“ შეუძლებელია, ჩემის ფიქრით, თორემ ძალიან კადნიერია. თუ ჩემი ლექსები, თქვენის სიტყვით, უფრო უვარგისნი და უკადრისნი არიან თქვენს „ოცნებაში ჩაფლვაზედ“, მაშასადამე, თქვენი ოცნებებში ჩაფლვაც უვარგისი ყოფილა; მეც უნდა ეგ მეთქო და სხვა არაფერი. ამასაც მოგახსენებთ, რომ უკადრისი სიტყვები ქვეყანაზედ არ არიან, მხოლოდ აზრი იქნება უკადრისად გამოთქმული სიტყვებთაგან. უვარგისი სიტყვაც არ არის ქვეყანაზედ. თუ ხალხი ხმარობს, მაშასადამე ვარგისიანია. მე რომ სხვის გემოვნებითა ვსცხოვრობდე, როგორც უფ. ბარათოვი ანტონ კათალიკოზის გემოვნებითა *, მე თქვენ მოგიწონებდით მაგ-გვარ აზრის განსახოვე-

*) ნუთავინ ნუ გაიფიქრებს, რომ არ მესმოდეს დიდი მნიშვნელობა ანტონ კათალიკოზისა. ანტონი დიდს ალაგს დაიჭერს ჩვენს

ნებასა, რადგანაც თვით ალექსანდრე ჭავჭავაძეს აქვს ხმარებული თითქმის სწორედ ეგრე: „ფიქრებში ჩაფლული“, მაგრამ ეგ ჩაფლვა არც იქ მომწონს და არც აქა. „ჩაფლვა“ მხოლოდ იმაზედ ითქმის, სადაც საფლობი საგანი აგრძნობინებს მას, რაც იფლვება, რაიმე სიმაგრესა (ПЛОТНОСТЬ). წყალშიაც არ ითქმის ჩაფლვა, თორემ ოცნებაში ხომ უფრო არა. მწერალს აქვს უფლება თქვას ისრე. როგორც მოსწონს, როგორც ეხერხება, კრიტიკოსსა — შენიშნოს, და ხალხსა — მიიღოს მწერლის ნათქვამი: ხოლოდ ეს უფლება ხალხს ეკუთვნის. თუ ხალხმა მოიწონა ეგ ოცნებებში ჩაფლვა, ხომ მიიღებს კიდევცა, თუ არ მოიწონა, ბევრიც რომ იყვიროს უფ. გ. ბარათოვმა, რომ თ. ერისთავი ცუდად არას ამბობსო, მაინც კიდევ ხალხი არ მიიღებს. შემდეგ ერისთავი ამტკიცებს იმ სახელოვანის სულთქმის გაგების შეძლებას, ვითომ ჯერ ორთქლი დავინახეო, რადგანაც ზამთარი იყოვო. ეს დამტკიცება თავისთავსვე არღვევს, ჩვენ მაგაზედ არა გვეთქმის-რა. მერე ეგეც თუნდა შესაძლებელი იყოს, მე რა უფლება მქონდა, რომ ამ ლექსებში:

ძველ კარის-ბჭეში კანდელი ბუტუტავს.
მის სიახლოვეს ვიღაცა სუნთქავს,

ლიტერატურაში, როგორც წარმომადგენელი იმ დროის საქართველოს განათლებისა, მაგრამ ეხლა რომ პოეზიის განხილვა იმ დროის კანონებით მოვინდომოთ, ძალიან შეეცდებით. მაშინ სხვა-რიგად ესმოდათ, ეხლა სხვა-რიგად. მე ეგ უფ. ბარათოვის სტატიაზედ მომყავს, რადგანაც იმას ჩახრუხადის პოეტობის დასამტკიცებლად ანტონ კათალიკოზის სიტყვები მოჰყავს, ის კი არ იცის უფ. ბარათოვმა, რომ ეგ სიტყვები პოეტისა ძალიან მართალნი არიან:

**„Гармонии стиха божественны тайны
Не думай разгадать по книгам мудрецов.“**

А. Майков.

დამემატებინა, რომ უთუოდ ჯერ ორთქლი დაუნახავს და აქედამ გამოუყვანია, რომ კიდევ სუნთქავს. მაგ-გვარი დამატების უფლება მართო უფალ გ. ბარათოვსა ჰქონია, ეგ იმასა შეენის. იქნება თ. ერისთავის გულში ბევრი(კ) სხვა რამ იყოს, მე საილამ უნდა ვიცოდე? ეგ სწორედ იმასა ჰგავს: „ამირან გულში მღეროდაო. ყმებო, ბანი მიოხარიო!“ თუ ეგ ორთქლი დაგინახავთ და მაგის თქმა გინდოდათ, ბატონო, იქავ უნდა გეთქვათ და არა შვიდ ზვეს შემდეგ.

მე ჩემ აპრილის სტატიაში, სხვათა შორის, ვსთქვა ამ ლექსებზედ:

„დილით თუ ღამე ვფიქრობ მაზედა.

ცრემლი არ მშრება არც ერთს თვალზედა“;

რა ნუგეშია მეთქი, რომ ერთს თვალზედ შეშრეს ცრემლი და მეორილამ კი სცვიოდეს. ამაზედ ამბობს თ. ერისთავი: „ხან იმასა წყრება დალოცვილი ჭავჭავაძე თავისის მების სიტყვით, შეშლილი ჭკვიანურად რათ ლაპარაკობსო, და ეხლა ამაზედა ჯავრობსო, რატომ რიგიანად არ უთქვამსო“. ხომ კაზლოვს არა აქვს ეგ აზრი ხმარებული, თუნდ რომ მართლა ეგრე იყოს? თუ არა აქვს, თქვენ რა უფლება გაქვსთ, რომ სთარგმნით და აზრებსა სცვლით? კიდევ მაგ საფუძვლითა ვსთქვი, რომ თქვენი თარგმანი არა ჰგავს კაზლოვის „შეშლილს“-მეთქი. ეხლა თქვენვე მამართლებთ და მე აქ არა მეთქმის-რა, მაღლობის მეტი. მე ჭკვიანობა კაზლოვის შეშლილს შევსწამე და მართალიც არის; თქვენი რა უფლება გქონდათ, რომ ეგრე უწყალოდ შეშაღეთ კაზლოვის შეშლილი, როცა თითონ მწერალს ვერ შეუშლია? კაზლოვს მაგ ლექსის აზრი არსად არა აქვს, მაშასადამე, თქვენ დაგიმატებიათ და ამ დამატებით შეგიცვლიათ. მეც მაგასა ვჩიოდი ჩემ აპრილის

სტატიაში, სხვათა შორის. თუნდ ეგ არ იყოს, სწორედ ბრძანეთ, ხელოვნებაა მაგ-გვარ ლექსის თქმა? აქაო და გიჟიაო, ხომ არ ვათქმევინებთ, რომ ჩემი თმები ტირიანო? ეგ ხელოვნებაა, რომელიც დაგვითმია კნ. ბ. ჯორჯაძისათვის, ეგ იმათ მიეტევენბათ, რომელთაც მარტო ანბანის თეორეტიკა და გალახვის ქრესტომატია უკითხავთ და თქვენ კი არა. თქვენ, როგორც გვახსოვს თქვენი წვრილი ლექსები, ლერმონტოვი, ჟუკოვსკი და კალცოვიც გიკითხავთ, მაშასადამე, კაცმა თქვენგან არ უნდა მოიწონოს მაგ-გვარი ანბანთ-თეორეტიკული ხელოვნება.

„მის საშინელსა ჩემსა ტანჯვასა...“

სწორედ უ და ე ამრევია, რომ ეგრეთ ამოვწერე. საჩვეყნოდ თქვენ წინ ბოდიშს ვიხდი! მართლა-და. თქვენი არ იყოს. ძალიან ზაფრა მომრევია, რომ სიცხარით „უ“ და „ე“ ვერ გამირჩევია და ამოდენა არ მომიფიქრებია, რომ მაგისტანა შეცდომა კორექტურის ბრალი იქნებოდა, თუ იქნებოდა. და არა მწერლისა. საჩვეყნოდ ბოდიშს ვიხდი თქვენთანა! სხვა რაც შეეხება „უ“ და „ე“-ს გარჩევა-ზედ მასხარაობას, თქვენ არაფერი არ უნდა გეთქვათ, ეგ უნდა უფ. გ. ბარათოვისათვის დაგეთმოთ, რადგანაც იმას უფრო კაი ღრეჟა სკოდნია და ასეთი მკვირცხლი ფანტაზია ჰქონია, რომ ეგ დაინახავდა უცოდინარობას. აი, მაგალითიც: ჩემ აპრილის სტატიაში რედაქციას შეცდომით მოუწერია ბოლოს, 1860 წ. ნოემბრის 5 მაგიერად, 1861 წელი, ნოემბრის ხუთი, როგორც მაისის ნომერში თ. რაფიელ ერისთავის „მოხუცის ნაამბობის“ წინასიტყვაობის ბოლოს მოუწერია: 1867 წელი. ამაზედ ძალიან მასხარაობს გულწრფელი თ. გ. ბარათოვი. 1861 წ. ნოემბრის თვემდინ აპრილიდგან ჯერ კიდევ შვიდი თვე იყო და ის ვერ მოუფიქრებია. რომ, რაც უნდა შვიდი თვის შემდეგ

დაიწეროს. ის შვიდ თვის წინად ვერ დაიბეჭდებოდა, როგორც შვიდ თვეს შემდეგ დასაბადებელი შვიდ თვეს წინად არ ინათლებოდა. ოხ, მარტივო კაცის სიმარტივე! ოხ, მარტივო მახვილ-გონიერება! ეგ ამ-გვარ კრიტიკოსებს დაანებეთ, ეგ იმათი საქმეა: „წყალწაღებული ხავსს ეჭიდებოდაო“, ნათქვამია; დაე, მოეჭიდოს, მე და თქვენ კარგად ვიცით, რომ ხავსი ვერას უშველის. მაინც წყალი წაიღებს.

ჩემს „ჰაჯი-აბრეკზედ“ ბრძანებთ, როგორც „შეშლილი“, ისე თქვენი „ჰაჯი-აბრეკიო“, დიდი შესაძინებელი არა არის-რაო ჩვენი ლიტერატურისათვის. რომ თქვენი „შეშლილი“ არ არი შესაძინებელი, ეს, ვგონებ. დაგიმტკიცეთ, ეხლა რიგი თქვენზეა.

თ. ერისთავი იმართლებს თავს „შეშლილის“ უვარგისობაში იმიტომ, რომ ათის წლის წინად ვითარგმნო. თუნდ რომ ოც-და-ათის წლის წინად გეთარგმნოთ, მაინც კიდევ იმას გეტყოდით, რასაც ეხლა მოგახსენებთ: არც მაშინ ვარგებულა ეგ „შეშლილი“ და არც ეხლა ვარგა; თქვენი ყმაწვილობა ვერ გაამართლებს მაგ თარგმნის სიცუდესა და ვერც ვერარა ღირსებას მისცემს. მერე თ. ერისთავი ბრძანებს ამ ჩემ სიტყვებზედ: „ჩვენ სულ მაგ მამა-პაპურმა ძილმა დაგვლუპაო“. ეს აზრი ჩვენს მამა-პაპებზედ ხოლოდ იმათ ექნებათო, რომელთაც ჩვენის მამა-პაპების ცხოვრების ინიჭი არ იცინაო. ეგ მამა-პაპებზედ კი არ არის ნათქვამი, ეგ იმ ძილზედ არის, რომელიც, მაგალითებო, უფ. გ. ბარათოვს ჩემს ამ ლექსში:

მამულო საყვარელო,
შენ როსლა აყვავდები!

მწევანე ბალახის ნატერას აზმანებს ხოლმე.

არსებითი ზმნის დაკლებაზედ კი ნურასა ბრძანებთ, ეგ გადაწყვეტილად არ შეიძლება ჩვენს ენაში. თუნდ თეორეტიკასა ჰკითხეთ. იქ აზრი არამც თუ ცხადია, სადაც ზმნა აკლია, იქ თვით აზრიც არ არის, იმიტომ რომ სხვათა სიტყვის ნაწილებ ზორის მარტო ზმნა არის აზრის გამომეტყველი. სადაც ზმნა არ არი, იქ ხომ წინადადებაც არ არი, მაშასადამე. არც აზრია, რადგანაც წინადადება გამოთქმაა აზრისა. რუსული ენა არსებითი ზმნაზედ სულ სხვა კანონებსა სდებს. ეგ ჩვენი საქმე არ არი.

ორიგინალი, სენტიმენტალური და სხვანი მაგ-გვარი სიტყვები. ხმარებული ჩემს აპრილის სტატიაში, თქვენ უცხო სიტყვებად მიგიღიათ. ეგ. მართალია, ქართული სიტყვები არ არი, მთელი კაცობრიობა კი ხმარობს. ყოველ ხალხსა, ცოტაოდენ განვითარებულს დ ფეხშედ-გმულს ევროპის განათლებაში, შემოუტანია და მიუღია ეგ სიტყვები, როგორც თავის ღვიძლი ენის ლექსნი; მაშასადამე, არც ჩვენთვის არის დასაძრახისი, რომ ჩვენც ვიხმაროთ. თუ კნ. ბ. ჯორჯაძისას არ ესმის ეგ სიტყვები, ჩემი რა ბრალია. მიბრძანებს, აგვიხსენიო: მე არაფრის მასწავლებელი არა ვარ და ნამეტნავად ანბანისა. რომ ეგენი აგისხნათ. თუ ამას იტყვით, რომ ვერ შესძლო ასწნაო, ეგ თქვენი ნებაა. უსაფუძვლო ლაპარაკი საშიში არ არი. თუ მე ვერ შევძელ, რუსული ОБЪяснительный словарь иностранных слов ხომ ხელთა მაქვს, იქილამ მაინც გადმოვითარგმნიდით, რომ სხვა არა იყოს-რა. მე „ოსტროვები“, „ლინიები“ და სხვა გარმიანული სიტყვები (და არა გარმონიული, როგორც რედაქციას გადაუსხვაფერებია) ამისთვის დავძრახე, რომ მაგის თანასწორ მნიშვნელობის სიტყვები არიან ჩვენს ენაში და ისინი, რომელნიც ჩემს აპრილის სტატიაში მე მიხმარია, ვერ იპოვიან თავიანთ მნიშვნე-

ნელობის სიტყვებს. მე რომ ახალი სიტყვები მომეგონა და შემედგინა მაგ სიტყვების მნიშვნელობისათვის, ისინიც ისე გაუგებარნი იქნებოდენ ყველასათვის, როგორც ესლა ეგენი არიან გაუგებარნი ზოგიერთისთვის: განათლებულს კაცს მაინც ესმის ეგ სიტყვები და იმ ქართულსა, რომელსაც მე შევადგენდი, ვერც განათლებული გაიგებდა და ვერც გაუნათლებელი. თუნდ რომ მე არ ვიხმარო ეგ სიტყვები, მაინც კიდევ უთუოდ შემოგვეპარებიან, როგორც შემოგვეპარნენ: პოემა, პოეზია, ფილოსოფია, კრიტიკა, სტატია. ლოლიკა და სხვანი მრავალნი. ეგ არა ხალხს არ დაეძრახება, ის სცრუობს, — რომელიცა ძრახავს მაგ-გვარ სიტყვების შემოტანას ენაში.

თ. ერისთავი მძრახავს, რომ ცულ მწერლად ვახსენე კარამზინი, ამ სიტყვებითა: „კარამზინს ისრე უპატიოდ ხსენება არ შეესაბამება, იმას იმისთანა უსაფუძვლო სიტყვებით ვერავინ მიიღებს, თავის შრომით, ჭკუით და განათლებით მოპოებულს და დამკვიდრებულს ღირსებას გამოჩენილის მწერლისას რუსეთში, იმის ღვაწლის შერხევას უბრალოდ ნურავინ ეცდება“. თ. ერისთავი სულ ამოდ ჰვანტავს თავის რიტორულს აღფრთოვანებას და სიტყვიერებას ამაზედა. ვინ შეარყია ღვაწლი კარამზინისა რუსეთზედა? მე მარტო კარამზინზედ ისა ვსთქვი, რასაც თითონ რუსები ამბობენ. ეს უნდა კარგად იცოდეთ, რომ ლიტერატორს სხვა-და-სხვა მნიშვნელობა ექნება: აზრით, მიმართულებით და ენის წარმატებით; ესეც კარგად უნდა იცოდეთ, რომ ერთის ხალხის ლიტერატორს მეორე სხვა ხალხისათვის ერთი-და-იგივე მნიშვნელობა არა აქვს. მწერალს თავის ხალხისათვის ექმნება მნიშვნელობა: აზრით, მიმართულებით, ენის წარმატებით და მოქმედებით, როგორცა ვსთქვი. სხვა, უცხო ხალხისათვის

კი მარტო თავის აზრით და თავის მიმართულებით. კარამზინი, როგორც პოეტი, არ არის პატივცემული რუსეთში, უნიჭოს ეძახიან; მის თხზულების მიმართულებაც დაწუნებულია და მხოლოდ იმისთვის სიამაყით ახსენებენ მაგის სახელსა, რომ რუსული ენის აღდგინება მაგან დაიწყო რუსეთში და პირველად მაგან დაიმუშავა თავის ქვეყნის ისტორია. აი, რა მნიშვნელობა აქვს კარამზინსა რუსეთისათვის. სულ ეგ ორი დიდი საქმე რუსეთისათვის — უქმია ქართველებისათვის. კარამზინმა რუსეთის ენა აღადგინა და რუსეთის ისტორია დაიმუშავა, მაგითი ქართველებს რა შეგვემატა? კარამზინს მარტო ხელოვნებითის სიტყვების მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვისა და ეგ მნიშვნელობა რუსეთშიაც დაცინებულია. მე კარამზინი ჩემს აპრილის სტატიაში ხოლოდ მაგ მხრით გავსინჯე, ესე იგი, ხელოვნების მხრით, რომელსაც ჩვენს პოეზიაზედ გავლენა შეუძლიან, თუ ავყევით კარამზინის მიმართულებას. სხვა, მეორე მხარე კარამზინის მოქმედებისა, არ შეეხებოდა ჩემს აპრილის სტატიას, იმიტომ, რომ მე კარამზინს არა ვსინჯავდი, მე ვსინჯავდი მარტო კაზლოვს, რომელიც იყო კარამზინის ცდომილ მიმართულების გავლენის ქვეშა.

როცა ცრუ-კლასიკური მიმართულება ეცემოდა ევროპაში და იზადებოდა ნელ-ნელა რომანტიკული მიმართულება, რომლის წარმომადგენელი შეიქმნა ბოლოს დიდი "შილლერი: როცა გამოსჩნდა გეტე თავის „ვერტერიტ“, ბერნარდენ დე-სენ-პიერი თავის „პოლ და ვირგინიით“. ჟან-ჟაკ რუსო თავის „ელოიზით“, მაშინ ევროპას პირველად ეცა დამატკობელი სხივი პოეზიისა; მაშინ ცრუ-კლასიკურ მიმართულებით დათრგუნვილნი მწერალნი მივარდნენ მშვიერსავეთ ახალშობილს პოეზიის მიმართულებასა: მაგრამ პირველად ვერ იცნეს ვერც გეტეს

„ვერტერი“, ვერც „ელიზა“ ჟან-ჟაკ რუსოსი და ვერც „პოლ და ვირგინია“ ბერნარდენ დე-სენ-პიერისა: ამათში სენტიმენტალური სული მოესმათ, ეგ სული მიმდევართა მისთა განავითარეს და დაჰბადეს სენტიმენტალური სხოლა, რომლის წარმომადგენელი რუსეთში შეიქმნა კარამზინი. როგორც პოეტიო კარამზინი უნიჰო იყო, ამბობენ რუსები, და მიმართულებითაც სენტიმენტალურის სხოლისა იყო. ამ თვისებების პატრონი არ იქნება თავის-დღეში სახელოვანი მწერალი, ეგ დამტკიცებულია ეხლანდელ მიხედვით. რომ სენტიმენტალური მიმართულება არავისთვის არ არის საჭირო და, სხვათა შორის, ჩვენთვისაც, ამას თქმა აღარ უნდა. მაშასადამე, კარამზინი მაგ მხრით ჩვენთვისაც და რუსებისთვისაც უვარგისია; მეც ეგა ვსთქვა ჩემს აპრილის სტატიაში.

უმაგისოდაც სენტიმენტალურ მიმართულების მაგალითები გვაქვს ჩვენს ლიტერატურაში, მაგალითებრ, „ვარდ-ბუღბუღიანი“ და „შამი-ფარვანიანი“; რომანტიკულის მიმართულებისაც გვქონია ჩვენ მაგალითი ჩვენს ლიტერატურაში, მაგალითებრ, „ვეფხვის - ტყაოსანი“; ცრუ-კლასიკურისაც, მაგალითებრ, სულ იმ მწერლების მიმართულება, რომელთაც მიბადეს მარტო გარეგან ფორმასა ჩვენ უკვდავის რუსთაველის „ვეფხვის-ტყაოსანისას“ და ვერ გაიგეს კი, რომ „ვეფხვის-ტყაოსანი“ თუ არის უკვდავი, არა მარტო თავის ფორმით, არამედ თავის შინაგან ღირსებებით. მაგრამ ამაზედ მერე მოვილაპარაკებთ, მაშინ, როცა ლიტერატურა წარმოგვიდგენს სხვა მაგალითებსაც ჩვენ წინადადებულ აზრის დასამტკიცებლად.

14 მაისი 1861 წ.
ტფილისი.

საქართველოს მთავრობის

(1863)

საქართველოს მოამბეზედ

ყოველი კაცი, რომელსაც კი თვალეზზედ ჩამოფარებული არა აქვს რა, ხედავს, რომ ცხოვრება რაც გუშინ იყო, ის დღეს აღარ არის, რომ იგი იცვლება, მიდის წინ და მოაქვს განახლება ყოველისთვისა. წესი, ჩვეულობა, აზრი, გრძნობა, ენა, რომელიც მაგათი გამომეტყველია, ყოველივე იცვლება მის ძლიერ გავლენისაგან. რაც გუშინ კაცს ჰგონებია დაურღვეველ ჭეშმარიტებად, რისთვისაც უცია პატივი, როგორც მიუცილებელ საჭიროებისათვის, ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ის დღეს გაუთლელ შეცდომად მიგვაჩნია, ასე რომ კიდევ გვიკვირს, აღრინდელს კაცს როგორა სწამდა ამისთანა ცხადი სისულელე დაურღვეველ ჭეშმარიტებად, როგორ არა ჰქონია იმოდენა გონიერება და მხედველობა, რომ გაერჩივა თეთრი და შავი, შავისათვის შავი დაერქმია, თეთრისათვის — თეთრი. ეს ასე მოხდება ხოლმე განა იმისაგან, რომ ჩვენ აღრინდელეზზედ ჭკვიანები ვართ, „სხვა სხვის ომში ბრძენიაო“, ამბობს რუსთაველი. ჩვენ რომ ამ თავმოწონებულის გონიერებითაც ვყოფილვიყავით და იმ აღრინდელის კაცის ვითარება და გარემოება გარს შემოგვრტყმოდა, არა მგონია, ავსცდენოდით საზოგადო ცდომილებას, რომელსაც დღეს ეგრე თავმოწონებით დავსცინით. დიდი გენიოსი უნდოდა და იმისი მახვილის ჭკვის თამამი გამჭვრეტელობა, რომ მსჯელობით ღროებაზედ

მაღლა აემართულეყავით, საზოგადო ცხოვრების წრის გარეთ გამდგარეყავით და გარემოების თვალთ-დამაბნე-ლებელ ჭაოსშია შეუმცდარად, წმინდა აზრით დაგვენახა საგანი ისე. როგორც არის და უნდა იყოს. რუსთაველმა ძალიან ადრე სთქვა, რომ მარტო ბრძენი საწუთროს ეურჩებაო, სხვანი კი იმის მონები არიან. იმ დროების გარემოების მოწყობილობა. აზრი, გამსჯელობა, — ერთობ ცხოვრების მდინარეობა ჩვენისთანა ჩვეულებრივ კაცსა ჩააყენებდა საზოგადო რუსხმულში და წაიღებდა თან, რაც უნდა ძლიერ ცდილიყო თავის შემაგრებასა. ცხოვრების ტალღა მეტად ძლიერია და ჩვეულებრივი კაცი მეტად სუსტი, რომ თან არ წაიყოლიოს იმ ტალღამ. მარტო გენიოსის მკერდი თუ გააპოვს და შემუსრავს მას, თორემ სხვისთვის ძნელია. შორმხედველობა, დროებაზედ უფლობა მარტო გენიოსის საქმეა. ის თავის თამამს სვლაში შემოიბღერტავს ხოლმე დროების მტვერსა, რომელიც ჩვენისთანა კაცსა უფარავს საგნის მნიშვნელობასა, გულუშიშრად მიდის წინ, როგორც ბელადი წინ მიუძღვის ხალხსა და უნათებს თავის ჭკუის სხივებით გზასა. ნურავინ ნუ იფიქრებს, რომ ჩვენ ამითი ვამბობდეთ, ვითომც გენიოსი ცილამ იყოს ჩამოსული. ისიც ისეთივე ნაყოფია თავის დროებისა, როგორც სხვანი, მხოლოდ ეგ ნაყოფი სრულია, დამწიფებულია. ის თავის ძლიერ მხრებით ამოიტანს, ამოზიდავს ხოლმე მას, რაც თითონ ცხოვრებაშია, ე. ი. ცხოვრების შიგ-მდებარებასა; მასში არის მთელი აწმყო თავის დროებისა და თესლიც მომავალისა. არც ერთი გენიოსი ჩვენ ახალს არას გვეტყვის, ის მხოლოდ გვიხსნის მას, რაც თითონ ცხოვრებას ამოუტიყავს თავის მდინარეობაში, რაც თავის დაუდგრომელ დუღილშია მოუგდია ზედაპირზედა, — ამიტომაც ხანდისხან ამას უფ-

რო იქნება დაეტყოს თავისი ღრეობის ნიშანი ყველაფრისა: ცუდისა, თუ კარგისა, ვიდრე მას; ვინც დაიბადება ხოლმე მარტო იმისათვის, რომ უხეიროდ მოკვდეს.

ცხოვრება, როგორც ყოველი მოზარდი, იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს ნაყოფი და მერე ჰკნება — იმისათვის კი არა, რომ მოკვდეს და საუკუნოდ დაიმარხოს, არამედ იმისათვის, რომ თავისაგან მოყვანილის ნაყოფისავე თესლზედ ამოიყვანოს სხვა ახალი, ნედლი ცხოვრება, რომელიც ისევე ისე უნდა წავიდეს ცხოვრების გზაზედ, როგორც პირველი, თუ უკვდავება უნდა. ცხოვრებასაცა აქვს თავისი შემოდგომა და გაზაფხული, როგორათაც ბუნებასა. მაცხოვრებელია პირველი ქროლა გაზაფხულის პირველის დილისა, მაშინ ცა და ქვეყანა ერთი-ერთმანეთს შეჰხარინ: უფრო მაცხოვრებელია პირველი ქროლა ახალის ცხოვრებისა — ეგ ახლად დაბადებულის ყრმისა, რომელსაც ძველი ცხოვრება ისე უნდა შეჰხაროდეს, როგორც ძუძუ-მძლეველი დედა შეჰხარის ახალ-გაღვიძებულს ბავშვსა. გული სხვა-რიგად სცემს, როცა დედამიწაზედ ზამთრის შემდეგ მზე ამოხეთქავს მწვანე ბალახსა და უფრო სხვა-რიგად სცემს მაშინ, როცა ცხოვრებაზედ იშოვა. თავს ამოჰყოფს ბრწყინვალე ყვავილი ახალის აზრისა... მით უფრო მშვენიერია ეგ ყვავილი, რომ ჰკნება, თუ ცხოვრობს, მაინც ისე არ გაძუნწდება, რომ სხვა არ აღმოშობოს, იმ სხვამ კიდევ სხვა და ეგრეთ არ შეადგინოს ისტორიული ყვავილთა გრეხილი, რომელშიაც მომდევარი წინაღმსვლელზედ ყოველთვის უფრო სრულია, უკეთესი და მშვენიერი, თუ რომ ცხოვრების ვითარების და გარემოების გავლენა ადრე და მალე არ დაუხლართავს გზასა და ზრდას არ დაუშლის. მაგრამ ესეც კია სანუგეშო, რომ როგორი ღარიც უნდა დაუდგეს მან ყვავილსა, თუკი ძი-

რი ღონიერი აქვს, რაც უნდა ფეხი დააჭირო და სრესო, მაინც გაარღვევს ღღესა თუ ხვალ დედამიწასა, ამოხეთქავს და გამოვა სინათლეზედ უფრო დაშვენებული და ძლიერი. ყველაფრის სიკვდილი შეიძლება, — აზრისა კი თავის-ღლეში არა; მის აღმოშობის დრო შეიძლება შეაყენონ, მაგრამ სრულიად განადგურება კი ძნელად. ამ აზრის უკვდავებაში არის მთელი იმედი კაცობრიობის უკვდავებისა, იმიტომ, რომ გრეხილი აზრისა გაუწყვეტელია: ერთს ზედ მოსდევს მეორე, უფრო ახალი, ჯანმრთელი და ღონიერი, — ამასთანაც დაუქცეველი, მარად მყოფი სალაროცა აქვს — მეცნიერება და ხელოვნება (наука и искусство), სადაც ისინი ინახებიან. მაგ ცხოველს იმედს, რომელიც განგებას მოუვლინებია კაცობრიობისათვის, რომ ზედ დაერთოს ადამიანის გაუთავებელი ნდომა უკეთესობისა — შედგება ის ძალა, ის იღუმალი ხმა, რომელიც ყოველთვის ეძახის ადამიანს: წინ წადეგ! წინ წადეგ!.. ნეტავი იმ ხალხს, რომელსაც არ დაუტარგავს ეგ იმედი განახლებისა და არ გაჰქრობია უკეთესობის ნდომა!.. ის ხალხი, ის ცხოვრება, რომელიც არ იზრდება, რომელსაც არა აქვს თავისი გაზაფხული და ნაყოფიერი შემოდგომა; რომელიცა ბერდება კი, მაგრამ იმ სიბერის ნაყოფზედ ისევ არ ამოვა განახლებული, განათლებული სიახლის მშვენიერ გვირგვინითა — ის ხალხი, ის ცხოვრება მიჩანჩალებს სამარისაკენ, ბოლოს მივა და აღიგვება, როგორც მტვერი დედამიწის ზურგიდან.

რა აახლებს, რა სცვლის და — თუ ცხოვრება ჯანმრთელია — რას მიჰყავს წინ? ცოდნასა, მეცნიერებასა, რომელნიც თვითვე ცხოვრების ნაყოფნი არიან. „ხე ცხოვრებისა — ამბობს ერთი ჩვენის დროების ფილოსოფოსი — და ხე ცნობადისა ერთს ძირზედ ამოდიან; მხოლოდ იმათი

აღყვავება სხვა-და-სხვა დროს მოდის. როცა ცხოვრების ხეზედ ყვავილი ჭკნება, მაშინ ცნობადის ხეზედ მწიფდება ნაყოფი, და ამ ნაყოფის თესლი აღმოშობავს ხოლმე ცხოვრების ხეზედ ახალ ყვავილებსა“.

ამ მოსწრობილს და, ჩვენის ფიქრით, ძლიერ მართალ შედარებაში მშვენიერად არის გამოთქმული დამოკიდებულება ცხოვრებისა ცნობიერებაზედ და მეცნიერებაზედ. ჩვენ ვეცდებით უფრო გავაადვილოთ ამ დამოკიდებულების გაგება.

თუ ცხოვრება, როგორცა ვსთქვით, ჯანმრთელია, თუ მასში არის უკეთესობის ნდომა და განახლების ცხოველი იმედი, ეგ თვით დავრდომილის აღმადგინებელი იმედი — მისნი ძალანი, მისნი ძარღვნი მარად დაუძინარნი არიან. იგანი დაუღალავად, დაუყოვნებლივ მოქმედობენ, მოძრაობენ, წარმოებენ, როგორც ყოველიფერი, რასაც კი სიცოცხლე აქვს მინიჭებული. თუ გარედამ აბრკოლებენ, უშლიან იმათ მოძრაობასა, მაშინ ისინი მაინც კიდევ თავისას არ მოიშლიან, მიწაში დაიფლებიან და იმ მიწის სიბნელეშიაც მოქმედობენ იმ დრომდე, ვიდრე დარი არ დაუდგებათ, რომ გარეთ მზის სინათლეზედ გამოვიდნენ და უფრო ფართოდ გაშალონ მოძრაობის ფრთები. ყოველს მათს მოძრაობას, ყოველს მათს მოქმედებას თავისი ნაყოფი ამოჰყავს ცხოვრების ხეზედა და ყოველს ამ ნაყოფს აქვს თავისი აზრი და მნიშვნელობა, იმიტომ, რომ იმათი ძირი ცხოვრებაშია გამოკვანძილი, — ცხოვრება კი ძნელად თუ რასმეს ჰქმნის უაზროდ. დღე-და-ღღე ეგ ნაყოფი ემატება, დღე-და-ღღე სხვა-და-სხვა ყვავილებით იმოსება ხე ცხოვრებისა. ეგ ნაყოფი, ეგ ყვავილები ერთად შეკრეფილი შეადგენს ცხოვრების ვითარებასა, მოსავალსა. ხალხი, უფრო მეტი მაინც, ვერ გამოიკვლევს

მაგ ვითარების აზრსა, მნიშვნელობასა, ხშირად კი ბუნ-
დად მიხედება. ჰგრძნობს. მაგრამ ხშირადაც მოხდება
ხოლმე, რომ ხალხს რასაცა ჰგრძნობს, იმას ვერა სცნობს
და ვერ არჩევს სხვათა შორის.

მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც დღე-მუდამ
ზედ დასტრიალებენ ცხოვრებასა, რომ ყოველი ცვლილე-
ბა მისი ცნობიერად გადმოიღონ, რომ ყოველი ყვაილი
მისი მოჰკრიფონ, შეიტყონ, რისთვის არიან იგინი და რა-
ნი არიან, — მეცნიერება და ხელოვნება სხვა-და-სხვა
გზით იკისრებენ ახალის ვითარების ახსნასა, ცნობაში მო-
ყვანასა. ამათი უკეთესი მიმდევარი, ხალხის დაწინაურებუ-
ლი თავობა, მაშინვე მიხედება, — რომ დრო იცვლება,
ჰგრძნობს, რომ ეცა სული ახალის გაზაფხულისა, გა-
ნახლებისა, ჰგრძნობს, რომ ძველი ცხოვრება აივსო, დამ-
წიფდა, რაც დათესილი იყო, იმის ნაყოფი მოიტანა და
ჩხლა ამ ნაყოფიდან უნდა გამოიკრიფოს ახალი თესლი
ახალის ცხოვრების გამოსაკვანძავად, რათა მადლობით გა-
ისტუმროს ძველი და სიხარულით მიეგებოს და გზა გა-
უხსნას ახალსა. მართალია, ეს დაწინაურებული თავობა
ხშირად თავგადადებით ცდილობს აღასრულოს დროების
მოთხოვნილება, შეაგროვოს მოსავალი, მეცნიერების და
ხელოვნების შემწეობით მოიყვანოს ცნობაში თვითეულა
მარცვალი, ყოველს მათგანს დაუნიშნოს შესაფერი ადგი-
ლი, რათა თავის დროზედ, შეიღებისათვის მაინც ყოველ-
მა მარცვალმა მოიტანოს ნაყოფი და იმ ნაყოფმა ახალი
თესლი ახალის ცხოვრებისათვის, — მართალია, ხშირად
თავაწირულად ჯაფასა სწევენ, ებრძვიან ძველსა ახა-
ლის სიყვარულისაგან და შეჰხარიან ფაქტსა, რომელსაც
აზრი უნდა გამაატანინონ, მაგრამ უფრო ხშირად მოხდე-
ბა ხოლმე, რომ ვერ სძლევენ მოსავლის სიმრავლესა;

ხშირად თვით მეცნიერებაც და ხელოვნებაც უღონონი არიან ერთობ ცხოვრების მოსავლის ცნობაში მოყვანი-სათვის. თუმცა ზოგიერთს ახსნიან, ზოგიერთს გაგვაგები-ნებენ, მაგრამ უფრო ბევრს ვერ დასდებენ ღირებულს ფას-სა, ვერ დაუნიშვნენ შესახედრს და შესაფერს ადგილსა. მაშინ ეგ თავგამოდებულნი მოჭირანახულებნი რჩებიან, რო-გორც მუშაკნი, რომელთაც ზოგიერთი მასალა მოუშა-დებიათ ახალის შენობისათვის, მაგრამ გამგებელი არა ჰყავთ; არ არის ძლიერი ხელი, რომ დასძრას პირველი ქვა ძველის შენობისა, და გაამაგროს პირველივე ქვა ახალის საძირკველშია. საძირკველის ამოყვანაა ძნელი, თორემ სხვას ისინიც გააკეთებენ. საძირკველის ამომყვანელიც არ დაიგვიანებს ხოლმე მოსვლას. მაშინ გამოჩნდება გე-ნიოსი.

ჩვენ არ გვინდა ამითი ვსთქვათ, ვითომც სწორედ იმ წამს იბადებოდეს გენიოსი. ის იქნება აქამდინაც იყო, და უთუოდაც უნდა ყოფილიყო, რომ ცხოვრებას თავის ძუ-ძუთი გამოეზარდა, თავისთან გამოეცადა, მოემზადებინა თავის ვითარებისვე აღსახსნელად. თუ აქამდინ არ გამოჩნ-და იგი, იმიტომ, რომ იმისი ძლიერი სულის შესაფერი საქმე არსად იყო; გამოჩნდა თუ არა საქმე, იმანაც გაშა-ლა თავისი ძლიერი ფრთა და როგორც მზე გამობრწყინ-და ცხოვრების გასანათებლად. ეს გოლიათი გონიერებისა თაჲის ძლიერის მკლავით გადასწვდება მთელს ცხოვრების ნამუშეაქარსა; შემოაგროვებს ერთად, რაც ცხოვრებას გა-მოუჩინია; თავის გამჭრიახ თჲალით თავიდან ბოლომდინ განსჭერიტავს, გაანათლებს იმ შემოგროვილსა, და ყოველს ცხოვრების კითხვას მისივე შესაფერს პასუხს, ყოველს ფაქტსა — ჭეშმარიტ მნიშვნელობას, ყოველს მიმართუ-ლებას — კუთვნილს გზასა, და ღონისძიებასა. — ერთის

სიტყვით, ახსნის, ცნობაში მოიყვანს მას, რაც ჩვენ შორის-
ვე იყო და არ გვესმოდა. მაშინ იგი გამოანგრევს ძველის
საძირკველსა და, ახალის საძირკველში რაქი ქვას დაამკვი-
დრებს, მინებებს საქმეს უმცროსთა მუშაკთა.

მეცნიერება და ხელოვნება — ეგ საკვირველნი სალა-
რონი კაცის გონიერებისა — არიან კანონიერი მემკვიდ-
რენი გენიოსისა. იგინი თავის უკეთეს წარმომადგენლების
ხელით გენიოსისგან ნაჩვენებ საძირკველზედ განაგრძე-
ლებენ ხოლმე მუშაობასა, გენიოსის ახალს აზრზედა, ახს-
ნაზედა დამყარებენ ხოლმე შემდგომსა გამოკვლევასა
და ცნობიერების წინ წაწევასა. მაგ წარმომადგენელთაგან
ცხოვრებისაგან დაბადებულნი ფაქტები, გენიოსის ჭკვის-
გან ახსნილნი და ცნობაში მოყვანილნი, მეცნიერებისაგან
მიღებულნი, როგორც კანონნი და ხელთმძღვანებელი მო-
მავლისათვის, გადადიან დანარჩენ ხალხშიაცა. რამოდე-
ნადაც ეგ ახალი ცნობები, აზრები აღვილად გასაგებნი
არიან ხალხისათვის, იმოდენად აღვილად განსდევნიან
უწინდელებსა, რომ ცხოვრებაში იმათი აღგილი თითონ
დაიჭირონ და იწარმოვონ შემდგომში. ეგრე, ცხოვრები-
სავე მოღებულსა, ცხოვრებავე მიიღებს ხოლმე; ეგრე,
ცხოვრებისაგან აღმოსულნი, მეცნიერების სიცხოვლით.
ნაყოფად მოწეულნი, ისევ ცხოვრებასვე დაუბრუნდება
ხოლმე წარმატებისათვის. რასაკვირველია, მინამ ეს ასე
მოხდება და ხალხი, თუ არ სრულიად, უფრო მომეტებუ-
ლი მაინც მიიღებს განახლებასა, დიდი დრო გადის. ცხოვ-
რება ამ ახალ აზრებით განახლებული, ისევ იზრდება,
ჰყვავის, მოამწიფებს სხვა ახალ სათესლე ნაყოფსა და მე-
რე ისევ ჭკნება, როგორც ზემოთა ვსთქვით. ის არ მოუც-
დის ხოლმე ხალხსა — „აცა ჯერ რაც მოვამზადეო ამას
წინად და რაც მეცნიერებამ და ხელოვნებამ გენიოსის

შემწეობით ცნობაში მოიყვანა და კანონად დასდვა, ჯერ ისინი ხალხმა მიიღოსო და დაისაკუთროსო“. არა, ცხოვრება ამას არ მოუცდის ხოლმე, ეგ დაუყოვნებლივ გასწევს თავის წარმატების და განვითარების გზაზედ, ასე, რომ მინამ ხალხი მიიღებს დიდიდამ პატარამდე მის უწინდელ კირნახულსა, იგი ხელ-ახლად მოასწრობს ხოლმე ახალ მოსავლის მოყვანასა, სხვა ახალ ფაქტების და საჭიროების შემუშავებას და შემოჯგუფებას. კიდეც მოვა დრო განახლებისა, კიდეც ამ-რიგად მეცნიერება და ხელოვნება ახსნის ცხოვრების მოთხოვნილებასა, ცნობაში მოიყვანს „ახალსა“ და ამით შემწეობით გადადის ეს „ახალი“ ისევ ცხოვრებაში და სცვლის ცხოვრებასა. აი, როგორც შევიძლით, ვაჩვენეთ, რომ ცხოვრება ძირია, ხელოვნება და მეცნიერება მასზედ ამოსული შტოები არიან. როგორც მიწიდან ამოხეთქილი შტოები ისხამენ ნაყოფსა და როცა სათესლედ მოჰსწევენ, ისევ მიწას გადმოსცემენ, რომ ახალი ძირი გაიკეთონ და ამ ძირმა სხვა ახალი შტოები ამოხეთქოს, აგრეთვე ცხოვრებაზედ ამოსულნი შტოები — მეცნიერება და ხელოვნება — ისმენ ზედ ცხოვრების ნაყოფსა და როცა მოჰსწევენ სათესლოდ, ისევ ცხოვრებასვე გადმოსცემენ ახალის ცხოვრების გამოსაკანადად. ამისთანა დამოკიდებულება აქვს ცნობიერებას ცხოვრებაზედ და ცხოვრებასა თავის რიგზედ — ცნობიერებაზედ. მართალიც არის: რაც ცნობაში მოყვანილი, რაც დამტკიცებულია, მხოლოდ ის გადადის ხალხში, მხოლოდ ის მიიღება ხალხისაგან. და რაც მიიღება, მხოლოდ იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობასა, ცხოვრებასა. ცნობაში მოყვანილი და დამტკიცებული, როგორცა ვსთქვით, მეცნიერებაა და ხელოვნება — ეს ორნივე ერთ და იგივეს მსახურებენ: აზრის მოძრაობას; ერთ და იგივეს გამოსთქვამენ: ხალხის

აზრსა. და თუ რაშიმე განირჩევიას, მხოლოდ იმაში, რომ სხვადასხვა გზით და სხვადასხვა-ნაირად მოქმედობენ და გამოსთქვამენ. მაგრამ ყველამ კარგად იცის, რომ მეცნიერება და ხელოვნება, ეგ უდიდესნი საღარონი, სადაც კაცობრიობის გენია აწყობს ხოლმე გონიერების საუნჯესა — არ არიან ყველასათვის მისაწვდომნი. მაგ საღაროში შედიან ხოლმე მხოლოდ აღმოჩენულნი პირნი, რომელნიც ყველგან ცოტანი არიან. მხოლოდ მაგათა აქვს იმათი კარის გასაღები, მხოლოდ იგინი სარგებლობენ, და ისაკუთრებენ იმათ საუნჯესა მაშინ, როდესაც იმათი განმანათლებელი სხივები ყველასათვის საჭირონი არიან, როგორც არსებითი პური. რომელ ხალხშიაც ეგ არის, იქ მომეტებული ნაწილი სიბნელეში დადის: უნდა, საჭიროა. რომ იხელთოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფნი, მაგრამ ვერ მისწვდომია, განა იმის გამო. რომ უღირსნი და უღონონი არიან, არამედ ათასი სხვა-და-სხვა ნაირ მიზეზებისა გამო, რომელთაც აქ ჩვენ არ მოვიხსენიებთ.

მართალია, ყოველ ცოტადენ განათლებულ ხალხში არის ღონისძიება, საშუალობა, რომ მეცნიერების ნაყოფი გადიტანოს ხალხშია; მართალია, არიან სკოლები. სხვა-და-სხვა სასწავლებლები რომელნიცა ავრცელებენ ხალხში, მის გამო ცხოვრებაშიაც, სასარგებლო და გამოსაყენ სწავლასა და ცოდნასა, და მით შველიან ხალხსა. მაგრამ იმათამდინ ისე ცოტას მიუწვდება ფეხი, რომ დანარჩენ ხალხის რიცხვთან რომ შევადაროთ ის ცოტა — წვეთი იქნება ზღვაში. ბევრნი რჩებიან სასწავლებლების გარეთ, ბევრს მათგანს უნდა, სურვილი აქვს გაიგონ რამე, შეიკოსონ სწავლა, გაიხსნან გონება, მაგრამ ზოგი შეუძლებლობისა გამო, ზოგი სიშორისა გამო, ზოგი მოუყოლელობისა გამო. ზოგი კიდევ სხვა-და-სხვა დაბრკოლებისაგან მაგ

მიუცილებელ ღონისძიებასაც მოკლებულნი არიან. საჭი-
როა სკოლების გარდა ისეთი ღონისძიებაც, ისეთი საშუა-
ლობაც. რომელმაც იმისთანა თვისება უნდა იქონიოს.
რომ ყველგან მისწვდეს. გამოფინოს საქვეყნოდ კაცის
ჭკვის ძვირფასი მარგალიტები საყოველთაო მოსახმარებ-
ლად. რომ მრავალთათვის მისაწვდომი გახადოს ის, რაც
დასაკუთრებული აქვს ცოტასა. ის საშუალობა, ის ღო-
ნისძიება უნდა ცდილობდეს, თუ არ სრულიად ხალხთან.
მომეტებულ ნაწილთან მაინც დაიჭიროს. საქმე, შეიქმნას
შუამავლად მეცნიერებისა ერთის მხრით და ხალხისა და
ცხოვრებისა მეორის მხრით. მაგ ძნელ საქმეს ასრულებს
ყველგან ლიტერატურა.

ბოლოს დროს. თითქმის ჩვენ საუკუნის პირველ ნა-
ხევრის დასასრულში, შეატყეს, რომ თვით ეს ლიტერა-
ტურაც ისე სწრაფად არ ავრცელებს მეცნიერებასა ხალხ-
შია, შეამცნივეს, რომ ლიტერატურა თუმცა დღე-და-
დღე მდიდრდება, ივსება ახალის ნაყოფითა, ახალის იდეაე-
ბითა და აზრებითა, მაგრამ ცხოვრებაში ისე ადვილად არ
გადადიან იგინი, როგორც საჭიროა. უმთავრესი მიზეზი
ის იყო, რომ თვით ლიტერატურის ენა დაუშორდა ხალ-
ხის ენასა. ხალხს ისე ადვილად არ შეეძლო გაგება მისი,
რასაც კითხულობდა — და ჩვენ ზემოთა ვსთქვით, რომ
ოჲ ხალხი ვერ გაიგებს, არც ცხოვრებაში შეიტანს. რა
წამსაც მიხვდნენ, რომ ლიტერატურა თუმცა უფრო
ვრცლად მოქმედობს ბეჭდის შემწეობითა, მაგრამ მაინც
კიდევ ხალხს იმისი გაგება ეძნელება, მაშინვე გამოჩნდა
საჭიროება იმ-გვარ ლიტერატურისა, რომელიც, როგორც
ენით, ისე აზრის გამოთქმით, უფრო ადვილად უნდა ასრუ-
ლებდეს ზემოთქმულს შუამავლობასა მეცნიერების და
ცხოვრების შორის. მაგ-გვარ ლიტერატურას ჰქვია: „პო-

პულიარული ლიტერატურა“, ხან კიდევ ადვილი ლიტერატურა, იმიტომ რომ იგი დანიშნულია მხოლოდ იმისათვის, რომ უფრო, რამოდენადაც შეიძლება, გაადვილოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფის მოკრეფა ყველასათვის; მათგან დამუშავებულნი ძნელი მისახვედრი ცნობები საყოველთაო გასაგებად გაამარტივოს, გაადვილოს და ამით განავრცელოს საჭირო სწავლა და ცნობები ხალხშია. ამ-გვარ ლიტერატურას ეკუთვნის ჟურნალიცა, ნამეტნავად ის ჟურნალი, რომელსაც ეძახიან: „საზოგადო ჟურნალი“ (общественный журнал). აი, რა-რიგ სამსახურისათვის ვნიშნავთ ჩვენს „საქართველოს მოამბესაცა“.

რომ ჟურნალი საჭიროა, ამას თქმა აღარ უნდა. ჟურნალი, როგორც სხვა, ისე ჩვენიცა, არ არის ერთი კაცის სურვილის ნაყოფი: მოუვიდა ჟინი წერისა და გამოსცა. არა, მაგისტანა ჟურნალი თავს დიდხანს არ დაიჭერს. ჩვენა ვსთქვით, რომ ყოველი საჭიროება ცხოვრებიდან წარმოდგება. თუ ცხოვრებას არ უნდა, ვერაფერს ვერ მიაღწეობთ ისე, რომ იმ ნაშრომმა იხიროს და ნაყოფი მოიტანოს. მარტო ის საქმეა მკვიდრი და მტკიცე, რომლის ფესვიც შიგ ცხოვრებაშია გამოკვანძილი; უამისოდ ვერა საქმე ვერ გასძლებს, ვერ მოიტანს ნაყოფსა, როგორც თესლი უდღედამიწოდ. როცა ცხოვრებას უმოქმედნია და იმ მოქმედებით მოუყვანია როგორიმე მოსავალი, რომლის გაგება და გარჩევა უძნელდება ხალხს და რჩება ის მოსავალი მოუხმარებლად; როცა ხალხში ისმის სურვილი, ძლიერი ნდობა იმ ნაჭირნახულების გაგებისა, ცნობაში მოყვანისა; როცა ხალხს უნდა და ვერ მისწვდომია მეცნიერების ნაყოფსა, მაშინ ხალხის საშველად სხვათა შორის გამოვა ჟურნალიცა. რასაკვირველია, რამოდენადაც ცხოვრება—ეგ დედა ყოველ საქმისა—ძლიერია და ღო-

ნიერი, იმოდენად მოსავალი და ნაჭირახულევი დიდი და უხვი.

რამოდენადაც მოსავალი მრავალია, ასე რომ ერთი ჟურნალის თვალი ვერ გადასწვდება, ერთი ჟურნალის ღონე ვერ შესძლებს იმის ზიდვასა, იმოდენადაც მომეტებული ჟურნალები გამოდიან ხალხში. ეს ჟურნალები სხვადასხვა მხრით მოექცევიან იმ ცხოვრების მოსავალსა, სხვადასხვა მხრით სინჯავენ, სხვადასხვა მხრით ცნობაში მოჰყავთ, — და ამ სხვადასხვაობითაც ურთიერთ შორის განირჩევიან. ამის გამო ჟურნალების სიმრავლე არამც თუ უნდა იყოს საწყენი, არამედ სასიხარულო იმისათვის, ვისაც უანგაროდ უყვარს თავისი ხალხი და იმისი ბედნიერება. ჟურნალების სიმრავლე ცხადად აჩვენებს, რომ ხალხს არ სძინავს, ფიქრობს, სჯის; რომ ხალხში ტრიალებს, მოძრაობს სხვადასხვა-ნაირი აზრი, რომლის გამო-მეტყველადაც არიან სხვადასხვა-ნაირი ჟურნალები.

ჯერ ჩვენი საწყალი „მომბე“ არც კი დაბადებულიყო, რომ ზოგიერთ პირმა მტრობაც შესწამა. ჩვენ რა გვეთქმის ამაზედ ამის მეტი, რომ ვინც ლაფში თავიდან ფეხამდე ამოსვრილია, არ შეიძლება ისე შეეხოს სხვას, რომ თავისი ლაფი იმასაც არ მოაცხოს. „მომბის“ უფროსი ძმა „ცისკარიც“, რომელსაც ყველაზედ უფრო უნდა გახარებოდა, რომ მოძმე ებადება, მშველელი უჩნდება, „ცისკარიც“ კი წინაღვე ამინებდა ჩვენ „მომბეს“, რომ მკითხველებს ვერ იშოვისო. ჩვენ, რასაკვირველია, ამ წინადადებად და უგემურ წინასწარმეტყველობას ყურსაც არ ვათხოვებდით, რომ მხდალ „ცისკარსა“ რემდენჯერმე არ გამოეთქვა სა-ქვეყნოდ თავისი დაფარული შიში და სამარცხვინო აზრი.

დაე რაც უნდა თქვას შიშისაგან ზარდაცემულ და გონება-გამოცლილ „ცისკარმა“, ჩვენ კი ამას ვეტყვით, რომ ამ

შემთხვევაში იგი ჰგავს იმ ანგარების მოყვარე ძმასა, რომელსაც ძმის დაბადება იმიტომ სწყინს და გულს უხეთქს, რომ შიშობს, ვაი თუ საცხოვრებელი შუაზედ გამიყოსო. ტყუილად შიშობს „ცისკარი“. ჩვენ ფიქრადაც არა გვაქვს არავეის საცხოვრებლის შუა-გაყოფა და არც არავეის მტრობა. ჩვენი საქმე საქართველოს ხალხის ცხოვრებაა; მისი გამჯობინება ჩვენი პირველი და უკანასკნელი სურვილია. ღმერთმა გვიხსნას იმ სულელურ თამამობისაგან, რომელიცა ფიქრობს გადაასხვაფეროს ცხოვრება თავისებურად. ჩვენ ისე არ გავბრიყვდებით, რომ ჩვენ საკუთარ წესზედ მოვინდომოთ ცხოვრების გატარება. თითონ ცხოვრება აღმოშობავს ხოლმე თავისათვის წესსა, განსაზღვრავს ხოლმე თავის რჯულსა და კანონსა, — მხოლოდ ამ კანონსა გაგება უნდა, გამოფენა საქვეყნოდ და შეძლებისამებრ გზის გახსნა, რომ მისი წარმოება არაფერმა არ შეაყენოს. ამიტომაც ჩვენის „მომბრის“ უმთავრესი საგანი აწინდელი ცხოვრება იქნება თავის სრულის წარმოებითა, სრულის ვითარებითა. რამოდენად შეიძლება ჩვენი ჟურნალი ამის აღსრულებას — მაგას დრო და ჩვენი შეძლება გამოაჩენს: საქმეა ყოველისფრის გამომცდელი. ჩვენ წინაღვე ვერას ვიტყვით ამის მეტსა, რომ აწინდელის ცხოვრების წრეში ჩადგომა გვინდა, მისგან ყრულ ჩაძახილის ამოძახნა, მისის ვითარების ცნობაში მოყვანა, მოძრაობისათვის გზის გახსნა. ამით იმის თქმა არ გვინდა, რომ ჟურნალი უნდა იყოს უთუოდ ღლეწანდელ ცხოვრების წრეში მოჯადოებულსავით გაჩერებული, — არა, ყოველგონიერ ჟურნალის თვალი ხშირად არის მიმართული მომავალისაკენა. „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა“, ამბობს ერთი ფილოსოფოსი. აბი, აწინდელ ცხოვრებას რა მნიშვნელობა ექნება ჩვენის ჟურნალს?

ლისათვის. აწინდელ ცხოვრების ვითარება არა მარტო სა-
დღეისო მოსავალია, რომელიც დღესვე უნდა დაიხარჯოს,
არამედ მასში მომავლისათვისაც თესლი ურევია, რო-
გორც წარსულში ერივა აწმყოსათვის. თუ ჩვენი ჟურნა-
ლი დაჰყურებს დღევანდელ ცხოვრების მოქმედებას, უფ-
რო მაგ თესლისათვის დაჰყურებს, რომ ეგ გამოჰკრიფოს
ხევისათვისა. რაც შორსა სცემს ჟურნალის თვალი, მით
უფრო კარგია, ჩვენის ფიქრით, ჟურნალი და დღეგრძელი.

ამ სახით, თუ ჟურნალს უნდა კეთილ-სინილისიანად
აღასრულოს თავისი ძნელი საქმე, უნდა თვალგაფაციცე-
ბით თან აჰყვეს აწინდელ ცხოვრებასა, რათა ყოველ აღ-
მოშობილ ფაქტსა თვალი და გონება ადევნოს; ყოველ
აზრის საკეთილო მოძრაობას გზა მისცეს, ყოველიფერი
შენიშნოს და ყოველიფერს პასუხი გასცეს, ერთი სიტყ-
ვით, უშველოს ცხოვრების წინ ფეხის გადადგმასა გასამ-
ჯობინებლად, გასაკეთებლად. ამ ძნელ საქმეში ჟურნალმა
უნდა წაიმძღვაროს წინ მეცნიერების სინათლე და ხელოვნ-
ების კალამი. ჩვენ ზემოთა ვსთქვით, რომ ამ ორ ძლიერ
მომქმედთა ღონისძიებათა მოჰყავთ ყოველიფერი ცნო-
ბაში და რაც ცნობაშია მოყვანილი, მხოლოდ ისა სცკლის
ცხოვრებასა და აკეთებს. მეცნიერებას და ხელოვნებას
ჩვენ ვუყურებთ, როგორც ცხოვრების გასამჯობინებელ
ღონისძიებათა. დაე ზოგიერთმა მწიგნობარმა მეცნიერე-
ბის სახელითა გაიწყალოს თვალი და გონება იმის გამო-
ძიებაში, რომ ამა და ამ ეგვიპტის პირამიდზედ ეს იერო-
გლიფი ისე არ უნდა იყოსო, ან წარტოლილ ჭეშმარიტე-
ბის ძებნაში ავარჯიშოს თავისი გონიერება; ან ზოგიერთმა
უნაყოფო პოეტმა ხელოვნების სახელითა უკუარიოდოს
პირი თავის ხალხის ცხოვრებასა, მეშვიდე (ას შეაჩიროს
გაბეცებული თვალები და ბუღბუღლსავით უაზრო შტვენა

დაიწყო და აღარ გაათავოს. ჩვენ იმათთან საერთო გზა არა გვაქვს. ისინი მარცხნივ მიდიან გატკეპნილ გზაზედ და ჩვენ კი მარჯვნივ ვავშევთ. ჩვენ მეცნიერებას და ხელოვნებას მოვსთხოვთ არსებითა პურსა ცხოვრებაში გამომცხვარსა და მშვიერთათვის მოსახმარესა და გამოსადეგსა. მეცნიერებამ უნდა გვიშველოს თავის გამოცნობილ ქეშმარიტებებით ცხოვრების ახსნა და გაგება; მან უნდა მოგვცეს პირდაპირი პასუხი ყოველ საჭირო კითხვაზედა. რაც კი პირდაპირ მოედგმება ცხოვრების ვითარებასა, რაც კი გადმოიღება ცხოვრებისათვის — ის იქნება უფრო საჭირო ჩვენის ჟურნალისათვის. სხვა რაღაც წარტოლილ ცნობაებში გაბმა და ტრიალი ჩვენთვის სრულიად უფასო იქნება და გამოუსადეგი. ეგ იმან ინდომოს, ვინც სიტკბოებას ხედავს უქმის ჭკვის ვარჯიშობაში და ფრენაში. ხელოვნებასაც იმას მოვსთხოვთ, რომ სარკესავით ცხოვრება გარდმოიცეს, რათა ჩვენი თავი მის მომხიბლავის კალმით ცხოვლად იყოს წარმოდგარი ჩვენ წინა, რათა სიცუდეც და სიკეთეც ჩვენი დავინახოთ. დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს „ღრუბლების ცურვასა“, „გაფაღარათებულ ვარსკვლავების ცაში ბოლთის ცემასა“, მთვარის ხვეწნასა, რომ ჩემ საყვარელს უთხარიო: ცხრა მთას იქით ერთი უბედური პოეტია, რომელსაც შენგამო „ოხვრის კვამლი“ თვალეხსა სწვავს და ცრემლს ადენსო; დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს უგემურ ღმეჭასა და თვალეხის სრესასა, ეგება ცრემლი მამივიდესო; დროა ჩავიდეს ცხოვრების მდინარის ძირშია, იქ მონახოს შიგ-მდებარე აზრი თავის ცხოველ სურათებისათვის. იქ, ცხოვრების ძირში, ის იპოვის ბევრ მარგალიტსა და უფრო ბევრ ლექსა და ლაფსა; არც ერთის გამოხატვა არ უნდა აშინებდეს ხელოვნებასა და არც მეორისა, არც ერთის გამოთქმა და

არც მეორისა არ უნდა აშინებდეს ჟურნალსა. როდი უნდა იწყინოს ქართველმა, როცა ჩვენი „მომამბე“ სხვათა შორის ხელოვნების შემწეობით დაუნდობელად გამოჰფენს ჩვენის ცხოვრების ჭუჭყსაცა. ქართველის უსიყვარულობაში ნუ ჩამოგვართმევენ, როცა ჩვენი ჟურნალი მკაფიოდ საქვეყნოდ გამოსთქვამს მას, რაც ქართველში ცუდია და საზიზღარი. საქართველოში თუ სადმე ორსა და სამს უყვარს ქართველი, ჩვენ იმათში უკანასკნელი არა ვართ. ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენ ქართველში გვიყვარს მხოლოდ მისი სიკეთე, სიცუდე კი ყველგან საზიზღარია, ქართველი იქნება მისი მექონი, თუ ანგლიელი, სულ ერთია ჩვენთვის, ორივე წყალში გადასაყარნი იქნებიან. ბევრნი არიან ჩვენში იმისთანანი, რომელნიც ცდილობენ ჩვენის ცხოვრების სიბოროტის დამალვასა, ეგ იმათ მოსდით ქართველების უმეცარ სიყვარულისა გამო, ის კი არ იციან, რომ დიდი ხანია არის ჩვენში გლეხური ანდაზა: მოყვარეს პირში უძრახე, მტერს პირს უკანაო. ისინი, უმეცარნი მოყვარენი ჩვენნი, ზედ დაასმენ ხოლმე შეჩვენების და განგდების ბეჭედსა მას, ვინც კი ველარ მოითმენს ცხოვრების საძაგელ გუბეში დგომასა, ამოჰყოფს თავს, რომ სხვას მაინც უთხრას, ამ გუბეში არ ჩაიგდო თავიო, თორემ დაღპებიო მის წარმწყმენდელ ოხშივარის ზედ-მოქმედებისაგან. ჩვენ საბედნიეროდ არიან ჩვენში იმისთანა პირნიც, რომელთაც ჩვენ ზედ უკეთ იციან, რომ ღინც შენიშნავს მართლად სხვის ნაკლულოვანებას, შეიძლება მასვე უნდოდეს გასწორება და სიკეთე მისი. რაც უფრო მკაფიოდ და დაუნდობელად არის გამოთქმული ბოროტება და ნაკლულოვანება ცხოვრებისა, ზოგჯერ მით უფრო სჩანს გამომთქმელის გულის სიმბურვალე, მოუთმენელი, ცხარი წადილი გასწორებისა. ვისაც ძალიან

სძულს ბოროტება, მას ძალიან ეყვარება კეთილი—ეგ აზ-
კარაა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი ეს ლექსი:

ჩენზედ ამბობენ: „ის ქართველისა სიტუდეს ამბობს,
ჩვენ ჭუჭყს არ მალავს—ეგ ხომ ცხადი სიძულელია!“
ბრიყვნი ამბობენ; კარგი გული კი მაშინვე ჰგრძნობს
ამ სიძულელში რაოდენიც სიყვარულია.

ოღონდ ხელოვნება არ გადასცდეს თავის საკუთარ კა-
ნონებსა და მეცნიერება — ჭეშმარიტებასა, და დაე, არც
ერთი და არც მეორე ნუ მოერიდება იმის გამოაშკარავე-
ბას, განკიცხვას, რაც ჩვენში საკიცხავია და ცუდი. დაუ
ორივემ იარონ ცხოვრების მდინარეში, მონახონ მარგალი-
ტები და თუ იმათ ამოკრეფაში ლაფი და ლექი თან ანოჰ-
ყვება, რა უყვით? ლაფი ჩამოვირეცხოთ, ჭუჭყი მოვიშო-
როთ, რომ მხოლოდ მარგალიტები დაგვრჩეს ჩვენის ცხოვ-
რების სასახელოდ.

მოგვიტევოს მკითხველმა. რომ მეცნიერება და ხელოვნ-
ება — ეგ უდიდესნი საგანნი — ისე, გაკვრით მოვიხსე-
ნიეთ ამ სტატიაში. ჩვენი სურვილი ის იყო. რომ გვეჩვენ-
ებინა არა მათი სრული არსებითი ვითარება, რომელ-
ზედაც ჩვენს „მომბეს“ კიდევაც ბევრჯელ შეხედე-
ბა შემდეგშიაც ლაპარაკი, არამედ მარტო მათი დანიშნუ-
ლება, ე. ი. რომ იგინი, ჩვენის ფიქრით, არიან მხოლოდ
ლონისძიებანი, რომელნიც გვიშველიან ცხოვრების სი-
ბნელიდამ სინათლეში გამოყვანასა. ცხოვრება, მიქნიერე-
ბა და ხელოვნება, რომელნიც ყოველ ჟურნალისა შიგ-მდე-
ბარედ არიან, იმოდენად მოვიხსენიეთ, რამოდენადაც
საჭირონი იყვნენ იმისათვის, რომ მკითხველთათვის გვე-
ჩვენებინა მხოლოდ ის გზა, რომელზედაც გაივლის ჩვე-
ნი „მომბე“. კიდევ ვიხდით ბოდიშსა, თუ ეს სტატია მე-
ტაფორებით სავსე ეჩვენოს მკითხველსა. ჩვენი ცდა მარტო

ის იყო, რომ ჩვენი აზრი გაგვეგონებინა მკითხველთათვის, იმიტომაც ყოველი ღონისძიება მოვიხმარეთ, რომ ეგ აგვესრულებინა. თუ ამ სტატიამ მაგოდენი შესძლოს, ჩვენ კმაყოფილნი ვიქნებით.

მეტი არ იქნება მოკლედ განვიმეოროთ ის, რაცა ესთქვით ამ სტატიაში. ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა მკითხველთათვის, რომ ცხოვრება თვითრჯულია, იგი არ გამოიჭრება ხოლმე კაცისაგან მოგონილ რიკრიკაზედ; რომ თუმცა იგი ბერდება, მაგრამ იმ სიბერის გამოცდილებით ისევ თავის-თავად ახლდება და ჰყვავის; რომ მეცნიერება და ხელოვნება არ არიან მოგონილნი კაცის ჭკვის და გამოხატულობის არც ვარჯიშობისაგან და არც ვარჯიშობისათვის; რომ იგინი იბადებიან ცხოვრებისაგან და არსებობენ ცხოვრებისათვის; რომ იგინი წინ მიდიან ცხოვრების ვითარებისა გამო და მერე თავის რიგზედ თვითვე წინ მიჰყავთ ცხოვრება; რომ რაც მაგათგან არის მოყვანილი ცნობაში და დამტკიცებული, ის გადადის ხალხში და იგი სკვლის ხალხის მდგომარეობასა და ცხოვრებასა; მაგ დამტკიცებულ აზრების და ცნობების გადასვლის გაადვილება ჩვენის „მოამბის“ საქმეა. რამოდენადაც ცნობიერად და ვრცლად მოეკიდება „მოამბე“ თავის ძნელ საქმეს, რამოდენადაც მიაგნობს და შეატყობს ცხოვრების მაჯის ცემასა და შენიშნავს იმ მაჯის მცირედსა ცვლილებასა, რამოდენადაც ნათლად განარჩევს ცხოვრებისაგან მოგუბებულ მასალასა და თვითეულ მის შემადგენელს ნივთსა საყოველთაოდ განაბრწყინებს მეცნიერების შუქით და ხელოვნების წარმოდგენითა, იმოდენად იგი პატივცემული იქნება საზოგადოებაში და ნაყოფიერი ცხოვრებისათვის. გზა დანიშნული აქვს და არჩეული ჩვენს „მოამბესა“. ვნახოთ, როგორ გაივლის! ღმერთმა კი მშვიდობის და სი-

კეთის მგზავრობა მისცეს, ღმერთმა მოაპოვებინოს მრავალი თანამშრომელი, რომ ჩვენის ქვეყნის და ხალხის სიყვარულის სახელითა ძმურად ურთიერთს მხარი მისცენ და არ დაივიწყონ, რომ ხალხი დაბალი, თუ მაღალი — ყველა მოყვასია ჩვენი, შეძლებისამებრ ყველამ უნდა ვუშველოთ... თუ ხალხი მართლა მოყვასია, რუსთაველი გვასწავლის, მოყვასს როგორც უნდა მოექცეს კაცი:

„ხაშს მოყვასი მოყვასისთვის სიცოცხლისა არ დამრიდად,
გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული გზად და ხიდად“.

[1862/3 წ.]

ს ხ ა რ ტ უ ლ ა

(1863)

ს ხ ა რ ტ უ ლ ა

უფალო რედაქტორო!

ბევრს— მე და თქვენ რომ ვიცით—იმისთანა ხალხს ძალიან უკვირს, რომ, როცა თქვენზედ გამოილაშქრებ! ხოლმე ყურმახვილა და ენაჩლუნგი ვიღაცა ქერელი ბექა, თქვენი „მოამბე“ ხმას არა სცემს და შორიდაჲ უცინის დუდგულის თოფით შეიარაღებულს „ცისკრის“ მხედარს— ბექასა. მე ვიცი თქვენი ხმის ამოშლუბლობის მიზეზი: არ გინდათ თავი გაუყადროთ იმისთანა სულიერსა, რომლისაგანაც, ჩვენი მდებოი ანდაჲის ძალით; არ უნდა იწყინოს რა კაცმა. მე ძალიან კარგად ვიცი, რომ ის თავზედ ხელადებული ქერელი ბექა მახეა. რომელსაც ამისთანაებში გაწურთენილი „ცისკარი“ „მოამბეს“ უგებს. თუ, ვინიცობაა, თქვენმა ჟურნალმა ხმა გასცა და ბექასთან ლაპარაკი არ ითაკილა, თითონ „ცისკრის“ პატივცემული რედაქტორი მასხარად აიგდებს თქვენს „მოამბესა“—„აკი ვამბობდი— დაიძახებს გახარებული რედაქტორი,—აკი ვამბობდი „მოამბესა“ მცირედი დარბაისლობა და თავისი პატივი არა აქვს მეთქი! აბა რომელი დარბაისელი და თავის-თავის პატივისმცემელი კაცი თავს გაუყადრებს და გაელაპარაკება ჩემგან მოწვეულ ქერელს ბექასა!.. ძლივს მახეში არ გავაბი ჩვენი „მოამბე“! სახელი და დიდება ჩემს ოსტატობასა!“

„ცისკრის“ ყოვლად პატივცემული რედაქტორი მართალია, თუ მართლა ქერელს ბექას მახედა ხმარობს; არც

თქვენა ხარო მტყუანი, რომ ამ მიზეზით თქვენი „მოამბე“ თაკილობს ბექასთან ლაპარაკსა. მაგრამ ზოგი თითონ ქერელი ბექას უყურეთ, რა ყოფაშია!.. მას აქეთ, რაც მართის სტატია დაწერა, დოინჯს აღარ იშორებს, სიხარულით ლამის ფეხზედ აღარ დადგეს — „ჰი! — გაჰკივის ბაქია ბექა,—ჰი! ჩაეჩუმე „მოამბე“ თუ არაო!.. ენა კი ჩაუვბრდათ იმ წყეულ თერგდალეულებსა და! შიშით ხმა კი ველარ ამოუღიათ! რა მოგახსენოს ამ უხეირო ბექამა!“ და სხვა.

ზომას რომ არ გადააცილონ სიხარული, „ცისკრის“ დარბაისელმა რედაქტორმა და მისმა აიარმა ქარიანმა ბექამ, მე მინდა ისე, ოხუნჯობით, გადავამტერიო ის ლობე, რომლის იქიდანაც დამალულია ბექა და კენჭებს ისვრის და უკვირს კიდევ — რატომ ამ კენჭებით ქვეყანა არ ირყევავო. იმასთან სურიოზნად ლაპარაკს თაკილობს თქვენი „მოამბე“. მართალიც არის,—ამიტომაც მე ვისურვე ისე, სხარტულა ოხუნჯობით, იმის მეცნიერების წარმოდგენა, იმის მასხარად აგდება. ხუმრობა-გაშვებით და, ბატონო, ისეთის თავმოწონებით მოაქვს თავი, ისეთის გაბედვით ლაპარაკობს ფილოსოფიაზედ, პოეზიაზედ, ამერიკაზედ, საბერძნეთზედ, რატაცცის გამოცვლაზედ, რომ ლმობიერ „ცისკრის“ მკითხველებს მართალი ეგონებათ, რომ ორში, თუ სამში ისიც ბრძენი ყოფილა. მეტისმეტია, ბატონო! მეტად კადნიერად კუნტრუშობს საზოგადოების წინაშე — აქაო და ქართველები გაუნათლებელნი არიანო და ტყუილს ვერ შემატყობენო, მოჰყოლია, ბატონო, დღე—ღამედ გამოჰყავს და ღამე—დღედ*. ჩვენი სა-

*) სულ ციფირებით დავუმტკიცებ, რომ ჩვენი მარლი ბექა, ოღონდ კი „მოამბეს“ უმეტროს და საქვეყნოდ ტყუილს არ ითაკილებს. აი მაგალითად: ის ღვარძლიანი ბექა ივნისის სტატიაში, მგონია „თავ-

ზოგადოება იმისი კამათელი ხომ არ არის, რომ როგორც უნდა ისე აყაროს და ხელში ათამაშოს.

მე, უფ. რედაქტორო, ერთხელაც წარმოგიდგინეთ ქერელი ბექაშედ კრიტიკა და უკან დამიბრუნეთ, ჩვენა — გეთქოთ — ქერელი ბექასთან სასაუბრო არც გვაქვსო და არც თავის დღეში გვექნებაო. ეგ მართალია, მაგრამ ეს პატარა სტატია კი უნდა დამიბეჭდოთ, თუნდა ბოლოს მოაქციეთ, მითამ და „მოამბეს“ სულ არც კი ეკუთვნის და მაშინ ჟურნალისათვის სათაკილო სრულობით აღარ იქნე-

ხელის“ სახელითა (რომ არ ეთქო თავხედი ვარო, ისე კი არ ვიცოდით, რომ თავხედია), „თავხედის“ სახელითა რაღაც შურიანის სიხარულით ატყუებს თავის მკითხველებს, რომ „მოამბე“ დაჰლექდაო. მართალია, „მოამბე“ დაწერილდა, მაგრამ მაინც კიდევ „ცისკარზედ“ ბევრით მეტია, თუმცა მაისის „მოამბე“ „ცისკარზედ“ პატარა კი ჩანს. მე ძალად შევადარე „ცისკრის“ იანვრის წიგნი — იმოდენა ხომ ჯერ თავის სიცოცხლეში არ გამოსულა „ცისკარი“ — იანვრის „ცისკარი“ შევადარე მაისის „მოამბესთან“, რომელიც ყველაზედ პატარა ნომერია მთელ „მოამბის“ ნომრებში, — და აი რა გამოვიდა: იანვრის „ცისკარი“, ის დიდი და უშველეზელი — იანვრის „ცისკარი“, იმ პაწაწა დაჰლექებულ მაისის „მოამბეზედ“ მარტო ხუთმეტ და ნახევარ ფურცლით არის მეტი. მაისის „მოამბეში“ არის 161,600 ასო, იანვრის „ცისკარში“ კი 193,294, ე. ი. 31,694 ასოთი, ანუ ხუთმეტ-ნახევარ ფურცლით მეტია. სხვა „ცისკრის“ ნომრები კი — ნამეტნავად მარტივად დღეისამდე, იმ პაწაწა მაისის „მოამბეზედ“ — 35,872 ასოთი, ანუ თვრამეტ ფურცლით ნაკლებია. ქერელო მარღო ბექავ! რომელი დაჰლექდა, „ცისკარი“, თუ „მოამბე“? „ცისკარი“ რომ გაბერილია და თვალს ატყუებს, ამითი რაო? წყალმანკის მქონე ჯანმრთელი გგონია, რადგანაც გაბერილია, და გარედამ პირხმელი კი და შიგნით ჯანით საესე — ჰლექი? ერთი მინდა გკითხო: რათ ატყუებ ხალხსა? „ცისკრის“ რედაქტორმა, რომ ერთი ოზმა ცარიელი ქაღალდი შეახვიოს მწვანე ყდაში და დიდის ასოებით „ცისკარი“ დააწეროს, მაგითი თავი რად მოგაქვს? მკითხველები ცარიელ ქაღალდს კი არ ყიდულობენ თქვენგანა, დაბეჭდილს ჟურ-

ბა. აი რისთვის მინდა, რომ ეს სტატია დაბეჭდილი იყოს: ეს სტატია უფრო ააყვირებს ბაქია ბექასა და მაშინ სრულიად ის ბექა ჩვენ წინ გადაიშლება. გაკაპასებული მოჰყვება ბოდვას, მითამ და კრიტიკასა წერს — მოჰყვება ბოდვას და ამ ბოდვაში ასეთს მტვერს ააყენებს, რომ თვალები აებმის და ის სახელოვანი „ცისკრის“ ფალავანი წამოჰკრავს თავის სტატიასვე ფეხს და ყირაზედ გადაივ-

ნალსა გთხოვენ. თქვენ რომ ჟურნალი ისე ფარლალალად ბეჭდოთ, რომ სტრიქონებს შუა ქერელი ბექა თავისუფლად გაძვრეს და გამოძვრეს და გვერდების გარშემო არშიებზედ ურმის გატარება შეიძლებოდეს — ეგ ხომ თვალთმაქცობაა და მკითხველის მოტყუება, ჩემო ქერელო ბექავ! „მოამბემ“ კი, რომ არც ითვალთმაქცოს და არც მკითხველი ატყუოს და ისე თვალად ცოტა და საქმით კი თქვენზედ მეტი ბეჭდოს — იმაში შენ მეტი ვინ უნდა შერცხვეს, ავყია ბექავ! თუნდ ეგ არ იყოს: ეს „ცისკარიც“ და „მოამბეც“ ხომ ყველას ხელთა აქვს, სტრიქონში ასოების და გვერდში სტრიქონების დათვლის მეტი ხომ არ უნდა კაცს, რომ შენ ტყუილში დაგიჭირონ. ამ დაქერისა არ გეშინოდა? ბარაქალა შენს კაცობასა, თუ არა გშინებია. არა, თუ ღმერთი გწამს, რათ ახარე ეგ შენგან შობილი ჭორი შენს მკითხველებსა? რომ მითამ და ბედაური კვდებო და მე მრჩება ბურთი და მოედანო — ეს უნდა გეთქვა მაგ ტყუილითა თუ? არა, შენისთანები „მოამბეს“ ვერ დამარხავენ. შენ, ძმაო, ერიდე, „ცისკარი“ არ ჩაადგო „მოამბისათვის“ გათხრილს ორმოში. შენი მეგობრობა იმას ხეირს არ დააყრის. გახსოვს ის ზღაპარი — კაცი და დათვი რომ დამშობილდნენ? დათვმა რომ თავის მძინარე მეგობარ კაცს თავში ლოდი დაარტყა, ბუზი აუფრინოვო. მე ვიცი, თუ შენ „ცისკარს“ თავი არ დაგანებებინეს, შენც ამ დღეს მიაყენებ, თუ დღეგრძელე ხარ. რატაცვიზედ ლაპარაკობ, ამერიკისაკენ გაიკუნტრუშებ ხოლმე და იმოდენა კი არ იცი, რომ რასაც კაცი დაგპირდა, იმაზედ მეტს ვერ მოსთხოვ: „მოამბის“ რედაქცია შეიდიდამ ათ თაბახამდე დაგვპირდა, მასამდე ათამდინა ჰბეჭდდა და მეტსაცა, ეხლა შეიდი გამოსცა — ეგ გაგიხარდა? მტრობა რა ცოტასა სჯერდება ხოლმე, დღე ღამედ ნუ გამოგყავს. ნუ და ნუ!...

ლის. არც დავა და არც დარაბა. სახარებაში არა სწერია,— „სიტყვამან შენმან გამოგაჩინოს შენ“? იქამდინ მივიყენათ, რომ ის ავატიტინოთ და მაშინ „სიტყვამან მისმან გამოგეჩინოს იგი“ და გამოგვიჩენს კიდევ, ღმერთი, რჯული. ბაქია რომ გონიერებას პატარაობითვე არ გადაჩვეულებოდა, მაგ განზრახვას მიმიხედებოდა. მაგრამ რადგანაც გადაჩვეულა, მაგას ვერ მიხედება და გულზედ-მოსული მამაცი გასტენავს დუდგულის თოფსა. თავის კრიტიკის ფურცლებს აბჯრად აისხავს და გამოვა მოედანზედ; მოჰყვება თავისებურად თოფის სროლას და ჯირითს, ამ გარჯიშობაში სრულის სამკაულით და ხერხით დაენახებია თავის საყვარელს „ცისკრის“ მკითხველებს—თავისი პოეტი (1), თავისი პუბლიცისტი (2), თავისი კრიტიკოსი (3),

(1) მგონი მრავალ-გვაროვანი ანტონ ფურცელაძე პოეტიც არის: იხილეთ იმისი ლექსი, რომელსაც აკ. წერეთელს უძღვნის და რომელშიაც ცხოვრების ტალღა ამ უბედურს აქანებს. ვერ გაუგია, ცხოვრების ტალღა კი არ აქანებს, არამედ ის ქარი, რომელიც ბექას ერთი მხრით უბერავს.

(2) მგონი ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი პუბლიცისტიც არის: იხილეთ იმისი რესპუბლიკაზედ და კონსტიტუციაზედ სჯა; იმისი „ხმოვანი“ სამჯავროზედ ბაასი; იხილეთ იმისი სხვადასხვა ამბები, რომლებსაც სიზმარში ხედავს და თუ სიზმარმა უღალატა, თითონ მოაჭორებს და ენას მიუტანს „ცისკრის“ რედაქციას, რომელიც ერთგულობისათვის შუბლზედ ხელს გადაუსვამს ხოლმე; იხილეთ ის სტატია, რომელშიაც თავის მკითხველებს ჩვენი ბექა ახარებს, რომ მიხარებია რატაცის სამინისტრო დაეცაო. აი, უფალო ფურცელაძე, რა ოსტატი ბრძანებულხარო!... აბა ჩვენ მკითხველებს როდის ეწყინათ რატაცის მინისტრობა, რომ იმისი მინისტრობიდან გადადგომა განხარებოდათ!... მაგრამ რა? ეგ სიტყვა „მიხარებია“ პუბლიცისტის მანერაა, კარგია, რომ მიუბაძავს.

(3) მგონი ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი კრიტიკოსიც არის. იმიტომ, რომ უფ. ანტონ ფურცელაძე და ქერელი

თავისი მოზღაპრე (4), და ბოლოს თავისი „თავხედი“ (5), რომელსაც ამოუკითხავს ოხუნჯობა რუსულ ჟურნალში, („Искра“) და იმოდენა მოხერხება კი არა ჰქონია, რომ ნაქურდალი ცხენისათვის კუდი რიგიანად გაეკრიჭა, რომ არ ეცნოთ, და ისე გადმოეღო თქვენს „საქართველოს მოამბეზედ“.

რედაქტორი და მისი რაინდი ბაჰია.

(სცენა წარმოადგენს ქართული ტახტით მორთულ ოთახსა. კედელზედ ჰკიდია ირმის რქა, ზედ აწყვია: ჭიანჭური, თარი და ჩონგური. ამ რქის ზემოდამ ვარაყიან ქალაღზედ, დიდ ჩარჩოში გაკეთებული, სხვილის ოქროს ასოებით დაბეჭდილია ის სახელოვანი ივ. კერესელიძის მინიფესტი კახელებთან, დაწერილი „უამსა“ სიზმარში

ბეჟა ერთი და იგივე ნივთები არიან. იქნება დროს უზუმრია და სამასხაროდ ერთი და იმავე ნივთისათვის სხვადასხვა სახელები უწოდებია. დრომ ბევრი ამისთანა ხუმრობა იცის, აი მაგალითად, თითონ ანტონ ფურცელაძის მოვლენა ხუმრობა არ არის, მა რა ეშმაკია!...

(4) ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი მოზღაპრეც არის: იხილეთ მის კრიტიკულ სტატიებს გარდა, მისი „იმერული ლეგენდა“, მისი ზღაპარი რუსთაველზედ და იმის ცოლზედ.

(5) ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი, მგონი, „თავხედიც“ არის: იხილეთ სულ ყველა სტატიები, რაც თავის სიცოცხლეში დაუწერია, თუ თავხედზედ უარესიც არ იყოს; იხილეთ ივნისის სტატია. მე ესე მგონია იმიტომ, რომ უფ. ანტონ ფურცელაძე მართლა „თავხედიც“, მეორედ იმიტომ, რომ ივნისის „თავხედი“ და ანტონ ფურცელაძე თავხედობაში ერთმანეთს არ დაუვარდებოან.

მეფობისა მისისა *. ერთ მხრივ ამ მანიფესტს უკიდია სურათი, ზედ დახატულია, რომ თავის უთხრია და კატა გამოუთხრია... ამ სურათს ზედ აწერია: „ეს სურათი ალლეგორიულად წარმოადგენს ერთის სახელოვანის რაინდის—ქერელი ბექის მდგომარეობას“. მეორე სურათი წარმოადგენს თერგსა ბლვინვარეს, ერთს ქართველ სტუდენტს კისერი წაუწვდია და თერგსა სვამს. ქერელი ბექა მიჰპარვია, ბუჩქებში ამომჯდარა და იმ თურგდალეულსა პურის მარცვლებს ესვრის და თან იძახის: „ჰი! მტვერი კი ავადინე აქაურობას-და“.

*) 1860 წ. ნოემბრის „ცისკარში“ „ცისკრის“ რედაქტორს სიზმარში თავის-თავი მეფედ დასმული ენახა. აი თუ ტყუილია, იმისი მანიფესტი კახელებთან, დაბეჭდილი ნოემბრის „ცისკარში“ 1860 წ.:

ჩვენო სასიქადულო და საყვარელო კახელნო (1)! მე ვიყავ თქვენს კურთხეულს კახეთში(2) წარსულს თვეს, რომლის განმავლობაში მიჩვენეთ ყოვლის მხრივ შემწეობა, როგორც მე, აგრეთვე ჩვენს სამშობლოს ლიტერატურას; მე ვიყავ კახოსისგნით დაფუძნებულს თქვენ მდიდარ მხარეზედ (3), სადაცა ერთგულთ იმის შვილი-შვილთ არ დაუკარგავთ ძველი ჩვეულება, ძველათგანვე შემოსული და სამკვიდროდ გადმოცემული პურადობა და სიხარულით სტუმართ მიღება. ამგვარ თქვენის სასიქადულო ჩვეულებისათვის (4), ამგვარ თქვენის ჩემდამო

(1) მეფური კილოც რომ აუღია! „ჩვენო კახელნო...“ როგორია!..

(2) ნეტავი კახეთს!

(3) კიდევ იმეორებს, რომ მე მანდ ვიყავიო, სჩანს დიდ მუნათს ადებს კახეთსა, რომ იკადრა და ნახა კახეთი. ნეტავი კახეთს!..

(4) მაღლობას უცხადებს ჩვენი სუტ-მეფე. აბა თუ არ მეფე, ვინ გაკადნიერდება ისე. რომ მაღლობა დაბეჭდილი ქალღალდით გამოუ-

ტახტზედ წამოწოლილია რედაქტორი, თავის მანიფესტს უყურებს და ნებივრობს. თავს ადგა თავისი რაინდი საომარის ტანისამოსით. ერთ ხელში უჭირავს „მოამბე“, მეორე ხელით დუდგულის თოფზედ დაყუდებულა, კალთები აუკეცნია — ერთი სიტყვით ომ-გადახდილობა ეტყობა. როცა „მოამბეს“ შეხედავს, კბილებს აკრაჭუნებს და ემუქრება, როცა რედაქტორის მანიფესტს — მაშინ სიამოვნებით ღიმილობს).

რედაქტორი

(მოიხედავს ბაქიასკენ და მთქნარებით ეტყვის)

რას იტყვი ახალსა, ჩემო უკანასკნელო ნუგეშო!

ბაქია.

თქვენს სიცოცხლეს და იმ წყეული „მოამბის“ დამიწყებასა.

პატივისცემის, კეთილად მიღების და ყოვლის შესანიშნავ საგანთ ჩვენებისათვის (5) მოგახსენებთ უღრმესი გულით ჩემს (6) უუგულითადეს მადლობას.

თქვენის ყოვლად სანატრელის ძველის ჩვეულების მტკიცედ და შეურყევლად დაცვის გულმხურვალედ მსურველი **ივ. კერესელიძე** (7).

ცხადოს მთელს კახეთის ხალხსა, ისიც ძველის ჩვეულების დაცვისათვის: აბა ივანე კერესელიძე რა მადლობის მთქმელია, თქვენი ჭირიმეთ!

(⁵) დახე, მთელი კახელები თანა ხლებია და უჩვენებიათ შესანიშნავი საგნები, მეფეა, მა რა არი.

(⁶) დახე, „ჩენს!“ ნეტავი კახეთს!

(⁷) ვერა ხედავთ, სწორედ მეფური ხელის-მოწერა არ არის? ეუბნება, რომ თქვენი ჩვეულების შეურყევლად დაცვის სურვილი

რედაქტორი.

ეგ სალამი ხომ ჩვენი ჩვეულებაა, შენ ახალი თქვი რამ.

ბაქია

(გასწორდება და ღოინჯს შემოიყრის.)

„საქართველოს მოამბეზედ იერიში მივიტანე მარტში და იენისში, რუსულ ჟურნალს „ისკრას“ რომ ყუმბარები მოვპარე, პატარა ზოგიერთგან გადავაკეთე და მივაყარე „მოამბეს“.

რედაქტორი (ღიმილით)

მერე?

ბაქია.

„მოამბის“ მცველები ჯერ მაინც-და-მაინც ხმას არ იღებენ.

რედაქტორი.

მე ძალიან მეფიქრება, ჩემო ბექავ! ის წყეული თერგ-დალეულები შენ არ იცი რა ხალხია! თუ ერთი ხელი შე-მოგვიბრუნეს, კუდით ქვას გვასროლინებენ.

ბაქია (თავმოწონებით.)

ისე ბრძანებთ, თითქო არ მიცნობდეთ, რა კაცი ვარ: ჩემისტანა კაცს — მოდი ისე გააბრიყვე „მოამბის“ მცვე-

მაქესო. მეტი ბედნიერება-ლა უნდა კახელებს, რომ იმათ ჩვეულების დაცვის სურვილი აქვს ივ. კერესელიძესა, ეგ რომ არ იყოს, შენი მტერი!.. ეხლა ვიღას შეუძლიან კახელების ჩვეულება დაარღვიოს, რადგანაც ივ. კერესელიძეს იმათ ჩვეულების დაცვის სურვილი აქვს.

ლები — რომ თავი გაუყადრონ და ხმა გასცენ! თქვენგან არ მიკვირს!

რედაქტორი.

მაშ, ჩემო ერთგულო ბოძო, დაჩუმდი, თუ ეგეც იცი, რას წასწვდები ხოლმე იმათ. ხომ ხედავ, ზედაც არ გიყურებენ.

ბაქია.

კიდევ ეგ გახლავს კარგი და! რათ დავჩუმდე? ისინი ჩემთან ბრძოლას თაკილობენ და ხმას არ იღებენ და ჩვენ საყვარელ ჟურნალის მკითხველებს კი ჰგონიათ, რომ მე ისინი შევაშინე, ხმა გავაკმენდინე და ჩვენი მკითხველების თვალში გამარჯვებული ვერჩებით ამ-რიგად. ცუდია თუ?

რედაქტორი (დაღონებით)

კარგია, მაგრამ მე ერთისა მეშინიან: ვაი თუ თერგდალეულებს გაუწყრეთ ღმერთი, ერთი თავზედ ხელი აიღონ და შენთან ლაპარაკი არ ითაკილონ, მერე ხომ შენთან მეც თან გამიტანენ.

ბაქია.

როგორ, ბატონო!

რედაქტორი.

აი ისა, რომ რაც მე და შენ, ძმაო, ცოდვები ჩაგვიდენია, მოგვიკრეფენ და სულ შხამად ამოგვადენენ! შენ არ იცი, რა დაუნდობელი ხალხია ის თერგელები!..

ბაქია.

რა ცოდვები? მე არ მახსოვს.

რედაქტორი.

აბა ჩვენი ცოდვები შენ რათ გეხსომება! თუნდ გახსოვდეს, შენ ისეთი ერთგული ხარ, რომ ძალად დაივიწყებ. აი, როგორც ის დაივიწყე, რომ მინამ „მოამბე“ გამოვიდოდა, სულ ვლანძლავდით „მოამბესა“ და შენ კი წააყვედრე „მოამბეს“: აბა, როდის გლანძლავდითო, აკი თავის მკითხველებს ვახარეთო ერთხელ, რომ „მოამბე“ გამოდისო. ის კი არა თუ ეგ ერთხელ ცბიერობით ვახარეთ და წინა თვეებში კი მრავალჯერა გულწრფელობითა ვლანძღვდით. აი, თუნდა გაშინჯე ჩვენი ნომრები აპრილიდან ოქტომბრამდინ, თუ ნოემბრამდინ 1862 წლისა. ეს, რასაკვირველია, როგორც შეჭფერის შენს ერთგულებას, დაივიწყე. ეგრეთი უნდა კაცი, ჩემო ბაქიავ! მე არ უნდა გამცე. მაგრამ ის წყეული თერგდალეულები შენსავით ერთგულნი ხომ არ არიან, რომ ჩვენი ცული დაივიწყონ. სულ ერთი-ერთმანეთზედ ზედ შეგვიკეცენ!

ბაქია (ქებით გაამაყებული)

აბა რა ცოდვები, მიბრძანეთ.

რედაქტორი.

განა ერთი და ორია, ათასია, ჩვენ საუბედუროდ. აი თუნდა 1859 წ. ოქტომბრის თუ ნოემბრის ჟურნალში — ეს ოხერი, მინდოდა კრიტიკის მნიშვნელობა ისე ამეხსნა, რომ ქვა გამეხეთქა — მაშინ ხომ პოეტი ვიყავ? — მაგ-

რამ აი რა წამოვროშე: „კრიტიკა არის პატივი ლიტერატურულ ხნულისათვის მეთქი“.

ბაქია.

ეგ პლატონის მჭერმეტყველობაა სწორედ, მანდ ცუდი რა არის!

რედაქტორი.

შენ ეგრე გგონია, ჩემო ერთგულო ბაქიავ, იმიტომ, რომ გიყვარვარ, თორემ აქ კარგი არა არის რა. პატივი, ჩემო ძმაო, ამ შემთხვევაში ნახესა ჰქვიან მდაბიურად. აბა კრიტიკა ნახვია? „ხნული“ რომ არ წამომცდენოდა, მაშინ იქნება ვერ მიხვედრილიყვნენ, რომ მე კრიტიკა და ნახვი ერთი და იგივე მგონია. მართალია, შენ ჩემის მეგობრობის გამო, შენის კრიტიკებით გულმოდგინეთ მეზმარები, რომ საქმითაც კრიტიკა ნახვად ვაჩვენოთ, მაგრამ იქნება ჩვენი მოყვარული ხალხი კი მოტყუედეს ამით, თორემ ის შეჩვენებული თერგდალეულები არ მოტყუედებიან.

ბაქია.

მაგისტანები იმათ კი ცოტა აქვთ!..

რედაქტორი.

აბა?

ბაქია.

მიმინო?!

რედაქტორი.

ეგ აღარ მოაგონო იმ წყეულებს, თორემ ჩვენვე ჩაგვეთვლება ცოდვად.

ბაქია.

როგორ?

რედაქტორი.

აი ისე, რომ თუ ეგ მიმინოს შემთხვევა ფრანციულ-მა ჟურნალმა „Memorial d'Amien“ ღირს-საცნობლად დაინახა და რუსულმა გაზეთმა (*) გადაჰბეჭდა, სჩანს მაგაში არის რამე. თუ შენი გონება ვერ მისწვდა, იტყვიან ჩვენი მტრები, — ჩვენი რა ბრალიაო.

ბაქია.

მე, იცით, რას ვეტყვი მაგაზედ? თქვენ უნდა იცოდეთ მეთქი, რომ მე ავტორიტეტები არ მიყვარს. რა ვუყოთ, რომ რალაც მორიელმა და რუსულმა გაზეთმა ღირს-საცნობლად დაინახა! მე ჩემი...

რედაქტორი.

დაიცა, თუ ღმერთი გწამს, „ავტორიტეტები“ რომელი კუნძულის ხალხია?

ბაქია.

არ ვიცი, თქვენმა მზემ! რა ვიცი, ეხლანდელ რუსულ წიგნებში კი სულ მაგრე ამბობენ: „ავტორიტეტები აღარ

*) „Очерки“.

უნდა იყვნენო“. მეც იქილამ ვიცი, რომ ამისთანა შემთხვევაში ხმარობენ ხოლმე და მეცა ვხმარობ იმათის ბაძით. ეგ ხალხი უთუოდ ამერიკაში უნდა სცხოვრობდეს, დიდი ღვარძლიანი ხალხი უნდა იყოს, რომ ყველანი ამბობენ, აღარ უნდა იყვნენო; ყველას იმათი ამოწყვეტა უნდა.

რედაქტორი.

ეგრე უნდა იყოს. მაგრამ მე კიდევ იმ მიმინოსთანა ვარ. იმ მიმინოს, — შენ რომ დასცინი, — როგორცა ჩანს იმ გამოცხადებიდამ, ორმოც-და-ცამეტი წელიწადი უცხოვრია. არა, თუ ღმერთი გწამს, საკვირველი არ არი! ეხლა მაგდონს კაციც ძლივა ცხოვრობს და! არა, თქვი, საკვირველი არ არი! თქვი, აქ ხომ არავინ არ არის უცხო.

ბაქია

ჩაქით-იქით იყურება, ხომ არავინ არისო, და რომ დაინახა იმერელი ბიჭი, რომელიც დაცინვით იმის ჯოხის ცხენს ატარებდა, მივიდა და რედაქტორს ჩასჩურჩულა ყურში)

საკვირველია, მე და ჩემმა ღმერთმა!

რედაქტორი (მიტამ არ ესმის)

თუ საკვირველია, მაშ რაღად დასცინი „მომბეზს“, რომ ეგ იშვიათი ამბავი თავის მკითხველებს შეატყობინა? მართალია, რომ არ შეეტყობინებინა, მკითხველები ბევრს არ დაჰკარგავდნენ, მაგრამ რაკი შეატყობინა — აქ სასაცილო არა არის რა: იშვიათი ამბავი ყველასთვის საცნობელია.

ბაქია.

ეგ მართალია, მაგრამ აბა „მოამბეს“ რაოგორ მოუწონო რამე, — ეგ ხომ თქვენი ორგულობა იქნება. თქვენ არ მიბრძანეთ, რომ ცხვირის დაცემინებაზედ რომ „მოამბემ“ ღვთის წყალობაც გითხრასო, ტუტა ააღინეო! მე თქვენიც მიკვირს, რომ იმათ ამართლებ, აბა ვინ თქვენ და ვინ იმათი გამართლება!

რედაქტორი (თავმოწონებით)

რა ღმერთი გაგიწყრა, რით ვერ მიცანი: რასაც შინ შენთან ვიტყვი, იმას განა გარეთ სხვასთანაც ვიტყვი? ისინი, მართალია, ბევრში მართალნი არიან, მაგრამ აბა ან ერთხელ მითქვამს საქვეყნოდ იმათი სიმართლე? აბა განა ღმერთი ისე გამიწყრება, რომ ჩვენი ჟურნალის მკითხველებს იმათი სიმართლე გავაგებინო, — ეგ ხომ ჩვენი თავის ღალატი იქნება, აი ღმერთმა ნუ აჩვენოთ თერგდალეულებს ის დღე!

ბაქია (ალტაცებით)

ოჰ, თქვენი ჭირიბე, თქვენი! კიდევ იმიტომ თითქმის ყოველს წელიწადს ჟურნალის ახალს გამოცემაზედ ქვეყანას ეუბნებოდით, რომ „ხოლო ჩვენ თავმოწონებით ვაღვიარებთ, რომ ღირსებად უნდა ჩაგვეთვალოს: ამდენს დაბრკოლებაებთან სასოწარჟკვეთელობა, დადგრომილობა, სიმტკიცე, მხნეობა, რომელთაც გამოგვიყვანეს თითქმის მძლეველად და მიგვახწევინეს ჩვენდა წინადადებულს სა-

გნამდი“(*). მართალიც არის: ასეთი მტკიცე და დადგარი-
მილი ყოფილხართ, რომ ერთი იოტის ოდენა თქვენგან
თერგდალეულების ქება არ წაგცდენიათ. დიდება თქვენს
სიმტკიცეს, დადგომილობას და თქვენს „წინადადებულს
საგანსა“.

რედაქტორი (თავმოწონებით)

მაშ რა გგონია! ვაი, რომ როცა ჩვენი ჟურნალი მარ-
ტო იყო — ახ, რა ნეტარი დრო იყო! — მაშინ რომ მე
პირში ლაგამი ამომედო, ეხლა მე რა მიჭირდა. მაგრამ
რა ვიცოდი, რომ ღმერთი ჩემზედ ისე ხელს აიღებდა,
რომ „მოამბესაც“ გააჩენდა ჩემდა საუბედუროდ. რომ
მცოდნოდა, რაც არ ვიცოდი იმაზედ მე წერას არ დავი-
წყებდი. 1857 წ. მაისის ჟურნალში ის რალაც ეშმაკად
კუდიან ვარსკვლავზედ დავიწყე წერა, აბა ვინ მე და ვინ
ვარსკვლავთმრიცხველობა! მაგრამ არა, ბატონო, თავის
გამოჩენა მინდოდა. მე მეგონა, რომ კუდიანი ვარსკვლა-
ვი ქვეყნის დასასრულს მოასწავებს მეთქი. თუმცა ასტ-
რონომი არაგო, ბაბინე წინააღმდეგს ამტკიცებდნენ, მა-
გრამ მე კი მაინც წამოვროშე „ეს (მითამ — იმათი) ხუმ-
რობანი არაფერს არას გვიმტკიცებენ“ მეთქი (**). ახლა
მე რომ მჯეროდა, რომ კუდიანი ვარსკვლავი ქვეყანას
ჩაჰყლაპავს, მიკვირდა, რომ ეგრე გულგრილად ვართ და
ვამბობდი იმ ოხერ სტატიიში: „ათასი წლის წინად ამ-
გვარს საგანს გონია ჩვენი წინაპარნი ესრედ გულგრილად
არ უყურებდნენ სოფლის დასასრულის მოახლოვებასა,

*) 1858, იანვრის თვისა წიგნი.

**) 1857, მაისის თვისა წიგნი, გვერდი 51.

როგორც ჩვენ, რომელნიცა ყურადღებას არც კი მივაქცევთ და ყოველნი ჩვენ საქმეს ვასრულებთ უზრუნველად. მართლად, რომ არარაი მიზეზი არა აქვს ჯერედ სოფლის დასრულებას, (ხედავ, ჩემო ბაქიავე, და ლოლიკაა!) ვნახოთ, რა იქნება 13 ივნისს!“ (*). 13 ივნისი გავიდა, მაგრამ ქვეყანა ისევ ქვეყნად დარჩა. კარგია, რომ მაშინვე ჩემი ვარსკვლავთმრიცხველობა მასხარად არ აიგდეს და ქვეყნის სასაცილოდ არ გამხადეს! აბა ვინ მე და ვინ არაგოს, ბაბინეს აზრზედ თქმა, რომ „ეს ხუმრობა არაფერს არ გვიმტკიცებს მეთქი!“ იმ ოხერ წელიწადს და იმ უბედურ თვეს განა მარტო ვარსკვლავთმრიცხველობაში შევეცდი, კიდევ ცოტა რამეშიაც. მაშინ გამოვაცხადე, რომ „ვეფხვის-ტყაოსანს“ ვბეჭდავ მეთქი, „დაწყებაში ჩაუთრთევით სურათი მთხუზველისა შოთა რუსთაველისა“ მეთქი. „რადგანაც წიგნი — ეწერა ამ გამოცხადებაში — უნდა დაიბეჭდოს რიცხვისამებრ ამა წიგნის მსყიდველის მსურველთა, ამისათვის ვითხოვთ, რათა გამოუცხადებდნენ უფალნი მსურველნი რედაქციასა და პირველადვე (ე. ი. წინაღვე) წარმოადგენდნენ შესახვედრს ფასსა“ (**).

ბაქია.

მანდ რა გახლავს ცული?

რედაქტორი.

ისა, ჩემო საყვარელო ბაქიავე, რომ მას აქეთ ექვსი წელიწადი გავიდა და არც „ვეფხვის-ტყაოსანი“ დავბეჭდე და არც რუსთაველის სახე. ეგონებათ, რომ ფულები რადგა-

*) იხილეთ 1857 წ. მაისის თვის წიგნი, 51 გვერდი.

**) იხილეთ 1857 წ. მაისის თვის წიგნი, 52 გვერდი.

ნაც წინადაცე მოითხოვავო, იქნება (?) მიიღო კიდეცა და დაპირებული კი არ ასსრულაო.

ბაქია.

თუნდ რომ ფულიც მიგელოთ, — მე ცუდს არასა ვხედავ. აი, თქვენივე სიტყვებით გაგამართლებთ თქვენ: „იცით, რომ ყოველს საგანს (თუ სულიერს) ღონისძიება უნდა“ (*). თქვენ ამ სიტყვების წინააღმდეგ არ მოქცეულხართ: კაცსაც ცხოვრების ღონისძიება უნდა.

რედაქტორი.

კარგი, ახლა, რაც იყო, იყო: ყოფილს არა ეშველება რა. (ჩაფიქრდება და ღრმა ფიქრებიდან რომ გამოვა, იტყვის): ჩემ სიცოცხლეში ბევრი შეცდომები ჩამიდენია. 1861 წ.. მეონი იენისის ნომერში, მკითხველებს უმტკიცებდი, რომ ამერიკა მეთექვსმეტე საუკუნეში გამოაჩინეს მეთქი, თურმე ნუ იტყვით — ეგ წყეული ამბავი მეხუთმეტე საუკუნეში ყოფილა. მე რა ვიცოდი! მთელი ერთის საუკუნით ვიტყუე. სულ მქვერმეტყველობას რომ ვჩემობდი, აბა იმის ბრალია ესა, აი! იმისი არ იყოს, რომ იმავე ნომერში ვამტკიცებდი, რომ ქართველები პირუტყვები ვართ მეთქი. აი ის ოხერი სიტყვები: „ჯერ ჩვენი სიტყვიერება არ დაფუძნებულა“ მეთქი. მერე როგორღაც იარმუკაზედ ძველ წიგნებს ვეძებდი, რომ — როგორც „შვილი უმანკოების“ ისე ვთარგმნო და ჩემ სახელად გამოვსცე: ძველი წიგნებიდან ამოღებულს უფრო ძნელად შეიტყობენ მეთქი. ახლა რომ ვეძებდი, ერთი რიტორიკა ძველი რალაცა შემხვდა; გადავშალე და წავიკითხე, რომ „სიტყვიერება“ ჯერ სიტყვის ნიჭსა ჰქვია, მერე მთელ

*) იხილეთ ოქტომბრის წიგნი 1859 წ. გვერდი 184.

იმ სიტყვებს, რომელიც ენაში იხმარებოდა. გამოდის, რომ ჩვენი სიტყვიერება არ დაფუძნებულია რომ სიტყვა, მითამ გითქვამს, სიტყვები არ დაგფუძნებია, სიტყვის ნიჭი არა გაქვსო, ესე იგი პირუტყვები ვართო. ჩემო დედაბოძო ბაქიავ! გესმის, რა წამომიროშავს!

ბაქია (ნუგეშსა სცემს)

არ-ცოდნა არ-ცოდვაო, ნათქვამია. მაგაზედ რათა სწუხხართ. თუნდ ეგ არ იყოს, ნეტავი თქვენ, ბატონო რედაქტორო, რომ მაგისტანაებს აპყოლიხართ. ჩვენი მკითხველები, ხომ იციოთ, ისეთი გულკეთილები არიან, რომ მაგისტანაებს არ გამოუდგებიან. მაგისტანაებს რომ გამოუდგნენ, ხომ მე და თქვენ გასავალი აღარ გვექნება, ჩვენი ფარ-ხმალი უნდა დავაწყოთ და შინ მშვიდობით წავიდეთ. ჯერ ღვთის მადლით ისინი იქამდინ არ მიხწეულან, რომ ეგენები ჩაიდინონ, — და თუ მე თქვენ მეყოლებით ცოცხალი და მე კიდევ თქვენა, — იმედია, რომ ვერც მიახწევენ ეგრე მალე იქამდინა.

რედაქტორი.

რასაკვირველია, — ეგ ქეშმარიტი სიტყვი, მაგრამ მე მაინც გირჩევ ფრთხილად იყო. შენ უფრო ბუნდადა სწერე, საცა გონება არ მიგიწვდეს, ბევრი წერტილები დასცი — იტყვიან, ლიბერალიაო, თორემ გაგპენტამენ, ღმერთი, რჯული, გაგპენტამენ.

ბაქია (თავმოწონებით)

მე ჯერ ყოჩაღადა ვარ.

რედაქტორი

რალა ყოჩაღადა ხარ, რომ მარტის კრიტიკაში ნ. ბართაშვილის ლექსსა მშვიერი მივარდი, გეგონა ლობიო-შეჭამანდი დაგხედებოდა, და იმის მაგიერ რომ მშვენიერი ლექსი დაგხვდა — აბა მშვიერს რა გელექსებოდა — გაკაპასდი და დაიწყე ყვირილი, რომ მადა გამიღვიძაო და კუჭი კი ვერ გამიძლოო. პოეზია ლობიო-შეჭამანდის ქოთანით ხომ არ არის, რომ ლობიო გასვლიპოს! მითამ შენი ლექსი, ჩემო ბაქია, ბაირონიდამ რომ გადმოგიღია, იმაზედ უკეთესია! შენ ცოტა ენა შეიკავე, თორემ მე ხეირს არ დამაყრი.

ბაქია.

ბატონო რედაქტორო! იქნება მიწყრებით!.. ახლა დავიკებდე ისე, უთავბოლოდ, ამისათვის რათ უნდა გამოწყრეთ? თუნდ ეგ არ იყოს, ხომ მე და თქვენ შეგვიფიცნია, რომ მინამ პირში სული გვიდგა, „მოამბე“ უნდა ვლანძლოთ! კლანჭი რომ ვერაფერს გამოვკარ, ეგ მოუგონე, რომ ლობიო-შეჭამანდი არ არის მეთქი ნ. ბართაშვილის ლექსშია. ჩვენი ჟურნალის მკითხველებს კი სჯერათ, რომ ლექსი კაცს კუჭს უნდა უძღობდესო, — და თქვენ მეტი რა გინდათ. ოღონდ „მოამბე“ კი ვლანძლოთ და იმათთვის სულ ერთია, გინდა ტყუილი თქვი, გინდა მართალი. თუნდ ეს შესწამე, რომ „მოამბე“ საძაგელი რამ არის, რადგანაც თივას, ბზეს, პურსა და ღვინოს არ გვიგზავნის-თქო. მოდავე ვინ არის? ვენაცვალე ჩვენს მკითხველებს! ღმერთმანი, იმას მოიკითხავენ, თივისა და ბზის გაგზავნა ჟურნალისა რა საქმეაო! იმათ რასაც ჩვენ ვეუბნებით, იმას იჯერებენ. პირმოთნეობაში კი ნუ ჩამომართმევთ და თქვენ დიდი ღვაწლი დასდეთ საქართველოსა, დიდი პატრიოტო-

ბა გამოიჩინეთ. შვიდი წელიწადი სულ იმ მეცადინეობაში დაალამეთ, რომ მკითხველი აზრს, აზრიანობას, სჯას გადაიჩვიოთ, თორემ, თქვენი მტერი, ჩვენი საქმე იქნებოდა!.. დავილუპებოდით. ვინ არ იცის აზრიანობა, აზრის ჩხრეკა, სჯა რა მავნებელია ქვეყნისათვის და ნამეტნავად ჩვენის ჟურნალისათვის. აბა თქვენვე იფიქრეთ, ჩვენმა მკითხველმა მე და თქვენ რომ აზრები გავვიჩხრიკოს და აზრების სჯაში შევიდეს, რა ხეირს დაგვაყრის! ტყუილად კი არა სწერდით ხოლმე, რომ ჩვენი ჟურნალი ჯერ უსუსური ბავშიაო, აზრს ნუ მოსთხოვთო. ოო! დიდი შორმხედველობა გქონიათ! აბა რა იცოდით, რომ მე მოედანზედ გამოვალ უაზროდ? ეგ თქვენმა გენიამ გიწინასწარმეტყველათ და მკითხველებსაც ისე ჰგონია, რომ ჩვენი ჟურნალი მართლა-და ბავშია. ის კი არა თუ მე და თქვენ თმაში ჭადარა გამოგვრეგია. მაგრამ ჩვენ რა? იმათ კი ისე ჰგონიათ და! აზრს ისინი ჩვენ არ მოგვთხოვენ და დაგვრჩა მე და თქვენ ბურთი და მოედანი. ეხლა, ბატონო რედაქტორო, ჩვენ მეცადინეობა უნდა ვიხმაროთ, რომ მაგ თვალთმაქცობიდან მკითხველი არ გამოვიყვანოთ, თორემ ჩვენი საქმე წახდა. უნდა ვეცადნეთ, რომ არაფერი ჩავაგონოთ, სიტყვისამებრ თქვენისა „ეს ისეთი საუკუნეა, რომელიცა არ მოითხოვს რაიმე ჩაგონებასა“ (*),

*) 1858 წ. მოემბრის ნომერში, გვ. 2, ქვევლამ მეორე სტრიქონი. ესე ვრცლად და გარკვევით იმიტომ ვაჩვენებთ, რომ მართლა ნახოთ, რომ რედაქტორის „წინადადებული საგანი“ ის არის, რომ არავის არა ჩააგონოს რა. როგორ მოგწონთ? მაშ მკითხველებო, რა უნდა ქნათ? მაშ თქვენ ჩააგონეთ მაინცა. მაგრამ რად უნდა, აი 1859 წ. ოქტომბრის ნომერში ამბობს რედაქტორი, რომ „მკითხველნო! ყოველი იმედი წარმატებისა და ამ სახით გამოცემისა თქვენზედ არის დამოკიდებულიო“. — მაშ რაღა გინდათ, მკითხველნო, ჟურნალის წარმატების იმედს თქვენ გახვევთ კისერზედ. თითონვე გეუბნებათ, ჩემი იმედი ნუ გექნებათო. როგორია!...

რომ დღე ღამედ კაჩვენოთ და ღამე დღედ. ღმერთი, რჯუ-
ლი და თქვენ მზესა ვფიცავ, რომ ყველაფერს დაგვიჯე-
რებენ. თქვენის შვიდი წლის ღვაწლი უნაყოფოდ არ დაი-
კარგა მკითხველთათვის, იმათ ეხლა ისე ჰგონიათ, რომ
რაც სხვისთვის დღეა, ის ჩვენთვის ღამეა, თეთრი — შავია,
შავი — თეთრია. აი ეგრე მიახწიეთ, ძლევამოსილო, თქვენ-
და წინადადებულ საგნადი, როგორცა თქვით 1858 წ.
იანვრის თვის ნომერში. მეც — თქვენი უმორჩილესი მო-
ნა — მაგ გზაზედ ვადგივარ. აი, მარტის კრიტიკაში ის
მართლა-და მშვენიერი ნ. ბარათაშვილის ლექსი მე ცუ-
დად დავანახვე მკითხველსა, გამოგილანძლეთ — ლობიო
არ მოგვიხარშა მეთქი. გამოგილანძლეთ ილ. ჭავჭავაძე —
კაცის შებრალებაზედ რათა სწერს მეთქი. თუ უნდა ჩვენ
შეგვიბრალოს, კაცს რა შებრალება უნდა? მეორედაც გა-
მოგილანძლეთ ილ. ჭავჭავაძე, ის რაღაცა რომ თქვა — კა-
ცი არავინ არისო, რომ ფიქრი ვანდოვო, გრძნობა განუ-
ზიაროვო—ამაზედ კარგად მივარტყი. მაშ? რათ ამაყობს!
მე კაცი არა ვარ, თქვენ, ძლევამოსილო რედაქტორო, კაცი
არ ბრძანდებით, მა რა ეშმაკი ხართ. მითამ და იმის მეტი
პატრიოტი არავინ არის! თქვენ განა პატრიოტი არა ხართ?
მაშ რა იყო, რომ თქვენს ჟურნალში იმდენჯერ ეფიცე-
ბოდით მკითხველებს, რომ პატრიოტი ვარო! აი, მტრო-
ბა ეს არის და! რომ ჩვენ სიკეთეს ვერა ხედვენ! გამოგი-
ლანძლეთ თქვენი მტერი თ. გ. ერისთავი, რა ვიცი რაები არ
დაუროშე, მითამ მესმის რამე და ვლაპარაკობ. იმასაც
მივწვდი. ეხლა მკითხავთ, რათაო? იმიტომ, რომ ჩვენი
„ცისკრის“ მკითხველები იტყვიან: „Ай, моська, знать
она сильна, что лаает на слона!“ (*) ისეთი დავტრიალ-

*) დახე, სჩანს გოშია ღონიერი არისო, რომ სპილოსაცა ჰყე-
დავსო.

დი, ისეთი დავტრიალდი, რომ ციბრუტი, ან ბზრიალა გე-
გონებოდით. აი, ოფლი წურწურით ჩამომდის. მომიტევეთ,
ორი კაცი კი ვაქე: ვ. თულაშვილი და გ. ჩიქოვანი.

რედაქტორი (რისხვით)

რათ აქე? ვინ გეხვეწებოდა! ჯადო გიყო „მომამბე“,
თუ რა ღმერთი გაგიწყრა? შენ არ იცი, რომ რუსთაველიც
რომ საფლავიდან აღგეს და „მომამბეს“ დაეხმაროს, ისიც
უნდა ლანძღო!

ბაქია (შემკრთალი)

მაპატივეთ. დღეის იქით, თუ თქვენი ბრძანებისამებრ
არ მოვიქცე, უზიარებლად მომკალით. ესლა კი ნება მიბო-
ძეთ თავი გავიმართლო. ისინი რომ ვაქე, ყური მოვკარ,
რომ თერგდალეულები არა ყოფილან, თორემ რათ ვა-
ქებდი. ისინი ჩენი საყვარელი მტკვარდალეულები არიან,
ის მტკვარი დაუღევიათ, რომელიც თქვენ ისე მშვენივრად
აღწერეთ, როცა ჯერ კიდევ პოეტობაზედ ხელი არ აგე-
ლოთ. აბა ლობიო-შეჭამანდი ის გახლდათ აი, ნივრით შენე-
ლებული!.. ლოლო-შეჭამანდის სუნი ასლიოდა! ლექსებში-
აც კი გეტყობათ, რომ პატრიოტი ხართ: ლოლო-შეჭამანდი
ხომ წმინდა ქართულია — იმის სუნიც კი თან აიყოლეთ.
უჰ! სად ვიყავ მაშინ, რომ არ დავიძახე: კუჭი გამიძლო
მეოქი!...

რედაქტორი (თავმოწონებით და ამაყად)

კარგი, ჩემ ქებას თავი დაანებე, თორემ ეგონებათ,
მეფერებიო. შენ ის მითხარ, სხვაფრივ ჩვენ მკითხველებს
როგორ აუბი თვალი.

ბაქია.

აი, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდეთ! მოვეყევი, ბატონო, ეს „ხუდოჟნიკი“ მეთქი, ეს „ფილოსოფია“, ეს „პოეზია“, სულ ასეთი სიტყვები ვიხმარე, რომ არც მე გამეგება, ჩვენ მკითხველს კი, რასაკვირველია, ეგონება, რომ მე ბრძენი ვარ. გადავრიე, გადმოვრიე, ვყვიროდი, რომ ამ „პოეზიაში“ ფილოსოფია არ არის მეთქი, ფილოსოფია პოეზიას მიეხაღე, პოეზია ფილოსოფიას შეუკეთე, ასეთი მტვერი ავადინე — თქვენ არ მომიკედებით — რომ მეც თიხონ თვალეზი ამება, მკითხველს ხომ უარესი მოუფიქვია.

რედაქტორი.

ეგ ვერ მოგსვლია კარგად. შენ არ იცი, რომ ფილოსოფია ფილოსოფიაა და პოეზია პოეზიაა!

ბაქია (შეშინებული)

როგორ, თქვენი ჭირიმე!

რედაქტორი.

მაშ, გრ. ბარათაშვილის სტატია არ წაგიკითხავს? იმ გრ. ბარათაშვილისა, რომელმაც დაარღვია ფილოსოფია და პოეზიაც და ორივეს თავის საზღვარი დაუღო.

ბაქია (დამნაშავესავით)

არა, ბატონო! მაპატიეთ.

რედაქტორი.

იქა სწერია, რომ „კაცი ბოროტია“ რომ სთქვაო — „ფილოსოფია იქნებაო“ და „კაცი ბოროტია, როგორც გველი“ — ესე რომ სთქვაო — „პოეზია იქნებაო“ (*). ამის შემდეგ როგორ გაბედე, რომ ეს ორი სხვადასხვა-ნაირი საგანი ჭრიანტელასავით ერთი-ერთმანეთში აურიე? ჰა! როგორ გაბედე!

ბაქია.

იმისთვის გავბედე, თქვენი ჭირიმე, რომ მკითხველისათვის თვალები უნდა ამება.

რედაქტორი (თითქო ეხლა გამოფხიზლდაო)

ჩემო ბაქიავ! ჩემო ნუგეშო დედა-ბოძო! ბეჩავ! შენა ხარ?.. აი დასწყევლოს ღმერთმა, მე მეგონა, რა „მოამბეს“ ვებასეხი მეთქი. ხომ არ გამოგლანძღე? რა ვიცი, „მოამბე“ მეგონე და იქნება წამცდა რამე.

ბაქია (გახარებული)

არაფერი წაგცდენიათ. რომ წაგცდენოდათ, აქ არ გახლავარ, გავიგებდი.

რედაქტორი.

მაინც და მაინც ბოდიშის მოსახდელად მე შენ ერთი ლექსი უნდა გიძღვნა, ჩემო ერთგულო! აი, მიყურე, ზეგარდმო შთაგონება მამდის.

*) 1861 წ. „ცისკარი“, ნომერი არ მახსოვს, მგონი მაისისა იყო.

(მართლა, თვალებს აბრიალებს, თმას აწეწს, სალოცავს თითს ბაქიასკენ იშვერს, მეორე ხელით კი მუშტს „საქართველოს მოამბის“ რედაქციას უღერებს.)

ბაქია.

ბრძანეთ, შენი ჭირიმე! ერთი, სიბერის დროს თქვენის ლექსით კიდეც დაუტკბეთ ყური თქვენი ჟურნალის მკითხველებსა. „მოამბემ“ რაც უნდა იყროყინოს, მაინც კიდეც „ახალსა ნამუდრაგალსა ბერის სჯობია ჩანჩალი“.

რედაქტორი.

(დაიწყებს. ბაქიას ჯერ კი შეეშინდება, მერე კი სასოებით დაუწყებს ყურებას თავის რედაქტორის ლაღადებას და თანაც ტუჩს ილოკს და ნერწყვი მოსდის, რადგანაც რედაქტორის ყოველი სიტყვა ლო-ბიოში ამოვლებული ლუკმა ჰგონია.)

აბა ყური დამიგდე.

„ვაი „ცისკრის“ დრონი, ნაქებნი მტკბარად,
წარივლტნენ, გაჰქრნენ სიზმებრივ ჩქარად,

მე იგივე ვარ მარად და მარად.

„ცისკრისა“ გარდა „მოამბეც“ გაჩნდა,
არ გიკვიროთ, მხედავთ კვლავცა სულმდგარად!

მე იგივე ვარ მარად და მარად.

გლახ ბედისაგან ეგრედ დასჯილი

მე ჩემს ბაქიას ვუწოდებ ფარად,

მე კი იგივე ვარ მარად და მარად.

იგიცა იბრძვის, თუმცა ბევრს ცრუობს,

მაგრამ მეც ერთ დროს ვიყავ ამ-გვარად,

ეხლაც იგივე ვარ მარად და მარად.

მას ვრქევი: ჩვენს მკითხველს აუბი თვალი,

თორემ „მოამბე“ ჩვენ გვჯობს აშკარად,

მე იგივე ვარ მარად და მარად.
თუმცა მას ჩემებრ თავში უბზუის,
მაგრამ კი იბრძვის ბრძანების გვარად.

მე იგივე ვარ მარად და მარად.
ჯერ მარტო ვიყავ, რაებს ვჩადოდი,
აწ ბაქიაც მყავს ტაკი-მასხარად,

მეც იგივე ვარ მარად და მარად.
ზოგი აწ ნახე, ჩემო მკითხველო!
თვალთმაქციობას მოვყვით რა-გვარად,

მე იგივე ვარ მარად და მარად.
მე ხალხს ვარწმუნებ ყოველ წელს რომა,
ახალ გზაზედა ვადგები მყარად,

მე კი იგივე ვარ მარად და მარად.
მეცა მიჯერებს ჩემი მკითხველი,
ვიბრალე მკითხველს, შვრების შემცდარად,

მე იგივე ვარ მარად და მარად.
აბა ვინ მე და ვინ ახალი გზა,
შენგან არ მიკვირს: გჯერა ნეტა რად?

მე ხომ იგივე ვარ მარად და მარად.
რით ვერ გაიგეთ არ ვსდევ ჟამთა ცვლას!..
მე ისევ ის ვარ მარად და მარად!“

როგორია?

ბაქია.

ღიახ ჩინებულია. მაგრამ მე კი მასხარად რომ არ გე-
ხსენიებინეთ, უფრო თქვენი სახელის ღირსი იქნებოდა.

რედაქტორი.

ახლა, შე დალოცვილო, არ გინდა, რომ ჩემ სიკოც-
ხლეში ერთი მართალი სიტყვა მაინც მათქმევინო!..

ბაქია.

ნება თქვენია, თუ თქვენს ჩვეულებას უღალატებთ, მე არა მეტყმის რა.

რედაქტორი.

ეხლა კი მშვიდობით. ეს კი უნდა იცოდე, რომ შენი მახვილი ყური „მოამბის“ რედაქციის კედელს არ უნდა მოაშორო, რაც შეიტყო, ამბავი მომიტანე. მერე — მე და შენ რომ ვიცით — ისე გადავაკეთოთ და ჩვენი მკითხველები გავახაროთ. გესმის თუ არა? ჰო, მართლა! იენისის იერიშის ამბავი, რომ ვერ მიაღებე.

ბაქია

(გასწორდება და კისერს მოიღერებს.)

მიმინოსი ხომ იცით. ეგ ერთი ყუმბარა, მეორედ კი ორი ყუმბარა ერთად ვესროლე. ერთი, რომელიც ტრედიკოვსკით იყო გატენილი დ. ყიფიანს შიგ გულის ფიცარში დაუნიშნე, მაგრამ ის წყეული უკან დატრიალდა და მევე მამხვდა; მეორე, სუმაროკოვით გატენილი, ილია ჭავჭავაძეს შუბლში დაუნიშნე და ისიც უკანვე დატრიალდა, მეცა თავში და მას აქეთ ისე დავრეტიანდი, რომ „თავხედი“ გავხდი.

რედაქტორი.

დაჭრილობისათვის ჯილდოს მოგცემ, ნუ გეშინიან, შენ სხვა თქვი, რა მოხდა?

ბაქია.

მერე, ხომ მოგეხსენებათ, რალაცეები მოვუგონე „მოამბეს“, რომ ეგება ქართველებმა იმაზედ ხელი აიღონ მეთ-

ქი. ხანა ვთქვი: „მოამბე“ ყოყინებს მეთქი, ხან ვთქვი, სიზმარი ნახა მეთქი, რა ვიცი, ხომ მოგეხსენებათ ჭორის ამბავი. მართლა, კინალამ არ დამავიწყდა: გუშინ სიზმარი ვნახე, რომ იმ შეჩვენებულ „მოამბეს“ სიზმარი უნახავს, ვითომ თქვენ შემოგეწყოთ თქვენი შეიღის წლის ჟურნალები და ისე იჯექით ნავტიკებზედ და მიცურავდით მტკვარში. მეც თურმე ჩანგალზედ გამობმული ნავტიკის უკან ავთრეოდი და წყალში ვფორთხალაობდი. ამისას რას გვიბრძანებთ? გამოუცხადოთ ჩვენ მკითხველებს, თუ არა?

რედაქტორი.

რაო? შენა ნახე სიზმარი, რომ „მოამბეს“ მაგისტანა სიზმარი უნახავს?

ბაქია (თავმოწონებით)

აბა მე ვნახე, აი! რას გვიბრძანებთ, გამოუცხადოთ?

რედაქტორი

(შუბლზე სალოკავ თითს მიიღებს და ღრმა ფიქრში შედის)

არა, ჯერ მოვიცადოთ, შენი მეორე სიზმარი რას იტყვის.

ბაქია.

რა მოცდა უნდა: წინდაწინვე მოგახსენებ, რასაც იტყვის.

რედაქტორი.

ნუ მასხარაობ! აბა რა იცი, სიზმარში რასა ნახავ?

ბაქია.

რომ არ ვიცი, განა ვერ მოვიგონებ. აი, ივნისში რომ დავწერე „მოამბეს“ სიზმარი უნახავს მეთქი, რომ ჩვენს ჟურნალს ხელის-მომწერი არ ეყოლება, მაგრამ მგონი თითონვე აუცხადდეს მეთქი, — ისე, ჩემ თავად არ მოვიგონე! ეგრე რომ არ ყოფილიყო „მოამბე“ თავის სიზმარს მე რათ მეტყოდა? მაგასაც ისე მოვიგონებ, რა! მე ცოცხალი გყვანდეთ, თორემ ბევრს მაგისთანებსა ნახამთ ჩემგან.

რედაქტორი.

მაშ კარგი, ჩემო გულითაღო მეგობარო ბაქიავ! წადი, შინ მოიფიქრე, რომ თუ რამ გაიგონო, კარგი რამ იყოს, გესმის თუ არა? ისე. ჩვენი მოსაწონი.

ბაქია (თავს ვკრავს)

ადელი სამსახურია! ხელში რომ „მოამბე“ მიჭირავს, ამისას რას მიბრძანებთ?

რედაქტორი.

ცეცხლში დაწვი ეგ შეჩვენებული, ევა.

(ბაქია ჯერ წიხლით შეადგება, რომ პირველი — ჯავრი ამოიყაროს, და მეორე — გულმოდგინება აჩვენოს რედაქტორს, მერე ანთებულ ბუხარში შეადგებს უმწეო „მოამბეს“)

ს ხ ა რ ტ უ ლ ი

(1879

ს ხ ა რ ტ უ ლ ა

(„ივერიის“ რედაქციას)

ბატონებო, როცა ამ ნომერში დაბეჭდილს წერილს „ფიქრი და შენიშვნა“ სინჯავდით მთელის რედაქციის კრებით, დავბეჭდოთ თუ არაო, მეც ვიყავ მსინჯველთა შორის, როგორც ერთი მუდამი თანამშრომელი „ივერიისა“. დიდი ბაასი ატყდა ჩვენს შორის მაგ წერილის თაობაზედ. ზოგი ამბობდა, რომ თუმანიშვილი არა ღირს იმადო, რომ მასზედ წერილი დაიბეჭდოსო და მერე ისეთის პატივისცემით დაწერილიო, როგორც დამწერს დაუწერიაო; გ. თუმანიშვილი ბავშსა ჰგავს, რომელსაც ენა ეხლა ამოუდგამსო და რაც ენაზედ მოსდგომია, არახუნებსო. ამიტომაც პასუხილ დარბაისლურად ლაპარაკი არა პატივსაცემს კაცს არ შეშვენისო. მე ძალიან გამაფიცხა ამისთანა საუბარმა. მეც თითონ, როგორც მოგესვენებათ, წინააღმდეგი ვიყავ მაგ „ფიქრის და შენიშვნის“ დაბეჭდვისა, მაგრამ იმ მიზეზით კი არა, რა მიზეზითაც ზემოხსენებულნი „ზოგნი“ იყვნენ. როგორ ღირსი არ იყო — დახედეთ იმ „ზოგთა“ სიბრიყვეს — როგორ ღირსი არ იყო გ. თუმანიშვილი, რომ იმისთანა სახელოვანმა მწერალმა, როგორც ბატონი ნიკოლაძეა, რომელიც დაბადების დღიდანვე ქვეყანას გაჰკივის „მე დიდი ხანია საქვეყნო სახელი მწერლობისა ვიშოვეო“, ამისთანა სახელოვანმა მწერალმა-მეთქი თავისი ძვირფასი ყურადღება მიაქცია გ

თუმანიშვილის „ალმანახსა“. ეგ კიდეც არაფერი: „დროების“ კრიტიკოსმა სამი წერილი უძღვნა ამავე „ალმანახს“. არც ეგ არის არაფერი: გაზეთმა „KABKA“-მა ქებით შეამკო იგივე „ალმანახი“. ბრმანი იყავით თუ რა ეშმაკია, რომ ამის შემდეგ მაინც ლაპარაკობდით, ღირსია თუ არაო.

მე ვამტკიცებდი გაცხარებით, ღირსია-მეთქი, მაგრამ მაგ-გვარი წერილი იმისთანა ღირსეულ კაცზედ არ უნდა დაიბეჭდოს-მეთქი. თქვენ კი გადასწყვეტეთ, ღირსი არ არისო, მაგრამ თუ დაიბეჭდება, სწორედ ამისთანა წერილი უნდა დაიბეჭდოსო, და დაბეჭდეთ კიდეც ჩემდა სამწუხაროდ და „ივერიის“ სახელის გასატეხად. მე მაშინვე გთხოვეთ, ნება მომეცით-მეთქი თქვენს გადაწყვეტილობაზედ ჩვენს საზოგადოებას შევჩივლო და ჩემი საბუთები წარვუდგინო-მეთქი. თქვენ ნება დამრთევით და აი, მოგახსენებთ კიდეც ჩემს საჩივარს.

გ. თუმანიშვილი!.. იცით, გესმით, რა დიდი ღვთის წყალობა მოგვევლინა, რომ თქვენგან დაწუნებულმა გ. თუმანიშვილმა ჩვენი ღარიბი ლიტერატურა იკადრა და მის მოღვაწედ გამოვიდა!.. მაგისტანა მწერალი ჯერ არ უნახავს ქართველობას. ქართველობას-მეთქი?!.. ქართველობას კი არა, მთელს ევროპას. აბა, რა მხრით გინდათ გასინჯეთ: აბა ქართული ენა გაუსინჯეთ, აი წერა, ნამდვილი ქართული თუ გინდათ, ეგ არის, აი! აბა აზრები და მსჯელობა გაუსინჯეთ, აბა „ახალი“ დაუმტკნარი აზრები იმის აზრებია, აი! განა „დროების“ კრიტიკოსმა მიდგომით და ფარისევლობით სთქვა, რომ გ. თუმანიშვილი „ჭკვიანი კაციოა“? განა რუსულმა გაზეთმა „კავკაზმა“ ტყუილად შეუთვალა გ. თუმანიშვილს მთელის ქართველობის მხრით მადლობა, რომ ამისთანა ჭკვიანურ წიგ-

ნებისა სწერო ქართველებისათვის? განა იმისთანა პირუთენელი. მიუდგომელი, სახელგანთქმული მწერალი ბატონი ნიკოლაძე თავის ძვირფასს კალამს ხელში აიღებდა, რომ გ. თუმანიშვილი ცოტათი მაინც არა ჰგევანებოდა ბატონს ნიკოლაძეს ჭკვითა და სიღრმითა? თქვენ ნუ გგონიათ, მე ცარიელის სიტყვების ძალით გამოვიდე „ივერიის“ რედაქციასთან საბრძოლველად. სხვა ქვეყანაში რომ ვიყოთ, ეს სამ-გზით ქებაც გ. თუმანიშვილისა სამყოფი იქნებოდა, რომ მე ჩემი თავი გამემართლებინა და გ. თუმანიშვილი დამეყენებინა თქვენს თვალში იმ სიმალღეზედ, რომელიც სიმართლით ეკუთვნის. მაგრამ თქვენთან კაცი რას გააწყობს? „დროების“ კრიტიკოსის სიტყვას. არ იწყნარებთ, „კავკაზს“ ყურს არ ათხოვებთ, და თქვენი გამგელობა იქამდის მიდის, რომ ჩვენს ბატონს ნიკოლაძესაც კი არ უჯერებთ ფიცს, რომ დიდი მწერალი ვარო. არა, მე სხვა საბუთებსაც წამოგიყენებთ, რომ თავი მოგაქეპინოთ და სთქვათ: „ეს რა ღმერთი გავგიწყრა, გ. თუმანიშვილი რატომ ვერ ვიცანიო“.

ჯერ დავიწყოთ რამოდენად გაამშვენიერა გ. თუმანიშვილმა ჩვენი ქართული სიტყვიერება. რომ ეს მისი ღვაწლი უფრო ნათლად დაინახოთ — მისს ახალს ქართულს დავანახებთ. აი ნიმუშები გ. თუმანიშვილის ნათარგმნიდან, „ჟორჟ დანდენი“ რომ ჰქვიან.

ერთი მომქმედი პირი ამბობს, იმან ფული მაჩუქაო: „რომ მეთქვა იმის სიყვარულზედ აქაურ ქალბატონისთვისაო“ (გვერდი 13).

ახლა თქვენ ახირდებით და იტყვით: ეს გ. თუმანიშვილის ნათქვამი ქართული არ არისო. ვაი უმეცრებაე! ქართულია, მაგრამ „ახალი“ ქართულია. ბატონებო, „ახალი“.

აბა რუსულად გადათარგმნეთ, თუ სიტყვა-სიტყვით არ გადითარგმნოს!

გ. თუმანიშვილი 15 გვერდზედ ალაპარაკებს ჟორჟ დანდენს თავის-თავზედ და სურს ათქმევინოს, შენ აზნაურობამ ხელ-ფეხი შეგიკრაო, და ამის მაგიერ აი რა ლამაზად ლაპარაკობს:

„აზნაურობა შენ გინახავს ხელ-ფეხ-შეკრული!“

ახლა კიდევ ახირდებით და იტყვით, გ. თუმანიშვილს ერთის თქმა უნდოდაო და სულ სხვას ამბობსო. სიტყვით! თქვენ რომ „ახალი“ არ გესმოდეთ, გ. თუმანიშვილისა რა ბრალია. აბა რუსულად სთარგმნეთ, თუ ცუდად არის ნათქვამი. ახლა კიდევ ამას იტყვით, რომ თუ „გინახავს“ იმის მნიშვნელობისაა, როგორც ვინახავ, ინახავს და სხვა ამ-გვარი, მაშინ უნდა ითქვას „გინახავს“ ხელ-ფეხ-შეკრული კი არა, „ხელ-ფეხ-შეკრულს“. მართალია, ამ აზრის ზმნა ამ კანკლედობაში მიცემითსა ბრუნვას თხოულობს, მაგრამ ეგ ხომ ისევ ის ძველებური ქართული იქნება! გაიგეთ, რომ გ. თუმანიშვილი ახლისათვის არის თავდადებული, ახლისათვის.

იგივე გ. თუმანიშვილი ამბობს ამ-რიგად ჟორჟ დანდენის პირით (გვერდი 15):

„მზადა ვარ შემოვარტყა სილები ჩემს თავსაო“.

უჰ, აი სიტყვის მშვენიერება! „ახალო“, რა კარგი რამ ხარ! თქვენ კი ამის მაგიერ მძიმედ იტყოდით: მზადა ვარ ერთი ლაზათიანად შემოვსილაქო ჩემი თავიო. იტყოდით, მაგრამ რა? ეგ ძველი ქართული იქნებოდა და არა „ახალი“.

ერთგან კიდევ ცოლი ჰლალატობს ქმარს და საყვარელს ეუბნება:

„ჩუმ-ჩუმად უნდა წავიყვანოთ საქმეო“.

ახლა იტყვიტ „ჩუმ-ჩუმად საქმის წაყვანა“ რა არისო? ღმერთმა ნუ იცის თქვენი თავი! „ახალი“ ქართულია და ის არის.

ჟორჟ დანდენი 19 გვერდზედ ამბობს:

„მე თქვენ გეუბნებით, რომ კმაყოფილი არა ვარ ჩემის ცოლის შერთვითა“.

ახლა არც ეგ მოგეწონებატ, თქვენი ამბავი რომ ვიცო. მშვენიერი ქართული კია: კმაყოფილი არა ვარ ჩემი ცოლის შერთვითა. ახლა დაიჟინებტ, თუ ეგ მშვენიერია, მაშ ესეც მშვენიერი იქნებაო: კმაყოფილი არა ვარ ჩემი თავითა. ეგ „ახალი“ ქართულია, ბატონებო, თორემ მეც ვიცო, ძველებური ქართული ასე უნდოდა: კმაყოფილი არა ვარ ჩემის თავისა, ჩემის ცოლის შერთვისა. აბა ახლა რუსულად სთარგმნეტ, რა კარგად გამოვა სიტყვა-სიტყვით!..

18 გვერდზედ აზნაურს სიმამრს სურს გლესხ სიძეს უკიჟინოს და უთხრას, რომ თუმცა ჩემი ქალი შენი ცოლიაო, მაგრამ ცოლობით არ უნდა ახსენოო, როცა ჩემს ქალზედ ლაპარაკობო, და ამის მაგიერ გ. თუმანიშვილი აი რა ლამაზს ქართულს ალაპარაკებს:

„მართალია, ჩემო სიძევ, თქვენი ცოლია (ჩემი ქალიო), მაგრამ ნება არ გაქვტ იმას ეს (რა?) დაუძახოტ“.

არც ეს „ახალი“ ქართული მოგწონტ? ფუ, თქვენს სიბრმავეს!

დანდენი 20 გვერდზედ ამბობს:

„ჩემი შვილები აზნაურები იქნებიან და მე კი — მოტყუებული ქმარი“.

ახლა იტყვიტ, რომ ასე გამოდისო: ჩემი შვილები აზნაურები იქნებიანო და მე კი მოტყუებული ქმარი „იქნებიანო“, რადგანაც მეორე ნახევარს ფრაზისას თავისი სა-

კუთარაი ზმნა უნდოდა და არა აქვს. მართალია, ძველი ქართული ასე იტყოდა: ჩემი შვილები აზნაურები იქნებიანო და მე კი მოტყუებული ქმარი ვიქნებიო და მარტო პირველის ზმნის ანაბარად არ დააგდებდა ამ ფრაზას, მაგრამ ეგ ძველი იქნებოდა და არა საყვარელი „ახალი“.

22 გვერდზედ გ. თუმანიშვილი ასე ალაპარაკებს დანდენის სიმამრს:

„მერე დარწმუნებული კი ბრძანდებით თქვენ ნაამბობის სინამდვილეში?“

ნუთუ არც ეს მშვენიერება მოგწონთ! არ მოგეწონებათ, ვიცო თქვენი ხასიათი. თქვენებურად ასე იტყოდით: „მერე დარწმუნებული ბრძანდებით, რომ რასაც ამბობთ, მართალია?“ მაგრამ ეგ კიდევ ძველი ქართული იქნებოდა და არა „ახალი“. ყურებიდამ ბამბა გამოიღეთ.

ერთს ადგილას (29 გვერდი) ესეთს მუქარას ათქმევინებს გ. თუმანიშვილი ერთს მომქმედს პირს:

„ღირსია, რომ ამას მართალ-მართალი უთხრან“.

ახლა იტყვით, რომ ამას მუქარად ვერავენ ვერ მიიღებსო, ვერც გაიგებენო, რა არის „მართალ-მართალი“, თუნდა რუსულად სთარგმნონო. უმეცრებას ბევრი რამ შესძლება!

ერთს ადგილას კიდევ ჩვენი მშვენივრად მეტყველი გ. თუმანიშვილი აი რა მშვენივრად ათამაშებინებს სიტყვას ჟორჟ დანდენს:

„მე, მე უნდა მოვსთხოვო ბოდიში იმის უკან...“

(ამ სიტყვაზედ ათავებს თავის გაოცებას დანდენი).

ძველი ქართული ასე გამოსთქვამდა: „მე! მე უნდა მოვსთხოვო ბოდიში იმის შემდეგ...“ და იმის „უკან“ კი ბოდიშის მოთხოვნა მართლა გასაოცარია: მაგრამ თქვენ

რა იცით „ახალის“ ყადრი? მაშინ არის უფრო კარგი, როცა გასაოცარია.

„რაც უნდა თქვან, ფრანტები დასდევნ იმას, ვისაც ეს მოსწონს!“.

ახლა იკითხავთ, რა „ესო?“ თქვენ თქვენებურად ასე იტყოდით: რაც უნდა თქვან, ფრანტები დასდევნ იმას, ვისაც ეს ღვენა მოსწონსო. დასდევნ იმას, ვისაც ეს მოსწონს, რილათია ვითომ ცუდი? სიტყვა „ეს“ ან „დასდევნს“ მიერთმევა ან „იმას“. ძველებურ ქართულს სასაცილოდ არ ეყოფოდა „ეს დასდევნის“ მოწონება, ანუ „იმასი“, მაგრამ „ახალ“ ქართულს კი ძალიან უხდება. აბა თუნდა გ. თუმანიშვილსა ჰკითხეთ.

ესეც სამყოფი საბუთი კია, რომ დაგიმტყიცოთ, რა კაცი გამოგვიჩნდა გ. თუმანიშვილი ჩვენის სიტყვიერების აღსაყვავებლად, მაგრამ დამიჭერია ვერ თავი, მოხიბლული, მოჯადოებული ვარ იმ „ახალის“ სიტყვიერებით, რომლითაც გ. თუმანიშვილმა გაამდიდრა ჩვენი ღარიბი ენა და მისი მიმოხვრა. ზაგალითებრ:

„მინდა ცოტად მაინც ვინანო (ვერც ძველ ქართულად ეს გვითარგმნია და ვერც რუსულად) დიდკაცობა და ვასიამოვნო თავი ჩემ ტკბილ ქების გაგებით“; ანუ „ღარწმუნდნენ ისინი თავიანთ ქალის უნამუსობა(ზედ)ში“; ანუ: „ვეგრძნობ ჩემს სისხლს შენს საქციელში“; ანუ: „სწორედ მართებს მაგას ბრაზობა“; ანუ: „ეს ისეთვე მაცინებს, როგორც ამას წინანდელი იმის მიტყეპვა ჯოხითა“; ანუ: „უნდა გავგზავნო ჩემ სიამარის და სიდედრის დასაძახებლად და ეს (რა ეს?) გავხადო („ეს გავგზავნო“ გავხადო) ჩემ ცოლთან გაყრის მიზეზად“; ანუ: „გამოაშქარდება (ძველებურად გამოაშქარავდება) საქმე“; ანუ: მიზეზი ამ ღამურ (?) მოგზაურობისა (რუსულად *ночного путешествия*); ანუ: ..მე თქვენ გეხვეწებით, ნუ გამცემთ ჩემ ჭირ-

ვეულ დედ-მამას“; (ეს კი ძველ ქართულად ვერ ითარგმნება, რუსულად კი კარგად გამოდის: *Не выдавайте меня моим упрямым родителям*. ახლა იტყვი, რომ გ. თუმანიშვილს რუსულიდამ არამც თუ სიტყვა-სიტყვით უთარგმნია, ბრუნვაც კი გადმოუღიო, ბრუნვაც! აბა რუსული „Кавказ“-ი ქებას როგორ არ შეასხავდაო ამისთანა „ახალის“ ქართულის მთესველსა. ამის მნახველი „Орзор“-იც აღტაცებაში როგორ არ მოვიდოდაო!..). — ანუ „დაუსჯელად დააგდონ ჩემი მომკლავი“ (ძველებურად მკვლელი); ანუ: „თქვენ დაგსაჯავენ“ (ძველებურად — თქვენ დაგსჯიან); ანუ: „ოღონდ კი დალუპოს იმით ის, ვინც თავის ავკაცობით მიიყვანა ის ამ გაჭირებამდი“ (ვიმ ამ ნაცვალსახელების სიმრავლეს! რა-რიგად უხდება: „იმით“, ის, ვინც, თავის, ის, ამ!“! მართალა რომ ახალია. რა გესმით თქვენ?

არ გეყოთ ამდენი მაგალითები! ათასი მაგისტანა სხვა მაგალითებია გ. თუმანიშვილის ნაწერში, სულ ანდაზად გადავა ხალხში, თორემ ნახავთ. მე კი მაგას ვერ მოვესწრობი, დღე-ნაკლები ვარ. არც ეხლა დაიჯერებთ, რომ გ. თუმანიშვილს, აგრე მდიდარს ქართულის ცოდნით, აგრედ ლაზათიანად მოუბარს, აგრე „სუბუქს“, აგრე „მჭევრმეტყველობის შუშხუნით“ (გ. თუმანიშვილის სიტყვაა ესეც და ამიტომაც ასე მშვენიერია) აღტურვილს დიდი საბუთი მიუძღვის, რომ „ივერიას“ ქართულს უწუნებს. ამას გარდა, ხედავთ თუ არა, რა ღვაწლსა სდებს ქართულს ენას, რომ მაგისტანა ყოვლისფრით შემკული ენა შემოაქვს ჩვენში „ახალის“ სახელითა. სიმდიდრე ენისა მწერლობაში მაგას ჰქვიან, თორემ მოჰყოლობართ თქვენ და იძახით — ეგ ქართული არ არისო. ტყუილად კი არ გიკიჟინებთ გ. თუმანიშვილი, რომ თქვენ „ღეჭა-

თა“; თურმე, ნუ იტყვით, ღეჭვა კი არ სდომებია ქართულს, ყლაპვა სდომებია ისე, როგორც გ. თუმანიშვილი დაუღუპავად ჰყლაპავს. აბა ბატონი ნიკოლაძე რატომ არ მოუწონებდა, იმანაც კი ისურვა გადეყლაპა ქართული, მაგრამ „დროებამ“ ასეთი ძვალი გაუჩნდია ხაზში, რომ ველარ იკადრა.

ეს ხომ დაგიტკიცეთ, რომ გ. თუმანიშვილი ენის შესახებ პირველი მოენეა ჩვენში და „ახალის“ ქართულის დამდგენელი. ახლა მისი სიბრძნისა, ცოდნისა, აზრებისა და ზნეობის სიახლეს და წარჩინებულებას დაგიტკიცებთ.

დავიწყეთ ჯერ იქიდან, რას ეძახის გ. თუმანიშვილი „ახალს ჭეშმარიტებას“, იმიტომ, რომ ეს არის იმისი დედა-აზრი, საიდანაც, როგორც აბრეშუმის ჭიას, გ. თუმანიშვილს ზავისი ქსელი გამოაქვს. გ. თუმანიშვილი ბრძანებს:

„ნუ დაივიწყებთ, რომ ვერც ერთ ისეთ ახალ ჭეშმარიტებას ვერ იტყვით თქვენ დღეში (მე დღეში, თუ ჩემს დღეში), რომელიც კი როდისმე არ თქმულიყო“. (57 გვ.)

გესმით, ბატონებო, ეს ჭეშმარიტება სრულიად, მთლად „ახალია“. ჯერ ეს არავის უთქვამს ქვეყანაზედ, გ. თუმანიშვილის მეტს. მაშასადამე, ეს ჭეშმარიტება ახალზედ უფრო ახალია და ამის შემდეგ კიდევ იტყვით, რომ გ. თუმანიშვილი ღირსი არ არის ქვეყანაზედ იხსენიებოდეს? ახლა თქვენ იტყვით, რა ვუყოთ რომ ახალი რამ სთქვაო? ეგ ახალი ჯერ ყველაზედ უწინარეს ჭეშმარიტება უნდა იყოსო. ეგ კი ტყუილიაო. თუ ტყუილი არ არის, მაშნოუტონმა ისეთი ჭეშმარიტება არა სთქვა-რა, რომელიც სხვას არ ეთქვასო, მეტყვით თქვენ? კაცობრიობის მეცნიერება, თითქმის ყოველ-დღე დღესასწაულობს ჭეშმარიტების შეძენას და მაშნო მეცნიერნი ტყუილად

ფართი-ფურთობენო და წინად-თქმულს ჭეშმარიტებას ახლად გვეუბნებიანო? მაშ კაცობრიობის ტვინი წაჯექე-უკუჯექობას თამაშობსო და სხვას არასდერსო. მაშ მართლა ქვეყანაზედ ისეთი ჭეშმარიტება არავის უთქვამსო, რომ სხვას არ ეთქვასო. ათას ამისთანებსა მკითხავთ, მაგრამ ვაი რომ გ. თუმანიშვილის სიბრძნე არა მაქვს, თორემ მე ვიცოდი რა პასუხს მოგცემდით. ერთის სიტყვით, თქვენ სტყუით და გ. თუმანიშვილი მართალია. თუ მართალი არ იყოს, „დროების“ კრიტიკოსი რათ იხსენებდა გ. თუმანიშვილს „ჭკვიან კაცად“? რუსული „Кавказ“-ი რათ გადუხდიდა ქართველობის მაგიერ მადლობას? ბატონი ნიკოლაძე რათ იკადრებდა გ. თუმანიშვილის ნაწერის განხილვასა? ბატონი ნიკოლაძე!.. თქვენ ეს უკანასკნელი საბუთი ცოტა გგონიათ? ერთს დროს ლუი-ბლანს დარიგებას აძლევდა, როგორ უნდა მოეცლოს საფრანგეთსა. ხუმრობაა!..

იქნება ეს არ დაიჯეროთ! თითონ ნიკოლაძემ გვაუწყა „კრებულში“ ეს ამბავი. იტრაბახაო, იტყვიო. ნიკოლაძემ და იტრაბახა!.. ვის გაუგონია იმისაგან ამისთანები! იქნება ესეც ტრაბახობა გგონიათ, რომ ამ იანვრის „Одзор“-ის რომელიღაც ნომერში ნიკოლაძემ აუწყა ქვეყანას, რომ მინდოდეს სენატორის ჯამაგირს დღესვე მამცემნო. თქვე უმეცარნო! საფრანგეთში იანვარში ახალ სენატორების ამორჩევა იყო და რა საკვირველი იქნებოდა, რომ ნიკოლაძე იქ მიეწვიათ და სენატორის ჯამაგირი მიეცათ! აქ შეუძლებელი რა არის, თქვე საწყლებო? საკვირველია, ღმერთმან იცის კაცი! რომ სთქვა შენის პირით, კაცი მოვკალიო, მაშინვე დაგიჯერებენ და ციმბირში გიკრავენ თავს, და შენს თავზედ რომ სთქვა, თუ მინდა დღესვე სენა-

ტორობას მომცემენო, არ დაუჯერებენ, ტრაბახობსო, იტყვიან. უგემური რამა ხარ, აღამიანო!

ამას თავი დავანებოთ. გ. თუმანიშვილი მაგარზედ დგას და ამბობს, ახალი ჭეშმარიტება ის კი არ არისო, რომელიც ჯერ სხვას არ ეთქვასო, არამედ „ყოველი ჭეშმარიტება (თუნდა ძველი?) ითვლება ახალ ჭეშმარიტებად მხოლოდ მაშინ, როცა ხალხი იმას ჯერ ვერ შერიგებიაო“: (57 გვერდი).

ახლა ამასაც იტყვით, სიბრძნე არ არისო. ახლა კიდევ ამისთანა მაგალითს მეტყვით: მზე დგას და დედამიწა ტრიალებს. ეს ჭეშმარიტებაა, მეცნიერებით დამტკიცებული. ხალხს იგი არ სჯერა, არ „შერიგებია“ ამ ჭეშმარიტებას, მაშასადამე ქვეყნისათვის მიწის ტრიალი ახალი ჭეშმარიტება იქნებაო. მაშასადამე დღეს გაზეთი „დროება“ და „ივერია“ ამ ჭეშმარიტების გავრცელებას რომ შეუდგნენ, გ. თუმანიშვილი ტაშს დაუკრავსო და აღტაცებით დაიძახებსო: „აი, ახალ ჭეშმარიტებას ჰქადაგობენო ჩვენი ჟურნალ-გაზეთებიო“. ამისთანა ტაშის-მკერელს ხომ გიჟს დაუძახებენო. თქვენისთანები დილაღე დაუძახებენ, თორემ სხვანი კი იტყვიან, რა კაცია ეს ვიღაცა არისო.

ერთის სიტყვით, მე არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ აქ გ. თუმანიშვილმა ისა სთქვა, რაც სხვას არამც თუ უთქვამს, ფიქრადაც არ მოსვლია, იმიტომ, რომ მეტად „ჭკვიანი კაცი“ ყოფილა. „ახალი“, რომლისათვის აგრე გულმოდგინედ და სამართლიანად წუწუნებს გ. თუმანიშვილი, აი ამას ჰქვიან, აი! თქვენ კი მოჰყოლიხართ და იძახით: „ჭკუასა შენსასა ნუ მისცემ დაძინებასაო“*. ჭკუა რომ

*) ეს სიტყვები მოჰყავს გ. თუმანიშვილს „ივერიიდან“ და „ზარს იწუნებს, საანბანოაო. საანბანოა, მართალია, მაგრამ ეგ ანბანი, რომ კარგად შეესწავლა გ. თუმანიშვილს, მეტი არ იქნებოდა, თუ შენც იტყვი, მკითხველო. (შენიშვნა „ივერიის“ რედაქციისა).

არ დააძინოთ და მართლა თქვენი რჩევა ასრულდეს, გ. თუმანიშვილს რაღა გასავალი ექნება. ბატონებო, ის კაცი, რომელიც გამოსულა და თამამად იძახის: „ჟურნალს შეუძლიან უძღვნას თავისი ფურცლები მხოლოდ ძველს; დამჭკნარს ამბებს, მაგალითებზე, ისტორიულ, ეტნოგრაფიულ და საზოგადოდ (???) მეცნიერების (???) სტატეებს“ — თქვენ ის კაცი ხუმრობა კაცი გგონიათ. კაცს, რაც საზოგადოდ ქვეყნის მეცნიერებაა, მწვრად დამჭკნარ რაღათაც გახდომია და თქვენ აქ მოჰყოლიხართ და ამისთანა საზოგადო მეცნიერების უარყოფელს, რასაკვირველია, გიჟს დაუძახებთ. ბარაქლა: თქვენს კადნიერებას, ბარაქლა!.. აბა თუ კაცები ხართ და ამისთანა ახალს ჭეშმარიტებას იტყვით სადმე, რომ ისტორია, ეტნოგრაფია და საზოგადოდ მეცნიერება — ერთი რაღაც ძველი, დამჭკნარი ამბებიაო. ღმერთი, რჯული, ვერ გაჰბედავთ. მაშ ნურც ამ თავზედ-ხელაღებულს გმირობას მოუწონებთ. აი გმირობა, რომელიც არც ერთს ანბანში არა სწერია. მართალს ამბობს გ. თუმანიშვილი: „მარტო გენიოსს შეუძლიან გამოსძებნოს უეჭვო ჭეშმარიტებაში (ამ ხანად გმირობაში) ახალი, ჯერ არნახული სხეებისა... გან კუთხეები“. გ. თუმანიშვილი გენიოსია და ამიტომაც „გამონახა ახალი, ჯერ არნახული მხარე გმირობისა“. თქვენ რას მისწვდებით. ამას, ყოვლად ბრმანო!

ახლა ჩვენმა გ. თუმანიშვილმა, როგორც ყოველისფერში ახალის ჭეშმარიტების მქადაგებელმა; ესე იგი იმისთანების, რომელთაც ხალხი ვერ შეერიგებია, ბრძანა: „გმირობა, გიყვარდეს მოძმი შენო, ვითა თავი შენო, თავგაწირვით გიყვარდეს სამშობლო, ქართველების ვაჟკაცობაო, თავისუფლების, ძმობის და სიყვარულის

სურვილი ქვეყნისათვის, — ყოველს ანბანში სწერიაო და ამაებზედ სიმღერა ვერაფრად მეჭაშნიკებაო“.

ახლა თქვენ იტყვიტ, მთელი კაცობრიობის ლიტერატურა კი არა მარტოო, არამედ მთელი მოძრაობა სულ ამ საგნებს დასტრიალებსო, ყოველი იმაზეა მიმართული ათადამ-ბაბადამ დღემდე, რომ ამ საგნებს ფართო გზა გაუკაფონ ადამიანის ცხოვრებაში; ყოველისფერი, მეცნიერება, ხელოვნება, სულ იმაზედ აღამებს დღეს, რომ თავისუფლება, თანასწორობა და სიყვარული მოძმისა ჩამოაგდოს კაცთა ურთიერთობაში. ყოველი საქმე, რაც უნდა აიღოთ ამ ქვეყნიერებაზედ, ამ საგნებიდამ არის წარმომდგარი და მასვე მიერთმევაო; და მინამ ადამიანი ადამიანად იქნებაო, ეგ ჭეშმარიტებანი ყოველთვის ახალი ბქნებიანო და ყოველდღე საჭირონი, თუნდა ათას ანბანში ეწეროსო და გ. თუმანიშვილს კი არ მოსწონსო; გ. თუმანიშვილს კი არ ეჭაშნიკებაო ამ საგანზედ მღერაო; მეტყვით თქვენ — აბა რა ჭკუის პატრონიაო? დიად, დიდის ჭკუისა, თუნდა „დროების“ კრიტიკოსსა ჰკითხეთ. ბატონო, ახალი აზრები თუ გინდათ ეგ არის. რით ვერ შეიტყვეთ, რომ გ. თუმანიშვილი აგებული კი არ არის ახალის აზრებით, გადაგებულია. მაშ ახალი აზრი არ არის, რომ აქაო და არტანში ჩინოვნიკები ცუდლუტობენო. და აქ „ალმანახში“ ჩვენი გ. თუმანიშვილი ხტის სიხარულით და სიძველით დაწუნებულს ჩვენს ჟურნალ-გაზეთობაზედ იძახის: „ერთი ალილო ღვდელსაც წასცდებაო“.

ვაი ჭკუის სითხეს გ. თუმანიშვილისას კი არა, თქვენსას, რომ წერილის საგნად გმირობა, მამულისათვის თავის გაწირვა, ძმობა, თავისუფლება, თანასწორობა, სიყვარული ქვეყნისა მოგწონთ და არა ჩინოვნიკების ცუდლუტობა, როგორც გ. თუმანიშვილს.

არა, თქვენ გ. თუმანიშვილს ვერ იცნობთ, ვერა. აბა ეხლა უყურეთ, რა-რიგად ახალ-ახალ ჭეშმარიტებას ჰქადაგობს. ერთს გვერდზედ რომ ერთს იტყვის, მეორეზედ იმავე საგანზედ სულ სხვას ამბობს და ამით თითონ გვაჩვენებს, რომ ახალი ჭეშმარიტება ცალკე კაცისათვისაც ისა ყოფილა, რაც მთელის ხალხისათვის, ესე იგი, იმისთანა ჭეშმარიტება, რომელსაც ვერ შერიგებია კაცი.

გ. თუმანიშვილი ამბობს, რომ ჩვენი ჟურნალ-გაზეთობა ამ ბოლოს დროს ძალიან გამოიცვალაო და ასე განგრძობს:

„საკვირველი არ არის, რომ ამ ცვლილებაზედ არავინ ხმას არ იღებსო, იმიტომ, რომ ყოველ ახალ საქმეს, ცვლილებასთან მოჰყავთ ახალი კაცები“ (33).

იქვე იგივე გ. თუმანიშვილი ამას ამბობს: „ქართულ მწერლობაში კი ისე წავიდა საქმე, რომ მისი მდგომარეობა თუმცა ძლიერ გამოიცვალა, მაგრამ იმისი მედროშენი კი ისევ ისინი დარჩნენ, რომელნიც იყვნენ ადრე“ (33).

ახლა ამას იტყვით, რომ აქ ლოლიკა არ არისო; ჯერ ამბობსო, ახალ საქმეს, ცვლილებას თან მოჰყავს ახალი კაცებიო, და მერე კი თითონვე მოჰყავს მაგალითით, რომ ვსტყუიო, აიო, ქართული მწერლობა თუმცა ძლიერ გამოიცვალაო, მაგრამ ახალი კაცები არ მოჰყვენო, ისევ ძველები დარჩნენო. ლოლიკა რომ არა ჰქონდეს, ჰქვიან კაცად რათ აღიარებდა „დროების“ კრიტიკოსი! თქვენ სტყუით. ეგ იმასა ნიშნავს, რომ გ. თუმანიშვილი ახალ ჭეშმარიტებას ჰქადაგობს, ესე იგი, იმისთანა ჭეშმარიტებას, რომელსაც თითონაც ვერ „შერიგებია“ და სხვისა კი დავი არა აქვს. თქვენ, მე ვიცი, არც ეს ლოლიკა მოგეწონებათ:

„ჩვენს საზოგადოებაში, — ამბობს გ. თუმანიშვილი,— ისე არ არის გავრცელებული ცნობისმოყვარეობა, რომ შეიძლებოდეს იმ-გვარ დიდ გაზეთების გამოცემა, როგორებსაც ვხედავთ ევროპაში“.

იგივე ამბობს შემდეგ: „ქართული პატარა გაზეთი-კი, შეიძლება მოკლებული, ჩვენ ქვეყნის ამბებსაც კი ვერ ასწრობს შეგვატყობინოს დროზე“.

ახლა აქ მეტყვით კიდევ: ერთი შეგვატყობინეთ, რა უნდა გ. თუმანიშვილს: დიდი გაზეთიო, თუ პატარაო. ვაი, თქვე საწყლებო! მებრალეებით! აი, ის უნდა, რომ „დიდს ქებაში არ ეტეოდეს, პატარაში ლაღე იყოს“, როგორც ერთი ქართული ზღაპარი ამბობს.—ახლა აქაც დაუწუნებთ ლოლიკას, მე ვიცი:

„ჩქარა გაიგო „დროება“, — ამბობს გ. თუმანიშვილი, — რა იამება მკითხველებს და მას აქეთ ის ცდილობს ყოველ ღონისძიებით დააკმაყოფილოს იმათი დღიური (?) მოთხოვნილება“ (37).

იგივე ამბობს იმავ წერილში:

„ქართულ ჟურნალ-გაზეთები (მაშასადამე „დროება“) არ აპყვა საზოგადოებას, არ დაუკრა იმას ტაში და არც უკიჟინაო“.

ახლა ამას იტყვით, რომ ორში ერთი ტყუილი უნდა იყოსო. ან აპყვა, ან არ აპყვაო, და ჰოც და არაც ერთსა და იმავე საგანზე რა სათქმელიაო. არა, ბატონო, ახალი ქეშმარიტებაა, ესე იგი, იმისთანა ქეშმარიტება, რომელსაც ერთგან ურიგდება თითქო გ. თუმანიშვილი და მეორე-ზედ „ვერ ურიგდება“. ახალი ქეშმარიტებაა-მეთქი, რომელსაც მდაბიურად „წაჯექ-უკუჯექის“ ცეცხლს ეძახიან. — არც აქ არის რაღა. თქვენის აზრით, ლოლიკა:

ეხლანდელს მწერლობას ასე სწუნობს გ. თუმანიშვილი: „გიყვარდეს მოძმე შენო, თავგაწირვით გიყვარდეს სამშობლო, ამ-გვარ უეჭვო. ჭეშმარიტებაზედ (საეჭვო ჭეშმარიტება, რასაკვირველია, უმჯობესი იქნებოდა) სიმღერა ეხლა, როდესაც თავში გვერევა (მწერლობისა რა ბრალია, რომ გერევით!) ათასი ძნელი გადასაწყვეტი საგანი, სწორედ მოგახსენოთ, ვერაფრად მეჭაჷნიკება“.

წინანდელს ჩვენს მწერლობას კი ამით იწონებს იგივე თუმანიშვილი: „არა, იმას (წინანდელს მწერლობას) სხვა მიზანი ჰქონდა, წავიდოდა, იელიდა, იელიდა და ბოლოს მაინც ან გლეხის თავისუფლებაზედ დაჰგუგუნებდა, ან ხალხის სიყვარულზედ და განათლებაზედ“.

რაო? რას გიხარიათ? ახლა ამას დაინიჷებთ, რომ გ. თუმანიშვილისაგან დაწუნებული, „გიყვარდეს მოძმე შენო“ უფრო ვრცელი მოძღვრებააო საყოველთაო სიყვარულისა, თავისუფლებისა და განათლებისა, ვიდრე მარტო გლეხის თავისუფლება, მარტო გლეხის სიყვარული და განათლებაო. ახლა იმას უკიჷნებთ და იტყვით, თუ უწინ ჩვენი მწერლობა, გ. თუმანიშვილის აზრით, მოსაწონი იყო, როცა ისე ფართოდ არ აშლევინებდა ფრთას საყოველთაო სიყვარულსაო, ეხლა უფრო არ უნდა მოსწონდესო, როცა მისისავე სიტყვით, საყოველთაო სიყვარულს ჰქადაგობსო და არა მარტო გლეხობისასაო. თქვენ ეგრე გგონიათ. ის კი არ იცით, რომ ზოგიერთი აბები, თუ ცოტას ჰყლაპავთ, წამალია, თუ ბევრს — საწამლავია. გ. თუმანიშვილმა ეგ კარგად იცის, როგორც ეტყობა.

რაო? განა ულოლიკობა იქნება კაცმა სთქვას: ეს კაცი გუჷმინ მომწონდა იმიტომ, რომ ჰკვიანი იყო და დღეს კი არ მომწონს იმიტომ, რომ დღეს უფრო ჰკვიანიაო.

ეგ ეგრე უნდა იყოს ჩვეულებრივ კაცისათვის, და არა გენიოსისათვის, რომელმაც „ახალი“ მხარე გამოუნახა ლოლიკასა. თქვენ რა გესმით. კარგი მეჭურჭლე ის არის. ვინც ყურს იქით გამოაბამს. საითაც სურს. ესეც არა გცოდნიათ, თქვე საწყლებო.

„შექსპირმა ჩაჰმატა (ჩაუმატა რომ იყოს, ძველი ქართული იქნება) ორი-საჟი ანგელოზი სული, მაგალითებო, ღირის უმცროსი ქალი კორდელია და კენტი, რომელნიც თავიანთ კეთილშობილურ მოქმედებებით (ახლა არც ამ „ბაებს“ მოიწონებთ) თითქმის გვანუგეშებენ: ნუ დავარდებით, გამხნევდით, ცარიელ ღონეს და შეძლებას არ დარჩენიაო ბურთი და მოედანი. ქვეყანა მარტო ავაზაკებით არ არის სავსეო, ვეცადოთ და ამ ჩვენ ცოდვილ მიწაზე აჰყვავდება ძმობა, თავისუფლება და თანასწორობა“.

1879 წელს იგივე გენიოსი გ. თუმანიშვილი ბრძანებს (51 გვ.): „ყველამ კარგად იცოდა აკ. წერეთლის ლექსების გამოსვლამდინაც, რომ ძველი ქართველები განთქმულნი იყვნენ თავიანთ მაჰაცობით და მეტად მოსაწონი რამ არის თავისუფლება, ძმობის და სიყვარულის სურვილი“. მერე უმატებს: „ამ-გვარ ადამის ჟმის ძველ ჭეშმარიტებების (ვაი, ყურებო, კიდეც ბაები!) დამტკიცება ვერ დააყრიდა ხეირს ვერც პოეტს, აკ. წერეთელზე უფრო ნიჭიანს“.

არა, თქვენმა მზემ, არც აქ არის განა ახალი მხარე ლოლიკისა, „გამონახული“ გენიოსის გ. თუმანიშვილისა-გან! მე თქვენი ხასიათი რომ ვიცი, შუროთ არც აქ აღიარებთ და დაცინვით იტყვიან: შარშან თითონ თუმანიშვილი გვამხნევებდა და გვიქადაგებდაო, ნუ დავარდებითო. ვეცადოთ და ამ ჩვენ ცოდვილ მიწაზე აჰყვავდება (მაშ შარშან ჯერ არ ყოფილა აჰყვავებული) ძმობა, თავისუფლება და თანასწორობა; წელს კი ის ჯერ არ-აყვავებული ძმობა.

თავისუფლება, თანასწორობა: „ადამის ჟმის“ ჭეშმარიტება-
 ნი არიანო, იმავე თუმანიშვილის სიტყვითაო. არა, ბატონებო, შარშანაც ეგ ჭეშმარიტებანი „ადამის ჟმისანი“ იყვნენ, მაგრამ გაორგი თუმანიშვილმა აქ ერთი ხერხი იხერხა. წაიტყუა აკ. წერეთელი, აბა ერთი მაგაებზედ დაწერე რამეო და მერე მე ვიციო. დაწერინა და მერე უკიჟინა: იი, ეგ ხომ „ადამის ჟმის“ ჭეშმარიტებას ჰქადაგობო, მოგატყუე თუ არაო! დიად, ბატონებო, აკ. წერეთელი გამოიტყუა და მერე უკიჟინა, ორემ თუ ეს ჭეშმარიტება წელს „ადამის ჟმისანი“ არიან, შარშანაც ხომ ისე იქნებოდნენ. ეს, ბატონებო, „ვოენაია ხიტროსტ“ გახლავთ ის „ვოენაია ხიტროსტ“, რომელიც ეგრე სასახელოდ ბატონმა ნიკოლაძემ ფერუცვლელად შარშან მოიგონა. თქვენ რა გესმით! სადა ხართ? ამ ქვეყანაში სცხოვრობთ, თუ რა ჯანაბაში ხართ! ქვეყანა იცვლება, ახალ-ახალი აზრები შემოდის, ბევრმაც კი ისწავლა „ვოენაია ხიტროსტ“ ნიკოლაძის მეოხებით და თქვენ კი რაღაც ძველ ლოლიკას ღეჭავთ. ამის გარდა, გ. თუმანიშვილმა მართალი ბრძანა, რომ ამ-გვარ „ადამის ჟმის ჭეშმარიტებაების დამტკიცება ვერ დააყრიდა ხეირს ვერც პოეტს, აკ. წერეთელზე უფრო ნიჭიანს“. ხოლო თუმანიშვილს კი კეთილი დააყარა შარშანაც და წელსაც: ბატონმა ნიკოლაძემ აქო, „დროების“ კრიტიკოსმა აქო, „Кавказ“-მა აქო. მეტი კეთილის დაყრა გინდათ? აკ. წერეთელს რათ წაუხდა ეგრე საქმე და გ. თუმანიშვილს რათ გაუკეთდაო, იკითხავთ? იმიტომ, რომ აკ. წერეთელი ნიჭიანი პოეტია და გ. თუმანიშვილი კი — გენიოსი. რაც თუმანიშვილს მოუხდება, ის აწყენს აკ. წერეთელსა, ძალიანაც აწყენს, თუ აკ. წერეთელიც დამეთანხმება.

„გიყვარდეს მოძმე შენო, ვითა თავი შენო, თავგაწირვით გიყვარდეს სამშობლო. ამ-გვარ უეჭვო ჭეშმარიტებაზე სიმღერა, — ამბობს გ. თუმანიშვილი, — ეხლა, როდესაც თავში გვერევა ათასი ძნელი გადასაწყვეტი საგანი, სწორედ მოგახსენოთ, ვერაფრად გვეჭაშნიკება“.

მაშ რა ეჭაშნიკება გ. თუმანიშვილსაო, ბრძანებთ თქვენ. აი, რას ბრძანებს ამაზედ გენიოსი გ. თუმანიშვილი: „აბა ერთი დაეხატა სწორედ ილ. ჭავჭავაძეს რამდენჯერ (ახლა ამას იტყვით: რამდენჯერს თვლა უნდა და არა ხატვაო!...) ეცემა ხოლმე ტალახში ჩვენებული კაცი; რამდენჯერ (რატომ არა სთვლი, ილ. ჭავჭავაძევ!) ივიწყებს ის თავის წმინდა გრძნობას, რომ შიმშილით არ მოკვდეს; რამდენ (დათვალე, ილ. ჭავჭავაძევ!) სილას სჭამს. რომ უბრალოდ არ დაილუპოს; რა გარემოება (აქ კი ჰხატე, ილ. ჭავჭავაძევ!) აკვლევინებს თავს საპყრობილეში ახალგაზრდას, შეძლებულ, განათლებულ კაცს; რა ადვილია ჩვენებული გლეხის დაქცევა და დანელება და დარწმუნებული იყავით“... და სხვანი.

ახლა არ შეგრცხვებათ და იტყვით, რომ ახალგაზრდა განათლებული კაცი თავს იკლავს საპყრობილეში სწორედ „იმ ადამის ჟმის ჭეშმარიტებებისათვის“, რომელთაც ასე იწუნებს სიძველით ჩვენი გ. თუმანიშვილი. ახლა იმას იტყვით, რომ „რა ადვილია ჩვენებული გლეხის დაქცევა და დანელება“, ახალი ჭეშმარიტება არ არისო? ძმობა, თანასწორობა და თავისუფლება ზღვააო და ეს გლეხისათვის გულის ტკივილი კი პატარა წყაროაო, რომელიც იმ ზღვას ერთვისო. და გ. თუმანიშვილი კიო ზღვას ვერა ხედავსო და მარტო წყაროში გვირჩევს ჭყუპალობასაო. ბევრს რასმე იტყვით. ენას ძვალი არა აქვს.

გ. თუმანიშვილი სხვა კაცია, არაჩვეულებრივი, თქვენ რა გესმით! აი, თუნდა ერთი კიდეც მაგალითი: „თითქმის მთელი ქართული პოეზიაო, — ამბობს იგი, — ჩაყლაპული იყო ვარდ-ბულბულის, წალკოტის და იადონის, აშიყთ ჭიკჭიკის სიძღერებითაო“. ტყუილია, თუ? ეგ მართალიაო, მეტყვით, მაგრამ თუ ეგ პოეზიის წუნია, მაშ რაღად დაბეჭდა თავის სამაგალითო ალმანახში (1879 წ.) სამი ლექსი თ. მ. თუმანიშვილისაო; მაგ ლექსებში მაგ „ვარდ-ბულბულის და აშიყთ ჭიკჭიკის“ მეტი სხვა რა არისო? არაფერია, მაგრამ, რაც გენიოსი იქმს, ის სხვამ არ უნდა ქმნას; აი, ამ მაგალითით გასწავლით თქვენ გენიოსი გ. თუმანიშვილი, რომ შეიძლება კაცი სიტყვით ერთი იყოს და საქმით სხვა.

ბოლოს გ. თუმანიშვილმა უფრო ცხოვლად დაგვანახვა, რა არის პოეზია და რა-გვარი თხზულებანი უნდა ითარგმნოს ქართულად. „მშვენიერი ელენა“ 1879 წ. ალმანახში ამის ნიმუშად დაბეჭდა ჩვენმა „ჭკვიანმა კაცმა“, და ეს ამბავი ისე მოეწონა „დროების“ კრიტიკოსს, რომ, თუშცა პირდაპირ ქება არ შეასხა, მაგრამ ეს კი აუწყა მთელს ქართველობას, რომ მთელმა ევროპამ გათარგმნაო ეს „მშვენიერი ელენა“. მერე რა ნიჭიანი მთარგმნელიც შეხვედრია! 106 გვერდზედ უკანასკნელი სტრიქონები უკეთესი ალმასია იმ გვირგვინისა, რომელიც ძლიერმა ხელმა გ. თუმანიშვილისამ დაადგა თავზედ რ. დ. ერისთავსა, ნეტავი იმას! აკ. წერეთელო, შე დალოცვილო, მოჰყოლიხარ და იძახი: ძმობა. თავისუფლება. თანასწორობაო. ერთი დაავლე ხელი ამისთანა საგანს. როგორც „მშვენიერი ელენაა“ და! მაშ გ. თუმანიშვილის ქება შენთვის მეტია? გულს არ გიფხანს შურით იმისთა-

ნა სახელი. როგორც დაინარჩუნა თ. დ. ერისთავმა ამ „მშვენიერის ელენის“ თარგმნითა.

მოდი და „კავკაზი“ მადლობას ნუ განუცხადებდა გ. თუმანიშვილს ქართველების მაგიერ ამ პოეტურ, ამ პატიოსნურ, ამ ზნეობის ამამაღლებელ თხზულებისათვის!.. აი, გენიოსებმა რა იციან! ერთის უბრალო რამით უკვდავებს მოიპოვებენ ხოლმე. დ. ერისთავი დიდი ხანია განზედ გაუჯდა ქაოთულს ლიტერატურას. ოთხი-ხუთი წელიწადი არა უწერია-რა*, მაგრამ ამ ხანგრძლივმა დრომ უსარგებლოდ არ ჩაუარა ქართველობას. თურმე. ნუ იტყვით, „მშვენიერი ელენა“ უთარგმნია. გიხაროდეს, ქართველობავ! თქვენდა სასიხარულოდ უნდა მოგახსენოთ, რომ ეგ „მშვენიერი ელენა“ არც ერთს პატიოსნურს ჟურნალში, თუ „ალმანახში“, თუ წიგნში არსად ჩართული არ ყოფილა. მაგრამ? აქ გ. თუმანიშვილი ახალისი იტყვით გამოვიდა მოედანზედ და სხვაგან კი ყოველგან სულ „დამჭენარს და დაობებულს ჭეშმარიტებას ლეჭვენ“. ახალი გინდოდათ და ახალიც ქართველებისათვის „მშვენიერი ელენა“.

ამით ვათავებთ გ. თუმანიშვილზედ ბაასს. ახლა სხვა მხრივ მოგივლით, ბატონო „ივერიის“ რედაქციავე.

როგორ გაბედეთ და ისე წარამარად ახსენეთ იმისთანა გამოჩენილი კაცები, როგორც დ. ერისთავია და ბატონი ნიკოლაძე? ჰა, როგორ გაბედეთ? „ვილაც ერისთავიო“. რა პასუხია! როგორ თუ „ვილაც“! კაცმა ორი ფელეტონი დაწერა „Тифлисский Вестник“-ში და მაინც ამბობთ, ვილაცაო! კაცს ორი თუ სამი წელიწადი ადმინისტრატორობა ჰქონდა „Тифлисский Вестник“-ისა

*) როგორ არ უწერია: ორი ფელეტონი დასწერა.

(შენიშვნა „ივერიის“ რედაქციისა)

და მაინც ამბობთ, ვილაცაო! კაცმა ისე მშვენიერად უაღმისტრატორა, რომ კინალამ ბოლო არ მოუღო „Тифлисский Вестник“-სა და მაინც ამბობთ, ვილაცაო! კაცი ერთბაშად მაგ ღაბაღ თანამდებობიდან ასკუბდა მაღალ რედაქტორობამდე და მაინც ამბობთ, ვილაცაო! თუმცა მერე თითონვე გაუკვირდა ეს ამბავი და დაიძახა „Одзор“-ის მეოხებით: ვა! მე ვინ და რედაქტორობა ვინაო. და მაინც ამბობთ, ვილაცაო! კაცმა „მშვენიერი ელენა“ სთარგმნა ზნეობის აღსამაღლებლად და თქვენ მაინც ამბობთ, ვილაცაო! კაცი ბოლოს „Голос“-ის აგენტად გახდა და მაინც ამბობთ, ვილაცაო! ვილაცაო! ფუ, თქვენს სიბრძნევს, რომ რაკი გაჯიუტდებით ხოლმე, არა სამსახურის დანახვა არ იცით!.. ეგრე წარამარად როგორ იხსენიებთ დ. ერისთავსა! შეგშინებოდათ, რომ ჯავრის ამოსაყრელად მაშინვე „Голос“-ში დაადგერებს წერილს და თქვენს რედაქტორს კი არა: იმის ბანკსაც დააბეზღებს საზოგადოების წინაშე. აი, ვნახოთ, თუ არა.

ეგ დ. ერისთავის ვილაცაობა კიდევ არაფერი. ბატონი ნიკოლაძე ცრუპენტელად გამოგყავთ. ვსთქვათ, ეგ ბავშმა გ. თუმანიშვილმა წამოიყრანტალაო, ამბობთ თქვენ. მაგით თავს ვერ იმართლებთ. პირველი, რომ გ. თუმანიშვილი ბავში არ არის — ეს ერთი, მეორე, რომ ბატონი ნიკოლაძე...

„იყო ქართლ-კახეთს, იმერეთს ნიკოლაძე სვიანი, ერთი ცუდლუჭი, მანქანა, გულმშრალი, ენაწყლიანი. „ობზორ“-ისა რედაქტორი, ტყიბულით ნახშირიანი. და თვით ტრაბახა, უებრო, რალაც ჩხავანა ხშიანი.

ერთხელ ბრძანა: „გეტყვით საქმეს ერთგან სასაუბაროსა: რემი სახელი ამ ქვეყნად რამ უნდა დაამკენაროსა?

მე ვარ, რაცა ვარ მწერალი მწერალთა საბაღნაროსა,
მინდოდეს, ზვალვე დავჯდები სენატის მაღლა თაროსა.

ცოტა რამ ნაკლი სისუსტე მჭირს, ჭირთა უფრო ძნელია,
ტრაბახი ვიცი ხანდისხან, რა ვქნა, სოფელი ჭრელია,
სხვა რომ არ მაქებს, თვით ვკეცხავ, მითამ რა საწუნელია,
იქ ყველა გამოგვადგება, საცა რომ ხალხი ბნელია.

„დროებამ“ ჰკადრა: „ბატონო. რათ ბრძანეთ თქვენი
მკვეხრობა,
როცა მწერალი ტრაბახობს, უმეცართ ჰმართებდით ჯერობა.
თქვენივე მეტობს ყოველსა სული და ტურფა ფერობა,—
ამას გეარწმუნებს თითონვე თუმანიშვილის მკვეხრობა.

მაგას ნუ ბრძანებთ, ბატონო, ჯერ ეარდი არ დაგჰკნობია,
თქვენი თათბირი ავიცა, სხვისა კარგისა მჯობია,
იკეცხე, მინამა ხალხი თქვენი არ არის მცნობია,
როცა გიცნობენ, მაშინ-კი прощай, გამარჯობია!..“

[1879 წ.]

ს ა ქ ა რ თ ე ი ლ ი

(ზ რ გ ი ე რ თ ი რ ა მ)

1876

ს ა ქ ა რ თ ე ლ ო

(ზ ო ბ ი ე რ თ ი რ ა მ)

„თქმით ჰმუნვა მაინც შემცირდებისა.“

თ. გ რ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი.

I

რაკი ჩვენს ღარიბს ლიტერატურაზედ და ეხლანდელს მწერლობაზედ დაიწყებ სადმე ლაპარაკსა, მაშინვე რალაც მოდუნებულის პირის მთქნარებითა და, თითქო რალაც სიმზაკვრით სავსეს სიხარულითა, მოგახლიან ხოლმე: ეხლანდელს მწერლებს ენა არ უვარგათო.

მეც, ცოტად თუ ბევრად, ამაზედ თანახმა ვარ, მაგრამ ერთი ეს მინდა ვიკითხო: გვაქვს კი ენა, რომ ვიწუნებთ კიდევ?..

ვიცი, ამ ჩემს, პირველ შეხედვით უსაფუძვლო, კითხვაზედ მე ბევრი თქვენგანი, მკითხველო, მასხარად ამიგდებს; მაგრამ აბა, მკითხველო, შენ მე ყური მომიგდე: მე გეტყვი და შენ დალაგებით და აუჩქარებლივ მისმინე. მე წინათვე ვიცი, რომ მასზედ, რასაც მე ვიტყვი, გული დაგეთანალრება, აიტკიცები და შესწუხდები, მაგრამ შენ კი, მკითხველო, იქნება ის არ იცოდე, რომ თითო სიტყვას, რასაც ეს წერილი ქვევით მოგახსენებს, იქნება თითო კოშტი სისხლიც თან ამოჰყოლოდეს. რაზედ გაიჭირე საქმეო, მეტყვი შენ. იმისთვის, ჩემო ძმაო, თუ დაო, რომ „თქმით ჰმუნვა მაინც შემცირდებისა“-ო, ჩვენის პოეტის არ იყოს.

II

აიღებს ბეჩავი ქართველი მწერალი ხელში კალამს თუ არა, მაშინვე გულამოსკვნით შედგება ხოლმე და თავის თავსა ჰკითხავს: ვის უნდა ველაპარაკო, და სისხლი ძარღვში გაუშრება ხოლმე. მართლა-და, ვის უნდა ელაპარაკოს? მეტყვიან: ყველასაო. დიად, კარგი და პატიოსანი, მაგრამ ჩვენ, ქართველებს, საყოველთაო რა გვაქვს, რომ მწერალმა ფრთა გაშალოს და იმაზედ განაღვლოს საყოველთაო ნაღვლითა, ანუ გალხინოს საყოველთაო ლხინითა? ქართველობა ხომ არა გგონია საყოველთაო სალხინებელი და სანაღვლებელი? დიდაც ეგ უნდა იყოს, მაგრამ სად არის ქართველი და ქართველობა? ერთი ეს მინდა გკითხო: ვართ-ლა სადმე? როგორ თუ ვართ-ლაო, შემომიტევ წყრომით. თუ შენ, ჩემო მკითხველო, ადამიანობა. კაცური-კაცობა ხელში მჩერად არ გადაგიქცევია, ვიცი, რომ ამ კითხვაზედ ძარღვი ჩაგწყდება; ისიც ვიცი, რა ტკივილიც ამოგაკვნესებს; მაგრამ ესეც უნდა იცოდე, რომ ბაღდაშში ამოვლებულს ჰემმარიტებასაც ვაჟკაციური მოსმენა უნდა. რით ვერ გაიგე, რომ ჩვენ უბედურნი ვართ!.. ყური მომიდევ.

III

პატარა დალაგებით რომ დაუფიქრდე იმ ხავსმოკიდებულს გუბეს, რომელსაც ჩვენ, ქვეყნის სამასხაროდ, ცხოვრებას ვეძახით; რომელშიაც ჩვენ, რაღაც დაუდეგარის კმაყოფილებით, ვცყუპალაობთ, და რომლიდამაც ათასი სხვადასხვა-ფერი ნაკადული იწრიტება ცალ-ცალკე და სხვადასხვა გზით მიდის, და „რაოდენადაც ერთმანეთზედ

შორსა ვალს, ეგოდენ დაუძღურდების“, — ამ გუბეს რომ თვალთა და აუჩქარებლივ დააკვირდე, მაშინ შენც ჩემთან ამოიკენესებ და იტყვი: „ვართ-ლაო“!

აჩქარებული კაცი, ის კაცი, რომელსაც უნდა შავი ფიქრები თავიდან მალე მოიშოროს, ადვილად გვიპასუხებს ჩვენ და გვეტყვის: ბრმანი ყოფილხართო. ეს ჩვენი დედაქალაქი და ეს შავის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდად მორიგებული მისი შვილი — სოფლები, ქართველები არ არიანო, მაშ ვინ არიანო. ქალაქი იქნება. დედა იყოს, სოფლებიც იქნება მისი შვილები იყვნენ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს.

IV

ქართველები არ არიან, მაშ რა არიანო? არიან თავადნი, აზნაურნი, მღვდელნი, ვაჭარნი, გლეხნი, ჩინიანნი და უჩინონი — ყველანი არიან, და ქართველი კი არსად არის. თავადს აზნაური სძულს, აზნაურსა — თავადი; გლეხსა — ორივე, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთის დედის საქართველოს ოჯახის შვილნი? თავადის აზრი — სათავადოა, აზნაურის — სააზნაურო; გლეხის — საგლეხო, ვაჭრისა — სავაჭრო, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთს თესლზედ აღმოსულნი? თავადის აზრი — აზნაურს არ უხდება, აზნაურისა — თავადსა, ორივესი — გლეხსა, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთისა და იგივე ხორცისა და სულისა ნაყოფნი და ერთის დიდის საქართველოს ძუძუთი გაზრდილნი? ეს ასომთავრული რომ ასომწედრულს გზას უღობავს, ეს თავადი რომ აზნაურს ზურგს უქცევს, აზნაური — თავადსა, ორივენი — გლეხსა; ეს ვაჭარი რომ

სამივეს ერთნაირის სიხარბითა სწოვს, ნუთუ ესენი თვითეულად ცალკე და ყოველნივე ერთად ქართველი ჰგონია ვისმე! ქართველი საყოველთაო სახელია და ამათში რა არის საყოველთაო. ეგ თითო-თითოდ, ერთის გაწყვეტილის ჯაჭვის რგოლებივით რომ ცალ-ცალკე და თავ-თავად დაეგორავთ, ზოგი აქეთ, ზოგი იქით, ნუთუ ეგ თვითეული ქართველი ჰგონია ვისმე!

თქვენ მე მიჩვენეთ ის ადგილი, საცა მაგ თვითეულის გზები ერთად იყრება საყოველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. ის საერთო ნიშანი მიჩვენეთ, საითკენაც თვითეულის ჩვენგანის ჰკვა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად, ხალისიანად და შეუპოვრად მიიწევდეს საყოველთაო საქართველოს კეთილდღეობისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. საერთო ლხინი მიჩვენეთ, საერთო ჭირი მაინცა, მაგრამ სად არის: ჩემი ლხინი შენი ლხინი არ არის, შენი ჭირი ჩემი ჭირი არ არის. ქართველი საყოველთაო სახელია და კიდეც ამას გკითხავ: საყოველთაო რა გვაქვს? ჩვენში არის: „მე თუ შენ, შენ თუ მე“, და ორივენი ერთად კი არაო.

აბა დაიძახე: ქართველო-თქო, თუ შენის ზღვიდამ მოყოლებული კასპიის ზღვამდე მარტო ღიბ-გადმოგდებულის ქართლელის მეტმა (ე. ი. გორის მაზრაში მცხოვრებელმა) შემოგხედოს ვინმემ, და თუ გაჭირდა, იქნება კახელმაც თავისი სხვილი კისერი შენკენ მოიღრიჯოს, სხვანი კი ყურსაც არ გათხოვებენ, თითქო ამათ არ ეძახიო, თითქო ისინი კი ქართველები არ არიანო.

ის შემკრებლობითი, დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ხედავდეს. ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა, დაირღვა. ჩვენის

გონებიდამ ამოშრა, და ქართველი ეხლა ერთის კუნჭულის მცხოვრებია; საკუთარი კერძობითი სახელი-ღა გახდა და არა საერთო, საყოველთაო მთელის იმ ხალხისა, რომელიც ერთად ტანჯულა, რომელსაც ქართველთა შესისხლულის ისტორიის მძიმე უღელი ჭირში, თუ ლხინში, ერთად ძმურად უწევნია, რომელსაც ერთისა და იგივე ენით ჭირში უგლოვნია, ლხინში უმხიარულნია, და რომელიც დღესაც ერთისა და იგივე ენით — თუ არაფერს აკეთებს — თავის მოძმეს მაინც აბეზღებს ღმერთთანაცა და კაცთანაცა.

V

იმერელი. გურული. მეგრელი. ქართლელი. კახელი --- ეს ცალ-ცალკედ მითვისებული, კერძობითად მიღებული. განმაცოფელი სახელები. ჩემის ზემოხსენებულის სიტყვის ცხადი მაგალითებია. მაგრამ მეტყვიან: ეგ ყველა ხალხში არისო. მართალია. მაგრამ არა ეგრე გულსაკლავად, როგორც ჩვენშია. იქ, სხვა ხალხში, საცა თვითელს პირს თავის დამოკიდებულება თავის ხალხთან არ შეუწყვეტია და სისხლში და ხორცში გამჯდარი აქვს, იქ მაგისტანა სახელები შინაურობაში იხმარება ურთიერთის გასარჩევად და არა საქვეყნოდ, საგარეოდ. მარსელში მცხოვრებელი ფრანციელი, რასაკვირველია, ფრანციელსვე ეტყვის, მარსელელი ვარო. მაგრამ უცხო ქვეყნელს კი ეტყვის, ფრანციელი ვარო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ იგი შინაურობაში მარსელელია და გარეობაში — ფრანციელი. უცხო საათვის ერთი იმათგანია, საცა ყველანი ამისათვის ცხოვრებენ და ყველასათვის თითონა ცხოვრობს. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი ძალა — ჩემი ხალხის ძალააო, ჩემი სიკეთე — ჩემი ხალხის სიკეთეაო; რომ ჩემი სისხლი ყოველს ფრან-

ციელთან ერთად დუღსო, ყოველის ფრანციელის ცხოვრების ძარღვი ჩემის ცხოვრების ძარღვიაო, და თუ გინდაო, ყოველის ფრანციელის ავად და კარგად მყოფობას ჩემს მაჯაზედ შეატყობო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი წყენა უცხო საგან — ჩემი ხალხის წყენააო. და ჩემი ხალხის წყენა — ჩემი საკუთარი წყენააო.

ჩვენში? ეჰ, რაღა გითხრა მკითხველო! შენც კარგად იცი, რომ ქართველი ჩვენის ტომის საერთო სახელი აღარ არის, აღარც შინა და აღარც გარეთ, არც მახლობლისათვის და არც უცხო სათვის. იმერელი — იმერელია, გურული — გურულია, მეგრელი — მეგრელია, ქართლელი — ქართლელია, და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ არიან.

ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა; ვაი იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვში სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თითო არ არის და თითოში — ყველა, საცა თვითი ყველასათვის არ ჰფიქრობს და ყველა — თვითელისათვის, საცა „მე“ ხშირია, და „ჩვენ“ — იშვიათი!

VI

განვითვითეულდით, ცალ-ცალკე დავიშალენით, ასო ასოდ დავიჭერით, და მაგ განვითვთეულებამ, ცალ-ცალკეობამ ყოველგან და ყოველს-ფერში ის საქმე გვიყო, რაც ეზოპეს ზღაპარში თვითი თელს წკეპლას მოუვიდა; ერთად ძნელად გადასამტკრევს. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საერთო სახელი აღარ შეგვრჩებოდა; და აკი აღარ შეგვრჩა.

რაკი ის დიდებული ქართველობის აზრი, ის საყოველთაო სახელი გონებიდამ გამოგვეცვალა, ჩვენი გონება დაიფუყა, სულით და ხორცილთ დავკუწმაწდით. გონება ჩვენი,

როგორც ყოველივე საგანი, რომელიც დაიფუყება, შეგვიფროვდა; დაგვისუსტდა და, რასაკვირველია, ველარფერს ფართოსა და დიდს აზრს ველარ დაიტევდა, და ვერ ზიდევდა. ამ მიზეზით ყოველივე აზრი, ფიქრი, სურვილი. გრძნობა დაგვინამცევდა, გონებითად, ზნეობითად დავპატარავდით. მას აქეთ, რასაც კი ხელი მოვკიდეთ, ველარ მოვერევენით, რასაც კი გონების თვალთ დავაკვირდით, გონებაში ვერ დავიტიეთ; ავიღეთ ყოველი იგი და დავანაქუწეთ, იმოდენა ნამცეცხად ვაქციეთ, რამოდენის ზიდვასაც თვითეულის ჩვენგანის ღონე შესძლებდა, რადგანაც მთელის ზიდვისათვის საერთო მხარი აღარა გვქონდა. ზემოთ ესტევი, რომ ერთიანი სახელი მთელის ჩვენის ხალხობისა ხუთ, თუ ექვს ნაჭრად დავყავით-მეთქი! გონებამ ჩვენმა ერთიანი, მთლიანი აზრი იმ სახელისა ველარ დაიტევა, ვერ ზიდა, აიღო და ის სახელი და მისი აზრი. ხალხის მცირე ნაწილს დაარქვა. ამ-რიგად სიტყვას: ქართველს, რომელსაც საზოგადო მნიშვნელობა ჰქონდა, კერპობითი მნიშვნელობა მიეცა. სიტყვას: მამულსაც — ეგ საქმე დაემართა.

VII

მამული!.. ამ სიტყვის ყოვლად-მპყრობელი მნიშვნელობა ვრცელია და ფართო. იქ, საცა ხალხობა დარღვეული არ არის და განთვითეულება — ეგ ჭირთა-ჭირი არა მეფობს, იქ მაგ სიტყვის აზრი ცხოვრების მიმნიჭებელი სულია, მთელის ხალხის ერთიანი მაჯის ერთიანი ძარღვია. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ თვითეულსა — მთელის ხალხისა და მთელს ხალხს — თვითეულისა ჭირი და ღბინი წარმოუდგება ხოლმე. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ დიდი და პატა-

რა, ქალი და კაცი თავის ქვეყნის ნაღველითა ნაღვლობს, ლხენითა ლხინობს, დღეობითა და ღიღებითა — დღესასწაულობს. იქ მაგ სიტყვაში ყოველია, და ყოველში ყველა არის.

ჩვენში? ჩვენშიაც მაგ სიტყვას მაგეთი მნიშვნელობა ჰქონია თურმე. იცი როდის? როცა ჩემი „მე“ და შენი „მე“ ჩვენის ერთიანის ხალხის ცხოვრების საყევარში ერთად ბმულა.

ახლაო, მკითხავ, მკითხველო? ნუთუ მაგას კითხვა-ლუნდა? განა შენ თითონ არ იცი, რომ ეხლა ეგ დიდებული სიტყვა თვითეულის ჩვენგანის გათავ-თავებულს უძრავს ქონებასა ნიშნავს და არა მთელის ხალხის სამშობლოს, — ბინასა, რომელიც ქვისა და კირის მაგიერ ჩვენის მამა-პაპის სისხლითა და ძვლებით დამყარებულია. სადღაა მამული? ხორცის დაუძლურებას სულის დაუძლურებაც ზედ მოსდევს: განვთვითეულდით, და რამოდენადაც თვითეული ჩვენგანი მთელს ქართველობაზედ უძლურია და პატარა, იმოდენად თვითეულის ჩვენგანის აზრი საყოველთაო საგანზედ დაუძლურდა, დაპატარავდა. ჩვენს დაფუყებულს და შევიწროებულს გონებას სადღა შეეძლო ექონია ის ვრცელი და დიდებული აზრი დიდებული სიტყვისა? მამულის ხსენებაზედ, ეხლანდელს ქონდრის-კაცს თავისი ნეხედაყრილი სახნავი მიწა წარმოუდგება ხოლმე; მამულისათვის ბრძოლა ეხლა სასამართლოში შეტანილი ღერბიან ქალაღზედ სადავო საჩივარია; მამულისთვის ძღვევამოსილობა — მოგებულის საქმის განაჩენის პირია, ჯეროვანად შემოწმებული; მამულის სიმაგრე — ტყრუშული ღობეა, ვენახ გარეშემო შემორტყმული; მამულის პატივი — ნეხვია, სახნავ მიწაზედ სასუქად დაყრილი; მამულის-შვილობა — მხენელისა და მთესველის სახელიდაა.

VIII

ზღვა კოვზით არ დაიღევას, ნათქვამია. აი თუ არ დაიღევა, სად არის მამულის ყოვლად-მპყრობელი, ვრცელი, ფრთაგასაშლელი მნიშვნელობა?

განვიმეორებ, განვთვითეულდით. და თვითუფლის ზურგმა ველარ ზიდა ის დიდი აზრი მამულისა, რომელიც ყველასათვის ადვილად საზიდა. თვითუფლობით ტვინი ამოშრა, შევიწროვდა და მაგ სიტყვის დიდი მნიშვნელობა ველარ იტვირთა. რაღა უნდა გვექმნა ამის შემდეგ? ავიღეთ და მთელი მამული, ერთიანი ჩვენი ბინა დავყავით, გავინამცევით თვითუფლის ღონის კვალბაზედ ასე, რომ ზიდვაც შესაძლო ყოფილიყო ჩვენის ქონდრის-კაცობისათვის და დაპატარავებულს ტვინშიაც მოთავსებულყო. დავაქციეთ ჩვენი დიდი ერთიანი სამშობლო ოჯახი, რომლის ბოძად იყო ერთიანი მხარი მთელის ქართველობისა, და მის ნაშთის ნამტვრევებისაგან პატარ-პატარა ხუხულები ავაშენეთ, რომელსაც საზოგადო სახელი „მამული“ დავარქვით და რომელშიაც ჩვენც დავეტივეით. და ჩვენი ამომშრალის ტვინის და გონების აზრიც დავეტივეთ; დავაქციეთ მამათა ჩვენთა სამარე, შვილთა ჩვენთა აკვანი; დიდი „მამული“ დავშალეთ. პატარები გავიკეთეთ, და აქაც გაჰმართლეთ ჩვენის რუსთაველის სიტყვა: ყოველი მსგავსი მსგავსსა შობსო.

თვითუფლმან ჩვენგანმან თავისი ზვედრი, დიდის „მამულის“ ნაშთი, თავ-თავად შემოიღობა; იმ შემოღობილში თვითუფლმან ჩვენგანმან თავისი საკუთარი ქვეყანა აიშენა და საზოგადო სახელი „მამული“ თავის კერძო მამულს დაარქვა და თქვა: თუ მე არ ვიქნებიო, ქვა-ქვაზედაც ნუ იქნებაო. ამ სახით თვითუფლი ჩვენგანი თავის შე-

მოლობილში შეიკეტა, თავისი საკუთარი ჭირი და ღზინი აიჩინა; და რომ თვითელმან ჩვენგანმან საერთო საქმეს თვალი მოაშორა და გონება თვისი საერთო საგანზედ აღარ ავარჯიშა, ის გონებაც ისე დაუბრმავდა, რომ იგი თავის ქონების ღობის იქით ველარ გადაუცილებია, რომ თავის მოძმეს გაეხმაუროს მაინცა.

IX

ეხლა, ჩემო მკითხველო, შენ შენს კერძო მამულზედ სწუხხარ და სტირი, მე ჩემს კერძო მამულზედა, ყველას გაცალკევებული. საკუთარი და კერძო ნადგელი გვაქვს, როგორღა მივუყენებთ ერთმანეთს აზრსა? რადგანაც ვიცით, რომ ველარ მივუყენებთ ერთმანეთს აზრსა, ამიტომაც სალაპარაკოდაც აღარ შევყრილვართ. ან სალაპარაკოდ რიღასთვის უნდა შევყრილიყავით? ლაპარაკი აზრის ალებ-მიცემობაა. მე რა მაქვს შენთან საერთო, რომ ერთად გვეაზრნა. საერთო აზრის ალებ-მიცემობა გაგვეწივა. რაკი შენ იმერლობა დაირქვი და მე კახელობა, მე შენთან სალაპარაკო აღარა მაქვს—რა და შენ — ჩემთან; რაკი შენ შენს სახნავს მიწას და ერთობ შენს უძრავს ქონებას შენი მამული დაარქვი და მე ჩემსას—ჩემი, მე შენთან საერთო მოსაფიქრებელი აღარა მაქვს—რა, და შენ—ჩემთანა. ამიტომაც დავშორდით ჩვენ ერთმანეთსა, შენ იქით წახველ და მე აქეთ წამოვედი, და მას აქეთ მე და შენ ერთად აღარ გვილაპარაკნია. დიდის ხნის ულაპარაკობამ, როგორც აზრით, ისე სიტყვითაც, ერთმანეთს დაგვაშორა. ერთი-ერთმანეთის სიტყვას ყური გადავაჩვიეთ: შენ ჩემი სიტყვა ან სულ არ გესმის, და თუ გესმის, შენებურად გესმის, მე კიდეც შენი სიტყვა ჩემებურად მესმის: ამიტომაც ქართველი ველა-

არავის გვიცვნიას, თუმცა კი ყველანი ქართულად ვლაპარაკობთ. რათ მოხდა ესე? იმიტომ მოხდა; რომ ჩვენ ყოველს-ფერში გავთავ-თავდით, აზრი და ყოველი საგანი გავითავ-თავეთ და სიტყვაც, რომელიც მართო აზრისა და საგნის ნიშანია, გათავ-თავდა. ამიტომაც ჩვენი ენა კილოიანი გახ-და, იგავიანი, ორპირი შეიქმნა ასე, რომ ერთ და იგივე სიტყვას მრავალგვარი აზრი მიეცა. აბა რა გითხრა იმის-თანა, რომ შენ კილო არ გამოაბა? მ ი ი რ თ ვ ი ც რომ გი-თხრა, ამ კარგს დარბაისლურს სიტყვას, თუ მოინდომებ, ცუდად ჩამომართმევ, თუ ნამეტნავად ზოგიერთა კაცის გულის გარყვნილებაში შენც წილი ჩაგიდევია. შე ე მ ო ბ რ-ძ ა ნ დ ი რომ მითხრა, ხომ კაი სიტყვაა, ეგ ჩემზედ ჰკილია. საწყენად მივიღო, თუ სალხენად. აი აქ „ჰ კ ი დ ი ა“ ვიხ-მარე და შენც ათასჯერ ხმარობ, მაგრამ ვშიშობ, რომ მაგ სიტყვას ერთმა ბრიყვმა ვინმე თავისის წამხდარისა და გა-რყვნილის გონების აზრი არ მიაწეროს.

X

სადღა არის ეხლა ქართული ენა? ან გვინდალა ქართუ-ლი, როცა ჩვენ თითონ ჩვენდა დასაღუპავად ქართველო-ბაზედ ხელი ავიღეთ? გონებით რომ აღარ ვსცხოვრობთ, ქართულს ენას აზრს როგორღა გამოათქმევინებთ? ერთო-ბისათვის რომ აღარა ვართ, ერთნაირს სიტყვის მნიშვნე-ლობას როგორ მოვსთხოვთ ჩვენს ენასა? თუნდ რომ ჩვენს ენას და სიტყვას აზრიც გამოათქმევინოთ, ვის რად გინდათ, ენას აზრს ვინღა სთხოვს? ჩვენ თითონ დავცალიერდით გუდაფშუტასავით, ცალიერი სიტყვებიღა გვინდა, ცალიე-რი: ხმები, რომ ენამ პირში იშტვინოს და ყურმა ძარღვი იფხანოს: სხვა რისთვის გვინდა ენა? საერთო სახელი ქ ა რ-

თ ვ ე ლ ი კეოძობითად გაეხადეთ. მ ა მ უ ლ ი დანეხვილ
ნაფუძვრად გარდავაქციეთ, პ ა ტ ი ვ ი — ნეხვად, თ ა ვ ი —
გოგრად, და ჩვენი უაღამიანობა იქამდინ მივიყვანეთ, რომ
კ ა ც ი კაცს ალარა ნიშნავს, თუ ზედ კ ა ც უ რ ი არ დაუვ-
მატეთ. და მის შემდეგ კიდეც გინდათ. რომ ენა გვქონდეს?

XI

ჩვენ რომ ერთი-ერთმანეთს გადუდექით, თავი შევი-
კეტეთ ჩვენს პატარა ხუხულაებში და ერთი-ერთმანეთს
ალარ გაველაპარაკენით, რასაკვირველია ენაც დაგვიმუნ-
ჯდებოდა და დაგვიკოჭლდებოდა. მეტყველების ნიჭი
ისეთი ვარჯიშობა უნდა, როგორც ყველაფერს სხვას.
მეტყველების წყარო აზრია და აზრის წყარო გო-
ნებითი ცხოვრებაა. ჩვენ განკერძოვების შემდეგ გო-
ნებითად ალარ გვიცხოვრია და რადგანაც ენას მაინც
პირში ტოკვა უნდოდა ჩვეულებისამებრ, ავიღეთ და
უაზრო ხმები, რომელიც ჩვენი ხუხულაების გარეშემო
პირუტყვის ბუნებაში ისმოდა, ენის სალაქლაქო ქართულ
სიტყვებად ვაქციეთ, და მადლობა ღმერთსა, დღევანდ-
ლამდე ამ-გვარის სიტყვებით იოლად მივდივართ. ამიტო-
მაც პირუტყვ-ბუნების ხმის მსგავსის სიტყვებით აივსო
ჩვენი ენა, და დახე, თუ ერთი გონებითი აზრის მცველი
სიტყვა ემატნა. მაგალითები ათასია: ფრიალი, კრიალი,
ბრიალი, პრიალი, გრიალი, ქრიალი, ღრიალი, ჭრიალი,
ტრუტუნნი, ღრუტუნნი, სრუტუნნი, წრუტუნნი, ჟრუტუნნი,
ფრუტუნნი, და ათასი ამისთანით აივსო აზრმოკლებული,
უნიადგო ჩვენი უბედური ენა. სადღაა ქართული ენა?
ქართველობა გათავ-თავდა, მამული — აგრეთვე, სადღა
გაიბას ქართულმა ენამ თავისი ფესვი საერთო აზრიანობი-

სათვის? კიდევ იმას ვიტყვი, რაც ზემოთა ვსთქვი: მე
რა მაქვს შენთან საერთო, რომ ერთად გვეაზრნა, რომ
ერთმანეთის აზრის აღებ-მიცემობისათვის საერთო მნიშ-
ვნელობის სიტყვა და ენა შეგვექმნა? შენ შენთვისო, მე
ჩემთვისო, მშებმა ერთმანეთს ვუთხარით, ცივად ერთმა-
ნეთს თავი დავუკარით, უცრემლოდ ძმა ძმას გამოვესალ-
მენით, უკანასკნელი საერთო სიტყვა „მშვიდობით“ უკა-
ნასკნელადლა ვახსენეთ, შენ იქით წახველ და მე აქეთ,
თვითეულად, თავ-თავად, და ვინ იცის, როდისლა შევხვდე-
ბით ერთმანეთს, რომ კიდევ ძმური, ერთიანი, განუყოფე-
ლი ქართული „გამარჯვება“ მითხრა შენ—მე, და მე შენ,
ჩემო დაკარგულო ძმაო, თუ დაო!...

[1876 წ.]

რე მიწები, რამე პრინციპი არა გვაქვს
(1887)

რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს.

ჩვენს განათლებულს საზოგადოებაში ხშირად ისმის გულის-ტკივილი, რომ ჩვენს ლიტერატურას კრიტიკა აკლიაო. მართალიც არის, — ეს დიდი და ფრიად დიდი დანაკლისია. ლიტერატურა თავისი ფართო მნიშვნელობით, გონების ნაჭირნახულები ხეავია, საცა წმინდა ხორბალიც არის და ბალახ-ბულახის თესლიცა. რაც ცხავია ხეავისათვის, ისიც კრიტიკა ლიტერატურისათვის. ამ ნაკლის მიზეზად ზოგი იმას ამბობს, რომ ჩვენი ლიტერატურა კრიტიკისათვის მეტად ცოტას საზრდოს იძლევაო; ჯერ ხეავი ჩვენის ლიტერატურისა იმოდენა არ არის, რომ ღირდეს კაცმა კრიტიკის ცხავში გაატაროს და წმინდა ხორბალი ბალახ-ბულახისაგან გამოარკვიოსო. ამ თქმას დიდი საბუთი არ მიუძღვის: ცოტაა, თუ ბევრი, მაინც გარჩევა უნდა და გარკვევა. ამიტომაც სხვები ამბობენ, მარტო სიცოტავე ლიტერატურისა ჯერ კიდევ მიზეზი არ არის, რომ კრიტიკა თავს არ იჩენსო; აქ რიცხვს იმოდენად მნიშვნელობა არა აქვს, რამოდენადაც თვით ღირსებას, ესე იგი ლიტერატურის შინაარსსაო, და აი ამ მხრით მეტად ხელმოკლეა ჩვენი ლიტერატურა და კრიტიკას ამიტომაც ჩვენს ლიტერატურაში ჯერ არავითარი საქმე და სარბიელი არა აქვსო.

არც ამისთანა თქმა იმართლებს თავს იმ კაცის წინაშე, ვინც პარიჟის ყავახანის სიბრძნით კი არ დაჰკვირვებია

ჩვენს ლიტერატურას. არამედ გამჭრიახის გონების თვალითა, რომელიც ცოდნითა, სწავლით და მეცნიერებით გაწურთვნილია და გაწმენდილი ხედვისა და ჩხრეკისათვის. ჩვენ არას ვიტყვით ჩვენს ძველს ლიტერატურაზედ, რომელსაც ასეთის სიუხვით ასხივოსნებს „ვეფხვის-ტყალსანი“, — ეს უძირო მორევი, ზღვა აზრისა და გრძნობისა: ჩვენ არას ვიტყვით არც დავით გურამიშვილზედ, რომლის დიდაქტიური პოეზია პირს არ შეირცხვენს თუნდ ლუკრეცის, ვირგილის და პორაციოს დიდაქტიურ პოეზიას დაუყენეთ პირის-პირ, და რომლის სარწმუნოებრივი დაღაღება დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნების სიმალლემდეა ასული. არას ვიტყვით მეფე ვახტანგ VI-ზე. არჩილ მეფეზე, თეიმურაზ I-სა და II-ზედ, რომელთაც, ნამეტნავად პირველს ორს, ვერავინ ვერ დასწამებს სიმჩატეს აზრებისას და გრძნობისას და რომელნიც მოელიან გონება-მახვილს კრიტიკოსს, რომ თავისი მიუწყონ და სამართლიანის შარავანდედით მოჰრთონ მათი ღირს-შესანიშნავი გონებრივი ღვაწლი.

საკმაოა გავიხსენოთ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ჩვენი პოეზია და მისნი წარჩინებულნი წარმომადგენელნი, თ. ალ. ჭავჭავაძედამ დაწყებული დღევანდელ მწერლებამდე, და მაშინ აშკარად დავინახავთ, რომ კრიტიკის უქონლობა ჩვენის ლიტერატურის უშინაარსობას კი არ უნდა დაჰბრალდეს, არამედ ჩვენს ქონდრის-კაცობას, რომელიც იმოდენად უძლურია, იმოდენად უღონოა, რომ ვერც ჩვენი ლიტერატურის სიღრმისათვის გონების თვალი ჩაუწვდენია და ვერც ჩვენის პოეზიის სიმალლისათვის თვალი გაუსწორებია. ამ საგანზედ არა ერთხელ დაგვჭირდება კიდევ ლაპარაკი, და ვეცდებით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ეს

მიზეზი ჩვენის უძლურობისა და უღონობისა უფრო ვრცლად გამოვიძიოთ.

კრიტიკის უქონლობა ჩვენში არ უნდა მიეწეროს უშინაარსობას ჩვენის ლიტერატურისას საერთოდ და პოეზიისას საკუთრად. უშინაარსობა ჩვენის ლიტერატურისა აშკარა ტყუილია. ვინც ამ ბრალს სდებს, იგი უმართლოდ ექცევა ჩვენს ნაწარმოებს და ნაღვალს გონებისას და გული-სას, და ეს მოსდის ან უფიცობით. ან განგებ, რომ კრიტიკის უქონლობის სირცხვილი თავის-თავს მოაშოროს და სხვას გადააბრალოს. ჩვენ, რასაკვირველია, ვერ ვიტყვით, რომ ბევრი რამ ჯერ კიდევ სანატრელი არ იყოს ჩვენის ლიტერატურისათვის საზოგადოდ და პოეზიისათვის ცალკედ. მაგრამ ისიც, რაცა გვაქვს ჩვენ დღეს. ღირს-შესანიშნავი განძია და მრავალგვარად გამოსაყენი და სახმარი ჭეშმარიტის კრიტიკისათვის. ამას ყველა გვიმოწმებს, ვისაც კი საკუთარის თვალთ ჩაუხედნია ჩვენს ლიტერატურაში და არა სხვის შთაგონებით, სხვის ჩაძახებითა. მაშასადამე, თუ კრიტიკას დღეს ჩვენში ფეხი არ აუდგამს, ამისი მიზეზი სულ სხვა უნდა იყოს და არა იგი. რასაც იძახიან ზოგნი იმისათვის, რომ ჩვენს ლიტერატურას ამაო თავმოწონებით უკადრისობენ და ჰთაკილობენ, როგორც მითამ და ბაღლებისათვის სათამაშოს ჰთაკილობს დავაჟაკებული კაცი, და ზოგნი იმისათვის, რომ საკუთარს უღონობას ნიღაბი ჩამოაფარონ, ბრალი თვით აიცილონ და თითონ ლიტერატურას დასდვან.

ზემორე ჩვენ კრიტიკის უქონლობის ბრალი თითონ ჩვენს საკუთარს უძლურებას და უღონობას მივაწერეთ, და აი რა საბუთი მიგვიძღვის. ჩვენი ლიტერატურა საერთოდ და პოეზია ცალკედ ჯერ ხელუხლებელი განძია. არც

ერთს უცხო ქვეყნის მეცნიერს, რომელსაც ჩვენს თვალში სახელი და აბრუ აქვს, მისთვის ჯერ ხელიც არ მიუყარებია, არავის ამ მხრით თავისი აზრი არ გამოუთქვამს, თავისი ბეჭედი არ დაუსვამს. მაშასადამე, ჩვენს ლიტერატურაზე მზა-მზარეულს აზრს ვერ ამოიკითხავთ ვერც წიგნებში და ვერც გაზეთებში. ამ საგანზედ ერთს სიტყვასაც ვერ იპოვით ვერსად. ეს გარემოება იძულებულ ჰყოფს ყოველს ჩვენგანს, ვისაც-კი მოუწადინია ჩვენი ლიტერატურის კრიტიკა, თავისის საკუთარის ჭკუით, საკუთარის ცოდნით, საკუთარის მსჯელობით შეუდგეს კრიტიკის რთულს და მძიმე საქმესა, რომ თავისი საკუთარი განაჩენი დაადგინოს. ჩვენი უბედურებაც სწორედ ამ იძულებაშია. რას იზამთ? ფეხს ვერ გასძრავთ, თუ საკუთარის ტვინის ძაფები არ ამოქმედდით, თუ საკუთარი გრძნობა და ჭკუა არ წაიმძღვარეთ, თუ საკუთარი მსჯელობა არ იქონიეთ!.. ჩვენი ეგრედ წოდებული „ინტელიგენცია“ მეტად სუსტია ამ თვით-მოქმედებისათვის. ჩვენნი „სწავლულნი, განათლებულნი“, დარვინის თეორიას ზედმიწევნით გაცოდინებენ, ჰეგელის ესტეტიკას, ლესინგისა და ტენის ფილოსოფიას ხელოვნებისას თავისის ხელის-გულისავეთ გადაგიშლიან; შექსპირზედ, გეტეზედ, ბაირონზედ და თუნდა ჰომიროსზედაც. რომელნიც, — ჩვენში-კი ითქვას — ათასში ერთს არ წაუყითხავს, თუნდა მთელს უზარმაზარ წიგნებს დასწერენ, და იქნება ისეთი სასწაულიც მოხდეს, რომ წასაკითხად ღირსი წიგნებიც დასწერონ, და ერთს პაწია ლექსს-კი ჩვენის რომელისამე პოეტისას ვერ გაუძღვებიან, როგორც რიგია. ნუ გაიკვირვებთ, რომ ეს ასეა. პატარა რომ ჩაუფიქრდეს კაცი ამ საოცარს ამბავს, მიზეზს მალე მიუხედავს.

შექსპირი, გეტე, ბაირონი სხვა მეცნიერთაგან დიდი ხანია გარჩეულია მრავალგვარად. ამაზედ მრავალი უწყევლით, მრავალი უთქვამთ. მაშასადამე, ამათზედ ასეთისა თუ ისეთის აზრის შედგენა მეტის-მეტად ადვილია და აზრის საბუთის პოვნაც არ არის ძნელი. აქ ყველაფერი, აზრიც და საბუთიც, მზად არის, თქვენ ოღონდ იმოძენა ღონე იქონიეთ, რომ მოჰკრიბოთ, ერთი-ერთმანეთს შეუფარდოთ, შეუწონოთ და ყოველივე შეკრებილი, შეფარდებული და შეწონილი ერთს ძნად შეჰკრათ და ისე მიართვათ მკითხველსა. რა თქმა უნდა, რომ ამასაც ჭკუა, ცოდნა უნდა და მცირეოდენი ხელოვნებაც, მაგრამ აქ თვით-მოქმედება უფრო ხელისაა, თუ ესე ითქმის, ვიდრე იმ სულიერის ძალ-ღონისა, რომელიც თითონ ჰქმნის, თითონ სჯის, თითონ სწლავს, თითონ სჭრის და თითონ ჰკერავს. აქ ყველაფერი უჯრა-უჯრად აწყვეია ევროპის ლიტერატურის სალაროში მზა-მზარეულად, ოღონდ იმ სალაროში შესვლის ღონე მოიპოვეთ და, რაკი ეს გექნებათ, ხელის გაწვდენის მეტი არა არის-რა საჭირო, რომ უჯრა გამოსწიოთ და, რაცა გასურთ, ის გამოიღოთ.

სულ სხვაა, თუ სურვილი დაგეძრათ ჩვენის მწერლობის თუ მწერლების საკრიტიკოდ. აქ ყველაფერი საკუთარის ჭკუით უნდა ჰზიდოთ და ყველაფერს საკუთარის გონების შუქი მიაყენოთ. თქვენს გარე აქ ვერას იპოვნით, ვერას იშოვით, აქ სხვა უნარია საჭირო, სხვა გამჭრიახობა, სხვა ძალ-ღონე. შეიძლება კაცს აუარებელი ცოდნა და სწავლა ჰქონდეს და აქ ერთი ფეხიც ვერ წადგას, თუ ის „სხვა უნარიც“ არა ჰმეფის. ის „სხვა უნარი“ იგია, რასაც თვითმსჯელობას, თავისით მოქმედებას, თავისით სვლას ეძახიან. აი, ჩვენი სისუსტე სწორედ ამ თვითმსჯე-

ლობის, თვითმოქმედების უქონლობაშია. თუ რომელსამე საგანზედ ჩვენებურს „ინტელიგენტს“ სხვისის აზრისათვის ყური არ მოუკრავს. თუ რომელსამე საგანზე სხვა უცხო ენის წიგნებსა და გაზეთებში აზრი არ ამოუკითხავს. ის საგანი იმისათვის ყოვლად ბნელია და იმ საგნისათვის იგი ყოვლად მუწჯია: ვერას იტყვის. იმიტომ, რომ თვითმსჯელობას, თავისის გონების გაძლოლას იგი ჩვეულ არ არის. რამდენი სასაცილო მაგალითია თითონ ჩვენს ლიტერატურაში, რომ საზოგადო თეორიის გულმხურვალე მქადაგებელს ვერ ეცნოს ცალკე მაგალითი ამავე თეორიისა და, რასაც ზოგადად, თეორიით ამტკიცებდეს თავგამოდებით და მხურვალეებით. იმას იმავე თავგამოდებით უარჰყოფდეს ცალკე მაგალითში. რათა? იმიტომ — რომ ამ ცალკე მაგალითს ქვეშ არა ჰქონია წარწერილი, რომ ამა-და-ამა მოძღვრებისაო, და თითონაც მოძღვარს იმოდენა თვითმსჯელობა არა ჰქონია, რომ თავისავე მოძღვრების ერთი მაგალითთაგანი საქმეში ეცნო.

თვითმსჯელობა. თვითმხედველობა გონებრივი უმაღლესი წერტილია ადამიანის განვითარებისა და წარმატებისა. შესაძლოა კაცს მრავალი ცოდნა ჰქონდეს, და ის უნარი-კი, რომელიც თავისით ჰრასა და კერვას მოასწავებს გონების საქმეში. არ გახსნოდეს, არ გაშლოდეს სამოქმედოდ. ამ-გვარის მშრალის და უქმის გონების კაცი სახელოვანმა გეტემ დაგვიხატა თავის ფაუსტში. ფაუსტში რომ გამოყვანილია ვაგნერი, სწორედ ზედგამოჭრილი სახეა იმ-გვარის კაცებისა, რომელთაც ცოდნა აქვთ და საკუთარის ჭკუით ტარების უნარი-კი ღმერთს, თუ ბედს, იმათთვის არ მიუმაღლებია. ნუ გავვიწყრებიან, თუ ვიტყვით, რომ ჩვენს ინტელიგენციას სწორედ ეგ უნარი თვითმსჯე-

ლობასა, თვითმხედველობისა არა აქვს გახსნილი და გადაშლილი. ეგ ნაკლია მიზეზი, რომ ჩვენს საკუთარს საქმეში, ჩვენს საკუთარს ავ-კარგიანობაში ვერაფერი გავვიგნია, თავი და ბოლო ერთმანეთზედ ვერ გადაგვიბამს. ეგ არის მიზეზი, რომ ჩვენ ჩვენი კრიტიკა არა გვაქვს არა-რომელისამე საგნისა საზოგადოდ. და ლიტერატურისა საკუთრად. ჩვენ იმედს არა ვკარგავთ, რომ ეგ კრიტიკა ჩვენც გვეღირსება ოდესმე. და მაგის მოვლენა, ვითა შვილი თვითმსჯელობისა, ჩვენის სულიერ ძაღლონის აღმატების და განდიდების ნიშანი იქნება.

[1887 წ.]

იოსებ ღვინთაშვილის გარდაცვალების გეგმა
(1887)

იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო

„როცა გვაქვს, არ ვინახავთ.
როცა ვკარგავთ-კი, ვსტირით“.

დადუმდა საუკუნოდ კიდევ ერთი „მთქმელი“! მო-
სწყდა ჩვენს ცას ერთი ცოტად თუ ბევრად მანათობელი
ვარსკვლავი! კიდევ ერთი „ჩვენგანი“ შეიწირა ყოველთა
შემწირველმა წუთის-სოფელმა!..

ერთი „ჩვენგანით“ რომ ვამბობთ, განგებ ვამბობთ.
ბევრი კვდება ჩვენში ყოველ დღეს, ყოველს წამს. —
„სოფელი ასე მქნელია“ — მაგრამ ამ ბევრში ყველაზედ
არ ითქმის „ჩვენგანით“. იმიტომ-კი არა. რომ ჩვენის სისხ-
ლისა და ხორცისა არავინ ჰკვდებოდეს. არა. ერი. თუ სა-
ზოგადოება, მარტო იმას უნდა ეძახოდეს „ჩვენგანს“. ვი-
საც რაიმე ღვაწლი მიუძღვის სიტყვით, თუ საქმით და
თუ ეს ღვაწლი გაბრწყინვალეულია. შუქ-შესხმულია მად-
ლითა. აქ სულ ერთია, თქმაა ეს ღვაწლი. თუ ქმნაა, იმი-
ტომ, რომ ზოგჯერ თქმა ქმნა არის. დიახ, მქმნელია იგი
მთქმელიცა, რომელსაც განწმენდილნი აქვს „თვალნი ზე
ზეცისა და ქვე ქვეყნისა საიდუმლოთა მხედველად, ყურ-
ნი — ზესკნელისა და ქვესკნელისა უცნაურთა ხმათა მსმე-
ნელად, ხელნი—ცისა და ქვეყნის მაჯისცემის შემტყობად
და ენა — ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად“.

რა თქმა უნდა, რომ ერთნაირის უხვებით არ არის
ყველა ამ მადლით მიმადლებული. ამაშიაც არის დიდი-
პატარაობა. მაგრამ დიდი თუ პატარა, რაკი ცოტად თუ

ბევრად ამ მადლის მექონია, იგი რჩეულია მრავალთა
შორის და ეს რჩეულობა არის სამართლიანი მიზეზი და
საბუთი, რომლის ძალითაც ერს შეუძლიან თავმოწონე-
ბით სთქვას: ეს კაცი ჩვენგანიაო. ერთი ამ რჩეულთაგანი
იყო იგი გლეხი-კაცი, იგი მდაბიო — და მით უფრო მაღა-
ლი, რომ მდაბიოა, — რომელსაც დღეს ჩვენ იოსებ და-
ვითაშვილის სახელითა კურთხევით ვიხსენიებთ და ვგლო-
ვობთ. მეო, ამბობს იგი ერთს ლექსში:

სოფლელი გლეხის შვილი ვარ,
მჰადითა გამოზრდილია,
უქუდო, ჩოხის ამარა,
ქალამნებ გაცვეთილია.
ობოლი დავრჩი დედ-მამას,
ღრო მადგა გასაჭირია,
სადაც-კი ვარდსა დავეძებ,
იქ მხვდება ეკლის ძირია.
მამაც ამ-რიგად ტანჯულა,
ვით ვიტანჯები შვილია, —
თუმცა სათქმელი ბევრი მაქვს,
ვერ გამიღია პირია.

ნუ გეგონოთ, რომ მას ჰშურდეს ვისი რამე, ვისმე რას-
მე სიხარბით შეჰნატროდეს, ვისი რამე უნდოდეს, სხვი-
საზე რაზედმე ხელი ეტანებოდეს, გული უთქმოდეს. არა;
ყოველს ამაზედ იგი მაღლა სდგას, ამაში სულერს დიდი
სიმი ეროვნებისა და აქა სცემს უბოროტო ძარღვი ჩვენის
ერის უბოროტო გულისა. იგი ამბობს:

თავზედ დამეკცეს ცა რისხვით,
სხივი ვერ ვნახო მზისა მე,
მაღალი ღმერთი გამიწყრეს,
თუ რამ ვინდომო სხვისა მე.

ხუ გეგონოთ, რომ ან ტანჯვით გამწვარებული ვისი-
სამე მტრობას იგი გულში გაიტარებდეს, გულში ადგილს
აძლევდეს, ან ტანჯვითვე გაბოროტებული ვისიმე ჯავ-
რის ამოყრას, სამაგიეროს გადახდას ჰლამოდეს, არა.
ამისათვის იგი მეტად სულგრძელია, მეტად ყოველთა შე-
მწყნარებელი და მიმტევებელია, როგორც მარტო დიდ-
ბუნებოვანი კაცია ხოლმე. მტრობა, ძულეობა, ჯავრი, შუ-
რისძიება შორს არის მისგან. მისი ნათელი სული არ იკა-
რებს ამ ჭუჭყსა, ამ ჟანგსა. იგი ამბობს:

კაცი ხარ, კაცად შობილი
კაცი გიყვარდესო...
ეკლესიას დახვიდოდე
ყოველ უქმე დღესო;
დავითნი და სახარება
ორივ იქა ძევსო.
იმათში ესე სწერია:
კაცი გიყვარდესო,
კეთილისათვის ბოროტად
თუ ვინმე გხდიდესო, —
სამაგიეროს ნუ უწამ,
დეე თვით მიხვდესო!..
ჩვენსა მხსნელსაც ეს დაჰმართეს,
კაცთა მოყვარესო.

აი, ვის ჩაუხედნია გლეხკაცის გულში, ვის უნახავს
იქ მისნი საიდუმლონი, ვის გაუგონია მისი გულის-ძეგრა
და, მაშასადამე, ვინა ტანჯულა კიდევ მათთვის მართლად
და ჭეშმარიტად!.. ეს აზრები, ეს გრძნობა, ეს სიტყვა ჭა-
რით მობერილი არ არის. ეს მარგალიტები იმ ზღვიდამ
არის ამოღებული, რომელსაც ერის გულს ეძახიან. აქ
არაფერია ნათხოვარი; არაფერია განგებ ჩაძახილი და
მერე ამოძახილი. აქ თავის დიდებას, თავის დიდ-ბუნე-

ბოვანობას, სულგრძელობას თითონ ერი მეტყველობს. თითონ ერი ჰღალადებს ერთის თავის ჭეშმარიტის შვილის ბაგითა! ტყუილი თავმოწონება კი არ არის განსვენებულის მხრით, როცა იგი ამბობს:

მუშა რომ ვარ, მისთვის ვიცი
მუშის გულის-პასუხები.

ეს გულის-პასუხები იცის და მით უფრო გულს მოსახვედრია, გულს ჩასამჩნევია, მით უფრო საკვირველია. რომ მშვიდობის მთქმელი მოციქული იქიდან მოდის, საცა ესოდენი გულ-ნატყენობაა ჩვენგან, ესოდენი მიზეზია წყრომისა და სამდურავისა. დიახ, იქიდან მოდის იგი სიტყვითა ყოვლად მხსნელის სიყვარულისა და მოაქვს მწვანე მტო შერიგებისა, ძმობისა და ურთიერთობისა! ბოროტი არ გვახსოვსო, აჰა, ძმური ხელიო! გიძმობთ და გვიძმეთო! ამისთანა მარგალიტები მარტო ზღვის ძირშია... ერის გული ზღვაზე უფრო ღრმაა და დიდი საქმეა. ვისაც ღონე შესწევნია და თავის საკუთარი გული და თვალი იქამდინ ჩაუწვდენია. ჩვენში ბევრი ვერ დაიქადებს ამასა.

ყველგან, საცა კი რაიმე შემთხვევა ეძლევა. განსვენებული დავითაშვილი სულ ამას იძახის ტკბილისა და მშვიდობიანის სიტყვითა, რომ ჩვენი, მუშა-ხალხის ხსნა სწავლა და განათლებათაო. ერთს ლექსში ამას ურჩევს თავის მოძმეთა:

გლეხებმა წიგნი ვისწავლოთ,
ეს არის ჩვენი ვალიო;
გვეყოფა, რაც რომ გვეძინა,
დროა გავაღოთ თვალიო.

ანუ:

მე კარგსა რასმე ავირჩევ,
მიღება შენზედ ჰკიდია:
სწავლაა ბნელის ფანარი,
სწავლა ცხოვრების ხილია.

მარტო ხელობის რისამე ცოდნა ცოტაა და თუ გინდა.
რომ იგი ტვირთი აიხსნა, რაც ეხლა გკიდიაო:

არ დაივიწყო, გახსოვდეს
მხსნელი და შემოქმედია,
მოძმისა ტანჯვა გაიგე,
მამულს რა გადახედია...
კარგა გაიგე დროთ ბრუნვა,
ზე-მყოფი ბევრჯელ ქვედია...
ჩემი რჩევანი ეს არის,
სხვა რამ ვსთქვა. იტყვი ყბედია.

განსვენებული ხელოსანი იყო და ჩუქურთმის ჭრა
იცოდა, და თუმცა ლუკმა-პურსა ეშოულობ ამ ხე-
ლობითა, მაგრამ უსწავლელი რომ ვარ. ქვეყნის ბარგი
ვარო. იგი ამბობს:

მეც მისწავლია რამე.
ხელოსნადა ვწერივარ.
ხელში მიჭირავს ხვედა,
ჩუქურთმისა მჭრელი ვარ...
ყალბად და მატყუარად
არვის დაუჭერივარ,
შრომით ლუკმას ეშოულობ
და მით ბედნიერი ვარ.
მოძმეს რომ შევეწიო.
სულ ყოველთვის მზათა ვარ.
მაგრამ ესტირი ჩემს ბედსა —
უსწავლელი რათა ვარ.

შხოლოდ ხელობა ვიცი,
შრომაშიაც მარდი ვარ,
მაგრამ ამასა ვწუხვარ,
რომ ქვეყნისა ბარგი ვარ.

სულ ამ ცოდნისა და განათლების უქონლობასა სჩიო-
და და მისი მწუხარება და ნაღველი ის იყო, რომ გლეხი
უსწავლელია. ეს ჰკბენდა გულში, ესა სტანჯავდა გარდა-
იმისა, რომ ეს წუთის-სოფელი სხვისათვის მამა იყო და
იმ საცოდავისათვის-კი მამინაცვალი. რამოდენად მართა-
ლი, გულშემატივარი და აღმომეტყველი იყო გარდა-
ცვალებული გლეხთა გულის-ნადებისა, მისისავე მოძმის
სიტყვიდამა სჩანს *):

სიცოცხლეს ჰლევდი ტანჯვაში,
გული რაღასაც ელოდა;
თავისზედ გაჭირებულსა,
რითაც შეეძლო, ჰშველოდა.
მიწამ გიმოყმა, ბედშავო,
დღენი ვერ ნახე მზიანი,
ვერც გაზაფხული, ბულბული,
ვერც აგიყვავდნენ იანი.
მოშორდი ცოდვის ქვეყანას,
რომ ცრემლით აღარ გენამა...
დაჰმარხე გულში, წარიღე
რაც ვერ გამოსთქვა ენამა.
მეუა იყავი, მით ჰგრძნობდი
მუშისე გულის წუხილსა
და შენაც თანაუგრძნობდი
ტანჯულის სისხლის დუღილსა!
მხნეობდი, ძმაო, მათ-შუა,
არ ჰშორდებოდი კრებასა, —
დაზგაზე რანდით ჰლამოდი
მრუდე ხის გასწორებასა...

*) იხ. „ივერია“ № 58, 1887 წ.

კიდევ იკითხავთ: ვინ იყო აწ განსვენებული იოსებ დავითაშვილი? ნუთუ ამას კითხვა-ლა უნდა! ცოტად რომ მაინც დაუკვირდეთ მთელს მის ნათქვამს ლექსებს, ნახავთ, რომ იგი იყო კაცი, რომელსაც ცოტად თუ ბევრად განწმენდილი ჰქონდა თვალნი გლეხთა გულის საიდუმლოთა მნახველად, ყურნი — გლეხთა გულის-ძგერის უცნაურთა ხმათა მსმენელად, ხელნი — გლეხთა მაჯის-ცემის შემტყობად და ენა — ყოველ ამის აღმომთქმელად და მთარგმნელად. გული ერისა იგივე ზესკნელი და ქვესკნელია და ამიტომაც თვალისა, ყურის და ხელის იქამდინ მიწვდენა, — ხვედრია მარტო რჩეულის კაცისა და ერთი ამათვანი იყო იგიც, ვინც დღეს დავკარგეთ. კურთხეულ იყოს სახსენებელი მისი! კურთხეულ იყავ შენ, ვინც:

დაზგაზე რანდით ჰლამოდი
მრუდე ხის ვასწორებასა.

მოკლე ბიოგრაფია იოსებ დავითაშვილისა.

იოსებ დავითაშვილი იყო შვილი გლეხის სკიმონა დავითაშვილისა. დაიბადა სოფელს რუისში, გორის მაზრაში, ამბობენ 1852 წელსაო. თუმცა ეს ცნობა ბევრს საეჭვოდ მიაჩნია. მამა მისი სკიმონი საბატონო კაცი ყოფილა, თ. ალექსანდრე ციციშვილის ყმა. სამის წლისა ყოფილა იოსები, რომ ბატონს მამა-მისი აუყრია და გადაუსახლებია მთელის ოჯახით სოფელს გარდატენში. იოსები ცხრა წლამდე აქ იზრდებოდა თურმე სოფლის გოგობიჭებსა და მწყემსებს შორის. ცხრა წლისა ბატონმა წაიყვანა თურმე შინა-მოსამსახურედ სოფელ დოესში. სამი თუ ოთხი წელიწადი უმსახურნია და მერე მის ბედზედ მოსწრებია ბატონ-ყმობის გაუქმება, და ამის შემდეგ უფროს ძმას, რომელიც კარგა ხანია უკვე გარდაცვლილია. ჩამოუყვანია ტფილისში, რომ რაისამე ხელობის სასწავლებლად მიეზარებინა სადმე, თითონ იოსების სურვილისა და თხოვნისამებრ. ძმამ მიაბარა იოსები ერთ რუსს მეჩუქურობეს, გვარად რუბცოვს. აქ დაუყვია ხუთი წელიწადი. მერე ქარგლად შესულა მეჩუქურობე დავით აბდუშელიძესთან და მას შემდეგ კი თითქმის 1885 წლამდე სულ მეჩუქურობე დავით გიგაურთან უმუშავნია.

წიგნის სწავლა შაგირდობაშივე დაუწყო 1874-5 წლებში. და გონება გაუხსნია მარტო ქართულის მწიგნობრობის და ჟურნალ-გაზეთების კითხვით. ლექსების წერა — თუ არა ვცდებით — დაიწყო 1877 წელს: არ

არის არც ერთი ჩვენი ჟურნალ-გაზეთი, რომ მისი ტკბილი და მარილიანი ლექსი არ იყოს. „დროება“, „ივერია“, „იმედი“, „ნობათი“, „თეატრი“ — ერთის სიტყვით ყველგან იპოვით იმის თქმულსა. ცალკე არის გამოცემული ერთი პატარა წიგნაკი, სახელად „სტვირი“. აქ არის ათი-ოდე მისი ლექსი.

საკვირველი თავდაბალი, უწყინარი, უბოროტო კაცი იყო განსვენებული. იმისაგან წყენა, ავი სიტყვა, ავი საქმე არავის ახსოვს. დიდი მოყვარული იყო თავის ქვეყნისა. ქართულის ლიტერატურისა და სიტყვიერებისა. რაც-კი რამ დაწერილა და დაბეჭდილა ამ უკანასკნელს ათს-თხუთმეტს წელიწადში, ყველა გულმოდგინეობით ჰქონდა გადაკითხული. ბევრი არა უწერია-რა, მაგრამ რაც დაწერა, იმათში ასეთი მარგალიტები ამოირჩევა. რომ კაცს დაატკბობს აზრითაც და სიტყვიერებითაც.

აქეთ-იქით ბევრს დადიოდა განსვენებული. მონასტრებსა და ძველს ნაშთებსა სინჯავდა. საცა-კი რაიმე შესამჩნევს ან ჩუქურთმას, ან წარწერილს ნახავდა, გადმოიღებდა ხოლმე. არა ერთი და ორი კორესპონდენციაც მოუწერია გაგონილისა და თვალთ ნახულის თაობაზედ. მეტად საყვარელი, ტკბილი, ჩუმი კაცი იყო. ქალაქის ხელოსნებს და სხვაგანაც, საცა იცნობდნენ, ყველას უყვარდა და ყველა პატივსა სცემდა.

[1887 წ.]

აპეგი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“
(1887)

აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“

წელს ერთი იშვიათი ამბავი ჩვენში ის მოხდა, რომ ბ-მა აკაკი წერეთელმა წაიკითხა საჯარო ლექცია რუსულად „ვეფხისტყაოსანის“ თაობაზედ. ეს აზრი, რომ რუსებსაც აცოდინოს კაცმა — რა ღირსებისაა იგი სულიერი განძი, რომელიც სამკვიდროდ და სასახელოდ უნდებოდა ჩვენმა წარსულმა ჩვენს ერსა, — მეტად მოსაწონი აზრია და დიდის თანაგრძნობის და მადლობის ღირსიცა ჩვენ მიერ.

ჩვენ, ქართველებს, სამართლიანად მოგვაქვს თავი მით. რომ ეგ დიდებული პოემა, შექმნილი ჩვენის ერის დიდებულიობის დროსა, ჩვენის კაცისაგან და ჩვენს ენაზედ დაწერილია. ყველამ იცის, რომ ამით ჩვენ თავს ვიწონებთ. ვსახელობთ, ვქაღულობთ. ხოლო ყველამ, ნამეტნავად ჩვენის ენის უცოდინარმა, არ იცის — რა გვაძლევს უტყუარს საბუთს ამ თავმოწონებისას, სახელისას, ქადილისას. ყველამ არ იცის, — რითია ეგ სახელოვანი ნაშთი ჩვენის სულისა და გულის მოძრაობისა შემკული, რომ დიდი და პატარა, სრა-სასახლე და ქოხი, ასე ურთნაირად, ერთნაირად შეჰხაროდა უწინ და შეჰხარის დღესაც, როგორც დიდს რასმე საუნჯესა, საშვილიშვილოდ საპატიოსნა და ამ რვა საუკუნის განმავლობაში არ დაჰკნობილსა, არ გაბათილებულსა, არ დავიწყებულსა. ამიტომაც მეტის-მეტად ბედნიერ აზრად ვსახავთ ბ-ნ აკაკის აზრსა. რომ მოიწადინა

რუსულად წაიკითხოს საჯარო ლექცია ამ საგანზედ რუსთა საცოდნელად.

ჩვენ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ხელთ არა გვაქვს იგი ლექცია, რომ პატივცემულს ლექტორს კვალ-და-კვალ მივყევით და მის მიერ თქმული ისე მოვიყვანოთ, რომ არც მეტი გამოვიდეს, არც ნაკლები. რადგანაც ამ შემთხვევაში მარტო ჩვენს ხსოვნას, ჩვენს მეხსიერებას უნდა ძალაუნებურად დავემყაროთ, ამ მიზეზით ყოველს თქმულს ლექტორისას ვერ გამოვუდგებით იმის შიშით, რომ შეცდომა რაიმე არ მოგვივიდეს. ამის გამო ჩვენ კვალ-და-კვალ მიყოლას თავს ვანებებთ და მარტო დედა-აზრს ბ-ნის აკაკის ლექციისას დავუკვირდებით.

ბ-ნის აკაკის ლექცია, რუსულად თქმული, ქართველთა საზოგადოებისათვის ახალი ამბავი არ არის. ბ-ნმა აკაკი წერეთელმა იგივე ლექცია ქართულად წაიკითხა ამ რამდენისამე წლის წინად და, თუ ხსოვნა არა გვღალატობს, ეხლანდელი რუსული ლექცია მაშინდელს ქართულს შორს არ წასვლია: თითქმის ერთი და იგივეა. თუ რამ ცვლილებაა, ისიც იმისთანაა, რომ არავითარი არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, იმიტომ რომ, როგორც მაშინდელი ქართული ლექცია, ისეც ეხლანდელი რუსული, ერთსა და იმავე დედა-აზრზეა აკინძული თავიდან ბოლომდე. მართალია, რამდენიმე ამბავი ახალია ეხლანდელს რუსულში, მაგალითებრ — ის საოცარი საბუთი, როგორც კამეჩის ცემის ამბავია და სხვა, მაგრამ ეგ ორიოდე ახალი ამბავი თუ საბუთი მარტო ერთისა და იმავე დედა-აზრის განსასურათებლად და განსაძლიერებლად მოჰყავს პატივცემულს ლექტორს.

მთელი სამი ლექცია ბ-ნის აკაკისა წარმოადგენს ერთს იმ დედა-აზრის აკიდოს, რომ რუსთაველმა გამოსახა თავის

პოემაში სამი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილის, ქართველი. მისი სიტყვით, ტარიელი, რადგანაც ზარმაცია — ქართლელია, ავთანდილი, რადგანაც წინდახედულია და ცბიერი — იმერელია, და ფრიდონი კი — არ გვახსოვს რა მიზეზით და რის გამო, — ზღვის-პირის ქართველია: იქნება იმის გამოც, რომ „ცოტა აქვს, მაგრამ ყოველგან სიკეთე-მიუწვდომელი“. ამ აკიდოზედ ბევრი მართალი მარგალიტები აასხა ლექტორმა გონება-მახეილობისა, ლამაზის შედარებისა, როგორც ბ-ნ აკაკის ბედნიერის ნიჭის ამბავი მოგვხსენებთ, მაგრამ, ჩვენის ფიქრით, თითონ აკიდოს ღერო კი მეტის-მეტად სუსტი რამ არის და, თუმცა ზედ ასხმულს მარგალიტებს ჰზიდავს, მაგრამ კრიტიკის ხელ-შეხებას კი ვერ გაუძლებს.

იმ საბუთებით, რომ ტარიელი ზარმაცია, ავთანდილი წინდახედულია, და მებრვე სხვა, ძნელია იმისთანა მართლა სახელოვანი პოეტი, როგორიც რუსთაველია, კაცმა უბრალო ეთნოგრაფის საჩხირ-კედელო საქმეზედ ჩამოაბდინოს. ეს მეტის-მეტი დაქვეითებაა პედასზედ მჯდომ ცხენოსნისა. თუნდ ეგეც არ იყოს, — ეს ამისთანა გზა კვლევისა სად არ მიიყვანს კაცსა?! ფალსტაფს, რომელიც შექსპირს ტყუილებისა და კვეხნა-ბაქიაობის გულად გამოუხატავს, განა ათასს მსგავსს ვერ მოვუპოვებთ ჩვენს საქართველოში?! აკი თითონ ბ-ნმა აკაკიმაც თავის ლექციებზედ დაგვაჯერა, ქართველები ტყუილების და კვეხნა-ბაქიაობის მოყვარენი არიანო. მართალიც არის: ჩვენში ტყუილებისა და კვეხნა-ბაქიაობისა ასეთი ფალაგენები არიან, რომ თითონ ფალსტაფი, — ეგ ზოგადი ტიპი ცრუ და მკვეხარა კაცისა, — ტაშს დაუკრავს მოწონებისას და შაგირდად მიეზარება. ნუთუ ეს გარემოება ნებას მისცემს ვისმეს სთქვას: შექსპირმა ფალსტაფით ქართველები გამო-

სახაო. მსოფლიო გენიოსნი მწერალნი იმიტომ არიან მსოფლიოთ, რომ მათს ნახატში, რომელის ერისაც გინდათ, იმ ერის კაცს იცნობთ. იმიტომ რომ იგინი ადამიანის საზოგადო ტიპსა ჰქმნიან. ადამიანი ყველგან ყოველთ უწინარეს ადამიანია და ადამიანს ხომ არაფერი ადამიანურა არ ეუცხობება.

ფალსტაფი ისეთივე შვილია მთელის კაცობრიობისა, როგორც ჰამლეტი, ოტელო, ტარიელი, ავთანდილი და სხვანი ამისთანანი, დიდის შემოქმედობის ძალით შექმნილნი. რამოდენადაც მწერალის შემოქმედობის ძალი სწვდება ამ ზოგად-კაცობის ტიპსა, იმოდენად მწერალი დიდია, იმოდენად მსოფლიოა. თქმა არ უნდა, რომ ერი. რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწერალი, თავისის სამკაულით აკაზმინებს, თავის საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველს ხატს, ყოველს ნამოქმედარს შემოქმედობისას, მაგრამ ეგ მარტო სამკაულია. ფერია და არა იგი შინაგანი ბუნება ხატისა, რომელიც ამ შემთხვევაში ზოგადია და არა კერძო, და რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება.

ჩვენის ფიქრით, ამ საზომით, ამ საწყაოთი უნდა შესდგომოდა ბ-ნი ლექტორი თავის რთულს და მძიმე საქმეს იმისთანა თხზულების ვითარების გამოძიებისას, როგორიც „ვეფხვის-ტყაოსანია“. ამ საზომისა და საწყაოს უარყოფა, უარყოფა იმისი, რომ „ვეფხვის-ტყაოსანის“ გმირნი საერთო-კაცობრიულს რასმე წარმოადგენენ. ნუთუ მართლა ტარიელის ხასიათსა, თვისებასა და ბუნებაში, ანუ ავთანდილისაში, ანუ სხვისაში სხვა არა მოიპოვება-რა საერთო-კაცობრიული იმისთანა, რომლის მეტ-ნაკლები გამოხატვა ერთად-ერთი საზომია, ერთად-ერთი საწყაოა მწერალის შემოქმედობის ძალის მეტ-ნაკლებობისა! განა

ამ შემოქმედობის ძალის მეტ-ნაკლებობის გამორკვევა არ არის პირველი და უკანასკნელი საგანი კრიტიკოსისა?! თუ ასეა, ნუთუ ამ გმირების ავ-კარგიანობა ისე ცხოვლად, ისე ძთლად და ისე მართლად განსურათებული მათისავე მოქმედებით, ქცევით, სიტყვა-პასუხით, გულისთქმის და საქციელის ერთმანეთზედ დამოკიდებულობით, ეპიზოდების ერთმანეთისაგან წარმომდინარებით, არასფერს ზოგადს საფსიხოლოგო, საესტეტიკო, საეტიკო, საფილოსოფიო საგანს არ წარმოადგენს?! ნუთუ ის ახოვანი, ღონიერი, ჯანმრთელი, სულითა და გულით ძლიერი, უშიშარი ვაჟკაცი ტარიელი რუსთაველმა თავის ნებაზედ ბოლოს მხვრად აქცია და ყოველს ამას სხვა მიზეზი არა აქვს-რა. გარდა რუსთაველის თვითნებობისა და ზარმაცის ქართლელის გამოსახვის სურვილისა?! ეს რომ ასე იყოს, მისი თხზულება ხომ პამფლეტი იქნება, თუ ძაგებაა, და რეკლამა — თუ ქებაა, და არა ღიდებული ნამოქმედარი შემოქმედობისა!

ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი და სხვანი მამაკაცნი და დედაკაცი „ვეფხვის-ტყაოსანისა“, ყველაზედ უწინარეს ადამიანები არიან და, მაშასადამე, ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით შექმნილნი და აგებულნი. აი, თუნდა ავიღოთ ლექტორის მიერ თითქმის სასაცილოდ აგდებული მაგალითი, რომ ტარიელს ნესტან-დარეჯანის პირველ დანახვაზედ გულს შემოეყარა და დაბნდა. ამ შემთხვევამდე კი რუსთაველმა ბევრგან გვაჩვენა, რა ძლიერი კაცია ყოვლისფრით ტარიელი სულითა თუ ხორცითა. ამ თვალად მცირე შემთხვევაშია მთელი ნასკვი, რომლისაგანაც გამომიხსნება მთელი რთული ხასიათი იმისთანა კაცისა, როგორიც ტარიელია. კარგს, გონებამახვილს და გამჭრიახს ფსიხოლოგს რომ ეს ძლიერება და ძალ-ღონივრობა ტარიელისა

აცოდინოთ და ამასთან ეს უეცარი შემოყრა გულისა დაწვრილებით უამბოთ, — პირდაპირ მოგახსენებთ, რომ ტარიელი დიდის გულისთქმის კაცია, იმისთანა გულისთქმისა, რომელსაც ვეღარც ხორცი უძლებს და ვეღარც სული, და რომელიც ჭკუას, გონებას მთლად იმორჩილებს. როგორც ზარი, ელდა, მეხი. რაკი კაცს ჭკუა და გონება გამოეცლება, ის მკვდარია საქმისათვის, მოქმედებისათვის. ამიტომაც ტარიელისთანა ძალ-ღონიერი კაცი და მისთანავე გულისთქმისა ყოვლად შემძლებელია, თუ გარემოება ცხოვრებისა გულისთქმაში ხელს უწყობს, ესე იგი, თუ გულისთქმას კმაყოფილებას აძლევს და აჩუმებს, — და თუ არა, ამისთანა კაცი სუსტია, უღონოა, უქმია, ერთის სიტყვით, სნეულია. ეს თვისება გულისთქმისა რუსთაველმა ძლიერ კარგად იცის და ამიტომ აქებს იმ კაცს, ვინც გულისთქმას იმორჩილებს და ეურჩება. მინამ გულის-შემოყრის ამბავს აამბობინებს ტარიელს, იგი გვეუბნება:

ვაქებ ჭკუასა ბრძენთასა, რომელნი ეურჩებიან
(საწუთროს ნდომასა).

ნუთუ ძნელი მისახვედრია, ამით რის თქმა უნდა რუსთაველსა? რა ფსიხოლოგიური შუქი მოჰვინა ამის თქმით გულის-შემოყრის ამბავსა? დიდის გულისთქმის კაცის ამბავი ასეაო და ბრძენს კაცს კი, რომელიც გულისთქმას იმორჩილებს, ჭკუას აუფლებს, ეს არ მოველინებო. აკი ჭკვიანი და ბრძენი ავთანდილი, რომელსაც გულისთქმა დაშორჩილებული ჰყავს, არსად არც ერთს მაგალითს არ წარმოგვიდგენს ან დაბნედისას, ან გულ-შემოყრისას და სხვა ამგვარის მარცხისას გულისთქმისაგან.

ავთანდილმაც ძალიან კარგად იცის, რომ ტარიელი წაიღოს, გულისთქმას წაუღია, და იმითია სნეული, რომ

ვერც ერთი ვერ უძლევია. ამიტომაც ავთანდილი ამ მართლა-და უებარს წამალს ურჩევს ტარიელს:

რაც არა გწადდეს, იგი ჰქმენ, — ნუ სდევ წადილთა ნებასა.

ნესტარი სწორედ შიგ წყლულში ჰკრა ამით ავთან-
დილმა.

თითონ ტარიელმაც ძალიან კარგად იცის, რომ თავი ხელთ აღარა აქვს: და რა ყოფაშია ჩავარდნილი გულის-
თქმისაგან, რომელიც ველარაფრით ვერ დაუდუმებია. ასე
იცის გულისთქმამ, როცა კაცი სადავეს ხელთ მისცემს და
მიუშვებს. აბა, ყური დაუგდეთ, რა პასუხს იძლევა ტარიე-
ლი. როცა ავთანდილი ამ-რიგად დარიგებას აძლევს:

თუ ბრძენი ხარ, ყოვლი ბრძენნი აპირებენ ამა პირსა:
ხამს მამაცი მამაცური, სჯობს რაზომცა ნელად სტირსა;
ჭირსა შიგან გამაგრება ასე უნდა ვით ქვითკირსა.
თავისისა ცნობისაგან ჩავარდება კაცი ჭირსა.

ბრძენი ხარ და გამოჩნევა არა იცი ბრძენთა თქმულზე.

მართალია, ტარიელი ბრძენია, მაგრამ ბრძენია მარტო
მაშინ, როცა გულისთქმას არ შეუპყრია და გულისთქმით
შეპყრობილი კი სნეულია, ცნობა-დაკარგულია. იგი
ეუბნება ავთანდილს:

ბრძენი?! ვინ ბრძენი, რა ბრძენი? ხელი ვითა იქმს ბრძნობასა!
ეგ საუბარი მაშინ ჰხამს, თუცაღა ვიყო ცნობასა...

გულისთქმამ ცნობა წაართვა, ცნობის წართმევამ —
ლონე და უღონობამ მჩვრად აქცია ეს ახოვანი კაცი. აქ რა
შუაშია ან ქართლელი, ან კახელი, ან იმერელი!.. აქ კაცად-
კაცია, გულისთქმის ქარცეცხლში გატარებული თავიდან
ბოლომდე.

ან აიღეთ ერთი მაგალითი კიდევ, საცა რუსთაველმა საოცარი ღრმად ცოდნა ადამიანის გულისა დაგვანახვა. გაიხსენეთ ის ადგილი, როცა ტარიელი პირველად შეეყრება სალაპარაკოდ ნესტან-დარეჯანსა, რომელიც ისეთი-სავე დიდის გულისთქმის დედაკაცია, როგორიც მამაკაცი ტარიელი. ტარიელი ამ ამბავს ასე მოგვითხრობს:

ამიგდო ქალმა ფარდაგი მძიმე თავისა ძალითა,
სადა სდგა კუბო შემკული ბალახშითა და ლალითა.
შიგან ჯდა იგი პირითა, მზისაებრ ელვა-მკრთალითა;
მე შემომხედის ლამაზად მის მელნის ტბისა თვალითა.

დიდხანს ვსდევ და არა მითხრა სიტყვა მისსა მონასურსა.
ოდენ ტკბილად შემომხედის, ვითამცა რამ შინაურსა,
ასმათ უხმო, მოიუბნეს, ქალი მოდგა, მითხრა ყურსა:
„აწ წადიო, ვერას გითხრობს“ და სხვ.

ამისთანაზედ იტყვიან ხოლმე, გენიოსური კალმის მოსმაო და სწორედაც ესეა. დიდად საგრძნობელს, თუნდ ერთი და იგივე ძირი ჰქონდეს, ისეთი ბოლო და ზედმოქმედება არა აქვს, როგორც პატარას. დიდი მწუხარება ცრემლს უშრობს კაცს. პატარა კი ცრემლს ადენს; დიდს სიხარულს ხშირად ცრემლი მოჰყავს და პატარას კი — ღიმილი; დიდი გულისთქმა, ჭეშმარიტი გრძნობა მუნჯია უტყვია. და პატარა კი — ყბედი და ლაქლაქა.

აი, გულთამხილავი რუსთაველი რამ-სიდიდე გრძნობას ჰხედავს ნესტან-დარეჯანის გულში და რა ხატით გვაჩვენებს ჩვენც მის ძლიერებას, სიდიადეს და ძლევა-მოსილობას: ქალმა ველარა სთქვა-რა, სიტყვა შეეყრაო. ეგ რატომ არ მოუვიდა თინათინს, როცა ავთანდილი დაიბარა პირველად სალაპარაკოდ? იმიტომ, რომ ღრმად კაცად-კაცის მცოდნე რუსთაველმა იცოდა, რომ თინათინი სხვა

ბუნებისა და ნესტან-დარეჯანი სხვა და ეს ბუნების სხვა-დასხვაობა სხვადასხვა ზედმოქმედებასაც ექვემდებარება. ერთისა და იმავე მიზეზისაგან წარმომდგარსა, — ამ შემთხვევაში — სატრფოთა პირველად სალაპარაკოდ შეყრისაგან. ასე მართლად მკვლევარია რუსთაველი, ასე საოცრად მართლ-მხედველია მისი თუ, — რა ბუნებამ როგორ უნდა აღიბეჭდოს თუნდ ერთისა და იმავე მიზეზის ზედმოქმედება.

ჩვენ რომ ვსთქვით, ზემოხსენებული მაგალითი გენიოსური კალმის მოსმაო, იმიტომ-კი არა ვსთქვით, რომ რუსთაველმა ეს ფსიხოლოგიური წუთი შეჰნიშნა და ფსიხოლოგიის მიხედვით მართლაც დაგვიხატა. ეს ხომ ქების ღირსია და ღირსი. ჩვენ აქ სხვა მხარესაც ვხედავთ. ჩვენ იმაზედაც გვინდა მივაქციოთ ყურადღება მკითხველისათუ, — რა ხელოვნებით არის ნაწიშნი იმა გრძნობის ძლიერება და სიდიადე, რომელსაც იმ წუთს უნდა შეეპყრა იმისთანა გულისთქმის ქალი, როგორიც ნესტან-დარეჯანია. რუსთაველი, სასწაულთ-მომქმედსავით, ერთის კალმის მოსმით ჰქმნის ამ სასწაულსა და გვეუბნება, — ტარიელი დაითხოვა, ისიც სხვისა პირით: „აწ წადიო, ვერას გითხრობს“. ესე იგი, ქალი დამუნჯდო, — და, აბა, იფიქრეთ, რა გრძნობაა ამის მომქმედი გრძნობა! შეიძლება-ღა ამაზედ ცხოვლად, ამაზედ უკეთესად ოთხის სიტყვით კაცმა კაცს ანიშნოს ძლიერება და სიდიადე გრძნობისა, როგორც მით არის ნაწიშნი, რომ იმ გრძნობამ ადამიანი დაამუნჯაო მაშინ, როცა თქმა და ლაპარაკი სამოთხესავით სანატრელია და ასე მოსალოდნელი ტრფილის ქალისაგან. რაკი პირველად სალაპარაკოდ შეეყრება თავის სატრფოსა? აქ ერთის კალმის მოსმით გამოთქმულია ის, რასაც ეხლანდელი მწერალი მთელს ფურცლებს მოანდომებდა

და მაინც ესოდენ ცხოვლად ვერ გამოგვიხატავდა სათქმელსა.

სახელოვანი გერმანელი კრიტიკოსი ლესსინგი, დიდად უჭებს რა ამისთანა გენიოსურს. მანერას მსოფლიო გენიოსს ჰომიროსსა, ამბობს: ჰომიროსმა იცის და იმისთანა ხატს საოცარის მშვენიერებისას, როგორც ელენეა, ისე გვიხატავს, რომ ვერა მხატვრობა მაგას ვერ შესძლებს. გავიხსენოთ მარტო ის ამბავი, რომ ელენე შეჰყავს ჰომიროსს ტროადის ერის მოხუცთა კრებაში. ნახეს თუ არა, დარბაისელნი მოხუცნი ერთმანეთს ასე ეუბნებიან: „არა, განკიცხვა შეუძლებელია, რაკი ამისთანა ქალისათვის ერთმანეთს ეომებიან ტროადის ძენი და აქეველენი და ამ ხანგრძლივს სისხლის ღვრაში ამდენს ვაებას ითმენენ. ჭეშმარიტად, უკვდავთა ღმერთთათანა შესარიცხია იგი მშვენიერებითა“.

მოჰყავს რა ეს ადგილი ჰომიროსის უკვდავის თხზულებიდა, ლესსინგი ასე ათაგებს: „სხვას რას შეუძლიან ასე ცხოვლად აცოდინოს კაცს ის მომჯადოებელი მშვენიერება, რომელსაც თვით გულცივი სიბერეც კი ჰხადის ღირსად იმ ომებისა, რომელთაც იმოდენი სისხლი და ცრემლი მთელს ერს დაანთხევინესო“. რით ჩამოუყარდება ზემო მოყვანილი მაგალითი რუსთაველისა ამ ჰომიროსის გენიოსობის მაგალითსა?!

სიმოკლისათვის მარტო ორი მაგალითი მოვიყვანეთ და ისიც იმოდენა განმარტებით არა, რაოდენსაც თითონ საგანი თხოულობს. შესაძლოა, ჩვენი აზრი, ამ ორის მაგალითისაგან გამონასკვილი, შემცდარი იყოს. ამ ჟამად საქმე ამაში არ არის. საქმე ის არის, რომ ეს ორი მაგალითიც საკმაოა, თვით მკითხველიც ჩვენთან ერთად დაარწმუნოს მასზედ თუ, — რაოდენად მდიდარი და ფართო მოედანია

„ვეფხვის-ტყაოსანი“ ჭეშმარიტის კრიტიკის ფრთის გასაშლელად, თუ ეგ ფრთა-გასაშლელი სარბიელი თითონ კრიტიკამ შეცდომით, თუ განგებ, ვიწრო ფარგალში არ მოამწყვდია და ტარიელის, ავთანდილის და სხვათა ავკარგეანობაში ქართულს, კახელს, პეტრეს, ივანეს ძებნა არ დაუწყო. ზოგადი სახე ადამიანისა, რამოდენადაც ამ შემთხვევაში უფრო წერილზედ დახურდავებული იქნება, მაგალითებრ, ზოგადი-კაცი რომელისამე ერის კაცად, ერის კაცი რომელისამე თემის კაცად, თემის კაცი რომელისამე გვარეულობის კაცად, გვარეულობის კაცი ოჯახის კაცად, ოჯახის კაცი ივანედ, ფრიდონად და მებრვე სხვა, — იმოდენად შემოქმედობა მწერალისა მაღლიდამ დაბლა ჩამოდის, იმოდენად მწერალი ნიჭ-ნაკლებია და დაქვეითებული.

შემოქმედობის ძალის ღონიერობა ერთი და იგივე არ არის, როცა ერთი მთელს გადასწვდება ხოლმე და მეორეკი — მარტო ნაწილსა. მწერალმა, თუ სხვა ვინმე ხელოვანმა, რაც უნდა ზედმიწევნით და მშვენივრად გამოხატოს ერთი რომელიმე ცალკედ სახელ-წოდებული კაცი — ივანე, თუ პეტრე, ყოველთვის უპირატესობა უნდა დაუთმოს იმას, ვინც ზოგადის კაცის გამოხატვის შემძლებელია. ამიტომაც პორტრეტების მხატვარი, დიდად სახელგანთქმულიც და გამოჩინებული, ყოველთვის უმდაბლესია, უმდარესია: მასზედ, ვინც ზოგადის კაცის, ტიპის შემომქმედია, თუნდაც ხელთსაქმობით, ტეხნიკით ამისი თანასწორი იყოს. ამიტომაც თითონ პორტრეტების წერას, ესე იგი ცალკე კაცის ხატვას, მხატვრობაში უკანასკნელი ადგილი უჭირავს და თითქმის ხელოვნებადაც არ არის ცნობილი, რადგანაც ეგ უფრო ოსტატობაა, ვიდრე ხელოვნება.

ჩვენ ვერ მიგვიგნია, რისთვის მოჰსურვებია ბ-ნს აკაკის რუსთაველის აგრე დაქვეითება? ორში ერთი: ან რუსთაველი მართლა იმისთანა ხელმოკლე ნიჭია, რომ კაცად-კაცობის ვრცელს მოედანს ვერ გადასწვდენია და, რაკი ეს-რეა, ლექტორმა მწარე მართალი ამჯობინა ტკბილსა ტყუილსა და შეცდომით განდიდებულს ჩვენ მიერ რუსთაველს თავისი მიუწყო და კუთვნილი ადგილი დააჭერინა. თუ ეს ესრეა, საქებური გაბედულობაა ჭეშმარიტების მოყვარისა. მაგრამ ამას დამტკიცება უნდოდა, და ჩვენი გულითადი რწმენაა, რომ ამის საბუთს რუსთაველი და მისი „ვეფხვის-ტყაოსანი“ არ იძლევა და ვერც ვერავინ უპოვის. ამით იმისი თქმა არ გვინდა, რომ ან ერთს, ან მეორეს ნაკლი რამ კაცმა ვერ მოუჩხრიკოს, მაგრამ იმ მხრით ხელმოკლეობას ნიჭისას-კი ვერ ვუკიჟინებთ, რა მხრითაც ამ შემთხვევაში უკიჟინებიათ. ან იქნება ბ-ნმა ლექტორმა რუსთაველის განდიდებისათვის მოიწადინა, რომ ტარიელი უსათუოდ ქართლელი ყოფილიყო, ავთანდილი — იმერელი და ფრიდონი — ზღვის-პირის ქართველი? მითამ შექსპირს განა იმითი იწუნებს ვინმე და, პირიქით, განა იმითი არ აღიღებენ ყველანი და მსოფლიო გენიოსად არა სთვლიან, რომ კაცად-კაცნი გამოჰყვანდა თავის სახელოვანს დრამებში და არა შოტლანდიელი, ვალისელი და ინგლისელი!.. ვიწრო მოედანი მარტო პატარა ფალავნის სარბიელია და არა იმისთანა გოლიათისა, როგორიც შექსპირია და თუნდა ჩვენი რუსთაველიცა. რუსთაველის ტიპებს იმ პაწია ჯუჯრუტანიდამ სინჯვა-კი არ უნდა, საიდანაც მარტო ქართლელი. კახელი, იმერელი და სხვა ცალკე სახელ-წოდებული კაცი დაინახება, არამედ იმ უშველებელ სარკმლიდამ, რომ მთელს კაცად-კაცობას თვალი გადევლებოდეს, მის სრულს სიგრძე-სიგანესა და სიღრმე-სიმაღლეზედ. და, თუ აქ კრი-

ტიკის შუქს ვერ გაუძლო რუსთაველმა, მაშინ და მარტო მაშინ ჩვენ მიერ უჯეროდ დადგმული გვირგვინი დიდებისა და სახელოვანებისა უნდა მოეხადოს თავიდან.

კიდევ ვიტყვით, რომ ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი და სხვანი კაცად-კაცნი არიან, ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით აგებულნი და სულდგმულნი. არც ერთი მათი მოქმედება, არც ერთი ეპიზოდი მათის ცხოვრებისა ძალად და განგებ ჩართული არ არის და ყოველივე იგი წარმომდგარია იმ კაცობრიულ ზოგად ბუნებისაგან, რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება და არა სხვასა. ამაშია მთელი სიდიადე რუსთაველის გენიოსობისა. ტარიელი მჩვრად იქცა იმიტომ-კი არა, რომ ზარმაცი ქართლელია, არამედ იმიტომ, რომ მაგისტანა ბუნების კაცი უსათუოდ მჩვრად უნდა იქცეს, რაკი იმ გარემოებაში ჩავარდება და ბედი, თუ ქვეყანა, ისე უმტყუნებს და უღალატებს. აქ სიზარმაცე ვითომ ქართლელისა არაფერს შუაშია და მეტის-მეტად უადგილოა. ლომი არ შეიძლება არ დაეტაკოს სპილოსაც-კი და შუა გაგლიჯოს საჭმელად, როცა ჰშიან. მაგრამ იგივე ლომი, როცა მაძლარია, ბატკანსაც-კი ხელს არ ახლებს, ადგილიდამაც არ დაიძვრის; მეგლი-კი მაგას არა იქმს. ნუთუ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ლომს ეთქმის ზარმაციაო და არა ბუნებაა მისი ასეთი, როგორც მსუნაგობა და გაუმადლობა მგლის ბუნებაა. სვიმონ მესვეტე სვეტზედ ავიდა და იქ მიეცა გახრწნილებას სულის საოხად, და ნუთუ ეს სიზარმაცით მოუვიდა და ქვეყანას იმიტომ მოერიდა, რომ ქვეყანა ხელფეხის მოძრაობას, გარჯას და მუშაობას ჰთხოვლობდა და სვეტზედ-კი უძრავად შეეძლო დებულიყო. ამისთანა ამბავს სხვა მიზეზი აქვს, რომელიც თავს იმალავს ადამიანის მრავალფერს ბუნებაში და, რამოდენად ეს ფარულნი

მიზეზნი შორს არიან უბრალო სიკვდილის შვილთა თვალ-
თათვის, იმოდენად მათი პოვნა და მიგნება ზვედრია მარ-
ტო იმისთანა კაცებისა, როგორიც რუსთაველია და სხვანი.
ავთანდილი ცბიერი კაცი-კი არ არის, იგი იმისთანა ბუნე-
ბის კაცია, რომ ჯერ მინამ ერთხელ გამოსჭრას რამე, ათ-
ჯერ წინდაწინ გაჰზომავს. ეგ ჭკუის დამკითხველი კაცია
და არა გულისა, გულისთქმისა, როგორც ტარიელი. მთელ
პოემაში მარტო ორგან არ დაეკითხა ჭკუას და გულს აჰყვა.
ორგანვე ვერ ემარჯვა და მერე ინანა. არც-კი ავთანდილია
უგულო კაცი, ესეც მგრძნობიერია, მაგრამ გული და
გრძნობა ამისი ჭკუის მორჩილია.

აბა, ნახეთ რუსთაველი, ყოველთვის უტყუარი და
მართალი ბუნების წინაშე, რა-რიგად გვანიშნებს ავთან-
დილის გულის მოძრაობას, მის სიყვარულის სიდიადეს.
მინამ ავთანდილი ფხიზელია, ესე იგი, როცა ჭკუას ბუნე-
ბითად ღონე აქვს მოქმედობისა; რუსთაველი ავთანდილის
ბუნებას უღალატებდა, თუ გულისთქმას გაატაცებინებდა
და ავთანდილზედ გრძნობას აუფლებდა. ამასთანავე რუს-
თაველმა კარგად იცის, რომ კაცი, რომელიც უგულოა,
რომელსაც გული ტრფიალებისა და სიყვარულისათვის
დანშული აქვს, ის კაცი-კი არ არის, ნახევარ-კაცია, მოკ-
ლებული იმ ღვთაებურს ნიჭსა და მადლსა, რასაც სიყვა-
რულს ეძახიან. როგორ ანიშნოს მკითხველს სიღრმე ამ
გრძნობისა, როცა მისი პატრონი კაცი ისე მორჩილად
ჰხდის გულსა ჭკუის წინაშე და ზედგაეღენას გულისთქმი-
სას ჭკუითა ჰლაგმავს. ძნელია — კაცი ამ ორს ერთმანეთის
მოპირდაპირეს, ერთი-მეორის გამაბათილებელს გრძნობას
გაუძღვეს ისე, რომ არც ერთს მოაკლოს რამ და არც მეო-
რეს მოუმატოს ბუნების წინააღმდეგ. ბრძენი რუსთაველი
ამ სიძნელესაც ადვილად სძლევს. ამისათვის იგი იმ ყო-

ფაში გვაჩვენებს ავთანდილსა, როცა ჭკუა ბუნებითად უღონოა მოქმედებისათვის: იგი აძინებს ავთანდილსა და, ხომ მოგეხსენებათ, ძილში ჭკუა არ მოქმედობს. რუსთაველი თავისებურად ერთის კალმის მოსმით გვანიშნებს, რა ძლიერ აღბეჭდილია ავთანდილის გულში სიყვარული თინათინისა. იგი ამას ასე გვიხატავს:

რა მილულნის (1), სიახლოვე საყვარლისა ეოცების(2),
შეჭკრთის, დიდი დაიზახის, მით პატიუი ეოცების (3).

მაგრამ თუ ფხიზლად მყოფია, ნუ ელოდებით, რომ ავთანდილმა ასეთი ნება მისცეს გულსა და გულისთქმასა. აი, რა ხელოვანია რუსთაველი, რომ ჭკუაც ჭკუად დაარჩინა და გულიც გულად და ორივე ამოქმედა ერთი-მეორის შეუბღალველად, მათთა ბუნებისამებრ. ამისთანა ბუნების კაცს გონიერება ცბიერობად რათ უნდა ჩამოერთვას, ცბიერობა რათ უნდა შეეწამოს, არ ვიცით. იქნება ქართლის მოძმენი იმერლები ბევრში ჰგვანდნენ ავთანდილსა, როგორც ბევრი ფრანგი ჰგავს, ბევრი ინგლისელი, ბევრი ამერიკელი და სხვა მილეთის ხალხი, რადგანაც კაცად-კაცის ზოგადი ტიპია, მაგრამ ამისათვის რა საჭირო იყო ავთანდილის და იმერთ ქართველთა შორის ცბიერობის ხიდის გადება. რაკი ერთხელ ამ ხიდის გადებაზედ მიიქცა ბ-ნი ლექტორი, არ შეიძლება არ ეგრძნო, რომ ეს გზა მოლიპულია და ფეხის მოსასხლეტი და, გვეგონია, იმიტომაც მოუნდა „ვეფხვის-ტყაოსანისათვის“ თავი დაენებებინა და უადგილო-ადგილას გრძელი ლაპარაკი მოერთო მასზედ თუ, — რა არის ცბიერობა და როდის არის იგი შესაწყნარებელი და როდის არა. ეს ნაწილი ლექციისა მეტის-მე-

1) რა ჩასთვლემსო. 2) ესიზმრებაო. 3) ერთი ოცად ემატებაო.

ტად უგემური რამ გამოვიდა და მსმენელთათვის მეტად მოსაწყენი იყო.

რაკი ის, ჩვენის ფიქრით, შემცდარი დედა-აზრი წარმოდგარა ბ-მა ლექტორმა წინ, რომ უსათუოდ ტარიელი ქართლელად გამოეყვანა. ავთანდილი — იმერლად და ფრიდონი — ზღვის-პირის ქართველად. იგი სულ ამის დამტკიცებას მოუნდა. სხვა, რაც მწერალის განსაკუთრებულს ხასიათს გვანიშნებს, მის შემოქმედობის ძალსა, მის მხატვრობასა, მის სიტყვიერებას, მისთა აზრთა შემოხაზულობას, პოემის აგებულებას, ეპიზოდების ერთმანეთზედ დამოკიდებულებას, ერთის სიტყვით, — მანერას და თვისებას მწერლისას, შინაგან თუ გარეგან სიკეთეს მის ნამოქმედარისას, — ესენი ან სულ არ იყო ხსენებული, ან თუ იყო, ისე გაკვრით და გზა-და-გზაობით, რომ გულში არავის არა ჩასჭდევია-რა, თითქო მართლა ყოველივე ეს უკან დასაყენებელია და მარტო ისლაა წინ წამოსაყენებელი და დასამტკიცებელი, რომ რუსთაველი დიდად სადიდებელი პოეტი კი არ არის, არამედ უბრალო ეთნოგრაფია, ან ამის მგავსი ერთი ჩურჩუქი რამ პრამკითხე მოამბე.

ჩვენ რუსთაველის სახელი მეტის-მეტად დიდ სახელად მიგვაჩნია და მოგვიტევონ, რომ მის სახელს და დიდებას ადვილად ვერავის დავუთმოვბთ.

[1887 წ.]

ახალი დრამების კამეო

(1890)

ახალი დრამების გამო.

ამ სეზონში ჩვენს ქართულს თეატრს თითქო კარგი ამინდი დაუდგა. საკმაოდ შესანიშნავი ამბავია, რომ ჩვენმა ლარიბმა სცენამ რამდენიმე ახალი პიესა მოიპოვა და ჩვენმა სათეატრო დასმა ეს ახალი პიესები ითამაშა. ამ ახლებში, სხვათა შორის, ორმა დრამამ მიიზიდა უფრო მეტი ყურადღება, და არ ითქმის, რომ საზოგადოებას ამ დრამების ნახვა და მოსმენა სასიამოვნოდ არ დარჩენოდა. ერთი დრამა „მტარვალი“-ა და მეორე „ქართვლის დედა“, 9-ს დეკემბერს წარმოდგენილი ჩვენის ნიჭიერ არტისტის ქალის ქ-ნ გაბუნია-ცაგარლის საბენეფისოდ.

ორივე ზემო-დასახელებული დრამა ისტორიულია. ხოლო იმ საბუთით კი არა, რომ თვალ-წინ გავეიტაროს ან ისტორიული კაცი ვინმე თავის ავ-კარგიანობითა, ან თითონ ცხოვრება, კერძო თუ საზოგადოებური, რომელისამე წარსულის დროსი და ეპოქისა; გვაჩვენოს, რა აზრი, რა გულის-ტკივილი, რა სწრაფვა სულისა, რა გონება-გახსნილობა, რა ზნე-ჩვეულება ხელთ ჰქონია მაშინდელობას კერძო ცხოვრების თუ საზოგადოებურის ასე თუ ისე წასამართავად. არც „მტარვალი“, არც „ქართვლის დედა“, არც ერთი იმისთანას სახეს ადამიანისას, თუ ცხოვრებისას, არ გვიხატავს, რომ მნახველმა სთქვას: აი, ამ დროს რა შესძლება, რა კაცები შეუქმნია, რა ავ-კარგიანობა, მეტნაკლებობა ჰქონია; აი, მაშინდელი კაცი, რა აზრით, რა ფიქრით, რა გრძნობით, რა ძლიერებით თუ უძლურებით

შეპბშია თავის საკუთარს თუ საქვეყნო საქმეს და რა ზნე-ჩვეულებას უტარებია დროთა ვითარების გზაზე.

ვიმეორებთ, არც ერთს ხსენებულს დრამაში ამას ვერა ვხედავთ და უამისოდ ერთიც და მეორეც წარმოგვიდგენს მარტო წარსულს ამბავს, ავტორისაგან მოგონილს და მასზე აშენებულს ადამიანთა ერთმანეთზე ისეთ დამოკიდებულებას, რომელიც ყოველს დროს და ჟამს, ყოველს ეპოქას ერთნაირად მიეჩემა. აქ ისტორიული მარტო ის არის, რომ ავტორები გვეუბნებიან: საქართველოს თავს წარმოსდგომია მტერი და ყოველგან მუსრს ავლებსო. ეს მტრისაგან ჟღერა-მუსრვა დღეს ჩვენთვის კარგა ხნის წარსულია და ის დრამები ამით თუ არიან ისტორიულნი, თორემ სხვათვისება მართლა ისტორიულისა, ჩვენის ფიქრით, არ მოეპოვება არც ერთს მათგანს.

ჩვენ წუნად არა ვსდებთ ავტორებს. რომ დრამის ამბავი, არაკი (ფაბულა) მოგონილია მათ მიერ. დრამატურგი ისტორიკოსი ხომ არ არის, რომ ისტორია გვასწავლოს, ისტორიული ქრონიკა გვიწეროს. დეე თუნდ ამბავი, არაკი დრამისა თავის საკუთარის ფანტაზიით შეჰქმნას, ხოლო თუ სურს ისტორიული ღირსება მიანიჭოს თავის დრამას, უსათუოდ მოვალეა სული და გული ეპოქისა იმ ამბავში ჩანასკვოს, ჩაჰსახოს და დრამის სვლაში გადაგვიხსნას, გადაგვიშალოს საგრძნობელად და დასანახავად.

ამისთანა დრამის დამწერს წინ უნდა უძღოდეს დიდი ცოდნა ისტორიისა, დიდი გონება-გახსნილობა, დიდი განათლება, ღვთივ-მიმადლებულ ნიჭის გარდა და, ჩვენის ფიქრით, ამაოდ ირჯებიან ისინი, ვინც ამისთანა დრამის დაწერას მოუშადადებლად და, მაშასადამე, კადნიერად ეტანებიან. ერთობ დრამის შექმნა დიდად ძნელი რამ არის, იმიტომ რომ დრამა სულისა და გულის ცხოვ-

რებაა, სულისა და გულის დიდს ძვრაზეა ასაგებელი და ასაშენებელი. მეტის-მეტი მჭრელი, მეტის-მეტი მხილავი ნიჭი უნდა, მეტის-მეტი ნათელი გონება, რომ კაცი მისწვდეს, შეუქი რამ მიჰფინოს იმ საოცარს, იმ უცნაურს საიდუმლოებას, რომელსაც ადამიანის სულისა და გულის ძვრა ჰქვია, და რომელიც იმოდენად უფრო დიდ საიდუმლოებად გვევლინება, რამოდენადაც უფრო ახლო მიუვალთ. ამიტომაც დრამის შექმნა ყველა სხვაგვარ პოეტურ თხზულებაზე გაცილებით ძნელია და ყველა მწერალი — თუნდ ნიჭიერიც — ვერა ჰბედავს ხელი შეჰმართოს.

ჩვენში ეს საქმე მეტად ადვილად არის მიჩნეული. ოღონდ თხზულება მონოლოგებით და დიალოგებით იყოს დაწერილი, სცენებად და მოქმედებად დაყოფილი, შიგორიოდე ალაგას ქალისა თუ კაცის სიკვდილიც ჩაკერებულ იქნას და ავტორს არ უჭირდება სთქვას „დრამა არისო“ და ამ სახელით მოედანზე გამოიტანოს. ის-კი ავიწყდებათ, რომ გარეგანი სახე დრამისა ვერადროს ვერ დაჰფარავს შინაგანის ცარიელობას, ფუქსავატობას, არარაობას. აკი ვამბობთ, დრამა უსათუოდ სულისა და გულის უდიდეს ძვრაზე უნდა იყოს აგებული და აშენებული; და ეს უდიდესი ძვრა სულისა და გულისა ერთად-ერთი საგანია დრამისა, ერთად-ერთი ბუნებაა მისი. ამით იცნობება იგი დრამად. სხვა საწყაო არა აქვს და არც სხვა მიზეზი არსებობისა. სასურველია, ამ აუცილებელს მოთხოვნილებას დრამისას დაუკვირდნენ ისინი, ვისაც დრამის დაწერა სურს და ამ მოთხოვნილებას შეუწონონ თავიანთი ძალონე, ვიდრე ხელში კალამს აიღებენ.

ამ მხრით რომ შევხედოთ, ამ მხრით რომ თვალი გავუბნოთ ხსენებულ დრამებს, — რა თქმა უნდა — ვერც ერთი თავს ვერ გაიმართლებს. ვერც ერთი ვერ შეირჩენს

ამაოდ დაჩემებულ დრამის სახელსა. ორსაც საგნადა აქვს მამულის-შვილობა და ვაჟკაცობა ქართველობისა და არც ერთს მამულის-შვილობა და ვაჟკაცობა სადრამო განსაცდელში არ ჩაუგდია, რომ გრძნობათა ჭიდილმა გვაჩვენოს, რა ქართველში ჩაეარდნილა ამ გრძნობათა მქონებელი კაცი, რა წვა-დაგვა გამოუვლია და ამ განსაცდელიან ქართველიდამ როგორ გაუტანია თავი გამარჯვებულ გრძნობას. არც ერთს დრამაში სული და გული ადამიანისა თავისით არა მოქმედობს, თვისდა ბუნებისამებრ არ იშლება, არ იხსნება მოქმედებაში. თითონ ავტორები მომქმედთა პირით გვეუბნებიან, ეს ასეა, ეს ისეაო, მაშინ, როდესაც ამაებს ჩვენ თითონ უნდა ვხედავდეთ, ჩვენ თითონ უნდა ვგრძნობულობდეთ საქმითა და არა ავტორების სიტყვითა. კაცი თუ ქალი თავიანთ ავ-კარგიანობას თითონვე მოგვითხრობენ — მე ასეთი და ისეთი ვარო და თავიანთ ასეთ-ისეთობას ან სულ არ გვაჩვენებენ საქმითა, ან ძალიან იშვიათად, ისიც მეტის-მეტად მკრთალად და გაკვერთ, თითქო დრამისთვის ამისთანები მეტი ბარგი იყოს.

ეს ამისთანა ქცევა მომქმედთა პირთა, მათ მიერ ბაქიაობას უფრო ჰგავს, ვიდრე ხასიათების გამოხსნას და გამოშლას, და ისე უამუროდ და საწყენად მოქმედობს მაყურებელზე, როგორც ცუდ-უბრალო კვენა, თავის-თავის ქება და წინდაუხედავი ფართი-ფურობა ქარაფშუტა კაცი-სა. ჭეშმარიტი, მართალი გრძნობა — ყბედი როდია, პირიქით, იმოდენად თავდაჭერილია, იმოდენად სიტყვა-ძვირია, რამოდენადაც უფრო ძლიერია და — თუ გნებავთ — ამ სიტყვა-ძვირობაშია იმისი მიმზიდველი ღირსებაცა, იმისი გულ-საწყვდენი ზედმოქმედებაცა მაყურებელზე. არც ერთს ავტორს ზემოხსენებულ დრამებისას ამ მხრით არა აქვს მიქცეული საკმაო ყურადღება და მათ მიერ სცენაზე

გამოყვანილი კაცი თუ ქალი შუბლზე მიკრულ ბილეთებით გამოდიან — აი, ეს ამისთანა კაცია და ეს ამისთანაო. ავტორის მოწმობა შესაძლოა ამ შემთხვევაში ვინმემ იწამოს, ხოლო ამისთანა მოწმობა და დრამა ერთმანეთზე მეტად შორი-შორია, შუა დიდი ზღვარი უდევთ და ერთმანეთში გარევა ამაებისა გაუწურთვნელ გრძნობას თუ ეპატიება და შეენდობა, თორემ სხვას არა-რას.

გარდა იმისა, რომ ამ ორთავე დრამას ერთი და იგივე საგანი აქვთ — მამულის-შვილობა და ვაჟკაცობა ქართველებისა — სხვა ყველაფერშიაც საოცარს მსგავსებას წარმოადგენენ, თუმცა შიგა-და-შიგ ცოტაოდნად განსხვავებულია. „მტარვალშიაც“ და „ქართველის დედაშიაც“ მამულის-შვილობის და ვაჟკაცობის მომასწავებელნი შვილები არიან და შვილების ქვეყნისათვის გამწირავნი — მათი მშობლები. განსხვავება მარტო იმაშია, რომ ერთში მამა იმეტებს ქვეყნისათვის შვილებს და მეორეში — დედა. ორსავეში დრამის ნასკვად, ანუ, უკეთ ვთქვათ, მცირეოდენი ცდა ავტორებისა დრამის ნასკვის გამოსანასკვად, ერთი და იგივე ქსელია გაბმული, სახელდობრ, სიყვარული, რომელსაც ერთი მამულიშვილთაგანი ჰგრძნობს მტრის ქალის მიმართ და მტრის ქალი — მამულის-შვილის მიმართ. განსხვავება იმაშია, რომ ერთგან ქალი, ერთ დროს ქართველად ყოფილი, შვილად აყვანილია და გაზრდილი, თუმცა მერე საცოლოდაც ნიშანში ამოღებული გამზრდელისაგან, და მეორეში-კი ღვიძლი შვილია. ორსაც დრამაში — რა თქმა უნდა — მტერნი კაცის-მჭამელნი არიან, ქართველების სისხლის მსმელნი, ყოველს ადამიანობაზე ხელაღებულნი, და ქართველები-კი — ყოველის ადამიანობით სრულნი.

ასე ყოველად მხეცობა მტრისა, ყოველადვე სისრულე და სავსება ქართველებისა, ბავშური წადილია, კაცმა თავი მოაწონოს მაყურებელსა. ბუნება ადამიანისა — ქართველია თუ გარმიანელი — ავ-კარგიანობით არის სავსე და ქვეყანაზე არ არის იმისთანა ერი, რომ მიწყული ჰქონდეს ან მარტო კარგი, ან მარტო ავი. ავი და კარგი ყველგან არის და, ვისაც ეს ავიწყდება, ის დიდ მანძილს ვერ გაიბენს მწერლობაში. თუნდ ეგრეც არ იყოს, თითონ ცალკე, თვითეულ ადამიანის ბუნების ავ-კარგიანობაშია იგი მოძრაობა სულისა და გულისა, რომელიც დრამას საგნად აქვს და რომლის თვალ-წინ ცხოვლად წარმოდგენა ასე თუ ისე არყევს ხოლმე მაყურებელს და მთელს აგებულიებას შეუძრავს ან სიხარულით, ან მწუხარებით, ან სიყვარულით, ან მძულვარებით.

ჩვენ კარგნი ვართ, ისინი-კი მხეცები და აფთრები არიანო. ეს გრძნობის ჭეშმარიტს გზაზე დაყენება-კი არ არის, გრძნობის წაწყმედაა, გაყალბებაა, დაბრმავებაა, ეგ ცეცხლია, ჩილაში გაჩენილი, რომელიც აპრილების უმაღლვე ჩაქრება და ხელში მარტო ფერფლი გვრჩება და ჰაერში — ნატისუსალი. ყალბად და, მაშასადამე, უქმად აპრილებულ გრძნობაზე უსაძაგლესი არა არის-რა ქვეყანაზე და მით უფრო მოსარიდებელია, რომ წამტყუებელია, მაცდურია ყოველ გაუწურთნავ და გონება-გაუხსნელ კაცი-სათვის.

რა თქმა უნდა, რომ ორსავე დრამაში ქართველებს გააქვთ გამარჯვების ბურთი მოედნიდამ. ერთსაცა და მეორეშიაც მოსეული მტერი არის დამარცხებული, და გამარჯვებას გადარჩეული ეხლანდელი ქართველი. ამას რომ ჰხედავს, აღტაცებაში მოდის. მართლა რომ ვსთქვათ: სწორედ ამ ავტორებისაგან შეთხზულს გამარჯვებაში უნდა

ვეძიოთ მიზეზი ტაშის ცემისა წარმოდგენის დროს და არა თითონ დრამების ღირსებაში. ეს ამისთანა აღტაცება ისე ჰგავს ქეშმარიტს აღტაცებას, როგორც მართალი სიცილი იმ სიცილს, რომელსაც კაცი კაცს ღიტივით განგებ მოჰგვრის ხოლმე მაშინაც, როცა კაცს სულაც არ ეცინება, როცა სასაცილო არა არის-რა. ესეთი ფესვ-გაუდგმელი, გულთ-ჩაურჩენელი, ესეთი ტყუილი აღტაცება გროზადაც არა ღირს და უფრო მავნებელია, ვიდრე მარგებელი, თუმცა წამცდენია-კი იმისათვის, ვისაც არ ეთაკილება ადვილად მომკოს ის, რაც არ უხნავს და არ უთესნია. აქ გრძნობის აღფრთოვანება-კი არ არის, რომ ადამიანი თავის ადგილიდან მისძრა-მოსძრას სამოქმედოდ, აქეთ-იქით მიახედოს ფხიზელის თვალთ, გული ქეშმარიტის ცრემლით აუტიროს, ან ყოვლთ-მომქმედის სიხარულით, სიყვარულით გაუძლიეროს, გაუღონიეროს. აქ მარტო უქმი აპრიალეებაა ყალბის გრძნობისა, უღონო, უთავბოლო და ხანმოკლე. აქ ახოვანი ძახილი-კი არ არის სულთა ბრძვისა, გულის ჭიდილისა, არამედ წრიპინია, წუწუნია ცუდ-უბრალო მტირალასი. ორსავე დრამას ის ერთგვარი და ერთ-სახის ნაკლულევენება აქვს, რომ გაანგარიშებულია გარეგან ზიზილ-პიპილებით კაცს თავი მოაწონოს და ტაშის-ცემა გამოიწვიოს.

ეს მით უფრო სამწუხაროა შესახებ ცაგარლისა, რომ იგი ცნობილი მწერალია. ავტორი „ქართველის დედისა“ დღეს-აქამომდე გვაჩუქებდა ხოლმე პიესებს, ცოცხლად ამოღებულს აწმყოფის ცხოვრებიდან. ამ პიესებს საგნადა ჰქონდა სურათები დღევანდელის ცხოვრებისა და ამ გზაზედ ბ-ნს ცაგარელს ჩვენში ჯერ წინ ვერავინ წასწრებია. აქ ბ-ნ ცაგარელს უცილობელი სახელი აქვს მოპოვებული და, ცოტად თუ ბევრად, ღირსეულადაც. ჩვენდა სამწუ-

ხაროდ, ვერ ვიტყვით, რომ მისმა დრამამ „ქართვის დედა“ ამ სახელს შეჰმატოს რამ.

არ ვიცი, — რამოდენად ჰგავს ეს დრამა მის პირველ დედანს, საიდანაც ავტორს იგი აუღია და გადმოუკეთებია, ხოლო თითონ გადმოკეთებულზე-კი ვიტყვით, რომ მთელს ოთხს მოქმედებაში, ჩვენის ფიქრით, დრამა თითქმის არსად არის. თვით „დედა“, თავი-და-თავი მომქმედი დრამისა, ისეა გამოსახული, თითქო მეტხორცია დრამისაო და სრულადაც გამოკლებული რომ იყოს, პიესას თითქმის არა დააკლდება-რა. ამასთან ეს „ქართვის დედა“ რაღაც უგრძნობელი და გულქვაკი რამ არის. დედა-შვილურს გრძნობას, აგრე მოსალოდნელს, აგრე სასურველსა და საპატიოს, მის გულში არავითარი ადგილი არ უჭირავს. ამიტომაც მის მიერ შვილთა მამულისათვის გაწირვას არაფერი ფასი არა აქვს. გაწირვა მაშინ არის დიდსულოვნობის საქმე, როცა გამწირველი თითონ დიდს რასმე ჰკარგავს ამით, როცა ეხედავთ, რომ ამ გაწირვამ გულში ერთი უზთავრესი ძარღვი ჩასწყვიტა გამწირველსა, ერთი დიდი რამ დააკლო, ძნელად გასაწირი, ძნელად გასამეტებელი, ძნელად დასათმობი ადამიანისაგან. ამ შემთხვევაში გულთა ჭიდილი დედისა უნდა გამართულიყო დედა-შვილურ და მამულის-შვილურ სიყვარულისა გამო, რომელნიც ამ დრამაში ერთმანეთს შეხედნენ ისე, რომ ან ერთი უნდა გაიწიროს, ან მეორე. ორივე სიყვარული კანონიერია, ბუნებურია, და მით ორივე დიდს გრძნობას წარმოადგენს ადამიანის ბუნებაში, ძნელად გასაწირს, ძნელად გასამეტებელს და, რამოდენად ან ერთი, ან მეორე, ძნელად გასაწირია, ძნელად გასამეტებელი, იმოდენად თვით განწირვა დიდია, საპატიო და სახელოვანი.

„ქართველის დედა“ ამ შემთხვევაში ავტორმა დაგვიყენა იმ სადრამო განსაცდელს გარეთ, საცა ძლიერს გრძნობას დედა-შვილურ სიყვარულისას წინ წარმოუდგა, თუ არ მეტი, არა ნაკლებ ძლიერი გრძნობა მამულის-შვილურ სიყვარულისა და ეუბნება: იქ შვილის დედა უნდა დაჩუმდეს, უნდა გაიწიროს, საცა ქართველის დედა უნდა ლაპარაკობდეს და მოქმედებდეს... მე ამას ვითხოვ და. აბა, რას იტყვი, მე თუ შენ? ორში რომელს რჩეობო? აი, განსაცდელიც ორთავ გრძნობისა აქ, ამ საკითხავშია, ამის პასუხშია. ხოლო ავტორს არ მოუწონებია გმირი-ქალი დრამისა ამ ორ დიდთა გრძნობათა ქართველის ქვეშ გაეტარებინა ჩვენს თვალ-წინ და ამ გრძნობათა ჭიდილში ჩვენებინა დიდსულოვნობა და ადამიანობა დედისა. დედა სცენაზე შემოდის წინათვე გადაწყვეტილის აზრით და გვარწმუნებს, რომ მე ჩემის ქვეყნისათვის გავზარდე ჩემი ხუთი შვილი, საქართველოსათვის ვაწოვე ჩემი ძუძუ და სხვა არაფერი აინუნში აღარ მოსდის, თითქო დედა-შვილური სიყვარული ისე ცოტა რამ იყოს, რომ უომრად, უბრძოლველად ლაჩარსავით დაჰნებდეს, თუნდ იმისთანა დიდ-პატიოსანსა და დიდ-მშვენიერს გრძნობას, როგორიც მამულის-შვილური სიყვარულია.

არც ის მოქმედობს მაყურებელზე სასიამოვნოდ, რომ „დედა“, საცა გინდა და არ გინდა, წამ-და-უწუმ გაიძახის — მე ჩემი შვილები ჩემის მამულისათვის გამიზრდიაო. ერთხელ ამისი თქმაც მეტია, იმიტომ რომ ეგ უნდა გვაუწყოს მისმა მოქმედებამ, მისმა საქმემ და არა მისმა სიტყვამ. რომელიც ამ შემთხვევაში უფრო ბაქიაობას მოასწავებს, ვიდრე საქმესა. ხოლო რამდენჯერმე განმეორება ამისი ყოვლად შეუწყნარებელია და დედის მიერ წამ-და-უწუმ ამისი თქმა ისე მოქმედობს მსმენელზე, თითქო გვა-

მუნათებს და გვაყვედრის, რომ ჩვენთვის ამისთანა სიკეთე გაუწევია. დამუნათებული, წაყვედრებული კეთილი. ჩვენის ფიქრით, ბოროტზე უარესია და უმძიმესი ასატანად.

სხვა დანარჩენი მომქმედნი არასდგენს გულის საგრძნობელს არას წარმოადგენენ. ხუთს მამულისათვის გაწირულს შვილს პირველ მოქმედებიდამვე კაცი უგულოდ ადევნებს გულისყურსა. იმიტომ, რომ წინათვე ვიცით, ვის რა კაცობის ბილეთი აკრავს შუბლზე ავტორისაგან. შემოდიან თუ არა ხუთნივ ერთად სცენაზე, ჯერ დედა ქებულობს თავს იმითი, რომ ჰა, იცოდეთ მამულისათვის გაგზარდეთო, და მერე შვილები მოგვითხრობენ, ვის რა კაცობა დააწერა შუბლზე ავტორმა წინათვე. ხოლო ერთი ვახტანგია, უმცროსი შვილი, რომელსაც უფროსმა ძმამ ჯაშუშობა დაავალა, წადი, შეეტყუე მტერსა და იმათი ამბავი გვიზიდუო. ყმაწვილი კაცი ამისთანა ხელობას თაკილობს და არა ჰნდომობს. დედა უჯავრდება, ბოდიშს ახდევინებს ურჩობისათვის და ისიც ჰნებდება წილადხდომილს ბედსა. ეს სცენა ცოტა-რამ გულ-მოსახვედრია. ცოტა-რამ საგრძნობელი, ხოლო მეტად ხელდახელ გატარებულია. ჩვენის ფიქრით მეტი არ იქნებოდა, რომ ამ მართლა და ვაჟკაცისათვის სათაკილო ხელობის ავ-კარგიანობაზე ცოტა დიდხანს შეეჩერებინა ავტორს ყურადღება მაყურებლისა და დაენახებინა, — რა აუცილებელმა გაჭირებამ, რა სხვა უმაღლესმა გრძნობამ გააწირვინა ან დედას, ან შვილს ნამუსი ვაჟკაცობისა. მაშინ ჩვენც ხელშისაწყაო გვექნებოდა იმის გამოსარკვევად, თუ რა მსხვერპლი მოიტანა ან დედამ, რომ ვაჟკაცისათვის უკადრისი საქმე აკისრა შვილსა, ან შვილმა, რომ სათაკილო კისრად იდვა და დედის ბრძანებას დაუდუმდა.

უამისობაა მიზეზი, რომ მაყურებელს ვერ გამოუჩვენებია—რა აწუხებს და ჰქენჯნის ვახტანგსა, როცა იგი მტრის ბანაკშია და ხელში დაჭრილი გამოდის სცენაზე. იგი ჰკენესის, ოხრავს, მტკივნეულობს, რაღაცასა სწუხს და ვაობს და ვერავის-კი გამოუცნია მისი ტკივილი გულისა. მაყურებელს ჯერა ჰგონია, უსათუოდ ის აწუხებს, რომ იგი მტრის ბანაკში ჯაშუშობას უნდებდა, როცა მისი ძმები და მახლობელი მტერს ებრძვიან გულ-და-გულ. მერე, როცა უსუფ-ფაშის ქალი გამოდის სცენაზე და ვახტანგს შეეყრება, მარტო მაშინ ვტყობილობთ, რომ ამათ ერთმანეთი უყვართ და თითო-ოროლა ფრაზა ვახტანგისა გვაუწყებს, რომ მას ემძიმება საყვარელ ქალთან აღერსი და ნებიერობა მაშინ, როცა მისნი მოძმენი ომში იხოცებიან. ხოლო ეს კენესა-ვაება ვახტანგისა ორსავე შემთხვევაში ისე გამოუხსნელი და გამოუშლელია, რომ მაყურებელი თეატრიდან გამოდის და მაინც არ იცის, ორში ერთი რომელი აწუხებდა და აკენესებდა ვახტანგსა.

თუ გაჭირდა, შეიძლება კაცმა სთქვას, რომ ერთად-ერთი სადრამო მდგომარეობა უსუფ-ფაშის ყოფაა, იმიტომ რომ მარტო ამ კაცში ვხედავთ გრძნობათა ცოტაოდენს ჭიდილსა, თვით დრამის მიმოსვლით მოვლენილსა და არა ავტორისაგან განგებ ჩაკერებულსა. ამ კაცში, მხეცობასთან ერთად, თითქო სახელის მოპოების სურვილსაც ვპოულობთ და მამა-შვილურ სიყვარულსაცა, და ამ მხრით, ცოტად თუ ბევრად, ადამიანად გვესახება თვალ-წინ, და აქ თითქო იმის ცდაც არის ავტორის მიერ, რომ ეს სურვილი და მამა-შვილური სიყვარული ერთმანეთს შესჭიდოს. დაღალული გულისყური მსმენელისა ამ გაკვრით გამოსახულს ჭიდილზე ცოტაოდნად ფხიზლდება, ჰცოცხლდება. სხვაგან ყველგან, თუნდ ვახტანგისა და უსუფ-

ფაშის ქალის ერთმანეთზე დამოკიდებულება რომ ავი-
ლოთ, ან ვახტანგის საწამებლად თავის გამომეტება, ან
დედისაგან გაწირვა ვახტანგისა, რომ ნაძრახ სიცოცხლეს,
მტრისაგან ჩუქებულს, სახელოვანი სიკვდილი წამებულისა
ირჩიოს, — ყოველს ამაში წუწუნს მტირალა ადამიანისას
უფრო ვხედავთ, ვიდრე აფორიაქებულ გრძნობათა გრძალ
ქროლვას; ვიდრე თავის ბუდიდამ დაძრულ გულის ქარ-
ცეცხლსა. ეგ იმიტომ — რომ გული დრამისა ფუჭია და
მარტო გარეთი კანი, ნაჭუჭი, ზედ წარწერებით არის აჭ-
რელებული. გული დრამისა უნდა გამოხსნას თითოეულმა
სცენამ, თითოეულმა მომქმედმა ისე, როგორც გორგალი
ძაფის წვერმა და, საცა ეგ გორგალი არ არის, ან ავტორს
არ დაუხვევია, იქ ამაოა ძაფების ტყუილ-უბრალო ცოდ-
ვილობა, წვეა და გრეხა. შინაგანი ძალი დრამისა უნდა გა-
მომეტყველებდეს გარეთ და არა ავტორი შიგ ჩასძახოდეს
გარედამ. ჩვენის ავტორების საერთო ნაკლულევანება ეს
არის, და ეს ისეთი ნაკლულევანებაა, რომ იგი და დრამა
ერთმანეთში ვერ მოთავსდება, როგორც ცეცხლი და
წყალი.

ერთობ დრამა „ქართველის დედა“, როგორც ხელოვ-
ნური თხზულება, ანგარიშში ჩასაგდება არ არის, თუმცა
იგი მაყურებელთაგან მოწონებულ იქმნა იმიოდენად, რომ
ავტორი რომ გამოვიდა, ხელში აიყვანეს და ისე ჩააცილეს
კიბეებს. ეს პატივი ბ-ნ ცაგარლისათვის მეტი არ არის,
იმიტომ რომ კარგა სამსახური მიუძღვის ჩვენის სცენის
წინაშე, და ამ სამსახურისათვის ჩვენც, სხვასთან ერთად,
სიხარულით ტაშს უკრავთ. ხოლო ამ სიხარულის და ტა-
შის გამოწვევაში „ქართველის დედა“-ს გრძნობა სამართ-
ლიანობისა არავითარს მონაწილეობას არ აკუთვნებს, ჩვე-
ნის ფიქრით.

[1890 წ.]

წერილები ქართულ ლიტერატურაზე
(1892)

წერილები ქართულ ლიტერატურაზე.

I

ჩვენს გაზეთში დაბეჭდილი იყო წერილი, რომელსაც სახელადა აქვს: „ხმა შორიდან“ *) და რომელიც შეეხება ეგრეთ-წოდებულს „ახალს და ძველს თაობას“ ჩვენში. ჩვენ გვინდა ჩვენს მკითხველს განვუზიაროთ ჩვენი აზრა ამ წერილის საგანზე, და ვიდრე ამას ავასრულებდეთ, საჭიროდ დავინახეთ მოკლე წინასიტყვაობისათვის წარვუძღვაროთ წინ შემდეგი.

არა ერთხელ ატეხილა ჩვენს ფეხმოკლე ლიტერატურაში საუბარი ახალ და ძველ თაობაზე. ზოგი მწერალი საყვედურს აძლევს ახალს თაობას, — რატომ არას აკეთებო, ზოგი ძველს თაობას, — რატომ არა გააკეთე-რაო. იქნება ერთიც მართალი იყოს და მეორეც, ხოლო დღემდე-კი არავის გამოუტყვევია — რა არის და ვინ არის ან ახალი, ან ძველი თაობა, და არავინ იცის—ვისზე ლაპარაკობენ, როცა ან ერთს, ან მეორეს ახსენებენ.

მართლა-და, რა არის და ვინ არის ახალი, ან ძველი თაობა? ამ სახელებ-ქვეშ ვინ და რა უნდა ვიგულისხმოთ? აშკარაა, ვინც ამ სახელებს რაიმე ფასსა სდებს და თუთიყუშით გაგონილს არ იმეორებს, ახალს თუ ძველს თაობას იმათში ეძებს, რომელნიც საზოგადო სარბიელზე გა-

*) იხ. „ივერია“. № 20. [1892 წ.]

მოსულან სამოქმედოდ. უეჭველია, ეს სახელები უნდა ეკუთვნოდეს ამ ჯურის ხალხსა, იმიტომ რომ სხვა ყველა თავის ცალკე ბუდეში კარჩაკეტილი, ამისთანა სახელების წინაშე არაფერს შუაშია. თუ ასეა — და, ვგონებთ, უამისობა არც შეიძლება, — მაშ სიახლეს და სიძველეს ერთი-სა თუ მეორის თაობისას აქ უნდა მოვეუნახოთ საბუთი და საფუძველი.

ხოლო საკითხი ეს არის: რა საწყაო ვიხმაროთ, რომ ან ერთს მიეუწყათ ახლობა, ან მეორეს ძველობა? ჰასაჰი და წლოვანება? ეგ ხომ მტკნარი ბავშობა იქნება! ან კიდევ ის, რომ ერთი გუშინ მოვიდა და მეორე დღეს მოდის? არც ხომ ეს იქნება საკადრისი ჭკვამყოფელის მკვლევარისათვის! მაშ სხვა რა ვიხერხოთ, რომ ერთის ჯურის საზოგადო სარბიელზე მომქმედი კაცი გავარჩიოთ მეორისაგან?

აი, როცა ამ საკითხს მივაწყდებით ხოლმე ძალაუნებურად, მარტო მაშინ ვხედავთ, რომ ხსენებული სიტყვები ჩვენში ცალიერი სახელებია უსაგნო, ნაჭუჭია უგულო, ფრაზაა უსაქმო. საზოგადო სარბიელზე გამოსული კაცი უსათუოდ ან აზრის კაცია, ან საქმისა, ან ორისაც ერთად, თუ ისე ბედნიერად მიმადლებულია ბუნებისაგან. რომ შემძლებელია ერთისაც და მეორისაც. საზოგადო სარბიელი მოედანია საზოგადო ცხოვრებისა, რომელიც ამ შემთხვევაში სხვა არა არის—რა, გარდა აზრთა და საქმეთა ერთმანეთთან ბრძოლისა ცხოვრებისავე ესე თუ ისე მოსაწყობად და მისამართავად; იმიტომ, რომ ყოველი აზრი, ყოველი საქმე, ცხოვრებისათვის ასე თუ ისე შესაწყენარებელი, იმავ არსებობისათვის ბრძოლის კანონს ექვემდებარება, როგორც სხვა ყოველი ამ ქვეყნიერობაზე, და ისე არ იჩენს თავს, რომ ან ყოფილს აზრს, ან საქ-

მეს წინ არ შეეხალოს და ომი არ გადაუხადოს ადგილის დასაჭერად.

ყოველს ამისთანა აზრს, თუ საქმეს, სხვა ბევრ ძარღვთან ერთად, ერთი უმთავრესი ძარღვიცა აქვს, რომელიც, ვითარცა უაღრესი და თვალსაჩინო ნიშანი ცნობისა, ხდება საბუთად სახელწოდებისა. ამ სახელწოდებითვე იწოდება საზოგადო სარბიელზე მომქმედი კაცი იმისდა მიხედვით, თუ რომელის აზრისა, ან საქმის პატრონია და მიმყოლი. მაგალითებზე, როცა იტყვიან: ეს კაცი ნაციონალისტია, კოსმოპოლიტია, ლიბერალია, კონსერვატორია, იდეალისტია, რეალისტია, ფრიტრედერია, პროტექციონისტია, რესპუბლიკელია, მონარქიელია, ამით არამც თუ მარტო მის მიერ დაჩემებულს, შეთვისებულს და მოძღვრებულს საზოგადოებურს აზრს და მიმართულებას გვისახელებენ, არამედ მათდა საპირისპიროსაც.

რადგანაც ყოველს საზოგადო აზრს, თუ საქმეს, ამყოლი, მოსარჩლე და მოძღვარი, ბერიცა ჰყავს და ერიც, ჭაბუკიც და მხცოვანიც, ახალიც და ძველიც, გუშინდელი და დღევანდელიც ერთსა და იმავე დროს, ამიტომაც ვერც ერთი და ვერც მეორე, ვერც ძველი და ვერც ახალი, ვერ მიაკერებს რომელსაჲ აზრს, თუ საქმეს, ცხოვრებაში ასე თუ ისე მოარულს, თავისს სახელსა; პირიქით, თითონ აზრი, ან საქმე, აკისრებს ხოლმე თავისს სახელს თავის ამყოლსა და გამძღოლსა.

რასაკვირველია, იშვიათი არ არის ქვეყნიერობაზე, რომ ცალკე კაცის სახელითაც იწოდებოდეს რომელიმე აზრი, თუ საქმე, მაგალითებზე, დარვინის სამეცნიერო აზრს და მოძღვრებას დღესაც დარვინიზმობით იხსენიებენ, ბაირონის მიმართულებას და აზრთა წყობას — ბაირონიზმობით. ამის მიხედვით იტყვიან ხოლმე, ეს კაცი დარვი-

ნისტია, ბაირონისტია და მებრვე სხვა. ამის შემდეგ, რა თქმა უნდა, წინ აგვეტუზება ერთი საკითხი: თუ ცალკე კაცის სახელით საზოგადო სარბიელზე გამოსული კაცი განირჩევა ერთი მეორისაგან, რატომ მთელი წყობა, მთელი კრებული, რომელსაც ან ერთი ან მეორე თაობა წარმოადგენს, თავის სახელით ვერ აღნიშნავს მის მიერ მოძღვრებულს საზოგადო აზრსა, თუ საქმესა? ჩვენ ამის უარს არ ვამბობთ: ეგეც შესაძლებელია. ხოლო დავაკვირდეთ იმას, რომ ამ შემთხვევაში სახელი ახალის თუ ძველის თაობისა უნდა მიეთვისოს იმ წყობას საზოგადო აზრებისას, მიმართულებისას, თუ საქმისას, რომელთაც აღიარებს, ჰმოდღვრებს და ასულდგმარებს ერთი თაობა, და მეორე ეწინააღმდეგება, ეურჩება და უარობს. ხომ მარტო ამითი უნდა გაირჩეს ერთი თაობა მეორისაგან, და აბა გვიჩვენეთ, ვის რა ამისთანა საზოგადო აზრი, მიმართულება, ან საქმე უწერია თავის დროშაზე? ან ვისი საზოგადო აზრი, მიმართულება, თუ საქმე—ვისას ერჩის და ვისას ებრძვის?

კვლავ ვიმეორებთ: როცა ამისთანა საკითხს წავაწყდებით ხოლმე, მხოლოდ მაშინ გცნობილობთ, რომ ჩვენში ამისთანა სიტყვები, როგორც ძველი და ახალი თაობა. ცალიერი და ფუყე სახელებია და დროა თავისს პატრონს ჩაჰბარდნენ და საიღამაც მოსულან, იქ წაიდნენ. ამ სახელების ხმარება ჩვენში სხვა არა არის—რა, ბავშობის მეტი, იმიტომ რომ მარტო ენა-ამოუდგმელს ბავშს შეჰფერის ხმარება იმისთანა სიტყვებისა, რომელთაც არც საგანი აქვთ, არც საბუთი, არც მიზეზი არსებობისა.

ამიტომაც, როცა საყვედურს აძლევენ ახალს თაობას—არას აკეთებთო, ჩვენ ვერ გამოგვირკევეია, ვინ უნდა მიიღოს ეს საყვედური თავისს თავზე. თუ ამით ეხლანდელს

დროს ემდურიან, ეგ სხვაა. ეხლანდელს დროში, როგორც წინანდელშიაც, ჰმოქმედობენ ახალნიც და ძველნიც და, მაშასადამე, აქ ან ერთი, ან მეორე არაფერს შუაში არიან ცალ-ცალკე, და თუ არიან, ორნივე ერთად არიან დამნაშავენი. თუ რომელიმე წყობა ცალკე გამდგარა და განგებ დაურქმევია თავის-თავისათვის ძველი, ან ახალი თაობა, და ყოველს სხვას, თავ-თავის წყობის გარეთ მოქცეულს, ან ერთს, ან მეორე სახელს ეძახიან, — ეგ ხომ საქმის ვითარებისაგან წარმომდგარი არ იქნება, ეგ ხომ ძალად აკვიატებულს სახელს მოასწავებს, თვითნებობით დაჩემებულს! ამისთანა ხალხზე მარტო ეს ითქმის: დეე ბაღ-ღებმა თავი შეიქციონ, ოღონდ-კი ნუ იტირებენო.

რა თქმა უნდა, ამ საგანს ბევრი სხვა ახსნა და გარკვევა სჭირია, მაგრამ რაცა ვსთქვით, ვგონებთ, საკმარისია ჩვენს თავს ეუფროიოთ, რომ დროა თავი დავანებოთ ამ გაცვეთილს სახელებს და მოვიკითხოთ მარტო ის, გუშინ რას ვსდევდით ძველნიცა და ახალნიცა და დღეს რასა ვსდევთ; რას ითხოვდა წინა-დღე და რა პასუხი მისცა დღევანდელმა. ჩვენ ვეცდებით შემდეგ ეს საგანი ამ მხრითაც, ჩვენის შეძლებისამებრ, გამოვარკვიოთ.

II

ჩვენ ჩვენი წინანდელი მეთაური წერილი იმით გავათავეთ, რომ ვირჩიეთ გამოვარკვეოთ: გუშინ რას ვსდევდით ახალნიცა და ძველნიცა? რას ითხოვდა წინა-დღე და როგორ გაუძღვა იმ თხოვნას დღევანდელი? ჩვენ ესე დავაყენეთ ეს საქმე, იმიტომ რომ ჩვენს ამ საუკუნის ცხოვრებაში ვერა ვპოულობთ ერთს იმისთანა ხანას, რომელიც წარმოგვიდგენდეს აზრთა და მიმართულებათა ერთმანეთთან დაჯახებას, ბრძოლას და ჭიდილსა. პირიქით, მთელს ამ უკანასკნელს საუკუნეს რომ თვალი გადავავლოთ, დავინახავთ, რომ ჩვენს ტაბუტით მოარულს ცხოვრებაში, როცა კი აზრს ფეხი აუდგამს და უსაქმია, წინ სამტროდ არა სხვა აზრი და მიმართულება არ დახვედრია და მშვიდობიანად უვლია თავის განვითარების გზაზე, გაუფართოებია თავისი მოედანი, გაშლილა, შეფოთლილა, გამოუღია თავისი ნაყოფი, მერე თესლიც დაუყრია შემდეგისათვის და აგრე მოდენილა ჩვენამდე.

მართლაც, მთელი ეს მეცხრამეტე საუკუნე ისე დაგველია, რომ ამ საკმაოდ დიდს მანძილზე არც ერთი ხანა ჩვენის ცხოვრებისა თითქმის არ ყოფილა იმისთანა, რომ ორი სახსენებელად ღირსი აზრი, ორი მიმართულება, ორი საქმე, ერთმანეთის მოპირისპირე, ერთმანეთს დასჯახებოდეს ცხოვრების მოედანზე ადგილის დასაჭერად, თუ სხვა რისთვისმე. ვერ ვიტყვით, რომ ამ გრძელ დროს განმავლობაში არ ყოფილიყოს ხანა და ხანა, რომელნიც

განირჩევიან თვისთა აზრთა წყობით, მიმართულებით, თუ საქმიანობით, ხოლო ჩვენ იმის თქმა გვინდა, რომ ჩვენ ვერ ვიპოვით ერთსა და იმავე ხანაში იმისთანა სხვადასხვაობას აზრთა წყობისას და მიმართულებისას, რომ ცალ-ცალკე ბანაკებად გასვლა-გამოსვლას საზოგადო მოღვაწეებისას რაიმე საჭიროება წინ გასძღოლოდა.

ჩვენ, რა თქმა უნდა, აქ სახეში გვაქვს სხვადასხვაობა მარტო იმისთანა აზრების და მიმართულებისა, რომელნიც სახსენებელად ღირსნი არიან, თორემ ჩხირკედელობის ჰო-არაობა ბევრი იყო, ნამეტნავად ამ უკანასკნელ ხანებში, როცა რუსულ ლიტერატურის ძალმომრეობამ ჩაგვითრია წინ-დაუხედავად, უკრიტიკოდ, და ამ გზით რუსეთის აზრთა და მიმართულებათა ბრძოლა ჩვენში გადმოვიტანეთ და ვლამოდით ჩვენის ცხოვრებისათვის ძალად მოგვეხვია თავზე, ვითომც და ჩვენც ნახირ-ნახირო. ის კი დაგვავიწყდა, რომ ჩვენს ცხოვრებაში ამ ბრძოლას არავითარი მიზეზი არა ჰქონდა არამც თუ არსებობისა, ფეხის ნელად მოკიდებისაც კი.

ამ ბრძოლის ატეხა და მოვლენა ჩვენში, ამტეხელთა და მომავლინებელთა უნებურად, იმას მოასწავებდა ჩვენის მოაზრე ცხოვრებისათვის, რაც დროთა ვითარებამ დაჰმართა მოსაქმე ცხოვრებასა, მით, რომ თავით თვისით წინსვლა შეუფერხა და გადაეღობა მის თვითმოქმედების ძალღონესა, თითქო ჰსურთო, არამც თუ მოსაქმე ცხოვრებით, არამედ მოაზრეთიც, ყოველი ჩვენი დაგვკარგოდა, ავყოლოდით სხვისას, სხვას დავმსგავსებოდით როგორც საქმიანთა, ისეც აზრითა, ჩვენ ჩვენობა აღარ დაგვტყუბოდა, ერთის სიტყვით მოვლენილ დროთა ვითარებას მივცემოდით სულითაც და ხორციითაც. მადლობა ღმერთს, ამ ბრძოლის გადმოტანა ჩვენში ქარის მობერვასა ჰგვანდა

და ქარსავითვე გაგვექარვა, და ჩვენმა და ჩვენობამ ომ-გადუხდელად თავისი თავი გაიტანა ჩვენდა სანუგეშოდ, როგორც ვნახავთ შემდეგში.

ამიტომაც ჩვენს ცხოვრებას ამ საუკუნეში რომ გულამდე თვალი გავუბნოთ, ვნახავთ, რომ იგი წარმოგვიდგენს აზრთა და მიმართულების წინსვლას, წარმატებას, მერე ისე, რომ შემდეგი წინაზე უფრო სრულია, უფრო სავსე, უფრო ვრცელი და უკეთესი. აქ ზრდაა, მატებაა აზრისა, გონების თვალთახედვის გაგანიერება, განდიდება, გაძლიერება, და არა ჭიდილი და ბრძოლა, რომელთაც გაბატონება, ბრძანებლობა მოსდევს ერთისა და დაჩაგვრა და ყმობა მეორისა. ამიტომაც ვხედავთ, რომ ჩვენს ცხოვრებაში არც ერთს ცალკედ ფეხადგმულს აზრს. თუ მიმართულებას, ბუნება ჟამთა სიარულში არ გამოსცვლია, არ დაჰშლია, და ყოველივე იგი, დაწყებიდან დღევანდლამდე, თითქმის ერთისა და იმავე ბუნებისაა, ერთისა და იმავე თესლისა, ხოლო განსხვავება იმაშია, რომ როგორც ყოველივე მოზარდი, დღეს ისეთი აღარ არის, როგორიც გუშინ იყო: დღეს უფრო დასრულებულია, უფრო ტანადოვანია, თუ ესე ითქმის, უფრო განწყმენილი და გაფაქიზებული. აიღეთ რომელიც გნებავთ ცალკე აზრისა და მიმართულების მატება და წინსვლა, ყველგან ნახავთ. რომ ერთს მეორესთან მოთავსებით, ერთმანეთის შეწყნარებით უცხოვრია, ხელშეუშლელად, მშვიდობიანად უვლია, და ამ სახით ყველა მოღვაწენი ერთს დიდს უღელში ჰბმულან, და ვისაც სად, რა და როგორ ეხერხებოდა, ეს უღელი უწყევია, იმიტომ რომ აქ ყოველი გზა რომში იყო მისასვლელი.

აბა მივიხედ-მოვიხედოთ, — მართლა ესეა, თუ არა. მეთვრამეტე საუკუნის ვაი-ვაგლახმა და მეცხრამეტის

პირველ წლების წეწვა-გლეჯამ ჩვენი ერი მოჰღალა, ქანცი გაუწყვიტა, თავის-თავის იმედი დააკარგვინა. როცა შემთხვევა მიეცა, თავი თითქო მოსვენებას მისცა: გაუყუჩდა, და თითქმის ხმა-ამოუღებლივ დაემორჩილა ახლად მოვლენილს ბედსა და გარემოებას. თუ დააკვირდება კაცი იმ საშინელ გარემოებათა, რომელთაც აბეზარს მოიყვანეს ჩვენი ერი, უამისოდაც ილაჯ-გაწყვეტილი შინაურ ამბოხებისაგან ცალკე, და ცალკე გარეულ მტერთა ზედმოსევისა, ხოცვისა და რბევა-აკლებისაგან, ის არა გვეგონია ისე გაკადნიერდეს, რომ ამ წყურვილს დასვენებისას უკიჟინოს. ხანგრძლივ შფოთებს შემდეგ სვენება უპრიანია, როგორც ცალკე კაცისათვის, ისეც მთელი ერისათვის. ამას ბუნება ითხოვს.

მართალია, ამ სვენების ხანაშიაც კიდევ დაჰნათოდა ჩვენს ცხოვრებას შუქი წინა-დღის ჩამავალის მზისა, წინა-დღიდან გამოყოლილნი და გულში ჩარჩენილნი ანდერძნი კიდევ ასულდგმარებდნენ საზოგადო მოღვაწესა, და თუმცა ამისთანა მოღვაწეებმა ერთად თავი მოიყარეს და იფეთქეს ამ ანდერძების სახელითა, მაგრამ დაჰმარცხდნენ. მართალია, მაშინდელი აწმყო ისეთი მიზეზიანი იყო, რომ საზოგადო მოღვაწეებს საბჭოთი ჰქონდათ ცალ-ცალკე ბანაკებად გასვლისა, იმიტომ რომ ეს იმისთანა მოძრაობის დრო იყო, როცა მომხრეობას წარსულთა ანდერძებისას წინ უნდა დაჰხედროდა იმ აწმყოს გამომწვევი აზრი და მიმართულება. გარნა რაკი წარსულის მომხრენი დამარცხდნენ, მთლად დაუთმეს ცხოვრების მოედანი გამარჯვებულთა. მისწყდა ამ ანდერძთა რიხიანი ხმა და მაშინდელმა მოღვაწეებმა ზურგი შეუქციეს წარსულ ანდერძთა ღალადებას. დამარცხებულნი სრულად გაეცალნენ ცხოვრების სარბიელიდამ, დაიქსაქსნენ.

თუმცა კი გულის-ტკივილი მათი თესლად დარჩა ცხოვრების ხნულში.

ჩვენა ვწუხვართ, რომ მეტის საესებით ვერას ვიტყვით ამ თესლად დარჩენილისას, რომელიც, როცა ამინდი დაუდგებოდა, ხელახლად უნდა გაღუებულყო აღმოსაცენად, თუ ცხოვრებას ჰსურდა თავისი მახლობელი სათავე არ დაჰკარგოდა სამუდამოდ. ხოლო რაცა ვსთქვით, ისიც საკმაოა გვაცოდინოს, რომ ამ თესლზე გასწყდა ჯაჭვი ცხოვრების ზედ-მიყოლებისა, აწმყოსა და წარსულ შუა ჩასტყდა ხიდი, შემდეგს სათავე და დასაბამი მოუწყდა. ამიტომაც ამ ხანაში ბოლოს-და-ბოლოს ვხედავთ, რომ ბუნებური ორკეცი დენა ცხოვრებისა შედგა, გაჩერდა. ჩვენ ორკეცი დენა ვახსენეთ იმიტომ, რომ ცხოვრება ყოველთვის ორ დიდ ტოტად დადის. ერთი ტოტი მოაზრე ცხოვრებაა *), მეორე—მოსაქმე **), რომელნიც ისე არიან ერთმანეთზე დამოკიდებულნი, რომ ხან ერთია მეორისაგან წარმოდგენილი, ხან მეორე პირველისაგან. თვით აზრიც სხვა არა არის რა გარდა იმისა, რომ საქმეა ჯერ განუზოროციელებელი, და საქმეც — აზრია, უკვე განხორციელებული.

ამიტომაც ამ ხანაში ვხედავთ სრულს უკაცურობას. არც ერთს მხარეს ბუნებითად რთულ ცხოვრებისას მოღვაწე აღარ უჩანს. მოსწყდა ორკეცი დენა ცხოვრებისა და დაცარიელდა საზოგადო მომქმედთა სარბიელიცა. რაკი წარსულსა და მაშინდელ აწმყოს შუა დედამიწა გაირღვა, წარსულ ანდერძებთან ერთად ყველაფერი დაგკარგეთ. ისიც-კი დავივიწყეთ; — ვინა ვართ და რანი ვართ. ამ გარემოებამ ხომ სრულად გაგვიუქმა ჭკუა-გო-

*) Идейная жизнь. (ავტ.)

**) Практическая. (ავტ.)

ნება, ამოგვიშრო ტვინი, იმიტომ რომ საგანი ცხოვრებისა დავკარგეთ ამაების დავიწყების გამო, და ჭკუა-გონებას, სულს და გულსა აღარა ჰქონდა მიზეზი ფრთა გაეშალა, და რა თქმა უნდა მოაზრე ცხოვრება ველარ დაიდროდა ადგილიდამ და შედგა, თითქო ერთს ადგილს შეიკრა და გაიყინაო.

არც მოსაქმე ცხოვრებაში შეეძლო თავი ეჩინა საზოგადო მოღვაწესა. ეს მხარეც ცხოვრებისა, თავის საწყლე-ში მომწყვდეული, შეჰვებდა და გაჩერდა შეგუბებული, თითქო ახალ გარემოებათაგან გზადაკარგული ელისო, აცა საით გამიხსნიან ნაპირს, რომ იქიდან დავიძრა და მივედინოო. გახსნა ნაპირისა თვით ცხოვრების შეილთა ხელში აღარ იყო და რა საკვირველია, რომ აღარც საგანი, აღარც საქმე იყო მოსაქმე ცხოვრებისათვის. უსაქმობამ და უსაგნობამ ცხოვრებისაგან გახიზნა მაშინდელი კაცები და შეუხიზნა ახალ ვითარებას. ვისაც რაიმე ნიშანწყალი ადამიანობისა ჰქონდა, ყველანი ერთობ გაიწივნენ სამსახურისაკენ და მის ფარგალში შეიმწყვდიეს თავი, დანარჩენნი კი შინ, თავის ოჯახებში შეიკეტნენ, ვნახოთ ხვალე რას მოგვიტანსო. პირველნი იმისათვის, რომ ახალ ვითარების კალთას ქვეშ თავი როგორმე გაიტანონ, და მეორენი იმისათვის, რომ თავის პატარა ოჯახების პატარა სანათურიდამ თვალი ადევნონ, — აცა ციდამ ვაშლი როდის ჩამოვარდება, რომ პირველი მე მივეარდე და მოვკმინხოო. საზოგადო ცხოვრება-კი უკაცურად დარჩა, არც ერთთა და არც მეორეთა იგი აინუნში აღარ მოსდიოდათ, თითქო რაკი იგი, როგორც მეტი ბარგი, მოიხსნეს, მოხარულნი არიან, რომ მისთვის ზრუნვა, ურვა და გარჯა თავიდან მოჰშორდათ და სხვამ იღვა კისრადაო.

აი, ჩვენის ფიქრით, ნიშნობლივი ძარღვი იმ ხანასი,

რომელმაც მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლების თითქმის მეორე ნახევრამდე თავი იჩინა ჩვენში.

ჩვენდა სანუგეშოდ, ამისთანა უქმად ყოფნამ, როგორც აზრისამ, ისეც საქმისამ, თავი დიდხანს ვერ შეინახა. ვერც შეინახავდა, იმიტომ რომ, რამოდენადაც ხანი მიდიოდა, იმოდენად ჩვენობა და უცხოობა თუმცა ერთმანეთს იშენევდნენ, მაგრამ გულში-კი ერთმანეთთან ვერა ჰრიგდებოდნენ.

ამ ამბავს, რა თქმა უნდა, აზრი უნდა დაეძრა ასე თუ ისე სამოქმედოდ, და ის უპასუხოდ დარჩენილი საკითხი: „ვინა ვაჟი და რანი ვართ“ — ხელახლად უნდა გამოსულიყო მოედანზე.

პირველი ასეთი ნიშანი ერის ვინაობისა — ენაა და, აი, სწორედ პირველმან ამან აიღვა ფეხი ჩვენში, შემდეგ კარგა ხნის დუმილისა. ამასთან ჩვენს ცხოვრებას, ჩვენს აზრთა სვლას, ჩვენს ზრუნვას და ფიქრსა, მთელის ბუნებითად რთულის ცხოვრების ფართო მოედნიდამ — მცირე კუნჭული-ლა ჰქონდა დათმობილი ჟამთა ვითარებისაგან. მარტო ამ კუნჭულში-ლა გახდა შესაძლებელი ჩვენის ცხოვრებისათვის მოღვაწე კაცს თავი ეჩინა. ეგ იყო მწერლობა, რომელიც ჰზრდის და ინახავს ენასა, და რომელმაც ხელახლად ხმა ამოიღო ამ საუკუნის ოცდაათიან წლებში. ამით დაიწყო, ჩვენის ფიქრით, მეორე ხანა ჩვენის ცხოვრებისა. ჩვენმა აზრთა სვლამ, მიმართულებამ, საქმიანობამ აქ შეიფარა თავი, და ამიტომაც მათის გამონასკვის, ზრდის და მატების ამბავი აქ უნდა ვეძიოთ. აქ გამოჩნდება — გუშინ რას ვსდევდით ახალნიცა და ძველნიცა, აქ დავინახავთ — რას ითხოვდა ჟამთა სიარულში წინა-დღე და რა პასუხს აძლევდა.

ყოველს ამაზე მერე მოვილაპარაკებთ.

III

მწერლობა ჩვენი, ოცდაათიან წლებში ხელახლად ფეხადგმული, პირველ ხანს უფრო შინაური საქმე იყო, ვიდრე საყოველთაო, უფრო შესაქცევარი, ვიდრე გარჯით მკვლევარი. შინაურს ვამბობთ, რადგანაც შინაურობაში იბადებოდა და ისე შინაურობის მოკლე წრეში ჰტრიალებდა, იმიტომ რომ, მაშინ არც ჟურნალ-გაზეთობა იყო, არც ჩვეულობა ცალკე წიგნად ბეჭდვისა. და, სწორედ მოგახსენოთ, არც სათქმელი ჰქონდა საყოველთაო, რადგანაც საყოველთაო საგანი ახლად ახილებულ მწერლობის თვალისათვის მიუწვდენელი იყო, თუნდ რომ თვით ცხოვრებაში ყოფილიყო მაგისტანა საგანი. ყველა ასაკს თავისი შემძლეობა აქვს და ახლად ფეხადგმულს ვერ მოსთხოვთ ნაბადზე გადახტომას. შესაქცევრად იმიტომაც ვხადით იმ პირველ-დაწყებითს მწერლობას *), რომ იგი მარტო ერთს, თუმცა დიდ-გავლენიანს შტოს ლიტერატურისას ემსახურებოდა, სახელდობრ, — პოეზიას, ისიც იმ ფარგალში, რომელსაც „ლირიკას“ ეძახიან და რომელიც უფრო თითონ მწერლის გულთა წვა-დაგვას, ჭირსა და ლხინს გვიგალობს, ვიდრე მოაზრე ცხოვრების აზრთა სვლას და წარმატებას.

*) აქ პირველ-დაწყებითად ვრაცხთ ამ საუკუნის მწერლობის დასაწყისსა და გადავიწყობული არა გვაქვს წინა-საუკუნეების ცოტად თუ ბევრად სახელოვანი მწერლობა, რომელიც თითქმის მეთვრამეტე საუკუნედამ შესწყდა ამ საუკუნის ოცდაათიან წლებამდე.

ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ ამისთანა მგალობელი მწერლობა მეტი იყოს ადამიანის ერთობ მოწყენილ ცხოვრებისათვის: ქანც-გაწყვეტილი მუშაც კი საჭიროებას ჰხედავს დაიტეხოს სიმწარე თავისი ცხოვრებისა სიმღერით და გაიქარვოს თავისი ჭირ-ბოროტი, — და ერისათვის რატომ აღარ უნდა იყოს საჭირო, თვისთა მწერალთა ტკბილ გალობით ასე თუ ისე გაიქარვოს კაეშანი. ხოლო ამით იმის თქმა გვინდა, რომ რაკი საზოგადო ცხოვრება ჩვენს კაცს ხელიდამ გამოეცალა, რაკი კაცს ხელთ შერჩა მარტო თავის-თავილა, სხვა რა ექმნა, რომ უსაგნო გარეშე-მოსაგან ლტოლვილი თვალი — თავის საკუთარს გულში არ ჩაეხედებინა და იქ არ მოეკლა წყურვილი გულთათქმისა და ჭკუა-გონების ხედვისა.

ამისთანა იყო მწერლობა თ. ალ. ჭავჭავაძისა, თუ მარტო მის უმთავრესს ძარღვს მწერლობისას მივიღებთ სახეში, თორემ ამ ტკბილს მთქმელსაც საყოველთაო უნუგეშ-ყოფამ მაშინდელის დროისამ წარმოათქმევინა ერთგან თვისი სამძიმარი, საცა ისმის ეგრეთ-წოდებული „მოქალაქური გულის-ტკივილი“ მის გამო, რასაც გულში იმაღავდა მაშინდელი ცხოვრება:

ძალი დავალს ღიმით ნაქცევთა ზედა,
სად სიმართლეს მისგან შენარაზედა,
მის ყვავილთა ფერხით ჰლახავს გზაზედა,

რომელნი სჭკნებიან —

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

ეს ძალა, რომ ღიმით დადიოდა ნაქცევთა ზედა და ფეხით ჰლახავდა გზა-და-გზა სიმართლის ყვავილსა, რომელნიცა სჭკნებოდნენ მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით, — ნათელი სურათია მაშინდელის ყოფა-ცხოვ-

რებისა. პოეტი უჩივის ამ ყოფას და უქადის, რომ დრო
მოვა და სხვა იქნებაო, და ამბობს — გაფრთხილდითო:

რომელნიც ამწარებთ ღარიბთ ცხოვრებას
და სთხოვთ ურცხვად, უსამართლოდ, მონებას,
მოელოდეთ მათთან თანასწორობას!..

არ მარადის იშვიათ —

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

ამ სხვა დროთა მოსვლის იმედი გულიდამ ამოღებული
არა ჰქონია ჩვენს პოეტს. პირიქით, იგი ამბობს:

რადგან იქნება, სულგრძელება იხმაროთ რად არ!
ნუთუ კვლავ ღმერთმან გკურნოსთ ერთმან...

და თუ სწუხს, მარტო იმას, რომ ვაი თუ მე ველარ მო-
ვესწორო, იმას ესტირიო, ამბობს იგი:

.....ვაჰ, თუ ვესწრა ვერ,
თვარა-ლა უამი, გულთ მაამი, კვლავცა იქნების.

ხოლო ამისთანა საზოგადო ყოფისაგან ამოკვნესილი
სიტყვა და ნუგეშ-მცემელი იმედი უმთავრესი ძარღვი
არ არის ალ. ჭავჭავაძის პოეზიაში, რომელიც უფრო სი-
ყვარულის და ტრფიალების ჭირი და ლხინი, და მაშასა-
დამე, სიყვარულის და ტრფიალების პოეზიაა. და თუ ეს
ცალკე მაგალითები მოვიყვანეთ მამულის-შვილურ გუ-
ლის-ტკივილისა, მარტო იმისათვის, რომ ვნახოთ, — მა-
გისტანა გულის-ტკივილს, მერე სამოციან წლებში ეგრე
გაძლიერებულს ჩვენს მწერლობაში, სათავე სადა ჰქონია
და მცირე ნაკადულად გამონაწერი მერე როგორ გაზრ-
დილა და უმატნია.

პირველ ხანებში თ. ალექ. ჭავჭავაძის გზას დაადგა
თ. გრ. ორბელიანიცა. ხოლო იმავე დროს პირველმან ამან
მიგვახედა ჩვენ მიერ დავიწყებულს წარსულს. იგი ერთს
თავის თანამედროვეს მოხუცს სწერს: „ნეტავი ოდეს —

შენ მომითხრობდე,
მე ყრმა გისმენდე
გამოუცდელი მოხუცებულსა. —
თუ ვით ივერნი,
ლომ-გულნი გმირნი,
ჰბრძოდნენ, სცხოვრებდნენ დროსა წარსულსა.

თითქო იგრძნო, რომ უწარსულოდ აწმყო უფესვო
ნერგია, თავ-გაუტანელი, ფეხ-მოუკიდებელი. მართალიც
არის: აწმყოს, რომელსაც წარსული არა აქვს, არც მომავა-
ლი აქვს, იმიტომ რომ, ერთის მეცნიერისა არ იყოს, — „აწ-
მყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა“.
უწარსულოდ იგი უფესვ-უშტოა, რადგანაც ერთის მხრით
უდედ-მამოა და მეორეს მხრით უშვილო. დიად, მან პირ-
ველმან შეჰკენესა ჩვენს დავიწყებულს წარსულს:

წარსულთა დროთა, დიდების დროთა,
ყოველი კეთილი თანა წარიღეს!..

რა კეთილი? ერთგულება და სარწმუნოებაო, რომელ-
ნიც ქართველისთვისებას შეადგენდაო, და რომელსაც იგი
უსათუოდ ველარ ჰპოულობდათვის გარშემო; ვაჟკაცო-
ბა და მამაცობაო, რომელნიც ქართველის სახელს აღარ
ადიდებდნენ უწინდელებრ; და ყოველ ამის ველარ მნა-
ხელი ამბობს:

დავნატრი მათ, ვინცთვისისიციოცხლე
თვისისამამულსაშესწირასხვერპლად.
დავნატრი დროთა, როსაქენდათტრფობა
მამულისადმი გულსაღბეჭდილად.

ამ სახით თ. გრ. ორბელიანი გამგრძობია თ. ალ. ჭავჭავაძის პოეზიისა; და ამას გარდა, თითქმის ერთგვარი დენა მწერლობისა გაამრავალგვარა, წინ წასწია ჩვენი პოეზია როგორც შინაარსით, ისეც ფორმითაც, რადგანაც ამან სრულად განდევნა სპარსული კილო და მითოლოგიურ სახელებით აჭრელება სიტყვიერებისა, რომელშიაც, ცოტა არ იყოს, წილი უდევს თ. ალექ. ჭავჭავაძეს. ამას ჩვენ წინ-წაწევას და წარმატებას საქმისას ვეძახით და ვსთვლით განუწყვეტელ ჯაჭვად აზრთა ზრდისა ზედმიყოლებით, იმიტომ რომ აქ ერთი მეორეს ერთვის, როგორც ცალ-ცალკე ტოტი ერთსა და იმავე მდინარესა, და ერთი მეორისაგან გამოდის, როგორც თესლისაგან ნაყოფი სადღე-ისოდ და ნაყოფისაგან თესლი სახვალიოდ.

ჩვენ ძალიანა ვწუხვართ, რომ უფრო მეტად არ დავასურათეთ მთელი სიმდიდრე თ. გრ. ორბელიანის პოეზიისა. მაგრამ ყოველ იქილამ, რაც ზემოთ მოვიხსენიეთ, ცხადად დასანახია, რამოდენად ჩააღრმავა და გააგანთერა ზუნებიზად დიდი საწყლე პოეზიისა თ. გრ. ორბელიანმა. თუნდ ესეც არ იყოს, ჩვენ საგნად აღებული გვაქვს არა განკითხვა ჩვენის მწერლებისა კრიტიკის თვალთა, არამედ იმის გამოჩვენება, თუ რამოდენად იზრდებოდა, მატულობდა ჩვენი აზრი, რამოდენად შორსა და შორს სცემდა ჩვენი თვალთა-ხედვის ისარი. რამოდენად დიდდებოდა ჩვენი მსოფლმხედველობა, და გუშინდელი რას სთესდა დღეისათვის და დღევანდელი დღე რას ითხოვს ხვალისათვის.

დანარჩენს შემდეგ ვიტყვით.

IV *

გრ. ორბელიანის თანამედროვე იყო ნ. ბარათაშვილი, რომელმაც თავისი პოეტური მოღვაწეობა დაიწყო ოცდაათიან წლებში და, ჩვენდა სამწუხაროდ, გაათავა 1845 წ. ესეც უგალობდა სიყვარულს და ტრფიალებას, როგორც ალ. ჭავჭავაძე და გრ. ორბელიანი, ხოლო იმ განსხვავებით, რომ იგი უფრო სულის მშვენიერებას ჰხადიდა ტრფი-ალების საგნად, ვიდრე ხორცისას, და ამიტომაც ამბობს იგი:

თვით უკვდავება მშვენიერსა სულში მდგომარებს,
და მარტო მშვენიერთ სულთა კავშირი ჰშობს სიყვარულ-სა,
ზეგარდმო მადლით დაუხსნელად დამტკიცებულსაო

მხოლოდ მათ შორის არის გრძნობა ესთ სანუკველი,
რომ მის უტკბილეს არც თუ არის სასუფეველი;
მას ცისა სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება
და უკვდავებით აგვირგვინებს ჭეშმარიტება.

გარდა ამისა, რომ ნ. ბარათაშვილმა განაწმიდავა სიყ-ვარული და სიყვარულში სულიერობას უფრო თავყანს სცემდა, ვიდრე ხორციელობას, იგი მით იყო უფრო ძლიე-რი ლირიკაში ალ. ჭავჭავაძესა და გრ. ორბელიანზედ, რომ მისნი გულისთქმანი, მისნი გრძნობანი, მისნი ჭირნი და მწუხარებანი უფრო საყოველთაო, საკაცობრიონი

*) წერილის ეს ნაწილი დაბეჭდილი იყო ცალკე გაზ. „ივერია“-ში 1892 წ. № 77, ასეთის სათაურით: „ნიკოლოზ ბარათა-შვილი. (პატარა ეტიუდი ერთი წერილიდან ამოღებული)“.

რედ.

არიან, ვიდრე კერძონი, ვიდრე მარტო მის საკუთარ გულისანი. მისი კვნესა კაცობრიობის კვნესაა, მისი ჩივილი კაცობრიობის ჩივილია, მისი ვერ მიწვდენა სურვილისა კაცობრიობის უღონობაა. ჰხედავს ცას და შეჰკვნესის უღონობის სიმწვავეთა:

ჰე ცაო, ცაო, ზატება შენი აქამდისა მაქვს გულს დაჩნეული,
აწცა რა თვალნი ლაუვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა
მოისწრაფიან,

მაგრამ შენამდე ვერ მოაღწევენ და ჰაერშივე განიბნევიან!

განა მარტო მისნი ფიქრნი? მთელის კაცობრიობისა, რომლისათვისაც ცა ჯერ კიდევ საიდუმლოთა საიდუმლოა:

მე შენსა მკვრეტელს მავიწყდების საწყთოვება,
გულისთქმა ჩემი შენს იქითა... ეძიებს სადგურს,
შენაართ სამყოფს, რომ დაშთოს აქ ამოვება,
მაგრამ ვერ სცნობენ გლახ მოკვდავნი განგებას ციურს!

ნუთუ აქ გამოთქმული სურვილი ძიებისა მთელის კაცობრიობის სურვილად არ უნდა ჩაითვალოს და უღონობა ამ სურვილის მიუწვდენელობისა—მთელის კაცობრიობის უღონობად? ამისთანა სურვილი, ამისთანა საქმეში უღონობა, ერთის ცალკე ადამიანის სურვილი და უღონობა არ არის.

ნ. ბარათაშვილს ხშირად მოსდიოდა ფიქრად საყოველთაო საკითხი, რომლის პასუხსაც იგი ეძებდა მარტო თავის გულში კი არა, მთელის კაცობრიობის გულში.

მაინც რა არის ჩვენი ყოფა, წუთის-სოფელი, ჰკითხულობს იგი:

თუ არა ოდენ საწყაული აღუესებელი?
ვინ არის იგი, ვისთვის გული ერთხელ აღევსოს,
და, რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით, ისი ეკმაროს?

ყურს უგდებს ჩონგურს და იქაც-კი ერთობ ადამიანის გულის ჩივილი ესმის და არა თავისი:

მე შენგან შესმის მოკლულის გულის ოდენ ჩივილი.

ჰხედავს მტკვარს და იმასაც საყოველთაო საკითხის პასუხსა სთხოვს:

ვინ იცის, მტკვარო, რას ბუტბუტებ, ვისთვის რას იტყვი, მრავალ დროების მოწამე ხარო, მაგრამ ხარ უტყვი და არას მეუბნებიო, და განაგრძობს:

არ ვიცი, ამ დროს ჩემს წინაშე ჩვენი ცხოვრება რად იყო ფუჭი და მხოლოდა ამოება?

ფიქრმა ცხოვრების ამოებვისამ ადრე აიჩინა ბინა იმის გულში და, გამოვედი თუ არა ყმაწვილობის ასაკიდანაო, მას აქეთ რალაც „იდუმალი ხმა“ —

თან სდევს ყოველთა ჩემთა ზრახვათ და საწადელთა.

ანგელოზი ხარ, მფარველი ჩემი, თუ მაცდური ეშმაკიო, შესძახის იმ „იდუმალ ხმას“.

ბოლოს, როცა ეს „ხმა იდუმალი“, პირველში სუსტი, თანდათან გაუძლიერდა და ყურთა სმენა მისი სრულად დაიმორჩილა, აკი გაიგო, რომ იგი ხმა — მისი მფარველი ანგელოზი კი არ არის, არამედ „ბოროტი სულია“, რომელმაც აურიბა წრფელნი ზრახვანი და „მოუკლა ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“. ამისთანა „იდუმალი ხმა“ ჰვედრია მარტო მისი, „ვისაც ცეცხლი სული აქვს და ზღვა გული“, როგორც თვით ნ. ბარათაშვილი ნაპოლეონზედ ამბობს.

მისი ფრთა-ასხმული ფიქრი შორსა ჰქრის და სცდილობს მაშინაც-კი, როცა მყუდროებაშია და დაწყნარებული, ცა განსჭვრიტოს გონების თვალითა და შეიტყოს, — რა არის იქ და ამბობს: „ჰე, ცაო, ცაო... —

აწცა რა თვალნი ლაჟვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა
მოისწრაფიან,
მაგრამ შენამდე ვერ მოაღწევენ და ჰაერშივე განიბნევიან.

განა შეტყობა იმისი თუ, — რა არის ცაში, ან ცას იქით, — მუდამის წყურვით შესატყობარი არ არის ერთობ ადამიანისათვის? განა ამის ვერ მიღწევის უღონობა ზოგად-კაცობრიული ჩივილი არ არის უძღურებისა? განა ამაებში ტრიალი გონებისა არ არის ზოგად-კაცობრიობის გაუთავებელი ტრიალი იმ საიდუმლოების უძირო მორევში, რომელსაც არც თავი აქვს, არც ბოლო, არც ჰო და არც არა?

მისი მშვენიერი „სულო ბოროტო“ სხვა არა არის-რა, გარდა ყოველ იმ ადამიანის ჩივილისა, რომელსაც მოხვედრია „ხელი მსახვრალი“ ეჭვისა, რომელსაც ეჭვ-ქვეშ „მოჰკვდომია ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“, რომელსაც „ველარც ლელვანი ვნებათანი უკვლენ წყურვილსა“, რომელსაც ბედი უქადდა თავისუფლებას ამ სოფლად და უმეტუნა, და რომელიც დარჩენილა „უსაგნოდ მარტო, ჰკუთით ურწმუნო, გულით უნდო, სულით მახვრალი“.

სწორედ ამისთანა ყოფას მოსდევს ის საშინელი კივილი გულისა, ის საშინელი სულის კვეთება, ის თავგანწირული გიჟური ლტოლვა და სრბოლა უგზო-უკვლოდ კლდეებსა და ღრეებზედ, რომელნიც მან თავის „მერანში“ გამოსთქვა. განა არა, მინამ „მერანს“ იტყოდა, მისი ჰკუთ-გონება თავის მყუდროების სადგურიდამ უკვე დაძრული იყო და სასვენს ბინას ვეღარ ჰპოულობდა დედამიწაზედ და ცას ეუბნება:

გულისთქმა ჩემი შენს იქითა ეძიებს სადგურს.

რადგანაც ჰქვეყანაზედ ბინა აღარსად ეგულებოდა, რომ ჰკუთ-გონებისათვის ეთქო: „აჰა, დასდევ და შეისვენეო“.

ერთს დროს ეგონა, რომ იქნება სიყვარულმა, ტრფიალობამ მაინც შემიხიზნოს და დამიწყნაროს დუდილი სული-საო, და ამბობს: ვპოვე ტაძარი, შესაფარი. უდაბნოდ მდგარი, და მწირი სოფლისა, დამაშვრალი მისითა ღელ-ვით, მუნ ვეძიებდი განსვენებასაო; გულსა მოკლულ-სა კაცთ სიავით და ბედის ბრუნვით ლამაზარი წმინდა განმიტვობდა ციურის სხივითაო; მაგრამ განჰქრა ტა-ძარი და უდაბნო ჩემდა მდუმარებს, და სიყვარულის ნე-ტარების მაგიერ, სევდამ და წყევდიადმა დაისადგურა ჩემს გულშიო:

ვერღა ამიგო სიყვარულმა კვალად ტაძარი!
...და დავალ ობლად, ისევ მწირი, მიუსაფარი.

აქაც ვერ იპოვა საგანი თავისი გულისა და გულის წყურვილისა. მერე მიჰპართა სარწმუნოებას, იქნება ამან მაინც შემიკედლოს და დამინთქას საღმობანი გულისა სენ-თაო, და ევედრება ღმერთს, დამიუტრევო, შემიტკბე, რო-გორც მამამ შემცოდე შევილიო.

ცხოვრების წყაროვ, მასვ წმიდათა წყალთაგან შენთა,
დამინთქე მათში საღმობანი გულისა სენთა;
არა დაჰქროლონ ნავსა ჩემსა ქართა ვნებისა,
არამედ მოეც მას სადგური მყუდროებისა!

მაგრამ ვერც აქ იპოვა იგი სადგური მყუდროებისა, რომელსაც ეძებდა, და იმედდაკარგულს მიესია „შავად მღელვარი ფიქრები“ სულისა და გულის უბინაობისა და არ იცის, სად და როგორ მოიშოროს, სად და როგორ გაექ-ცეს, და ეხვეწება თავის „მერანს“, რომლის ჭენებას მართ-ლა რომ ბუნებით საზღვარი არა აქვს, ვითარცა ჭკუა-გო-ნების ქროლას, გასწიო —

და ნიაფს მიეც ფიქრი ჩემი, შავად მღელვარიო.

ყველაფერი დამითმიაო: ჩემი მამული, სწორნი და მეგობარნი, მშობელნი, ტკბილად მოუბარი სატრფოც-კი, ერთის სიტყვით ყოველი იგი, რაც შეადგენს ცალკე კაცის ცალკე საგანს გულის ტეხისას, ჭირისას და ღზინისას, ოღონდ —

ვარსკვლავთა თანამავალთა
ვამცნო გულისა მე საიდუმლო-ო.

რაკი კაცს მამული ამოუღია გულიდამ, მშობლები დაუთმია, სწორნი და მეგობარნი, სატრფოც-კი გაუწირავს, განალა საფიქრებელია, რომ მისი „შავად მღელვარი ფიქრი“, მისი „საიდუმლო გულისა“ ზოგად-კაცობრიულს ვაებას არ მოასწავებდეს, „ჭკუით ურწმუნოებისა და გულით უნდობობისაგან“ წარმომავალს?!

მართალია, ცას იქით ვერ იპოვა სადგურნი, რადგანაც ადამიანის უძლურ გონებისათვის მიუწვდენელიაო, მაგრამ მაინც თავის „მერანის“ იმედი არ დაჰკარგვია და ეუბნება: თუ ცას იქით ბინას ვერ მიწვდი, შენ შენსას მაინც ნუ დაიშლიო:

გასწი, მერანო, გარდამატარე ბედის საზღვარი,
თუ აქამომდე არ ემოწა მას, არც აწ ემოწოს შენი მხედარი.

აშკარაა, საზღვარ-დადებული სიგრძე-სიგანე ადამიანის აზრიანობისა ჩვენის პოეტის „სულის კვეთებას“ ვერ იტევს. მას სწყურს ეს საზღვარი ბედისა გაარღვიოს და ნიავს მისცეს თავისი „შავად მღელვარი ფიქრი“, რომ დაუსრულებელი სივრცე ცისა და ქვეყნისა მოიაროს. ბაირონის კაინმა ამისთვის ლუციფერი აიჩინა, გეტეს ფაუსტმა — მეფისტოფელი და ჩვენმა პოეტმა — თავისი „მერანი“, ესე იგი თავისის სულის ქროლა.

ამ სახით, იგი ჰთაკილობს დაემორჩილოს ბედს, რომელსაც ადამიანის გონებისათვის საზღვარი დაუდვია, და განაგრძობს:

დღე მოვკვდე მე უპატრონოდ, მისგან ოხერი,
ვერ შემაშინოს მისმა ბასრმა მოსისხლე მტერი,

და ჰნუგეშობს, რომ ეს გაძალიანება, ეს თავგანწირულება, ეს „სულის კვეთება“, ეს პირდაპირი ომი ბედთან, ცუდად ზომ მაინც არ ჩაივლისო,

და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება.

რას გაუბრბოდა? საით მიიზიდებოდა? სად ემუდარებოდა თავის მერანს მიმიყვანეო, როცა ეუბნება:

გაჰკვეთე ქარი, გააპე წყალი,
გარდაიარე კლდენი და ღრენი?

ამის პასუხს ვერ ვიპოვით „მერანში“, ხოლო თუ სახეში მივიღებთ სხვადასხვა დროს თქმულს მის მიერ ლექსებს, ცხადად დავინახავთ, რომ იგი მიუბრბის იმ „ჰკუთით ურწმუნობას“, იმ „გულით უნდობას“, იმ „გონებით და ცხოვრებით“ აღშფოთებას და გაფეთებას, რომელიც შუბის წვერისავით გულს დაესობა ხოლმე აზრგაღვიძებულს ადამიანს, ეჭვით გულ-ღვიძლამდე გაბნეულს, მოუსვენარ და ჰეშმარიტების მუდამ მძებნელ მწყურვალ გონებისაგან. თვითც არ იცის პოეტმა, საით მიიზიდება, სად იპოვის შესასვენებელს სადგურს, ნავთსაყუდარს, რომ იქ შეასვენოს „ვნებათა ლელვანი“. იგი მარტო ამას გვიქადაგებს, რომ ძებნა უნდა ამასაო თავგანწირულად და უშიშარად. ჩვენ ზომ ვნახეთ, რომ იგი ჰლამოდა ცას იქით მიეწვდინა თვალი ამ სადგურის დასანახავად, მაგრამ უქმად ჩაუარა ცდამ. ერთის ბრძენისა არ იყოს, ჭეყანაზედ ზოგი

იმისთანა საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმენ, და ზოგიც იმისთანაა, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერ დაინახავ. ცასა, თუ ცას იქით, სწორედ იმისთანა ადგილებია მძებარ გონებისათვის, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერას დაინახავ. ჩვენს პოეტს ეს რწმენა დაკარგული ჰქონდა, როგორც მისი „სულ-ლო ბოროტო“ გვიმტკიცებს, და რალა საკვირველია, რომ რასაც იქ ეძებდა, ვერ იპოვა.

ისიცა ვნახეთ, რომ ამავე მის მიერ სანატრელს სადგურს იგი ეძიებდა სიყვარულში, მაგრამ დაექცა ეს ტაძარი და ისევ შეუღასფარი დარჩა. მერე მასვე ეძიებდა სარწმუნოებაში, ჯერ მინამ სასოება გულს შერჩენილი ჰქონდა და არ მოეკლა ეჭვსა, მაგრამ ვერც აქ განისვენა, ვერც აქ იპოვა იგი ნუგეში, რომელსაც ასეთის „სულის კვეთებით“ ეძიებდა. ბოლოს მთლად მიენდო თავის „მერანს“, რადგანაც მის ჭენებას საზღვარი არა აქვს: შენ გასწიე, ნურას მოერიდე, ნურც მე შემობრალე დაქანცულობითა, და თუ ვიპოვეთ რასაც ვეძებთ, ხომ რა კარგი, თუ არა-და, ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირულის სულის კვეთება, და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩებაო.

და ჩემს შემდგომად მოძმესა ჩემსა
სიძნელე გზისა გაუადვილდეს,
და შეუპოვრად მას ჰუნე თვისი
შავის ბედის წინ გამოუქროლდეს.

ეს მსუსხავი და მწვავე ქოლა გონებისა, ადამიანის ამღვრეულ გულის ქარტეხილისაგან მოვლენილი, განა საკმაო მიზეზი არ არის ესეთის თავგანწირულ სულის კვეთებისა და ეს სულის კვეთება განა ზოგად-კაცობრიული არ არის? მაშ, მაშინ არც ბაირონის დიდებული და ზარიანი ქექა-ქუხილი ყოფილა ზოგად-კაცობრიული? განა

ერთობ მოუსვენარი ცხოვრება ადამიანისა, რომლის ეჭვით გაღესილი ჭკუა დღე-მუდამ ტაძარს აშენებს რწმენისას და ისევ თავის ხელითვე აქცევს, იმავე სადგურს მყუდროებისას არ ითხოვს, რასაც ჩვენი პოეტი? განა ამ ქცევა-შენებით დაღალული გული კაცობრიობისა, ქვეყნის დაწყებიდამ დღევანდლამდე, არ ეძებს მოსვენებისათვის სადგურს და მაგ სადგურის პოვნა განა საყოველთაო წყურვილი არ არის ზოგად-კაცობრიული? განა ვაება კაცობრიობისა ის არ არის, რომ მიზეზი აქვს ძებნისა, ეძებს და ვერ უპოვია? აი სად არის სათავე ადამიანის სასოწარკვეთილებისა, თავგანწირულებისა, ჭკუა-გონების არევისა, ყოვლისფრის უარყოფისა, რომელიც ზოგჯერ, ხანა-და-ხანა, ასე ღიაპრობს ხოლმე მთელს მოაზრე კაცობრიობასა და შავად მღელვარის ფიქრებით ავსებს ადამიანის ცხოვრებასა. ბაირონი და მთელი მის მიერ დაპყრობილი ხანა ევროპის სულეიერ ცხოვრებისა განა ამისი მაგალითი არ არის? ჰამლეტის „ვიყო თუ არ ვიყო“ განა სულის უბინაობისაგან არ არის ამოკენესილი?

შორს რათ მივდივართ, — ეს დღევანდელი სპირიტობა, ბუდიზმობა, გრაფ ტოლსტოის „სულის კვეთება“, ის ამბავი, რომ ამერიკაში სადღაც ბავში დაბადებულა და დიდი და პატარა მირბის იმის თაყვანის-საცემლად, და ბევრი სხვა ამისთანა, — განა იმას არა ჰმოწმობს, რომ დღევანდლამდე ყოფილს ბინას ადამიანის მყუდროებისას ფუძე დაეძრა და თვით თალიც მთელის შენობისა გაირღვა და ჰლამის გადმოქცევას? განა ყოველივე ეს იმის მაგალითებზე არ არის, რომ დღესაც მოუსვენარი გონება ადამიანისა ხან რას ეჭიდება, ხან რას, რომ სადგური რამ მყუდროებისა სადმე და რაშიმე უპოვოს უბინაო სულსა, რომელიც დღეს ნაცარტუტასავით ჰდღულს?

აი, სწორედ ამ თვალთ-გადუწვდენელს სარბიელზედ მიუშვა სადავე ნ. ბარათაშვილმა თავის „მერანსა“.

ჩვენის ფიქრით, „მერანი“ წინასიტყვაობაა „სულო ბოროტისი“ არა მარტო იმითი, რომ წინ არის დაწერილი, არამედ შინაარსითა. „სულო ბოროტოში“ მხოლოდ მიზეზია ნაპოვნი იმ „გონების და სიცოცხლის აღშფოთებისა“, რომელიც შავნდ მღელვარე ფიქრად მიჰსევია ჩვენს პოეტსა „მერანში“, და ის მიზეზი იგი მსუსხავი და მწვავე ექვია, რომელმაც პოეტს მოუკლა „ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“, დაუკარგა „სულის მშვიდობა“, აღუთქვა და არ მისცა-კი „თავისუფლება ამ წუთის-სოფლად“.

ამ სახით, ნ. ბარათაშვილმა ჩვენს აზრს, ჩვენს გულთათქმას, ჩვენს ჭკუა-გონებას დიდი განი და სიღრმე მისცა, კაცობრიობის წყურვილს ქართველიც თანამოზიარედ გაუხადა და კაცობრიულ წყურვილის მოსაკლავ წყაროს ქართველიც დააწაფა. ამ მიმართულებას ჩვენის აზროვნებისას ნ. ბარათაშვილის შემდეგ არც ერთი მწერალი აღარა ჰყოლია ჩვენში და, სწორედაც რომ ესთქვათ, ბაირონები, ლერმონტოვებიც, მარტონი არიან და მემკვიდრეებს იშვიათად სტოვებენ, რადგანაც ტვირთი მათებრ კაცების მემკვიდრეობისა „არ არს სუბუქ“.

ეს ჩვენი აზრი ნ. ბარათაშვილის შესახებ იქნება მეტის-მეტი ეჩვენოს ვისმე, ხოლო ამაზედ-კი ყველა დაგვეთანხმება, რომ ეს, ჩვენდა საუბედუროდ უდროოდ ჩვენთვის დაკარგული პოეტი, ერთად-ერთი მწერალია, რომელიც სხვაზედ უფრო მეტად, სხვაზედ უფრო მკაფიოდ და თვალნათლად ატრიალებს ჩვენს აზრს და ცნობის წყურვილს იმ თვალ-გადუწვდენელს სფეროში, საცა ზოგად-კაცობრიობის დაუსრულებელი საჭირ-ბოროტო კითხვა-პასუხია რწმენისა და არ-რწმენისა, მყოფობი-

სა და არ-მყოფობისა, საცა ღალატებაა ყოველგვარ სულის-კვეთებისა და ენებათა ღელვისა. თ. ნ. ბარათაშვილის დიდი მნიშვნელობა, ჩვენის ფიქრით, ამაშია; ამიტომაც მართალი სთქვა, რომ მის მიერ გავლილი გზა ჩვენში ჯერ უვალი იყო, მან თვისს შერანს გადაათელინა და ნავალიც დააჩნევინა, ვინ იცის ვისთვის და საბოლოოდ? ამის პასუხს ჩვენი აზრთა ზრდა შემდეგ როდისმე იტყვის.

არც ნ. ბარათაშვილი იყო უიმისო, რომ გულში დარდად არა ჰქონოდა ბედი ქართლისა, ბედი მის მამულისა.

სად სულსა სული თვისად მიჰნის
და გულსა გულის პასუხი ესმის.

ის დიდებული სახე მეფე ერეკლესი და არა ნაკლებ დიდებული სურათი სოლომონ მსაჯულისა, გამოხატულები „ქართლის ბედში“ იმ განწირულების დროს, როცა საქართველოს ბედი სწყდება, ბევრს საგულისხმოს რასმე გვეუბნება და ქართველის ამომშრალს გულში ბევრს ნამს ნატვრისას და ნანვისას აწვევებს. იგიც შეჰნატრის წარსულს, თ. გრ. ორბელიანისავით, იგიც შეჰნატრის უწინდელებს. რომელთაც —

არად მიაჩნით უბედურება,
თუ აქვთ ჭერო-ქვეშე თავისუფლება.

და, სოლომონ მსაჯულის მეუღლისაგან აღტაცებული. მაშინდელ ქართველის ღირსეულ დედებს სახსოვარს უშენებს ამ სიტყვებით:

ჰოი დედანო, მარად ნეტარნო,
კურთხევა თქვენდა, ტკბილ სახსოვარნო!
რა იქნებოდა, რომ ჩვენთა დედათ
სულიცა თქვენი გამოჰყოლოდათ!

თუმცა ბოლოს, როცა თვისი მამული დამშვიდებული
ნახა და მტერთაგან უშიშარი, შეიფერა მის მიერ ეგრეთ-
წოდებული „ახალი ქართლი“ და მის ყოფა-ცხოვრებას
თითქოს შეურიგდა, მაგრამ ესეც-კი მისი ნათქვამია:

რა ხელ ჰყრის პატივს ნაზი ბულბული,
გალიაშია დატყვევებული?

V

ჩვენ სახეში არა გვქონდა და არცა გვაქვს ისე ვრცლად გამოკიდება არც ერთის ჩვენის მწერლისა, რომელთაც ცოტა თუ ბევრი ღვაწლი მიუძღვის ჩვენს აზრთა ზრდაში, როგორიც მოგვიხდა ნ. ბარათაშვილის შესახებ. გზაკვალი მისის პოეზიისა, სიგრძე-სიგანე და სიღრმე მისთა აზრთა დენისა მეტად ღირს-შესანიშნავია, რომ დაუსაბუთებლად ადვილად დასაჯერი იყოს. იგი ობოლი მაგალითია, ობოლი იმიტომ, რომ მარტოდ-მარტოა ჩვენს მწერლობაში. არც წინამორბედი ჰყავს, არც უკან მიმდევი. მართალია, ამ უკანასკნელ ხანებში ერთმა ახალგაზრდამ და, ჩვენის ფიქრით, დიდ-საიმედო პოეტმა ორიოდე სასახელო მაგალითი გვიჩვენა, რომ აპირობს მის კვალში ჩადგომას, მისთა აზრთა სფეროში გახმაურებას, მაგრამ თითო-ოროლა მაგალითი ჯერ საკმაო საბუთი არ არის ეს ახლად გამოსული მწერალი ნ. ბარათაშვილის მემკვიდრედ მივიჩნიოთ.

ესეთი იყო საწყლე ჩვენთა აზრთა დენისა ორმოცდაათიან წლებამდე მთელის თავის სიგრძე-სიგანითა და სიღრმე-სიმაღლითა. მოვიდა ახალი ხანა ორმოცდაათიან წლებისა. სამწერლო მოედანზე დარჩა წინა-აღწერილ სამ მწერალ შორის მარტო გრ. ორბელიანი. ამავე დროს გამოჩნდნენ თ. გ. ერისთავი, თ. ვახტანგ ორბელიანი, თ. რაფიელ ერისთავი.

თ. გ. ერისთავს ორი დიდი სამსახური მიუძღვის: ჩვენს წინაშე. ერთი ისა, რომ ჟურნალი შეჰქმნა და ამით ლონისძიება მიეცა ჩვენთა აზრთა დენას შინიდან გარეთ გამოსულიყო საქვეყნოდ და მწყურვალისთვის აზრთა წყარო ესმია. მართალია, მაშინდელი „ცისკარი“ მეტად ფეხმოკლე და ხელმოკლე იყო, მაგრამ ეს ეპატიება, როგორც ახალს საქმეს, ჯერ უჩვეულო და უასაკოს. ისიც მართალია, რომ არც მის შემდეგ „ცისკარს“ გამოუჩენია რაიმე თავი ისე შესანიშნავად, რომ ჩვენთა აზრთა ზრდაში ადგილი რამ დაეჭიროს. ხოლო იმისი კარგი ის იყო, რომ არსებობდა. ზოგჯერ მარტო არსებობაც ღვაწლია, ნამეტნავად იმ გაჭირებაში, როგორშიაც იყო „ცისკარი“. ბევრი ავი დღე გამოუვლია, — ზოგი იმისაგან, რომ მეშველი მწერალი არა ჰყოლია და მარტოსთვის ჟურნალის ტვირთი მართლა რომ ღვაწლია, და ზოგიც იმისაგან, რომ სახსარიც-კი არსებობისა არა ჰქონია. მაინც კარგა ხანს თავი დაიჭირა და თითქმის აკვნობა გაუწია იმ ყმაწვილ მწერლებს, რომელთაც მერე, სამოციან წლებში, წინანდელ მწერლებთან ერთად, ისეთი ძლიერი ტალღა ჰკრეს ჩვენს აზრთა დენასა.

მეორე ღვაწლი გ. ერისთავისა ის იყო, რომ შეჰქმნა ქართული თეატრი და სათეატრო მწერლობის მამამთავრად მოგვევლინა. ამით მარტო სიყვარულის და ტრფიანობის მორევში მოარული გული ჩვენი და მარტო განლტოლვილ ფიქრებში წასული ჩვენი გონება ჩვენს შინაცხოვრებას დააკვირვა, მიახედა: მისი „გაყრა“ ამისი მაგალითია. მართალია, მისი კალამი უფრო სათავედიშვილო არემარეში ატარებდა ჩვენს გონებას, მაგრამ მისგანვე ფრთა-ასხმულმა ანტონოვმა, რაკი იგრძნო, რომ მე ჩემი საკუთარი ფრთები მასხიაო. თავის ოსტატს გაასწრო, მის

ვიწრო მოედანს ღობეები შორს გაუდგა, სარბიელი გაუდიდა და ეგრეთ-წოდებულ მდაბიო ხალხის ყოფა-ცხოვრება, ავ-კარგიანობა, მისი ზნე-ჩვეულება ცოტად თუ ბევრად დაგვანახვა. მისი „მზის დაბნელება“, „ხევსურთა ქორწილი“, თუ ყოველ ამის სრული სურათი არ არის, მწერლობის ამ მხრივ მიმართულების მაგალითი ხომ არის და არის.

გ. ერისთავი, როგორც პოეტი. იმითია შესანიშნავი, რომ ჩვენს პოეზიას ჩაუმატა ის პირწვეტიანი ეკალი, რომელსაც „სატირას“ ეძახიან და რომელიც ზოგჯერ გამოსაკეთებლად აწყლულებს ხოლმე იმას, ვისაც კი დაეძგერება და სხვას კი ყოველთვის აფრთხილებს. მის მიერ სასაცილოდ აგდებული ჩვენი ტფილისის მაღალი საზოგადოება „შეშლილში“ და თითო-ოროლა წვრილი ამავე თვისებისა ლექსი ზემოთქმულის მოწამენი არიან.

თ. ვახტანგ ორბელიანს ამ ორმოცდაათიან წლებში განსაკუთრებულ მიმართულებით თავი არ უჩენია. მან სამოციან წლებიდან მიიქცია ყურადღება საზოგადოებისა და როგორც ამ წლების ხანაში, ისეც მერმე, თითქმის მარტო ერთი სფერო აუჩინა თავის პოეზიას და მით მოიპოვა სახელი და ადგილი ჩვენს აზრთა მსვლელობის ისტორიაში. ამას თავის ადგილას ვიტყვით.

თ. რაფ. ერისთავმა ამ ორმოცდაათიან წლების ხანაში დაიწყო თვისი მოღვაწეობა. ამანაც, როგორც თითქმის ყველა ჩვენმა პოეტმა, მიართვა პირველ ხანებში თვისი ხარკი სიყვარულსა და ტრფიალებას, მაგრამ ამასთანავე არ უიმისოდ მორჩა, რომ ეგრეთ-წოდებულ საჭირ-ბოროტო საგანს ცხოვრებისას არ გაჰმალურებიყოს. ჯერ ბატონყმობის [გადავარდნის] ჩუჩუნიც არსად იყო, რომ კაცმოყვარემ გულმა პოეტისამ იგრძნო უსამართლობა მისი და

ყმა-დედა აჩვენა მსაჯულთან: „სხვა რად ჰბატონობს ჩემსა ნაშობსაო, შვილი ჩემია და ბატონმა წამართვა, მიბრძანე: «ვისი უპყრია ძალიო».

ეს პირველი ხმა იყო ჩვენში სამწეოდ უსამართლოდ ჩაგრულთათვის. რაფიელ ერისთავამდე ეს მწევავი ჩივილი ყმობით გაუპატიურებულ ღმრთის კერძო ადამიანისა არავის გაუთვალისწინებია, არავის უკითხავს თავის-თავისათვის ეს მართლა-და ჰეინესი არ იყოს „დაწყევლილი საკითხი“: ერთის ნაშობს მეორე რად ჰბატონობს. „ვისი უპყრია ძალი“? ეს წესით დაჩაგრული — ადამიანი, და ახლა ნახეთ, რა ტკბილის გულის-ტკივილით ჩვენი პოეტი ბედით დაჩაგრულს მოხოვარას ალაპარაკებს: კვირაობით საყდარს დავალო სათხოვარად, —

სხვა დროს ვგდივარ ერთის კედლის ძირასა
უქალამნო, უშალვრო, თავშიშველი,
ძვირად მაძლარ, ხშირად მშიერი, სველი.
მკერდს არ მწვდება დაგლეჯილი მუნდერი...
თავზე დამდის წვიმა, თოვლი და მტვერი.

ქვეყანას კი აინუნში არ მოსდის ამ საწყლის ჩაგრულ-ყოფა. მიდის-მოდის ხალხი და გათახსირებულს გლახაკს არავისაგან საკმაო ნუგეში არ ეძლევა და სჩივის: მე პურს ვსთხოვო, ის ქვას მიდებს ხელშია!

არიან, რასაკვირველია, იმისთანანიც, რომ ხანდისხან უწყალობებენ რასმე:

ზოგიერთი მოიგონებს მკვდრის სულსა,
სულთაობას სადილს მომცემს და ფულსა,
მაგრამ მცირეს, რომ არც კუჭს ჰხედეს, არც სულსა!
თუ ცხონდება მკვდარი ერთის ჭამითა,
მაშ აცხონოს ღმერთმა იგი ამითა.

თუმცა ჰხედავს თავის გარეშემო ამისთანა გულქვაობას. რომ გლახა „პურს ითხოვს და ქვას აწვდიან ხელში“, მაგრამ ჩვენი პოეტი მაინც საწყლის გულში ბოროტს არ ატრიალებს, რომელიც კაცს ხელს გამოადებინებს ხოლმე სხვის ძარცვა-გლეჯად, ან, თუ უღონოა, სხვის საწყევლად და საქოლვად. მისს გლახა-მოხოვარს სწამს, რომ ქვეყანაზე განკითხვა, შებრალება, ქრისტიანობა კიდევ არის და ამ იმედით ნუგეშდებული კი არ იწყევლება, კი არ ჰბოროტობს, შებრალებას ითხოვს: ქრისტიანო —

შემიბრალო, შიმშილმა გამამწარა-ო!

იტყვიან, არც ეგეთი ქედის მოხრა, არც ეგეთი უბოროტო მორჩილობა ბედისა უნდაო, მაგრამ თუ სახეში მივიღებთ გულკეთილობას, გულჩვილობას, რომელიც იშვიათი თვისება არ არის ჩვენებურ მშვიდობის-მოყვარე გლეხკაცობაში, დავინახავთ, რომ ჩვენს პოეტს ბუნებისათვის არ უმტყუენია.

ამ სახით ვხედავთ, რომ რაფ. ერისთავმა პირველმა დაჰძრა ენა ადამიანის გაუპატიურებულ ღირსებისათვის და ჩამოაგდო სიტყვა ადამიანურ დატყვევნილ უფლების აღსახსნელად და აღსადგენად. მანვე ყველა .

*

...ამ გზით და ამ ყოფით იზრდებოდა ჩვენი აზრი, თან-თან გაძლიერებული და მატებული, როგორც ვნახეთ. ამ სიგრძე-სიგანით, ამ სიღრმე-სიმაღლით მოაღწია მან სამოციან წლებამდე. თვალ-ნათლად დასანახია, რომ სამოციან წლებში ახალი ხანა დაწყებულ იქმნა. ჩვენდა სამწუხაროდ, იძულებულნი ვართ ეს სამოციანი წლები და მათდა

*) აქ ხელნაწერს აკლია ერთი ფურცელი (— დაახლოებით ჩვენი გამოცემის 40 — 45 სტრიქონი).

რედ.

შემდეგნი დრონი ერთს საერთო ფარგალში მოვაქციოთ. მიზეზი ის არის, რომ თხზულებანი ორმოცდაათიან წლების შემდეგ მოღვაწეებისა ერთად შეკრებილი არ მოგვეძეება და ცალ-ცალკე გაფანტულები-კი ძნელად საპოვნელია და საძიებელი. ეს გარემოება ხელს გვიშლის გამოვარკვიოთ, რა დროს რამ იმატა ჩვენში. რა დრომ რა განსაკუთრებული ადგილი შემოიხაზა და დაიჭირა. რა დრომ რა წაიმძლვარა და რა ილაღადა. ამიტომაც ხანად და ხანად დაყოფა ჩვენის აზრის ისტორიისა სამოციან წლებიდან შეუძლებელად დავინახეთ. ეს დავაცალოთ ჩვენზე მეტს მცოდნის და ჩვენზე მეტად მდიდარს შესაფერის საბუთებითა.

გარდა ამისა, ამ ხანაში გამოსულ მოღვაწეების თხზულებათა უქონლობა სხვაფრივადაც ხელს გვიშლის,—სახსარი არა გვაქვს თვითეულს მათ ცალ-ცალკე კვალში ჩავუდგეთ და მათის ნაღვაწევითვე დავასაბუთოთ ჩვენი აზრი მათდა შესახებ. ყოველ ამ მიზეზის გამო იძულებულნი ვართ ეს სამოციან წლების მდიდარი ხანა, და არანაკლებ ნაყოფიერი მის შემდეგნი დრონი, მარტო ზოგადის ნიშნებით ზეპირად აღვნიშნოთ, ესე იგი ისე, როგორც ჩავსახია გულში, რადგანაც მას აქეთ აქამომდე ჩვენ ჩვენის აზრის მოძრაობისათვის, როგორც დროთა მოწამეს, გვიდევნებია თვალი იმოდენად, რამოდენადც თითონ თვალი გვიჭრიდა. საცა კრებული რომელისამე მწერლის თხზულებათა ნებას მოგვცემს, ჩვენს თქმულს დავასაბუთებთ კიდევ.

სამოციან წლებში ყველაზე უწინარეს გამობრწყინდა დავიწყებული სიტყვა „მამული“ მთელის თავის გულთმიმზიდველ და დიდებულ მნიშვნელობითა. ვისაც-კი რაიმე ნიშან-წყალი ჰქონდა ღმრთის მიერ მინიჭებულ

მადლისა და კალამი ხელთ ეპყრა, თითქმის ყველანი იმ გზას დაადგნენ, რომ ქართველს გულში ჩაუსახონ მამული, რომელიც ჟამთა ვითარებამ უძრავ ქონების სახელამდე-ლა დააქვევითა და დაამდაბლა. აგრე გაუპატიურებულმა სიტყვამ სამოციან წლების მოღვაწეთა მეოხებით და ღვაწლით კვლავ დაიჭირა ჩვენში კუთვნილი ადგილი. ვითარცა მზემ, და თავისი სხივოსანი შუქი მოჰფინა მთელს სივრცეს ჩვენის ცხოვრებისას. რაკი „მამულს“ ბინა და-ედვა ქართველთა გულში, მისმა ცხოველ-მოფხვრელმა სით-ბომ და ნათელმა მთელი მრავალგვარობა ჩვენის ცხოვ-რებისა გაუთვალისწინა თვითეულს მოღვაწეს ცალკე და ყველას ერთად. არ დარჩა არც ერთი მცირეოდენი კუნ-ჭული ეგრეთ-წოდებულ მოსაქმე ცხოვრებისა, რომ ან ერთს, ან მეორე მწერალს, ძველსა თუ ახალს, თვისი კალ-მის წვერი არ მიეწვდინა და დიდი ხნიდამ დაღუმებული ჩივილი დაჩაგრულ ადამიანობისა, მთა-ბარობა უსწორ-მასწორო ცხოვრებისა — არ გაეხადნა თვისის დაკვირვე-ბის და გულისთქმის საგნადა და ყოველივე ეს ცალკე თა-ვის კალმის წვერზე არ აეგო.

აღდგენილმა მამულმა დაჰბადა მამულის სიყვარული, მამულის-შვილობა, და საკვირველი არ არის, რომ მისი წარსული, მისი აწმყო და მერმისი, კვლევისა და გამო-ძიების საგნად შეიქმნა. „ვინა ვარო და რანი ვართ“ — ამ ზღვაებრ ფართო საკითხს შემოეჯარა გარს ჩვენი მწერ-ლობა, გვერდ ამოუდგა სხვადასხვა მხრიდამ და ერთიანის ძალ-ლონით ფეხზე წამოაყენა გონების თვალის გულ-ღვიძლამდე გასაბნევად. ზოგი წარსულით გვინათებდა ამ საკითხს, ზოგი აწმყოს განკითხვითა, ზოგი მერმისის გამოსახვითა. პროზით თუ ლექსით, ყველა ჰღალადებდა ადამიანობის დარღვეულ უფლების სახელითა და თვით

მოსაქმე ცხოვრების განკარგების წყურვილითა. ამ ეგრეთ-
წოდებულ „რეალურმა მიმართულებამ“ ჩვენის აზრიანო-
ბისამ ჩვენი გონება დააკვირვა ჩვენს მიწიერ ავ-კარგია-
ნობას და სამოციან წლებიდან დღევანდლამდე, ამ ოცდა-
ათის წლის მანძილზე, ბევრი საყურადღებო ღვაწლი დას-
დო, ბევრი ნაყოფიერი თესლი დაჰყარა სამერმისოდ.

საოცარი ის არის, რომ ამ დროებამდე ჩვენდა სანუგე-
შოდ მოღწეულთა ძველთა მწერალთა, ის მათთვის უცნო-
ბი და ახალი ქროლა ჩვენის აზრიანობისა არა იუარეს, არ
იუცხოეს. პირიქით, მთელის თავის ძალ-ღონით მიეცნენ
ამ ახალს მდინარეობასა, დროთა ჩაძახილს ღირსეულ მო-
ბანედ გამოუჩნდნენ და ახალთან ერთად ძმურად იღვაწეს
ამ მიმართულების გასაძლიერებლად. იმ მრავალგვარ საგ-
ნებში, რომელიც მამულმა, მამულის სიყვარულმა და
მამულის-შვილობამ თვალწინ გამოგვიფინა, თვითეულმა
მათგანმა თვისი სხივოსანი შუქი შეიტანა იმისდა მიხე-
დვით, ვის რა უფრო ეხერხებოდა და სადამდე თვალი
უწვდებოდა. ვერა ვძლებთ უიმისოდ, რომ ის მართლა-და
საკვირველი ამბავი მაგალითებით არ დავასაბუთოთ, მით
უფრო, რომ ხელთა გვაქვს ამ ჯურის მწერალთა თხზუ-
ლების კრებული.

ერთი ამ ჯურის მწერალთაგანი იყო გრ. ორბელიანი.
რომელიც თითქო ელოდაო ამ ახალ მიმართულებას, რომ
გულს ჩარჩენილი სიყვარული წარსულისა გაჰღვიძებოდა
და „ვინა ვართ და რანი ვართ“ — ამის აღსახსნელად
ეთქვა:

... ძმანო, მიემართოთ თვალნი
წასულთა ძველთა საუკუნეთა.
მათში სახენი სჩანან ნათელნი
გმირთა, მამულის განმადიდეთა.

მართალიც არის: ჯერ შინაობაშიაც როცა გვინდა
ვისიმე ვინაობა შევიტყოთ, დედა-მამას და წინაპართ ვუ-
კითხავთ ხოლმე, იმიტომ რომ — დედა ნახე, მამა ნახე,
შვილი ისე გამონახეო. მხოლოდ იმასა სწუხს, რომ არავინ
არის გვითხრას ამბავი ჩვენთა გმირებისაო:

ვინ გვითხრას, ვინა გვიჩვენოს,
სადა სცხოვრებდნენ ძველ-გმირნი?
დრომან შეჰმუსრა, აღგავა
მიწით მათიცა საფლავნი...
მარამ ცოცხალა ჯერედაც
დიდების მათ მოედანი,
მათი სახელი, მათ ხმალი,
საქმენი სახელოვანნი.

იცოდა მაღალ-გონიერმა პოეტმა, რომ

მათთა საქმეთა მოთხრობით
მოხუცს ცრემლ მოედინება,
მხნეობით აღტაცებული
ჭაბუკი ხმალსა მისწვდება.

ეს ცრემლი მოხუცისა იგი ჟუჟუნი წვიმაა, რომელიც
ასე ჰშველის თესლსა ნაყოფის გამოსაღებად, და ეგ ხმალთ-
წვდენა ჭაბუკისა იგი ომი და ბრძოლაა არსებობისათვის,
რომლისათვის მოწოდებულია ყოველი შემძლებელი ღონე.

გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელო“, „თამარ-მეფის სახე
ბეთანიის ეკლესიაში“ ცხადი მაგალითებია, რომ მან თა-
ვისი ძლიერი მხარი მისცა ახალს მიმართულებასა და მა-
მულის სიყვარულს ღრმა კვალი დააჩნევინა ჩვენს გულ-
ში. სიყვარულმა მამულისამ, სამშობლო მიწისამ, აღ-
ფრთოვანებულმა სამოციან წლებში, სულით და გულით
მიიზიდა პოეზია გრ. ორბელიანისა, და ამ სიყვარულის
გასაღვიძებლად და დასანერგად ახლებთან ერთად არა

ერთი და ორი უთქვამს თავის მშვენიერის ლექსითა. მა-
მულის-შვილობას გრ. ორბელიანმაც შთაჰბერა იგი ლო-
ნიერი სული, რომელმაც, როგორც სამოციან წლებში,
ისეც მერმე, ჩვენს პოეზიას განსაკუთრებული მიმართუ-
ლება დაუნიშნა. ესე შეჰღალადებდა ჩვენი მხცოვანი პოე-
ტი მამულს და ასე გვამცნევდა მამულის-შვილობის
უწმინდაესს მოვალეობას:

ჰე, მამულო, სასურველო,
ვინ გახსენოს, რომ მის გული
არ ათრთოლდეს სიხარულის
აღტაცებითა აღვსილი?
ვინ გიხილოს დროსა საშიშს,
არ დასთხიოს თვისი სისხლი,
არა დაჰკლას თავი თვისი
შენ დიდებად, ვითა მსხვერპლი!

ჩვენ წინა ვნახეთ მისი სურვილი, რომ ხსოვნა არ და-
კვარგოთ წარსულისა, და ახლა ვნახოთ, ახალმა მიმართუ-
ლებამ რომ მიახედა აწმყოს, — რას გვეუბნება. დროთა
ვითარებისაგან ძირს დაცემულ საქართველოს მაყურე-
ბელი ასეთის გულის-ტკივილით მოგვითხრობს აწმყოს
ამბავსა: ველარა ვცნობო —

დამცირებულსა,
ხმა-მიღებულსა
ბედ-დაკარგულის ივერიის ძეს.
ეჭვით აღვსილსა,
უსასოდ ქმნილსა,
გულ-უიმედოს, გაუხარებელს!

ეგრეთ გათახსირებულს შვილს სხვა რაღა მამული
უნდა ჰქონოდა, თუ არ შვილისავით დამცირებული, ხმა-
მიღებულო, ეჭვით აღვსილი, უსასოდ ქმნილი, და მამუ-

ლის-შვილურ სევდით და მწუხარებით მოსთქვამს: ნეტა-
ვი აღარ ვიყო.

რომ აღარ ვგრძნობდე
ჩემის მამულის სულთ დაცემას!

ეს წარსული და აწმყო; ხოლო რა მერმისი სწყუროდა
თავის მამულისათვის, თავის სამშობლო ქვეყნისათვის.
რომელზედაც მამულის-შვილურ აღტაცებით ერთგანა
სთქვა: სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყ-
ნისაო? სწყუროდა, რომ კვლავ:

. . . ივერი
აღსდგეს ძლიერი
და დადგეს ერად სხვა ერთა შორის.
წმიდის საყდართ,
ენით მდიდართ,
სწავლისა შუქით განათებული.
ზნე-ამაღლებით,
ძლევის დიდებით.
სამშობლოს მიწის სიყვარულითა.

სამოციან წლებამდე—ალ. ჭავჭავაძედამ დაწყებული—
ჩვენი პოეზია, თითო-ოროლა მაგალითებს გარდა, ისიც
ორმოცდაათიან წლების ბოლო ხანებში, დაჰფუფუნებდა
ჩვენის დიდ-კაცობის გულთა-თქმას, თითქო უკადრისობს
ამათ გარე რაიმე საგანი უპოვოს პოეზიას. სამოციან წლებ-
მა ამ ვიწროდ შემოღობილს სარბიელს ჩვენის პოეზიისას
თავისი ტალღა გაჰკრეს და შემოამტვრიეს ღობეები. ამ ხა-
ნაწი მოღვაწეებმა მიაგნეს, რომ მდაბიოთა ცხოვრება-
შიაც არის ადამიანური გულთა-თქმა; რომ ამ მდაბიოთა
გული იგივე ზღვაა, საცა თუ არ მეტი, ნაკლები მარგალი-
ტები არ არის გლოვისა და სიხარულისა, ჭირისა და ღზი-
ნისა, ძულებისა და სიყვარულისა; რომ ამ მდაბიოთაცა

აქვთ თავისი იდეალები, თავისი სანატრელები, ოღონდ
კი კაცს მაღლი ჰქონდეს ამაების დანახვისა, ამაების გა-
მოხატვისა. გრ. ორბელიანმა არც აქ უმტყუნა დროთა
მიმდინარეობას და ზურგი კი არ შეუქცია, როგორც
უღირსს რასმე, თან აჰყვა. მისი „ო —ს დარღები“, ლოპია-
ნა“, „მუშა ბოქულაძე“, რომელნიც თითო-თითო პოემა-
და ღირს, ამისი მოწამენი არიან. აი, რა მწვავე სიტყვება
ათქმევინებს იგი ერთს ამისთანა მდაბიოს, „მუშა ბოქუ-
ლაძეს“:

რად მიყურებ ეგრე გაკვირვებითა?
ნუთუ მართლა კაცი არა გგონივარ?
რადგანცა ვარ სიღარიბის სამოსლით,
არა მქონდეს კეთილისა გრძნობაცა?

ღრმადა ვმაღავ გულში სიმწარის ოხვრას,
მალვით ვიწმენდ თვალში მორეულ ცრემლსა...
ეჰ, ვის ესმის, თუ სადღაც მუშა ჰკენესი!..

მართალია, სამოციან წლებამდე—იგინი, „ვის სიცოცხ-
ლე ტანჯვად გადაჰქცევიათ შოვნისათვის მხოლოდ ლუკ-
მა-პურისა“, არავის მოსვლია ფიქრად. ამ ხანამ—ამ უნუ-
გეშო ყოფასაც ადამიანისას თავისი ძლიერი კლანჭი გა-
მოჰკრა და შეჰზარა ქართველთა გული მწვავის სურათე-
ბითა. ფხიზელმა პოეტურმა ალლომ გრ. ორბელიანისამ
არც აქ იმტყუნა, აქამომდე დამალულ წყლულსა საზო-
გადოებურ სატიკივარისას, სამოციან წლებში გამოჰყე-
ნებულს, თავისებური შუქი მიაფინა. თავისებურს ვამ-
ბობთ იმიტომ, რომ მუშა, სამოციან წლებში პირველ-წა-
მოყენებული, უფრო ხორციელობის უნუგეშობას უჩივის,
და გრ. ორბელიანის ბოქულაძე კი ჰკენესის სულიერო-

ბის შევიწროებისათვის. იქ ხორცი მტკივნეულობს, აქ სული იდაგე-იწვის უნუგეშ მყოფელობისაგან.

ასეა თუ ისე, ახალ მიმართულების ტალღებისაგან გატაცებულმა გრ. ორბელიანმაც მიაგნო ამ ღრმად გულში დამალულს სიმწარით ოხვრას მუშა-კაცისას, ამ მალვით მოწმენდილს თვალში მორეულ ცრემლსა, და სხვებთან ერთად მისმა ყურმაც გაიგონა, სადა ჰკენესის მუშა:

მკერდით ღია, ოფლით გასვრილ, მტვრიანი,
ფერით რკინა, კისერ-ჩაუანგებული,
კაცი, გულით დაჩაგრული ბედითა,
სიყრმიდანვე სიღარიბით დევნილი,
ვის სიცოცხლე ტანჯვად გადაჰქცევია
შოვნისათვის მხოლოდ ლუკმა პურისა.

გარდა ყოველ იმისა, რომ გრ. ორბელიანმა არ იუცხოვა ახალი მიმართულება და. პირიქით, თავისი ძლიერი ბანი მისცა,—მანვე დაგვანახვა პირველი, მაგრამ საუცხოო და შეუდარებელი მაგალითი ქართულის ურითმო ლექსისა, არა იამბიკოს მსგავსისა, და მით დაგვიმტკიცა: რომ ქართულს სიტყვასაც თავისი ასამაღლებელი ხმა ჰქონია. ეგრე საჭირო ლექსთა-წყობის ხმოვანებისა და მუსიკისათვის. მან ამით გვაჩვენა, რომ ქართულადაც შესაძლოა ურითმო ლექსი, ეგრეთ-წოდებული „თეთრი ლექსთ-წყობა“, რომელიც ხმოვანებით და მუსიკით არანაკლებია რითმიან ლექსისა. მისი „მუშა ბოჭულაძე“ ამ მშვენიერ „მწყობრ-სიტყვაობის“ შეუდარებელი მაგალითია.

მართალია, სამოციან წლებში გამოსულთ მწერალთა დაიწყეს გახსენება წარსულისა და ჩაუდგეს ქვა-კუთხედი იმ ხიდს, რომელიც ჩასტყდა წარსულსა და აწმყოს შუა, და რომლის ხელახლად გადებას სცდილობს დღევანდე-

ლი დღე, მაგრამ ისე სულით და გულით არავინ მისცემია
ამ წარსულის ნატვრას და სიყვარულს, როგორც თ. ვახ.
ორბელიანი. ამისთანა ერთგული მოყვარეც წარსულისა
საჭიროა იქ, საცა იგი დავიწყებულია, იმიტომ, რომ ერის
დაცემა იწყება იქიდან, სადაც თავდება წარსულის ხსოვ-
ნა. და ამიტომაც ნუ გვიკვირს, რომ ვახ. ორბელიანმა
თითქმის მთელი თავისი პოეტური ძალ-ღონე სულ
ამ საგანს მოახმარა და ამით განმსჭვალული ცოტად თუ
ბევრად იმ სფეროდე მივიდა, რომელსაც „რომანტიზმს“
ეძახიან, და რომელსაც ერთ დროს ევროპის პოეზიაში
მთელი მოედანი ეჭირა და რომლის უდიდესი წარმომად-
გენელი იყო ვიქტორ ჰიუგო, საფრანგეთის სახელოვანი
პოეტი... *

[1892 წ.]

*) წერილი. სიანს. დასრულებული არ არის.
რედ.

მთელი გომერაფი პესტანგ მრბელიანისა

(1894)

მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ვახტანგის ძის თავ. ჯაფარაშვიან-ოგბელიანისა.

თავ. ვახტანგ ვახტანგის ძე ორბელიანი დაიბადა 5-ს აპრილს 1812 წ. მამა მისი პოლკოვნიკი თავ. ვახტანგ ორბელიანი თავის შვილის დაბადების წელსავე გადაიცვალა და შესაძლოა ამ მიზეზით ახალ-დაბადებულს შვილს მამის სახელი უწოდეს. მამისაგან პირველ წელსავე დაობლებული თავ. ვახტანგ დარჩა მარტო თავის სახელოვანის დედის მზრუნველობის ქვეშ.

დედა მისი ბრძანდებოდა თეკლე ბატონიშვილი, უმცროსი ასული მეფის ერეკლე მეორისა. პირველ ცამეტს წელს თავ. ვახტანგ იზრდებოდა თავის მამის ოჯახში, დედასთან. 1825 წელს-კი იგი მიუბარებია დედას პაეთა კორპუსში და გაუსტუმრებია პეტერბურგს. იქ თავ. ვახტანგ დარჩენილა ხუთი წელიწადი, და თუმცა კარგი გულისყური და ბეჯითობა გამოუჩენია, მაგრამ ცივი ჰავა ჩრდილოეთისა ვერ აუტანია და შეშინებულს დედას თავისი შვილი დათხოვნით წამოუყვანია პეტერბურგიდამ. როგორც ეტყობა, ვერც მერე გამოუმეტნია შვილი საპეტერბურგოდ, ვაი თუ უფრო ავიდ გამიხდესო, და თავისთან დაუტოვებია. მაშინ თავ. ვახტანგი 18 წლისა იყო და, თუმცა კურსი არა ჰქონდა შესრულებული, მაგრამ, რადგანაც კარგად უსწავლია რაც ხანი ყოფილა კორპუსში, პირველი სამოქალაქო ჩინი მიუღია.

ამ სახით 1830 — 1832 წლამდე თავ. ვახტანგი თავის ოჯახში ყოფილა. მისნი ტოლ-ამხანაგნი ამბობენ, რომ

თერამეტის წლის ყმაწვილ-კაცს თავ. ვახტანგს, თუმცა მხიარულება და საზოგადოებაში ყოფნა ჰყვარებია, მაგრამ ამაზე მეტად უფრო ჰყვარებია წიგნების კითხვა, ნამეტნავად საფუძვლიან და გამოჩენილ წიგნებისაო. ამას უნდა მივაწეროთ ის ამბავიც, რომ, მის სწოტ-ამხანაგთა სიტყვით, იგი ყოველთვის ირჩეოდა თურმე მაშინდელ ყმაწვილ-კაცთა შორის თავის ცოდნით და გონება-გახსნილობითაო. ეს სიყვარული წიგნთა კითხვისა არ მოჰკლებია სიკვდილამდე. მისი ლექსი „ძველს მეგობარს“ ამას ცხადად გვიმტკიცებს. ამ ლექსში „ძველ მეგობრად“ იგულისხმება, თუ არა ვცდებით, სახელოვანი დ. ყიფიანი, რომელიც დიდად განათლებული და გონება-გახსნილი კაცი იყო, კარგად მცოდნე ქართულის, რუსულის, ფრანგულის და ინგლისურ ლიტერატურისა. ჩვენი პოეტი განსვენებულს დ. ყიფიანს არა-ერთხელ იხსენიებს თავის მეგობრად თავის ლექსებში.

მოდო, — იწვევს თავ. ვახტანგ თავის მეგობარს:

მოდო, აქ მიძევს თვალი წინა რუსთველის დიდი ქმნილება,
იმის ფურჩქენილის ლექსებით სული და გული დავიტკბოთ;
გეტე, შექსპირი, შილლერი კვლავ ერთად გადავიკითხოთ .

აი, რა გამოჩენილ ავტორებთან ჰქონია საქმე თავ. ვახტანგ ორბელიანსა და წიგნების კითხვის წყურვილით რა ზღვას დასწაფებია. სჩანს ხუთს წელიწადს პაყთა კორპუსში ამაოდ არ ჩაუვლია და მის გრძნობიერს გუნებასა და ბუნებას გარდა საშკოლო, ოფიციალურ ცოდნისა, სხვა უფრო უკეთესი ყვავილიც გამოუტანია კორპუსიდან, სხვა უფრო უდიდესი თვალთა-ხედვა და სულთა-სწრაფვა. განდიდებულ თვალთა-ხედვით და სულთა-სწრაფვით გაძლიერებული სურვილი გამოჩენილ წიგნთა კითხვისა, რა თქმა უნდა, სიკვდილამდე არ დაღუმდებოდა ცნობისმოყ-

ვარე კაცის გულში და ამიტომაც ადვილად მისახვედრია, რომ თავ. ვახტანგს საფლავის კარამდე მიჰყოლია ეგ სიყვარული კითხვისა. ამ გზაზე ბევრსა ჰმეველოდა ზედმიწევნით ცოდნა ქართულისა, რომელსაც თავის ოჯახშივე თავის დედის ხელმძღვანელობით შეიძენდა, და რუსულის და ფრანგულის ენისა, რომელიც კორპუსში ესწავლა.

1832 წელს თავ. ვახტანგს მოეშალა სამშობლოში შეება და სიამოვნება. ეს მაშინდელ ყმაწვილ-კაცობისათვის თავ-მოსაწონებელი, მაგრამ უბედური წელიწადი ყველას მოეხსენება. ამა წლის შემთხვევათა გამო ჩვენი პოეტი, სხვებთან ერთად, იძულებულ იყო თავის სამშობლო ქვეყანას გამოჰკლებოდა და 1833 წელსა თავისი ბინა გადაეტანა კალუგაში. აქ 1836 წელს გუბერნატორის კანცელარიაში განწესდა. კალუგაში დაჰყო ოთხი წელიწადი და მარტო 1837 წ. ნაპატივები და შენდობილი დაბრუნდა თავის ქვეყანაში.

1-ს ივლისს 1838 წ. იგი მიღებულ იქმნა პრაპორჩიკად ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკში. 1844 წელს ჯერ პორუჩიკი იყო, როცა ოც-და-თორმეტის წლისამ თ. ვახტანგმა შეირთო მაშინდელს დროს გამოჩენილი თავის მშვენიერებით ასული დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკის ილინსკისა ეკატერინე. 1846 წ. გარდაეცვალა სახელოვანი დედა თეკლე ბატონიშვილი.

1838 წლიდან მიყოლებული 1881 წლამდე თ. ვახტანგს არ დაუნებებია თავი სამხედრო სამსახურისათვის. ბევრი ომები და ლაშქრობა გამოუვლია. 1858 წ. პოლკოვნიკის ჩინი ჰქონდა, რომ დანიშნულ იქმნა ყუბანის მაზრის მმართველად. 30 აგვისტოს 1860 წელს ლენერალ-მაიორობა მიიღო და 1863 წ. დანიშნულ იქმნა დროებით აღმასრულებლად თერგის მაზრის უფროსის თანამდებობისა. 1864 წ.

შერიცხულ იქმნა კავკასიის არმიაში და თერგის მხარე დასტოვა. ბატონ-ყმობის გადავარდნის ჟამს, 1864 წელს, დაინიშნა ჯერ გლეხთა საკრებულოს წევრად და მერე სხვადასხვა ადგილას ასრულებდა მიროვოი პოსრედნიკის თანამდებობას. ამ თანამდებობაში გარდაიცვალა ტფილისში 1890 წელს, სექტემბრის 29-ს, სამხედრო სამსახურიდან გამოსულ 1881 წლიდან.

* *

ჩვენდა სამწუხაროდ, სხვა არავითარი წყარო არა გვქონდა, რომ ცხოვრება თ. ვახტანგისა იმოდენად აგვენიშნა, რამოდენადაც კერძო ცხოვრება და თავდასავალი პოეტისა ამხსნელია და გამომრკვეველი მისის პოეზიისა. ხოლო იმისთვის, რომ ცოტად თუ ბევრად გამონათლდეს კაცის თვალ-წინ პოეტის სულიერი სახე, სათავე და მიზეზი ეპოვოს მის ჩანგის სიმთა ძვრას, სულთა სწრაფვას, გულთა ძვრას, ძარღვის ცემას, მის ჭირსა და ლხინს, მის გზას და მიმართულებას, — არა ნაკლებ სამსახურს გაუწევს იგი პოეტის გარე ცხოვრების ავ-კარგიანობა, რომელთა შორის დიდი ადგილი უჭირავს საზოგადო ყოფა-ცხოვრებას, ჟამთა-ვითარებას, ჭირ-ბოროტს ქვეყნისას, პოეტის ოჯახს, პოეტის მახლობლობას და ნაცნობობას.

თავ. ვახტანგ ორბელიანი დაიბადა და გაიზარდა იმისთანა დროს, როცა ჯერ კიდევ ცხოვრებას ზედ ეჩნეოდა წყლულნი და დაკოდილებანი მეთვრამეტე საუკუნისა, და მეცხრამეტე საუკუნის ქარს ვერ გაეფანტა მათ მიერ მოვლენილი ნადველი, მწუხარება და სასოწარკვეთილება. ჯერ კიდევ თითო-ოროლა ოჯახში ცოცხალი იყო ხსოვნა მეთვრამეტე საუკუნისა, რომელმაც სული დალია 1795 წ. 11-ს სექტემბერს სოღანლულს, კრწანისის ბაღებთან და

წამების სახელოვანი გვირგვინი დაადგა იმ ქვეყნისათვის
თავგაწირულ მამულის-შვილებს, რომელთაც ფიცი და-
სდეს:

თუ გაგვიწყრება ღმერთი და ვერა განდევნეთ მტრის ძალი,
იყოს შერცხვენილ, ვინც ჩვენგან შინა წავიდეს ცოცხალი!.. (*)

და გაფიცებულთაგან ერთიც არ გამოსულა ომიდამ ცოც-
ხალი. ტყუილად-კი არ ამბობს თავ. გრიგოლ ორბელიანი:
„ფიცი ვაჟკაცთა წმიდა არს“-ო... ჯერ კიდევ აქა-იქ ანა-
თებდა იმ დიდებულის მეფის შუქი, რომლისა.

...დღენი ემგზავნეს ჩასვენებულსა ბრწყინვით მზეს:
მის შუქი თუმცა გვინათებს, მაგრამ ველარ ვსჭვრეტთ მისს სახეს!..
მამული ველარ იხილავს ირაკლის ხმალსა მღელვარეს!..
დიდება ივერიისა მასთან მარხია სამარეს!.. (**)

რა თქმა უნდა, ამ „ჩასვენებულს ბრწყინვით მზეს“ და
მასთან „დამარხულს დიდებას ივერიისა“-ს თავის მთრხო-
ბელი, მახსენებელი და ჭირისუფალი ეყოლებოდა სხვათა
შორის ვახტანგ ორბელიანის ოჯახშიაც. ამისთანა ჭირის-
უფალი იყო დედა მისი თეკლე ბატონიშვილი.

თეკლე ბატონიშვილი ზედმიწევნით მცოდნე ყოფი-
ლა მის დროინდელ ქართულ მწერლობისა, სამღთო წერი-
ლისა, კარგად განათლებული მაშინდელ კვალობაზე.
ჭკუით, სიბრძნით და სათნოებით შემკული, ამასთან სა-
კვირველი მხნე და გამჭრიახი. ძველ-კაცთაგან ამბად დარ-
ჩენილია და თ. გ. ი. ერისთავისაგან არა ერთხელ ნაამბო-
ბი, რომ ერეკლე მეფეს თავის უმცროსი ასული თეკლე ბა-
ტონიშვილი განსაკუთრებით ჰყვარებია და ხშირად ურბძა-

*) გ. ორბელიანი.

**) გ. ორბელიანი.

ნებია თურმე: „ჩემს ვაჟიშვილებს ჩემის თეკლეს სიკეთე რომ სჭირდეთ, ბედნიერი ვიქნებოდით“.

საკვირველი არ არის ამის შემდეგ, რომ ჩვენი პოეტი თ. ვახტანგ ორბელიანი ასეთი გულწრფელი ტრფიალია თავის სამშობლო ქვეყნისა, ასე გულმწუხარე მგოდებელია მის წარსულის დიდებისა, ასე გულაყრილია აწმყოზე. ყოველი ამისი სათავე უნდა ვეძიოთ იმ გარემოებაში, რომ თ. ვახტანგი იმისთანა ოჯახში გაიზარდა, საცა ბრძანებლობდა საყვარელი ასული მეფის ერეკლისა, იმ დიდებულ მეფისა, რომლის შუქი დღესაც კი გვინათებს, და მაშინ უფრო ხომ ცხოველი იქნებოდა, ნამეტნავად მის საყვარელ და ჭკვიან ასულისათვის. ამისთანა დედა, როგორიც იყო თეკლე ბატონიშვილი, რა თქმა უნდა, ბევრს რასმე სანაღვლეღს და სანატრელს სახელოვანის წარსულისა ჩააგონებდა თავის შვილს და გაუთბობდა გულს სამშობლო ქვეყნის სიყვარულითა და წარსულის ღრმა პატივისცემითა.

სული მიკვნესის, — ამბობს ერთგანა ჩვენი მგოსანი: —
გული ჩემი მწარედ ღონდება,
რა მაგონდება, რასაც დედა ნორჩს მომიტხრობდა.

აშკარაა, ჭკვიანის დედის მოთხრობებმა გამოუწვევს ჩვენს მგოსანს იგი სიყვარული სამშობლოსი, იგი სიყვარული და ნაღველი წარსულთა დროთა მიმართ, რომელიც დედა-ძარღვად შეექმნა თავ. ვახტანგ ორბელიანის პოეზიას და ბოლოს ასე უხვად გაიშალა და გაიფურჩქნა მის ლექსებში. ამ სიყრმიდამ ჩანერგულ სიყვარულით შევიდა იგი ცხოვრებაში იმ დროს, როცა უკეთესს ნაწილს მაშინდელ საზოგადოებისას, მაშინდელ ყმაწვილ-კაცობას, უკვე განცხოველებული ჰქონდა იგივე სიყვარული, და როცა აქე-

დამ წამომდგარი ნაღვლიანი ფიჭრი და გულმტკივნეული ზრუნვა ქვეყნისათვის უკვე დაძრულიყო.

მართალია, მეთვრამეტე საუკუნის თავზარმა და მეცხრამეტის პირველ წლების წეწვა-გლეჯამ საქართველოს ერი მოჰღალა, ქანცი გაუწყვიტა, თავის-თავის იმედიც-კი დააკარგვინა და, რასაკვირველია, რომ როცა შემთხვევა მოეცა, ერმა თავი თითქო მოსვენებას მისცა და თითქმის ხმა-ამოუღებლივ დაემორჩილა ახლად მოვლენილ სეებელსა. მაგრამ ამ ილაჯ-გაწყვეტილის, ღონე-მიხდილის ერის ხმა-ამოუღებლობა ემჩნევა მარტო ამ საუკუნის პირველ მეოთხედის წლებსა. მთელი ეს მეოთხედი საუკუნისა ისე გავიდა, რომ თვითეული ცალკე კაცი და მთელი საზოგადოება საერთოდ თავებრუ დასხმულსავით გარინდებული იყო და საქვეყნოდ არც ხალისი, არც ღონე არ გამოუჩენია — არც უკან მიხედვისათვის, არც წინ დანახვისათვის, თითქო დიდი ნისლი მიხვევიათ და ელიან, აცა გადიყაროსო, ან თავზარი დასცემიათ და გამოურკვეველ ელდას შეუყრასო.

ასეთი მდგომარეობა დიდხანს თავს ვერ დაიჭერდა და ამ ხანგრძლივ სვენაში უნდა რამ გამონასკულიყო. იმიტომ, რომ ძნელია ერის ცხოვრების მაჯის-ცემა ისე შესწყდეს, რომ არა მოქმედებდეს-რა ასე თუ ისე სახვალიოდ. ჯერ კიდევ იყო, როგორც წინად ვსთქვით, თითო-ორიოლა ოჯახი, თითო-ორიოლა მამულის-შვილი, რომელთაც ასულდგმულებდა ჩვენის ძველის ცხოვრების ანდერძები, აქა-იქ შერჩათ კიდევ ხსოვნა მეთვრამეტე საუკუნის თავგაწირულ გმირთა, რომელთა საქმენი მოხუცს ცრემლს ადენდნენ და მხნეობით აღტაცებულ ჭაბუკს ხმლის ტარზე უთრთოლებდნენ ხელს. თუმცა ყოველი ეს კარჩაკეტილი იყო, ხმა-ამოუღებელი, დაქსაქსული, აქა-იქა ცალ-

ცალკე ბეუტავდა, მაგრამ არ შეიძლება თავისი საქმე-კი არ ეკეთებინა, თავისი ნასკვი არ გამოენასკვა და აღრე თუ გვიან არ წამოეყენებინა ცხოვრებისათვის გამოსახსნელად.

დაიწყო მეორე მეოთხედი ამ საუკუნისა თუ არა, ეს ნასკვი შეიკრა ახლა-კი საქვეყნოდ და ბოლოს გაიხსნა კიდევ: ცხოვრებამ თავისი უკეთესნი კაცნი, სამშობლოს სიყვარულით თვალ-ახილებულნი, აქეთ-იქით მიახედ-მოახედა, ყოფილსაც თვალი გადაავლებინა და არსებულსაც. მოიკითხეს — რა წაიღო ძველმა და რა მოიტანა ახალმა. ამ მოკითხვამ შესძრა გონება და გული მაშინდელ ყმაწვილ-კაცობისა. მოძრაობამ კიდევ შეჰკრა ის ბრწყინვალე წრე გონება-გახსნილ ყმაწვილ-კაცობისა, საიდანაც გამოვიდნენ თ. გრ. ორბელიანი, დ. ყიფიანი, ორნი გიორგი ერისთავნი, ზაქარია ერისთავი. იოსებ და კონსტანტინე მამაცაშვილები, თ. ნ. ბარათაშვილი, ალ. და დიმ. ორბელიანები, ძმები ჩვენის პოეტისა, და ბევრნი სხვანი, რომელთაც სახელოვნად იჩინეს თავი ზოგმა ლიტერატურაში, ზოგმა საზოგადო და სახელმწიფო სარბიელზე. ამ წრის წმიდათა-წმიდა იყო სამშობლოს სიყვარული, რომელმაც ბოლოს თავდადებულ ტრფიალებამდე გაიწია მათდა სასახელოდ.

ამ მართლა-და ბრწყინვალე წრეში ტრიალებდა სულითა და გულით თ. ვახტანგ ორბელიანი და, რა თქმა უნდა, მის სიყრმეიდანვე გამოყოლილს სიყვარულს სამშობლო ქვეყნისას ამ წრეში უფრო აესხმოდა ფრთები, უფრო დიდი სიგრძე-სიგანე მიეცემოდა.

რა ადგილი სჭერია ამ წრეში წარსულს, რა სასურველი ყოფილა მისი ცოდნა და ხშირი ხსენება, — ეს იქიდგანა სჩანს, რომ ჩვენი პოეტი უკეთეს დროს-გასატარებლად

სთვლის წარსულის გამო საუბარს და წარსულის სახელით
ასე იბარებს და იწვევს თავისთან მეგობარს: „მოდიო,

გული საუბარს მივანდოთ და მოვიგონოთ წარსული,
სამშობლო ისტორიისა გადავხსნათ დიდი რვეული.

სხვა, მეორე ლექსში მეგობარსვე ემუდარება:

მიაშბე მე გულსაამო ზღაპრები...
და ძველ გმირთა საკვირველი ამბები...
...მიაშბე მე აზათხანთან ომები,
ის ქართველთ ხმალთ დიდებული დროები,
იმ დროებზე ბევრი გამიგონია...

და მაინც კიდევ სწყურიათ ამ ამბების გაგონება.

წარსული უყვარს იმიტომ, რომ დიდ არიან საქმენი
წარსულისა, იმიტომ, რომ იქ ბრწყინავენ დიდნი გმირნი,
დიდნი მამულის-შვილნი, დიდის ანდერძებით და სურვი-
ლებით გულ-ატკივებულნი. უყვარს იმიტომ, რომ იქა
მარხია მისი სახელოვანი და დიდებული პაპა მეფე ერეკლე
და მასთან დიდებაც; უყვარს იმიტომ, რომ დღევან-
დელ ნანგრევთა შუაგ კი ანათებს ძველთა მამულის-შვილ-
თა დიდ-ბუნებოვანობის ლამპარით:

„და თუ აქამდის არ დაბნელდა ჩვენი გონება
და თუ სწავლისთვის, სამშობლოსთვის კვლავად ადგება,
და თუ აქამდის არ დავკარგეთ სიბო გულისა,
იგი მადლია იმ ნათლისა წმინდის ლამპრისა“, —

ამბობს თ. ვახტანგ ორბელიანი და გლოვობს, რომ რაც
იყო, ის აღარ არისო, და რაკი აღარ არის, დეე მისი ხსოვ-
ნაც ნულარ იქნება ჩემს სატანჯავადაო, იმოდენად გულ-
მტკივნეულია წარსულისათვის და გამწარებული აწმყოსა-
გან. იგი ასე სწუხს და სწყრება დმანისის დიდებულ ნანგ-
რეგების წინაშე:

ვდგევარ თქვენს წინა თავმოსხრილი, ფიქრით მოცული,
ვდგევარ და ფიქრში მიახლდება, რაც არს წარსული;
მაგრამ რისთვისა და რად მინდა მის მოგონება,
რაც რომ ყოფილა, წარსულა და აღარ იქმნება,
რაც ფიქრს აწუხებს, გულს აკვნესებს და სულსა სტანჯავს,
რაც რომ მდიდარსა ფანტაზიას და ზღაპარსა ჰგავს?!.
განჰქრობ, დმანისო, და დაინთქე უფსკრულსა შინა,
ჩემს სატანჯავად რომ არ იდგე ჩემს თვალთა წინა!“

ჩვენს მგოსანს უყვარს წარსულის დიდების ამბები,
უყვარს, მაგრამ რაკი ჰხედავს, რომ ის დიდება აღარ არის
და მის სანაცვლოდ წარმომდგარა ახალი შენობა, რომლის
„კირსა და ქვას, ვით სუსტს ასულს, არც ძალი და არც
ლონე აქვს“, გულამოსკენით მოსთქვამს:

„მაგრამ რად გვინდა მის ამბავი, რაც არს აღარა,
რაც თვალთ წინა გვაქვს, გულსაკლავად ისიცა კმარა“.

მართლაც რომ კმარა... თვალ-წინ ჩვენს ტკბილს და
გრძნობიერს მგოსანს მუდამ თვისი სამშობლო უდგა, იგი
სამშობლო, რომელიც არის:

... ძველი წინაპართ სადგურის შთენი,
სავსე ღონით და ღონით სავსით ხელით ნაშენი,
კოშკნი მაღალნი, ციხე ვრცელი, წმინდა ტაძარი,
დიდი პალატი, დიდი არე, როსმე მდიდარი,
დღეს კი უჭერო, უპატრონო, აოხრებული...

„უჭერო, უპატრონო, აოხრებული“ სამშობლო, იგი სამ-
შობლო, რომელსაც ოდესღაც თავისი ჭერი ჰქონია, თავისი
პატრონი ჰყოლია და სახელით და დიდებით ჰყვავებულა.
განა ეს მწვავე სურათი საკმაო არ არის, კაცს ეს
ამოაკენსოს:

რაც თვალთ წინა გვაქვს, გულსაკლავად ისიცა კმარა!

უმთავრესი ძარღვი თ. ვახტანგ ორბელიანის პოეზიისა
ერთი გულსაკლომი, მაგრამ გულწრფელი გოდებაა წარ-

სულისათვის, თითო სიტყვა მის უკეთეს ლექსებისა თითო ცალკე მარგალიტია ცრემლისა, ღრმად ნატკენ გული-საგან წარმოდინებული. იგი დასტირის იმ წარსულის დამ-ხობილს დიდებას, მაგრამ არც იმას გვიმაღლავს, რა ჭირი და ეაგლაზი გადახედია საქართველოს:

ჩვენი ივერი მშვენიერი არს სისხლის კალო,
გმირთა აკლდამა, გულსაკლავი და სავალალო, —

— ამბობს იგი ერთს თავის სახელოვანს ლექსში, რომელსაც ჰქვია „იმედი“, და რომელიც ერთი უწარჩინებულესი მარგალიტია ქართულ პოეზიაში. ხოლო ეს ჭირი და ვაი-ვაგლაზი ყოფილისა, როგორც უკვე გარდასული ამბავი, ისე არა სწევას ადამიანის გულს, როგორც გარდასული ბედნიერება და დაკარგული დიდება. იმ იმედის გარდასვლას და დაკარგვას იმ უმწვერვალეს ტკივილამდე მიჰყავს ჩვენი პოეტი, როცა ყოველივე გრძნობა დუმდება, სასოებას აღგილი აღარა აქვს და საცა მარტო სასოწარკვეთილება-ლა ჰღაღადებს მთელის თავის საშინელის ზარიითა:

გონება ჰხელობს, — იძახის გამწარებული პოეტი: —
გაშმაგებულს აზრი მერევა,
სარწმუნოებას გულის ჭმუნვის ძალა ერევა!..

და რისხვა-წყრომით ამღვრეული იკითხება, — თუ ქვეყანაზედ ღმერთია, „მაშ საქართველო ასე მწარედ რისთვის დაეძმობა?“...

აქ სჩანს მთელი სიდიადე, მთელი ძალ-ღონე მამულის-შვილურ სიყვარულისა, რომლის რისხვამ თვით სარწმუნოებაც-კი აგმობინა ღრმად-მორწმუნე პოეტსა. რომ იგი ღრმად-მორწმუნე და ღვთის-მოყვარე კაცი იყო, ამას, სხვათა შორის, გვიმტკიცებს მისი „ლოცვა“ და მისი მოთქმა იმავე „იმედში“, საცა თითქო თავისი წარმოთქმული გმობა

თითონვე მთქმელმა შეიზარაო და ტკბილის სინანულით მიიხედა ისევ ღვთისაკენ ვედრებით — მომიტევეო:

ღმერთო კეთილო, მომიტევე შენს დაბადებულს,
ნუ მკითხავ გმობას გაშმაგებულს, გულ-გადაგებულს!
რა ვქმნა ცოდვილმა? გულსა და სულს ცეცხლი მედება,
რა საქართველო დანგრეული მომაგონდება,
რა ფიქრს მომივა — თვით ნანგრევნიც იქნება განქრნენ,
და მათ სახელნი, მათ ხსენება აღარსად დარჩნენ.

ვაი თუ წარსულ ღიძების იგი სახსოვარნი, იგი ღიძე-ბულნი ნაშთნი და ნანგრევნი — ეგ უტყვნი და უტყუარნი მოხრობელნი წარსულისა—განქრნენ და მათი სახელიც და ხსენებაც აღარ დარჩესო, — ამ ცეცხლ-მოსადებმა და ძალ-ლონიერმა ფიქრმა, ამ ელდა-ცემულმა შიშმა შეაჯახა ერთმანეთს პოეტის გულში დიდი მამულის-შვილური სიყვარული და ღრმა სარწმუნოება, ეს ორი უძლიერესი გრძნობა ადამიანისა. დიდი გული უნდა, რომ კაცმა ეს ამისთანა ბრძოლა და ჭიდილი აიტანოს და ომ-გადახდილმა თავის წადილში ისევ მოათავსოს ეს ორი ერთმანეთზე ხმალამოწედილი გრძნობა. დიდი წუთია ეს ამისთანა წუთი ადამიანის ცხოვრებაში, და მარტო რჩეულთა ამა ქვეყნისათა ელირსებათ ხოლმე მაღლი ამისთანა წუთების განცდისა და გაძღებისა.

ხოლო იმ იმედს, რომელიც ამ დიდს და განსაცდელიანს წუთს ჩვენს პოეტს მოვლინებია ტურფა და მშვიდ ასულის სახით,—დაუწყნარებია საშინელი დრამა გულისა და ერთმანეთთან მოურიგებია რისხვით მგრგვინავნი მამულის-შვილური სიყვარული და მის მიერ გამობილი, მაგრამ მშვიდობიანი სარწმუნოება. მომიახლოვდაო, — მოგვითხრობს თ. ვახტანგ ორბელიანი:

... მაშინ ტურფა, მშვიდი ასული,
გრძნობითა სახე უბრწყინავდა, უძგერდა გული:

„გწამდესო, ღვაწლნი მამა-პაპათ არ განჭრებთან,
გწამდეს, ეს შთენი დიდებულად კვლავც აღსდგებიან:
მართლმადიდებელთ ჭეშმარიტი ღმერთი ძლიერი
მოგფენსო თვის სხივსა, თვის სიუხვეს, და თქვენი ერი,
ქრისტეს ჯვარისთვის წამებული, კვლავ გამრავლდება;
თქვენი სამშობლო დანგრეული კვლავ აყვავდება“...

ამ სახით ყოვლად-მხსნელმა იმედმა დაუამა პოეტს
ტკივილი გულის საშინელის ჭიდილისა და „ნათელი და
სიცოცხლე სცა ჩემს მოკლულს გულსაო“...

ამ იმედით და ნუგეშით დაგვტოვა ჩვენ ჩვენმა პოეტმა
და ამ იმედით და ნუგეშით გადვიდა იმ მსოფლიოს, საცა
სარწმუნოება საუკუნო ბინას და საღვთოს უქადის ყო-
ველს აღამიანს.

მართალია, თ. გრიგოლ ორბელიანმა ჩვენს პოეტზე
უწინ მიგვახედა წარსულს და ამით ახალი საგანი გაუჩინა
ჩვენს პოეზიას, მაგრამ ამ გზაზედ ისე გადუხვეველად, ისე
სისწვრივ ჩვენში არც ერთს პოეტს არ უვლია, როგორც
თ. ვახტანგ ორბელიანს. მან თითქმის მთელი თავისი პოე-
ტური ძალ-ღონე სულ ამ საგანს ამსახურა და თვისი უკე-
თესი ლექსები ამ საგანს უძღვნა და შესწირა. ამასთან თ.
ვახტანგ ორბელიანს, ვითარცა მამულის სიყვარულის მად-
ლით მოსილს პოეტს, დიდი წილი უდევს, რომ ამ გრძნო-
ბამ ჩვენში ფეხი მოიკიდა და ფრთა აისხა. დედა მის წარ-
სულის სიყვარულისა — მამულის-შვილური სიყვარულია
და პირველი გაზრდილია მეორეს ძუძუთი. იგი წარსული
უყვარს, როგორც ფუძე ჩვენის მომავლისათვის: „დიდს
წარსულს დიდი მომავალი ექმნება“ — ამბობს იგი.

* *

დასასრულ, მეტი არ იქნება აღვნიშნოთ ის, რომ თ.
ვახტანგ ორბელიანი ნამდვილი ლირიკოსია რომანტიულ

სკოლისა. ეგრედ წოდებულ „რომანტიზმს“ იგი ჰყავს ჩვენ-
ში თითქმის ერთად-ერთი წარმომადგენელი. ერთად-ერთს
ვამბობთ იმიტომ, რომ მისი პოეზია ამ მხრით თითქმის
შეუჩრეველია და აუჭრელბელი. „რომანტიზმს“ ევრო-
პის პოეზიაში იმ ხანებში დიდი ადგილი ეჭირა და მისი
უდიდესი დედა-ბოძი იყო ვიქტორ ჰიუგო, საფრანგეთის
სახელოვანი პოეტი, რომლის თხზულებათა კითხვა თ.
ვახტანგ ორბელიანს, როგორც სჩანს მის ლექსებიდან, ხში-
რად ჰყვარებია.

[1894 წ.]

სიძევე, წარმოთქმული
გრიგოლ ტრებელიანის დასაფლავებამდე
(1883)

სიტყვა, წარმოთქმული ბრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე

(25 მარტი 1883 წელს)

აჰა, ჩვენ წინაშე მდებარეა საუკუნოდ განსვენებული კაცი, რომლის მიცვალებამ გლოვის ზარით გაიხმაურა მთელს საქართველოში და ყოველის ჭეშმარიტის ქართველის გული შესძრა მართლდა ჭეშმარიტის მწუხარებითა.

მისმა წარჩინებულმა სახელმა შეჰკრიბა აქ ყოველი წარმომადგენელი ჩვენის ქვეყნისა. აქ არიან ქალი და კაცი, უცნობი და ნაცნობი, ნათესავი და უცხო, მოხუცი და ჭაბუკი, ღარიბი და მდიდარი, სოფლელი და მოქალაქე, მცირე და დიდი, გლეხი და მუშაკი, რათა ერთად, შეერთებულის გლოვით, ამ უკანასკნელს ჟამს საქართველოს ერი, მაგათგან ესეთის ერთობით წარმოდგენილი. გამოეთხოვოს თავის სასიქადულო კაცს, სახელოვანს შვილს, სიტყვა-მაღალს მოძღვარს, საუკუნოდ ჩვენთვის დადუმებულსა, საუკუნოდ ჩვენგან წასულსა.

არა მარტო მისმა ხარისხმა და ნამსახურობამ, არა მარტო მისმა ღვაწლმა მხედრობისამ და მოქალაქეობისამ მოიწვია აქ, ამ საერთო გლოვის ჟამს, ამდენი ხალხი სხვადასხვა წოდებისა. სქესისა, ხარისხისა და ჰასაკისა, არამედ იმანაც, რომ იგი იყო თვითმპყრობელი ჩვენის ქართულის ენისა, იგი იყო „მეუფე“ ჩვენის სიტყვიერების

ძალ-ლონისა და სიმდიდრისა. იგი იყო მწერალი და მთქმელი, მაღალის ნიჭით ცხებული, იგი იყო მოძღვარი ჩვენი და ჩვენ — სასოებით მისი მსმენელნი. იგი იყო —

ვის არ შეენო ზაკვის გესლი ძმისა განკითხვად,
სულითა წრფელი, მშვიდი გულით, ფიქრით განწმენდილ,
ვინც ძლიერებას მძლევის სიტყვით ამცნო სიმაართლე
და ძმებს დაცემულთ მისცა ხელი აღსადგენადა.

იგი იყო კაცი, რომელმაც ქვეყანას უანდერძა:

(„მიეცით ნიჟსა გზა ფართო, ოაყვანისცემა ღირსებას!

იგი იყო კაცი, რომელიც —

დაჰნატრდა დროთა, როს აქვნდათ ტრფობა
მამულისადმი გულს აღბეჭდილად.

იგი იყო კაცი, რომელმაც ლაღადებით წარმოსთქვა:

იცოდეთო, რომ არიან ღარიბნიც,
არის სადმე სიმწართა ცხოვრება.

იგი იყო კაცი, რომელსაც სწყუროდა:

რომ ჩვენ განვახლდეთ,
სულით ავმაღლდეთ —
და განქრეს ბნელი უმეცრებისა.

იქნებ ზოგმა სთქვას, ყოველი ეგე სიტყვაა და არა საქ-
მეო. მაგრამ არიან ქვეყანაზედ იმისთანა რჩეულნი, იმის-
თანა „ზ ე გ ა რ დ ა მ ო მ ა დ ლ ი თ ც ხ ე ბ უ ლ ნ ი“;
რომელთაც მინიჭებული აქვთ ერთი სასწაულთ-მომქმედი
ძლიერება. იგი სასწაულთ-მომქმედი ძლიერება თითონ
სიტყვასაც საქმედ აჰქმნის. ერთი იმათგანი, ერთი იმ რჩე-
ულთაგანი, ერთი იმ ზეგარდამო მაღლით ცხებულთაგანი
იყო იგი, ვისაც დღესა ესტირით და ამიტომაც მისი სი-
ტყვაც თითონ საქმეა.

ჩვენის მშვენიერის ქვეყნით თავმოწონებულმა ალტა-
ცებით წარმოსთქვა: „სხვა საქართველო სად არისო“!
და, ეჰა, ესლა თითონ საქართველო დაჰყურებს შენს საფ-
ლავს, და სასოწარკვეთილებით, გლოვით იძახის: „ს ხ ვ ა
გ რ ი გ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს ა დ ა რ ი ს ო“.

შენ აღარ ხარ და შენს საყვარელს საქართველოს გულ-
ში ჩასწყდა კიდევ ერთი ძარღვიცა.

ფუჭია იგი სიცოცხლეო, რომელიც ვერა რას არგებ-
სო მამულსაო, —სთქვი შენ.

ჩვენ მაგას შენზედ ვერ ვიტყვით.

შენ განვლე შენის ცხოვრების გზა და აღბეჭდეცა ნავალი.

შენი ქვეყნის შვილი ქართველი რომ დააკვირდება
მაგ შენს ბრწყინვალე ნავალს, მაღალის ნიჭით და მაღა-
ლის სიტყვიერებით შუქმოფენილსა, ქვეყნის წინაშე თა-
მამად თავს მოიწონებს, რომ საქართველოს შენისთანა
კაცი ჰყვანდა და იმავე დროს იგლოვებს კიდევც, რომ შენ
ჰყვანდი და აღარ ეყოლები.

მშვიდობით, ჩვენო სასიქადულო მამულის-შვილო,
ჩვენო სახელოვანო ქართველო, ჩვენო დიდებულო მწე-
რალო!

სიტყვა, წარმოთქმული
ნიკოლოზ ბერათაშვილის ნიშნის გადმოცემებზე
(1893)

სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოწმენებაზე

(25 აპრილს 1893 წელს)

„თვითებული ცემა გულის ძარღვისა გვჭრის და გვაწყულულებს ჩვენ, და ჩვენი სიცოცხლე ჭრილობიდან სისხლის შეუწყვეტელი დენა იქნებოდა, რომ ქვეყანაზე პოეზია არ ყოფილიყო“, — სიტყვა ერთმა ბრძენმა.

ღმერთი რომ ერს, ქვეყანას, მოწყალების თვალთაგან მოხედავს, მოუვლენს ხოლმე კაცს, პოეზიის მაღლით ცხებულსა. როცა აღამიანს სურს შეიტყოს ღირსება და დიდება ერისა, ყოვლთ უწინარეს ამას იკითხავს, — რამდენი მთქმელი და მწერალი ჰყავსო. ღირსებას და სიდიადეს ერისას მარტო ამ საწყაოთი სწყავს აღამიანი. რაკი ესეა, ეხლა ცხადი უნდა იყოს, რა ძვირფასი განძია ჩვენთვის იგი მტვერი, რომლის წინაშე ვდგევართ ჩვენ დღეს.

პოეზია მაღლია, ნიჭია, რომელიც ეძლევა მხოლოდ კაცთა, ღვთივ რჩეულთა. მაღლია, მაგრამ ამასთანავე ტვირთიც არის, — რადგანაც იგი მოვლენილია, რომ ჭრილობიდან სისხლის შეუწყვეტელი დენა კაცთა სიცოცხლეს შეუყენოს.

ამ მაღლს, ამ ტვირთს, დიდი ძალ-ღონე უნდა სული-სა და ხორცისა. და ამიტომაც, როცა ღმერთმა გამოგვიგზავნა ჩვენდა ნუგეზად და თავმოსაწონებლად ნიკოლოზ ბარათაშვილი, უკურობა ენა მეტყველებისათვის, თვალნი

ხედვისათვის, ყურნი სმენისათვის, გულს ჩაუღდა გაუქრო-
ბელი ცეცხლი კაცთა გულის გასათბობლად, და უბრძა-
ნა, — წადი და კაცთა ნათესავს ამცნე უზენაესი მცნება
ჩემი და სიტყვით გული აუწთეო.

კიდევ ვიტყვი, პოეზია მაღლია, ნიჭია, მაგრამ ხომ
ჰხედავთ, იგი დიდი ტვირთიც არის. დიდ ტვირთადვე
იცნო იგი ამ ჩვენმა სახელოვანმა კაცმა და მას ყველაფე-
რი ანაცვალა. ოღონდ ეგ ტვირთი დაუღალავად ვზიდო,
ოღონდ ერთგულად ვემსახურო, და ყველაფერს შევსწი-
რავ განწირულის სულის კვეთებამდეო. ამ განწირულო-
ბამ, გარდაცვალების ერთის წლის წინად, ეს სიტყვები
ამოაკენესა, რომლებიც წინასწარმეტყველებად გადაექცა
ბოლოს:

ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში,
ჩემთა წინაპართ საფლავებ შორის,
ნუ დამიტვირთ სატრფომ გულისა,
ნულა დამეცეს ცრემლი მწუხარის!..
შავი ყორანი გამითხრის საფლავს
მდელოთა შორის ტილის მინდვრის,
და ქარიშხალი ძვალთა შთენილთა
ზარით, ღრიალით მიწას მომაყრის!..
სატრფოს ცრემლის წილ მკვდარსა, ოხერსა,
დამეცემიან ციურნი ცვარნი,
ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად
მივალალებენ სვავნი მყივარნი.

ეს მწევრი წინასწარმეტყველება გაუმართლდა: იგი არ
დაიმარხა თავის მამულში, მას არ დაედინა ცრემლი თა-
ვის ქვეყნის შვილისა. ეს ჯავრი თან ჩაიყოლია ამ ჩვენმა
განმადიდებელმა კაცმა, და დღეს ჩვენ, ჩვენდა სასახე-
ლოდ, მოვასვენეთ აქ მისი მტკვერი, მისი ნეშტი, რომ დღეის
ამას იქით მისმა სამშობლო ცამ თვისი ნამი ცრემლად ზედ

ადინოს, მისმა სამშობლო დედამიწამ გული გადაიხსნას და მისი მტკვერი მიიბაროს, მისდა განსასვენებლად და ჩვენდა სალოცავად.

მართალია, ეს მოგვიხდა ორმოც-და-შვიდს წელიწადს შემდეგ, და იქნება სთქვან, გვიან არისო, მაგრამ რა არის ორმოც-და-შვიდი წელიწადი უკვდავებისათვის? მხოლოდ ერთი წამია. ნიკოლოზ ბარათაშვილი უკვდავია და უკვდავისათვის არც რაიმე ქვეყნიერობაზე გვიანია, არც რაიმე ადრე. ეს დიდებული წამი, რომელმაც დღეს აქ შეჰკრიბა წარმომადგენლობა მთელის საქართველოსი, მაგალითია იმისი, რომ ჩვენი ერი აღმადლებულა სულითა და გულითა, რადგანაც მარტო ჭკუაგახსნილმა და გულგაწმენდილმა კაცმა იცის ესე ღირსეულად დაფასება და ესეთის პატივით ხსენება დიდბუნებოვან კაცისა.

დიდბუნებოვანი იყო იგი, ვის სამარესაც გარს ვარტყივართ დღეს, და აკი იწინასწარმეტყველა კიდეც:

ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის
ეს განწირულის სულის კვეთება,
და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება...

და დარჩა კიდეც. ეგ გზა უვალი თვითეულ ქართველის გულია, საცა მისმა მერანმა ღრმად ჩააჭდია მისი ანდერძი, მისი ნათქვამი. ვაპირობთ აქ ძეგლის დადგმას; ხოლო რა დასაღარია ხელთ-ქმნილი ძეგლი, თუნდ დიდფასიანი, იმ ხელთ-უქმნელ ძეგლთან, რომელიც მისმა დიდბუნებოვანობამ ჩვენ გულში ალაგო.

მე არ ვეტყვი საუკუნოდ ხსენებას, იმიტომ, რომ თვითეულის ქართველის გული მისი საუკუნოდ სახსენებელია.

„სატრფოს ცრემლის წილ დამეცემა ციურნი ცვარნი და ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად სვაენი მყივარნი მივაღალეებნო“. აღსრულდა ეს წინასწარ-თქმული მისი მაშინ, და დღეს-კი მის მტვერს, მის ნეშტს, მის კუბოს, მის საფლავს, დასტირიან მისნი ტრფიალნიცა, მისნი ნათესავნიცა, და ამათს ცრემლს ზედ დასდის დიდებული ცრემლი მთელის საქართველოსი.

სჟირიდუნის და თადუზის ბასი
(1863)

სფირიდონის და თადეოზის ბაასი.

(1861 წ. 15 თბათვისას)

-- ჩემს სფირიდონს გაუმარჯოს! მადლობელი ვარ, ჩემო სფირიდონ, რომა ხანდახან მაინც მომხედავ ხოლმე. ყოჩაღ, ყოჩაღ! ჩემი ძმის კეთილი გული შენ გამოგყვა; არა გეცხარ ზოგიერთს ძმისწულებსა. დაბრძანდი, ჩემო სფირიდონ.

— როგორ მშვიდობით ბრძანდებით, ბიძა-ჩემო?

— კარგად, კარგად გახლავარ; თქვენ როგორღა გიკითხოთ?

— მე, ჩემო თადეოზ, მადლობა ღმერთსა, კარგადა ვარ, მაგრამა ამდენ საქმეში ვარ გაბმული და ვერ ვიცილი, რომ უფრო მალმალე გნახო ხოლმე, — სახლია, კარია, ყველას გაძლოლა უნდა; როგორც მოგეხსენება, მარტოხელი კაცი ვარ, ვსცდილობ, სუყოველიფერი ხერხიანად მოვიყვანო. ვსწუხვარ ჭემმარიტად, რომა ასე იშვიათად შემემთხვევა ხოლმე თქვენთან ბაასი. თქვენ ხომა მაგ მუთაქასა და ტახტს არ მოშორდებით მოხუცებული კაცივითა-და.

— მოხუცებული არა ვარ, ჩემო საყვარელო სფირიდონ, მაშ რა ვარ? ალა-მალამედ-ხანის დროსა ბარე ორი წლისა ვყოფილვარ, როგორც იტყოდა ხოლმე დედა-ჩემი; და ხუმრობა ხანია მას შემდგომა? მაგრამა ესეც კი

უნდა მოგახსენო, კვენხაში ნუკი ჩამომართმევ, რომა ზო-
გიერთს ახალგაზრდებსა კიდევაცა ვჯობივარ ხალისითა
და მხნეობითა.

— რასაკვირველია, გვემჯობინებით: ისე თავისუფლა-
და და უდარდელად გაგიტარებიათ თქვენი დროება. ეხლა
ჩვენ ბევრი ფიქრი გვაწუხებს, მრავალი სხვადასხვა საჭი-
როება გვაქვს; მაშინ როდესაც თქვენა კმაყოფილი იყა-
ვით თქვენის შეძლებისა, ეხლა ჩვენთვის ის საკმაო აღარ
არის; რითაც თქვენ უწინდელ დროში ნებიერობდით, ის
ჩვენთვის ეხლა ნაკლებულობაა, ერთის სიტყვით დროება
შეიცვალა. სურვილი ბევრი გვაქვს, მაგრამ შეძლება კი
არა, და ამისათვის ვცოდვილობთ, ჯაფასა ვსწევთ და
როდესაც ვერაფერს გავხდებით ხოლმე, დავანებებთ თავ-
სა დაღონებულები, გულ-მოწყვეტილები და შეუდგებით
კიდევ მეორე ფიქრსა. ეს ჯავრი და ეს ფიქრი უდროვოდ
გვაუძლურებს; აქ ან შვილი წამოგეზრდება, ან ძმა და
ახლა იმათ სწავლა უნდა, და ათასი ცოდვილობა, რო-
გორცა სთქვა ვიღამაცა:

ეს სოფელი სამყო ძნელი, მჩვენებელი კმუნვის ალთა,
ვიშვებით და მყისვე ესტირით, ვით წინათ მგრძნი მომავალთა,
მოვიზრდებით, წიგნის კითხვით არ გაგვიშრობს მწრთენელი თვალთა;
უაზი გვეტყვის, იგი გვიძახს, შეუდევით სიბრძნის კვალთა.

ასაკს შევალთ, მაშინ ახლად ჰიჩი უფროს გვემატების:
თვალი გულს სცვლის, გული — გრძნობას, გრძნობა ტრფობას
სახე რამე საყვარელი დაგვატყვევებს თვისებრ ნების, [ემსკვალების,
და გლახ შეგვექმნის პატიმარად, მკენესრად, მოქმელადა ვაების.

ოდეს შევალთ ხანსა სრულსა, მაშინ კვლავცა სხვა გვაქვს წუხვა,
არა ეკმარობთ საკმაოთა, ნდომა ჩვენი უხმო უხვა,
გვსურს დიდება, გვსურს პატივი, გვსურს სახელი, განთქმა, ქუხვა,
რა ვერ ვპოვებთ საწადელსა, შეგვექმნების შურით კმუხვა.

ოდეს წელთა ტვირთის ზიდვით ქედსა მშვილდებრ მოვიხრებით, ყოველთავე მოვსაგდებით, ზნე გვეცვლება გრძნობის კლებით. სიკვდილისა წინამძღვარად მოვლენ ზეცით მახვილებით, მათგან ერთი გვემს და გვეტყვის: „ახით ნაშნო, მოკვდით ვებით“.

--- ეჰ, ჩემო სფირიდონ, მაგას რომ გამოვდგომოდი, ერიპა, აქამდისინ ხსენებაც აღარ იქნებოდა ჩემი. მაგრამ აი, მხედვე, ჩემის გულგრილობითა ასე მოეუარე ჩემს თავსა, რომა ეხლა ჯანზედაც კარგადა ვარ და ღონეზე-დაცა. არა: ხალისიც ძლიერა მაქვს, მაგრამა, ვაი ჩემს უბედურებასა, ცოტა ამ სიბერის დროსა თვალებმა მიღალატეს, სათვალეებსა ვხმარობ, მაგრამა ისე ცხადად ვეღარ ვარჩევ ასოსა წიგნში, როგორც ამ ათის წლის წინათა. უწინ ისე ჩავაკრიალებდი ხოლმე დავითნსა, დაუჯდომელსა, სახარებასა და სხვა საღმრთო წერილის წიგნებსა, რომა თვალს არ დავახამხამებდი; ეს რამდენიმე წელიწადია ძლიერ მიჭირდება, სიბერე ძნელი ყოფილა. აი, ეხლა, „ცისკარი“ მამდის, მინდა ხოლმე ჩავიკითხო, გავიგო რამე ქვეყნიერებისა, მაგრამა ზოგიერთს ადგილასა ძლიერ ჭრელად მეჩვენება ხოლმე სტამბა, რაღაცა სხვადასხვანაირად არის არეული; ზოგან კი ვკითხულობ ძლივ-ძლივობითა ჩემი სათვალეების შემწეობით. კვებხით არ მოგახსენებთ და უწინდელს დროში ჩვენა ხარის ბეჭედა ბატის ფეხითა ასეთი გარკვევითა ესწერდით ხოლმე, რომა ბრმაც წაიკითხავდა.

--- სწორედ მართალსა ბრძანებთ, მაგრამ როგორც იყოს მოვითმინოთ და „ცისკრის“ რედაქტორი აგერ გვპირდება, ახალი ასოები მოგვივაო და მაშინ...

— დიალ, დღევრძელი ხარ, ჩემო სფირიდონ, მე მინდოდა მომეხსენებია ეგა. მოუთმენლად ველი. კარგი სხვილი ასოებით რო იყოს დაბეჭდილი, ხანდახან უშენოდაც

წავიკითხავდი ხოლმე, ეხლა-კი, ვიდრე მოგვივიდოდეს, ჩემო სფირიდონ, ნუ დამზარდები, გადმოირბინე ხოლმე ერთს წუთასა და განრკვევით შემატყობინე ხოლმე ემაგ „ცისკრის“ აზრი. ზოგჯერ, როდესაც ასოებს ვარჩევ. აზრს ველარ მიმხედარვარ; ამისათვის რომა როგორღაც ჩვენებურად აღარა სწერენ. ჩვენ უწინდელ დროში თითო სიტყვასა ოროლ წერტილს დავუსვამდით ხოლმე და ეხლა-კი სიტყვები ერთი-ერთმანეთზე არის მობმული და რომ ველარაფერს ვიგებ! რასაკვირველია, ამითი ბევრს გაწუხებ, მაგრამ რა ვქნა, ყმაწვილი კაცი ხარ, რა გახდება რო ბერიკაცი ბიძისათვის შესწუხდე, და ამისათვის უფრო გიბედავ ამ თხოვნასა, რომა შენც როგორღაც გიყვარს ახლანდელი ამ ჟურნალის კითხვა და ეს მწერლობა.

— მაგაზედ არ დაგზარდებით, მაგრამა მე მიკვირს. აგრე გეხალისებათ წიგნის კითხვა თქვენა! მგონია უწინდელ ხალხსა არა გყვარებიათ აგრე რიგათა, რასაკვირველია, საღმრთო წერილ გარდა?

— ეგ ტყუილად გაგიგონია. ყოველთვის ვკითხულობდი ხოლმე წიგნებსა, როცა-კი გვეცალა: „ვეფხვის-ტყაოსანსა“, „ბეჟანიანსა“, „ყარამანიანსა“, „ვისრამიანსა“. „მოურავიანსა“ და სხვებსაცა, განა ცოტა გექონდა ხელთნაწერები? ეხლა-კი სხვადასხვა სწავლა შამოვიდა, სხვადასხვანაირი მწერლობა, რო აღარა კადრულობს ახლანდელი ხალხი ამ წიგნებსა, რომელსაც ჩვენ დროში ისე მომჭირნედ სწავლობდნენ ზეპირადა, მეტადრე ქალები. მაგრამ უნდა მოგახსენო, რომა ყოველისფერს თავისი შემოდგომა და გაზაფხული ჰქონია, თავისი დრო და ჟამი და ყოველ დროებას თავისი შესაფერი სწავლა და ყოფაქცევა. კარგა მოზრდილი ვიყავი, როცა შკოლაში მიმაბარეს, შენც გაგეგონება, რასაკვირ-

ველია, და დამაწყებინეს რუსული კითხვა, ქართული წიგნი და წერა-კი შინ ვისწავლე. შემდგომ სამსახურში ვიყავი ცოტას ხანსა, როგორღაც ვერ შევეჩვიე ჯარში სიარულსა და მასუკან სახლ-კარობას შევეუდექი. კარგად კი ვსცხოვრობ, რაც შეეფერება ჩემს ხარისხსა, მაგრამ ძნელი ეს არის, რომა სიყმაწვილით სწავლას არა დავდიერა, რადგანაც შინაურს საქმეში ვიყავი გართული, და როდესაც მოვბერდი და ჩანჩალი აღარ შემიძლიან, ეხლა კი რაღას მოვეწევი; და ასე ჩამოვრჩით, მეცა და ჩემი ამხანაგებიცა მრავალნი, სწავლასაცა და წუთისოფელსაცა და დავრჩით ტოროლა ჩიტივითა მინდორში. ყველა წინ მიდის, ყველა სწავლაშია, ერთი ბეწვა ბავშვები კვერცხში გამოწვიან, აქეთ გაზეთებსა კითხულობენ, იქით წიგნებსა. ჩვენცა ხან აღარა ვკადრულობთ, რომა იმათში გავდარიოთ და ხანდახან თუ ვკითხავთ რასმე ყმაწვილ-კაცებსა. რასაც გვეტყვიან, მეტი რაღა ღონეა, უნდა დავიჯეროთ; ჩვენი განმსჯელობა ახლანდელს სწავლაში დამდგარია. აქ ეხლა ამ „ცისკრის“ ჟურნალში ბევრს წავაწყდები ხოლმე ისეთს სიტყვებსა, რომა არ მესმის, ჩვენი უწინდებური რუსული აღარა სკრის და საშინლადც მეწყინება ხოლმე, რომა რად უნდათ იმ დალოცვილ მწერლებსა ამდენი რუსული სიტყვები, რო ლაპარაკში და წერაში ხმარობენ? აღარც ჩვენებურ ქართულ ენაზედა სწერენ, რაღაცა ანღრევაში არის ხალხი, მეტადრე ამ წვრილფეხობამ გააჭირა საქმე, ამ ყმაწვილმა ხალხმა, ნურას უკაცრავად-კი თქვენთანა, ჩემო სფირიღონ; ნახავთ, ვინც მოესწრობით, სადამდისინ მივა ეს ენის არეულობა, ბაბილონის გოდოლის აშენება იქნება სწორედ.

— რა ვქნათ, ბიძა-ჩემო, უნდა ყოველიფერი გავიგოთ, თორემა თქვენ რომ ბრძანეთ, ჩვენც ისე ჩამოვრჩი-

ბით დროებასა. დრო გვითხრობს, ისწავლეთო, და ჩვენცა ესწავლობთ; ამ სწავლაში, ჩემო თადეოზ, სხვადასხვა აზრები გვესმის, სხვადასხვა ქვეყნების ენაზედა, შემდგომ გესურს ის აზრი ქართულადა ვსთქვათ, ე. ი. გადმოვიტანოთ იმ ხალხში, რომელსაც ჯერ თავის სამშობლო ენაზე ნათქვამი ის აზრი არ გაუგონია, და ამასობაში. აღნაქესი ქართული ენისა იცვლება და, ამას-და გარდა, უცხო ქვეყნის სიტყვები შამოდის ხმარებაშია; უამისობა არ შეიძლება, ერთს მხარეს უნდა დაიკლო, რომა მეორე მხარეს შეიმატო.

— ახირებულა, თქვენმა მზემა! განა არ შეიძლება ენის გამოუცვლელად, ქართულად, ჩვენებურად ვსწეროთ კიდეცა და ვისწავლოთ კიდეცა? თუ დააკვირდებით, სიტყვები ამდენი არის, რომა ამიერ უკუნისამდე გეყოფათ. მაშ რას აკეთებდნენ ჩვენი წინაპარნი, თუ სიტყვებსაც ვერ მოიგონებდნენ? აი, ჩუბინოვის ლექსიკონი იხმარეთ, იქიდან ამოარჩიეთ სიტყვები და ყოვლისფერი ხერხიანად მოვა, თუ არა და მოდი გამაფრანცუზე ეხლა, რალა დროს ჩემი გაფრანცუზებაა?

— სიტყვა მრავალი გახლავსო, ჩემო თადეოზ, ძლიერ ბევრი, მაგრამ, რა ვქნათ. რომა იმ სიტყვებსა დაუმატებლად ბევრჯელ არ შეუძლიათ ზოგიერთი აზრის გამოთქმა? მე, რასაკვირველია, იმ აზრის გამოთქმაზედ არ მოგახსენებთ, რომელიცა ჩვენი ხალხის გონებაში დაბადებულა როდისმე; როცა დაიბადებოდა ის აზრი, უეჭველია; პაშინვე იმ აზრის გამომხატავი სიტყვაც აღმოჩნდებოდა, და იმგვარი სიტყვა და აზრი ჩვენ, ქართველებმა, უნდა უთუოდ ვიცოდეთ; მაგრამ როგორ მოვაგვაროთ საქმე მაშინა, როდესაც სხვა უცხო ენაზედ შევიტყუეთ რომელიმე აზრი და გვინდა ის აზრი ქართულის ენით ვსთქვათ, და

სხვასაც შევატყობინოთ. და თუ ამ შემთხვევაში არ ვი-
ხმარებთ იმ აზრების გამომხატველ სიტყვებსა, უნდა და-
ვანებოთ თავი და დავრჩეთ გაუგებელი და უმეცარი.
მსწავლული არავინ დაბადებულა, ყველანი ერთი-ერთმა-
ნეთისაგან სწავლობენ, ერთი ხალხი მეორე ხალხისაგანა
სწავლობს. ესრეთ საბერძნეთი, როდესაც აიკლეს ოსმა-
ლებმა, ბერძნები მრავალი რიცხვი გაიფანტნენ და გავიდ-
ნენ დასავლეთ ევროპაში, და გაიტანეს სწავლა; როდე-
საც სწავლა გაძლიერდა იქა, იქიდან შეიძინეს დანარჩენ-
მა ევროპის ხალხმა. რასაკვირველია, საბერძნეთიდან
გატანილმა სიტყვამ შემოიარა ევროპა და თითო-თითოდ
გადმოდის აზიაშიაცა. და რა იქნებოდა მაშინა, რომ იმ
ხალხს, დასავლეთის ევროპისას, ეფიქრნა: აი, ეს პოეზია
არ არის ჩვენს ენაზედაო, ეს პროზაო, ეს ტრაგედიაო,
კომედიაო — და სხვანი და გაჩერებულიყვნენ ამაზე გულ-
ხელ-დაკრეფილები; ან შედგომოდნენ იმათ თარგმნასა,
ან ახალი სიტყვების მოგონებასა. უეჭველია, ამიერ უკუ-
ნისაჲდ იმას მოუწოდებოდნენ და დარჩებოდნენ უსწავ-
ლელნი. ან კი რა წახდა რუსულ ლიტერატურაში იმითი,
რომა ხმარობენ მრავლისაგან უმრავლესს ლათინურსა და
სხვა დასავლეთი ევროპის ხალხის სიტყვებსა აზრის გა-
მოსათქმელად? მაგრამ შორს რათ მივდივართ, თითონ
ჩვენ კი ცოტასა ვხმარობთ აქამომდისინაცა თათრულს
აიტყვებსა, და არა ვძრახავთ ერთმანეთსა, და არც სასაცი-
ლოდ მიგვაჩნია იმათი ხმარება. რამდენჯერ იტყვით ყო-
ველ ცისმარე დღე: უზბაში, მინბაში, სარდალი, ჩიხირთმა,
ბოზართმა, ყაუტმა, ტოლმა და სხვაც მრავლისაგან
უმრავლესი, რა საჭიროა ჩამოთვლა. ამას-და გარდა რამ-
დენ რუსულ სიტყვასა ვხმარობთ ეხლა, რომელნიცა
სრულიად აღარ გვეჩოთირება, და ვხმარობთ ისრე, რო-

გორც ჩვენს საკუთარს ქართულს სიტყვასა: სტოლი, სამოვარი, სალფეთქი, კანცელარია, სუდი, პალატა, კანტორა, სენატი, სინოდი, ჩინი, ჩინოვნიკი, აფიცერი, პოლკოვნიკი, გენერალი, და სხვანი. ყოველ ქვეყანაში ასრე იქნებოდა, ჩემო თადეოზ, ვიდრე არ შეეჩვეოდნენ უცხო სიტყვასა, უეჭველია, იმათთვისაც საჩოთირო იქნებოდა. ამის დასამტკიცებლად წარმოგიდგენ ბელინსკის სიტყვასა; თუ რუსულ ენაზე არ წაგიკითხავთ, ორიოდე აზრს გადმოგითარგმნით ქართულადა და თითონ თქვენ გაზინჯეთ, რა წინააღმდეგები ყოფილან რუსეთის მწერლები უცხო ქვეყნის სიტყვების ხმარებისა: თუ ჭკუაში დაგიჯდესთ, დამეთანხმენით; და მე კი ჩემის მხრით სრულიად არა ვარ ამის წინააღმდეგი.

„.....ილაჯი იყო გაწყვეტილი რუსულში ახალი სიტყვებისა, — მომეტებულად უცხო ქვეყნის სიტყვებისა და ლაპარაკის კილოების შემოტანისაგანა; მაგრამ რომელი ახალი ცვლილება მამხდარა ილაჯ-გაუწყვეტელად, და სასაცილო არ არის, რომა არ დაიწყო კეთილი საქმე უბრალო ლაპარაკის შიშითა? რაღა საჭირონი იქნებიან ექიმები, თუ ავადმყოფებს არ უწამლებენ იმისი შიშითა, რომა წამლებით უფრო ცუდად არ შეიქმნენ ავადმყოფებიო? საქმეში რო შენიშნო რამე შეცდომილება, ეს ჯერეთ იმის დამტკიცებას არა ჰნიშნავს, რომა მთელი საქმე არის ტყუილი და არა მართალი. მოქმედებს ხალხი, მაგრამ დროება კი ასრულებს ყოველისფერსა. რასაკვირველია, ეხლა სასაცილონი არიან ეს სიტყვები: „ვიკტორია“, „სენსაცია“, „ონდროვატ“ (ბლელება), და სხვანიცა ამათი მსგავსნი. სასაცილო იქნება, რომ დაიწეროს: „სლოჟენის“ მაგივრად „ადდიცია“; „ვიჩიტანის“ მაგივრად „სუსტრაქცია“; „უმნოჟენის“ მაგივრად „მულ-

ტიპლიკაცია“; „დელენის“ მაგივრად „დივიზია“. ამ ზემოხსენებული სიტყვების ხმარება და შემდგომი სიტყვების ხმარება დაიწყო ერთს დროში, — „გენია, ენტუზიაზმი, ფანატიზმი, ფანტაზია, ოდა, ლირიკა, ეპოპეია, ფიგურა, ფრაზა, კაპიტელი, ფრონტონ, ლინია, პუნქტ, მონოტონი, მელანხოლია“ და სხვანიც მრავლისაგან უმრავლესი უცხო ქვეყნის სიტყვები, მაგრამ აქამოდისინაც დიად ჩინებულად იხმარებიან რუსულ ენაში და ამისთვისაც აღარ არიან სასაცილონი, გასაოცარნი და შეუგნებელნი. ხალხი განურჩევლად ხმარობდა ახალ სიტყვებსა, მაგრამ დროებამ გარდაწყვიტა — რომელი სიტყვა უნდა დარჩენილიყო ენაში და ხმარებულიყო და რომელი უნდა გადავარდნილიყო ხმარებიდან; მაგრამ ამ ახალი სიტყვების შემომტანელებმა არ იცოდნენ და არც შეეძლოთ სცოდნოდათ ესა. შიშკოვს (*) არ ესმოდა, რომა კილოსა და სამარადისო კანონებს გარდა, ენას აქვს კიდევა ზოგიერთი უხიაკობა (ხასიათი); რომლის წინააღმდეგობაცა სასაცილო არის; იმას არ ესმოდა, რომა სიტყვის ხმარებასა აქვს უფლება სრულიად გრამმატიკის თანასწორი. და ხანდახან გრამმატიკასაც აჯობებს ხოლმე, თუმცა საქმე აშკარად აჩვენებს, რომა გრამმატიკის წინააღმდეგი არის. ჩვენა გვაქვს სიტყვა ტორგოვლია (ვაჭრობა), რომელიცა სრულად ამბობს თავის აზრსა; მაგრამ იპოვნეთ ერთი ვაჭარი კაცი, რომელსაც არ ესმოდეს და რომელიც არა ხმარობდეს სიტყვასა კომერციასა, თუმცა ეს სიტყვა ყოველის სიმართლით სრულიად მეტი არის.

(*) ეს მწერალი საშინელი წინააღმდეგი და მტერი ყოფილა უცხო ქვეყნის სიტყვებისა, და არც უხმარია თავის დღეში ერთი სიტყვის მეტი „პოპუგაი“, (თუთიყუში), რომელსაც დაარქვა თავისებურად „პერეკლიტკა“.

ამის-და გვარად იპოვება მრავალი ნამდვილი რუსული სიტყვები, რომელნიც არიან სრულიად დავიწყებულნი და უხერხულნი სახმარებლად...”

„..... პირველი მიზეზი ახალი სიტყვების ლაპარაკში შემოტანისა, გამოკრებილისა თავისის ან სხვის ენიდან, არის გაცნობა ახალი აზრისა (ან საგანისა); და შეჰქველია, თუ საგანი არ არის, არც სიტყვა იქნება იმის გამო-სახატავად; თუ აღმოჩნდა საგანი — საჭირო არის სიტყვა-ცა, რომლის შემწეობითაც ის უნდა გამოითქვას. ჩვენ გვეტყვიან, რომა აზრი, საგანი და სიტყვა ერთად უნდა დაიბადონო, ამისათვის რომა სიტყვა უაზროდ და აზრი უსიტყვოდ ვერ დაიბადებიან. ეს სრულიად მართალი არის: მაშ რა უნდა ჰქმნას, თუ მწერალმა აზრი ანუ საგანი იცნო სხვა უცხო ქვეყნის სიტყვითა — უნდა იპოვნოს სიტყვა თავის ენაზე, ან შეადგინოს ახალი სიტყვა, იმისი შესაფერი? — ამას ბევრნი სცდილობდნენ, მაგრამ ბევრნი მათგანნი ვერას გახდნენ...”

„...რუსის გლეხიკაცებისათვისა „კუჩერი“ ნამდვილი რუსული სიტყვა არის; და „ვაზნიცა“ ისეთი უცხო ქვეყნის სიტყვად მიაჩნიათ, როგორათაც „ავტომედონი“. ამ სიტყვების საოქმელად: „სალდათი“, „კვარტირა“ და „კვიტანცია“, ასე გაზინჯე, გლეხიკაცებსა არა აქვს: ამაზედ კარგად გასაგონარი და ამაზედ უკეთესი რუსული სიტყვა, როგორც სალდათი, კვარტირა და კვიტანცია. რა უნდა უყოთ ამასა? და შესაწუხრად კი ღირს ესა? როგორი სიტყვაც უნდა იყვეს, ჩვენი თუ სხვისა, ოღონდ კი შეეძლოს გამოთქმა იმ აზრისა, რომლისათვისაც არის გამოსახული, — და თუ სხვის სიტყვა უკეთესად იტყვის აღნიშნულს აზრსა, ვიდრე ჩვენი, გვიბოძეთ სხვის სიტ-

ყვა და ჩვენი წაიღეთ საკუქნაოში სხვადასხვა ძველ-
ძულებთან შესანახად...”

— თანახმა ხართ ამაზე, თადეოზ, თუ არა?

— რა ვიცი, რა მოგახსენო, იმდენი ილაპარკე, რო-
მა კინალამ დამეძინა; ყურის-გდება მიყვარს, მაგრამა
არც აგრე გაჭიანურებული ვარგა. მაგრამა წელანვე მო-
გახსენე, მე ძლიერ ჩამოვრჩი-მეთქი დროებასა, რასაკვირ-
ველია, შენს სიტყვას დროება გაამართლებს.

— ბელინსკის თქმისა არ იყვეს, ეხლა რო შეუდგეთ
იმის ფიქრსა, რომა „სტოლი“ სხვა სიტყვა არისო და
დაუწყოთ ლექსიკონებში ძებნა, რა ჰქვიან და ან უწინ
რა რქმევია, ძალიან შორს მოგვივა. აი, თუ გინდა, სამა-
გალითოდ, გადმოვშალოთ ეს ჩუბინოვის ლექსიკონი და
ვნახავთ მე-1043 გვერდზედა „СТОЛ“ ქართულად არის:
ტაბლა, მაგიდა, ტრაპეზი, სტოლი, სუფრა, სანოვავე და
სხვანი, აბა რომელი ერთი მიუდგება ამ სიტყვასა?
ხალხში რომ ვსთქვათ: სტოლი და მაგიდა, რომელს
უფრო მალე გაიგონებენ? მე მგონია, სტოლი უფრო მა-
ლე გაიგონონ, რაც არის, ვიდრე მაგიდა. მაშასადამე უნ-
და დაუძახოთ ისრევ სტოლი, ან კი რა წუნი აქვს? ისიც
შეიძლება ვიფიქროთ, რომა მაგიდასა იქნება ისეთი გარე-
განი ფიგურა არა ჰქონდა, როგორიც აქვს ახლანდელს
სტოლსა, თორემა რომ ყოფილიყო იმისი მსგავსი, რო-
გორც პირველად დაინახავდნენ ქართველები სტოლსა,
მაშინვე მაგიდას დაუძახებდნენ; ალბათ განსხვავება იყო
რამე სტოლსა და მაგიდას შორის. აი, თუ გსურთ ავიღოთ
კიდევ მაგალითად „სამოვარი“. ლექსიკონი ამაზედ
სრულიად არაფერს არ გვეუბნება, ვსთქვათ, ჩვენ პირვე-
ლად ვნახეთ; აბა რა დავარქვათ, თადეოზ, სამოვარსა?
ქებასა და ქოთანს არა ჰგავს, არც ქილასა, არც თუნგსა

და არც ალთაფასა. მაგრამ ჩვენ გვითხრეს, რომა სამოვარი ჰქვიანო; რა უჭირს სამოვარი ერქვას ისევა. და თუ გინდ მოვიგონოთ და დავარქვათ სხვა სახელი, ვის უნდა დავასწავლოთ, როდესაც ყველამ იცის იმისი სახელი. უნდა დავსწეროთ ქალაღზედა და დარჩება ისე უხმა-რებელი, როგორათაც შიშკოვის „პერეკლიტკა“, ამის მიზეზითა, რომა დიდმა და პატარამ იცის იმისი სახელი. კარგად იციან, რა არის იმისი ტრუბა და კრანტი.

— ეგ ვსთქვათ, ჩემო სფირიღონ, რაც არიან, მაგათ რალა გაეწყობა, მაგრამა ახლა მაინც ნულარ მოგვიმატებენ. ძალიან ძნელია, ზოგჯერ ისეთი სიტყვა შემხვდება ხოლმე, რომა ასოების ჩათვლითაც ვერ გამომოთქვამს. და მეტადრე ჩვენებურად ბრუნვაში და კანკლედობაში ვერ მიიხრებ-მოიხრებიან ხოლმე და უშნოდ არიან წამამსხდარნი თხზულებაში. ეს წინააღმდეგია ენისა.

— დამერწმუნეთ, ჩემო თადეოზ, ისინიც, რაც ახლა მოგვემატებიან, უარესად საჭირონი იქნებიან. რით არიან უშნონი არაბული სიტყვები „ვეფხვის-ტყაოსან-ში“; თქვენ როგორცა ჰფიქრობთ, მაშ რუსთაველის თხზულება დამცირებული იქნება? მაშ რუსთაველი ძლიერ დამნაშავე იქნება არაბულისა და თათრული სიტყვების ხმარებისათვის? და თუ მაინცა-და-მაინც არ დამეთანხმებით, მაშინ ერთი ღონისძიება დაგვრჩება, ერთს ხუმრობას მოვახსენებთ: უნდა მოვიშოროთ თავიდანა ყველა სხვა ქვეყნის სიტყვები, ავიღოთ ცოცხი, მივაგროვოთ, მოვაგროვოთ ჩალა-ბულასავითა; პოეზია წინ გავიგდოთ, პროზა უკან მივაყოლოთ, ჟურნალიცა, ტრაგედია, კომედია, და ჩავიტანოთ ფოთში, ჩავყაროთ გემში და გავისტუმროთ: ზოგი საბერძნეთში, ზოგი იტალიაში. ზოგი რუსეთში, ერთი სიტყვით საიდანაც მოსულან და

დავაყენოთ ყარაულები, რომა მეორედ აღარ შემოგვეპარონ; მაშინ მოვრჩებით და მოვისვენებთ, აღარც ბაასი მოგვინდება და აღარც კრიტიკა. მაგრამ უნდა გახსოვდეთ, რომა, ვინიცობაა, გავრეკოთ ჩვენი ქვეყნიდან ყველა სიტყვები, რომელნიც აქ დაბინავებულან და რომელნიც კიდევაც აპირობენ დაბინავებასა, მაშინ ის უნდა წარმოვიდგინოთ თვალ-წინა, რომა ქართული ენა ეგვანება კალიისაგან მოჭმულ ყანასა.

— ეგ სასაცილო ხუმრობა არის, ჩემო სფირიდონ.

— მაშ როგორ იქნება, ან ერთზედ უნდა დათანხმდე, ან მეორეზედა. მე კი ამას მოგახსენებ, რომა ყოვლის სიმართლითა სჯობს, რაც ჩვენთვის მიუცილებლად საჭირო არის, უნდა ვიხმაროთ, კარგი ამბავი უტხო ქვეყნისა, კარგი აზრი ჭკვიანი ხალხის ნათქვამი, ყოველისფერი ამორჩევით გადმოვიტანოთ ჩვენს ენაზედა, დავაკვირდეთ. გავშინჯოთ, შევუფარდოთ ჩვენს ამბავსა და ჩვენს აზრსა და ამ შეფარდებით გავიგოთ, რა არის ჩვენში კარგი და რა არის ცუდი. — რასაკვირველია, მეც საშინელი წინააღმდეგი ვარ „ოსტროვებისა“, „ლინიებისა“, და „ოზეროების“ ხმარებისა; ეს მეტის-მეტე ახირებაა, რადგანაცა ჩვენა ჩვენს სამშობლო ენაზედაც კარგად ვიტყვით და გავიგონებთ კიდევცა კუნძულსა, ხაზსა და ტბასა. მაგრამ ეს სალაპარაკოდ არა ღირს, რადგანაც უმეცრებით მოსვლია ამის დამწერსა, ვეჭობ, შემდგომ აღარ გაიმეორებს.

— არა, სფირიდონ, მე ხომ მაგას არ ვამბობ, მე სხვისაგანაც გამიგონია და ქართული ისტორიაც ამბობს, რომა ბევრს სხვადასხვა ხალხს გაუვლია საქართველოში და დაუტოვებიათ აზრებიცა და სიტყვებიცა, მაგრამა თითონ ჩვენსავე საკუთარ ქართულ სიტყვებსა სცვლიან და

გრეხენ რალაც-ნაირადა; ზოგი იძახის, ასოები აღარ გვინდა, ზოგი იძახის, ანბანი უნდა გამოიცვალოსო; ეს არ მოგეწონსო, ის მეტად გვიჩანსო, რაღაებსაც ამბობენ. ახა, ღმერთო ჩემო! მაგრამ სამართლიანად დაუწერეს კრიტიკა ილია ჭავჭავაძესა, ისე ურჩევნია.

— ეგ არაფერი, ყველა თავისებურადა სჯის. ყველას ნება აქვს კრიტიკისა, ყველამ უნდა სახალხოდა სთქვას თავისი აზრი, როგორა ფიქრობს ამა და ამ საგანზედა; მათგანსა ზოგს გაამტყუნებენ, ზოგზედ დაეთანხმებიან, და ამასობაში სტატია გაიწმინდება და დადგება ისე, როგორც უნდა ნამდვილად ყოფილიყო. და თუ ხმას არავინ ამოიღებს, მაშინ ყურის მგდებელმა რა ჰქმნას? და ეგ ასოები...

— ეგ მართალია, მაგრამა კრიტიკებით კი აავსეს ეს ჟურნალი: გადააბრუნებ, კრიტიკა დაგხვდება, გადმოაბრუნებ, მაინც კრიტიკაა; ან რაზედა ცილობენ ეს დალოცვილები, განა ჩვენ არა ვიცით-რა, განა ჩვენ არ გვესმის, მაგრამა ჩუმადა ვართ, არც ჭეყანას ვაწუხებთ და არც ვისმე ვაწყენინებთ. აი, ეხლა, რანაირად შეებნენ ერთმანეთსა: ჭავჭავაძე, ერისთავი, კნეინა ჯორჯაძისა და ბარათაშვილი; რანაირად ებრძვიან ერთმანეთსა.

— ეგ არის კიდევ ძნელი, ჩემო თადეოზ, რომა ყველანი ერთმანეთის შეცდომასა გულგრილად უყურებთ; კიდევ ეგ არის ცუდი, რომა ყურს უკან კი ვლაპარაკობთ ერთი-ერთმანეთის ცუდზედა, და კარგს მოქმედებაზე პირში თქმას კი ვერიდებით. აი ეხლა შორს ნუ წავალთ, ჩვენ ერთმანეთში ვსთქვათ, თქვენ რომ ხედავდეთ რასმე ჩემს ცუდს, შეცდომილს მოქმედებასა, არა გმართებთ, მოვალე არა ბრძანდებით, რომა მე, თქვენ ძმისწულსა, მიჩვენოთ ჩემი შეცდომა, და მითხრათ: ამას შენ ცუდადა სჯი, ამას

ცუდად სჩადიხარ, აგრე არ უნდა მოიქცე, თორემ სხვა ბევრს უმეცარსა კეთილი ეგონება ეგ შენი მოქმედება და მოგაძებებს შენა და ამგვარად, შენის მიზეზით, შევა შეცდომაშია და რომელიც კეთილი ჰგონია, უმეცრებითა, ბოროტად დაუბოლოვდება? არა, მოვალეობა გაქვს, როგორც ჩემს მოყვასსა, ძმასა და ნათესავსა, რომა როდესაც დაინახოთ ჩემში ბოროტება, უნდა სცდილობდეთ აღმოფხვრათ ჩემში ის ბოროტება, თქვენის კეთილის დარჩევათა, რჩევითა და ტკბილის სიტყვითა, და თუ თქვენ გულგრილად დაუწყებთ ყურებასა ჩემს შეცდომასა, მე, რადგანაც უმეცარი ვარ, ის თქვენი დაჩუმება თანხმობის ნიშნად მეჩვენება და სწორე გზაზე სიარულის ნაცვლად მე ბრუნდ გზა-წვრილზედ ვადგევარ და, ვინ იცის, ის გზა-წვრილი რა საშინელს ფლატეზე დამაგდებს და ვინ იცის, რამდენი სხვა ჩემისთანა უმეცარი კაცი მამდევეს უკანა: თუ თავისი შეცდომით მე მეცნიერ კაცად მცნობენ ისინი. შეგშვენისთ თქვენა გაჩუმება მაშინ, როდესაც ცხადად ხედავთ ჩემს შეცდომასა? რატომ არ მამკიდებთ ხელსა და არ მეტყვიით: ეგ გზა ცუდს ადგილს გაგიყვანს, ნუ მიხვალ აგრე. აი კაი გზა, რომელზედაც უნდა გაიაროს ყოველმა კეთილ-გონიერმა კაცმა. იქნება მე არც კი დაგიჯერო, მაგრამა, შესაძლო არის, რომა ჩემი მომდევართანი ოცში ერთი იყვეს დამჯერო და გულისხმიერი და იმან დაგიჯეროს; მაშინ იმ ერთ კაცის კარგს გზაზე დაყენებისათვისაც თქვენ უნდა ხარობდეთ და კმაყოფილი იყვნეთ თქვენი თავისა.

— ვინ მოგახსენებთ, ბატონო, მაგასა? მე ეგ არ მამიხსენებია; რასაკვირველია, ყველანი ვალდებულნი ვართ, მოყვასს ხელი მივაწოდოთ და ჯურღმულიდგან ამოვიყვანოთ, მაგრამა ეს კრიტიკა და ლანძღვა, რა საკადრისია?

ჯერა შინ, ჩემს სახლში, რომ უპატიუროდ მომეჩეცეს ვინმე, ისიც მეწყინება, არამც თუ საქვეყნოდ კრიტიკა დამიწეროს.

— ჯერ ერთი შეცდომა ეგ არის, რომა კრიტიკა და ლანძღვა ძალიან შორის-შორ არიან ერთმანეთზედა თავისი მნიშვნელობითა. ლანძღვა არ შეშენის კაცსა არასდროს, არც პირად თქმითა და არც ქალღლზედ გამოცხადებითა. კრიტიკა ნურასდროს ნუ გგონიათ ლანძღვა. ნურცა გგონიათ დაცინება; ის არის დარიგება, შეცდომილების ცხადად ჩვენება, ბუნდიანი საქმისა გამორკვევით და ნათლად ჩვენება. აი, ესთქვათ, ეხლა წავიკითხეთ რამე თხზულება, ან გავიგონეთ რამე ამბავი, რომელიც მამხდარა რომელსამე ადგილასა, მაგრამ ის კი ველარ გამოგვიგნია ცხადადა, რომ ესთქვათ ჩვენი აზრი იმ საქმეზედა. კარგია ის თხზულება, ან ის ამბავი, თუ ცუდი. და ამ თვისების პოვნა არ არის ადვილი. კარგისა და ავის განჩეგვა. დამერწმუნეთ, თადეოზ, რომა არ არის ადვილი. მეტადრე იმ შემთხვევაში, როდესაც თხზულებისა, ან მოქმედების ცუდი ან კარგი მხარე ძალიან ცხადად არა სჩანს. მაგრამა კაცი დაუყოვნებლივ და განუწყვეტლად სჯის ისრე, როგორც ესმის. ყველა გეტყვის დაუყოვნებლად თავის აზრსა იმ საგანზე, რომელიც კი გაუგონია. აბა, ეხლა ჰკითხე ვისაც გინდა ქართველ კაცსა, რომელიც კი ცოტადენადც მაინც თავის-თავს წიგნის მცოდნეებში აგდებს. რომა რა ღირსებისა არის „ვეფხვის-ტყაოსანი“? მე თქვენ დაგარწმუნებთ, თადეოზ, რომა მათგანი არც ერთი არ დაფიქრდება ამის პასუხის გებაზე: „დიად. ჩინებული. მშვენიერი რამ გახლავსთ, თქვენმა მზემა, იმისთანა არცა რა დაწერილა და არც დაიწერება“. მაგრამ რომ მიუბრუნდე და მეორედა ჰკითხო: რა არის „ვეფხვის-ტყაოსანი“

კარგიო, მე მგონია, ყველამ ვერ მოგცეს ამაზედ პასუხი; ამისათვისა, რომა იქნება არც-კი წაეკითხოს თავის დღეში „ვეფხვის-ტყაოსანი“, და გაეგონოს კია ვისგანმე ქება და სხვის სიტყვით აქებდეს. ან, თუ გინდ წაეკითხოს, განა ყველას შეუძლიან ნათლად გამოარკვიოს, რა არის კარგი „ვეფხვის-ტყაოსანში“ და ცხადად და ნათლად ჩაგაბაროთ ანგარიში, როცა ჰკითხავთ. მარად ჭეშმარიტია ქართული ანდაზა: „კარგს მთქმელსა კარგი გამგონე უნდაო“; კარგის გასაგონებლად კაცი მომზადებული უნდა იყოს, გონება უნდა ჰქონდეს გახსნილი, განათლებული, თორემ ბნელის გონებით, ბნელაში კაცი რას დაინახავს. გონება-გახსნილი კაცი წაიკითხავს თხზულებასა და იტყვის: ეს ცუდია, ეს კარგია, ეს არც ძლიერ ავია და არც ძლიერ კარგი; ცხადად იტყვის რის მიზეზით არის ან კარგი, ან ავი, ან საშუალო: ცხადის საფუძველით, საბუთით დაამტკიცებს თავის ნათქვამსა. კრიტიკოსი არის გამრჩევი თხზულებისა, კრიტიკოსი არის ცხადად მაჩვენებელი ავისა და კარგისა თხზულებაში, ან ყოველივე მოქმედებაში, ის არის დამრიგებელი და მსაჯული. რა გამოვა, ჩემო დადგეოზ. იმ ბავშისაგანა, რომელსაც არა ჰყავს კარგი დამრიგებელი. ან სრულიად არა ჰყავს დამრიგებელი? რა გამოვა იმ ჟურნალიდგანა, რომელსაც არა ჰყავს კარგი დამრიგებელი, კარგი კრიტიკოსი? ვერც ერთი ჟურნალი უკრიტიკოდ ვერ იცოცხლებს, კრიტიკა არის იმისი გზის მაჩვენებელი, იმისი წინამძღოლი, იმისი სინათლე და დამრიგებელი. იმან უნდა გამოარჩიოს ავი და კარგი ყოვლის სიმართლით და დაანახოს ყველა ჟურნალის წამკითხველსა. ყოველი წამკითხველისათვის, მგონია, სასიამოვნო უნდა იყოს ყოველთვის კრიტიკული სტატია, რადგანაც შეუძლიან თავისი აზრი შეამოწმოს იმ კრიტიკითა; ნახოს,

სხვა როგორა ფიქრობს იმ საგანზედა. მაგრამა სამწუხარო ეს არის, რომა, როგორც თქვენა ბრძანებთ, ჩემო თადეოზ, საწყენად მიგაჩნიათ კრიტიკა. მაგისი მიზეზი იქნება ის იყოს, რომა ზოგიერთი კრიტიკოსი თავის განრჩევაში ხმარობს ცხოველ სიტყვასა, ან ამაყად და ცხარედა სჯის და უნდა, რომა ერთის ცხოვლის სიტყვით ჩაშალოს შეცდომით ნათქვამი ვისიმე აზრი, და ცოტა მკვახედ გამოდის ლაპარაკი და მოუხეშავად. ან იქნება პირფერობას იყვეთ დაჩვეული და გწყინდეთ პირში-თქმა?

— არა, თქვენმა მზემ, ეგ როგორ შეიძლება? განა არ იცი ქართული ანდაზა: „პირში მაქებელი ეშმაკის მოციქულია?“

— დიად. იმას მოგახსენებდი, ზოგიერთი კრიტიკოსი თავმოწონებით ლაპარაკობს. იმ ლაპარაკში ძლიერ ცხადად სჩანს, რომა ხალხი უნდა გააცინოს და იმისთვის გეჩვენებათ საწყენად; მაშასადამე, განსჯაში და დარიგებაში ლაპარაკის კილოსა დიდი მნიშვნელობა აქვს: შეიძლება კაცმა გითხრას ტკბილი სიტყვა, მაგრამ იმ დროს ისე გაიღიმოს, რომა იმ ღიმილმა ის ტკბილი სიტყვა გაამწაროს; შეიძლება უკმეზი სიტყვა ისეთს კილოზე გითხრას, რომა საწყენად არ მიიღო, მაშასადამე, ლაპარაკში შნო უნდა ჰქონდეს კაცსა. დარიგებაში დაცინებას ხელი არა აქვს. ან რაღა დროს სიცილია მაშინა, როდესაც ყველა საქმის გაკეთებასა სცდილობს. ამაზედ, ვეჭვობ, თანახმა იქნებით, ჩემო თადეოზ, რომა სიცილსა და კასკასსა დარბაისლური ლაპარაკი სჯობია! მეტადრე უადგილო სიცილსა სრულიად არა აქვს ღაზათი. — ზემოთ მოგახსენეთ, კრიტიკოსი არის-მეთქი მსაჯული, მაშასადამე იმან არ უნდა დაფაროს არა-რამე სიმართლე მთხვეელისა და შეცდომილება, და, მაშასადამე, უსამართლოდ არ

უნდა მიუღდეს მტყუანსა და მართალი დასჩაგროს. მაგრამა რა კრიტიკოსი უნდა იყვეს ისა. რომელიცა სწავლით, განათლებით, განმსჯელობით კარგა დაბალი ღირსებისა არის იმაზედა, რომელსაც აძლევს დარიგებასა? კრიტიკოსი ნიჭითა და სწავლით უნდა უთუოდ უმაღლესი იყვეს ავტორზე, თორემა რა დარიგება შეუძლიან?

— თქვენგან არ მიკვირს, სფირიდონ, მაგასა ამბობთ, რასაკვირველია, თუ არ შეუძლიან, ხმასაც არ ამოიღებს. ალბათ გრძნობს თავის შეძლებასა და იმისათვისა სჯის, შეუდგება საგანის სჯასა; მაგრამა მე კიდევ იმას მოგახსენებ, რომა ეგ კრიტიკეები მე არ მამწონს და რა ვიცი.

— არა, თადეოზ. ბევრჯელ გარემოება ისეთს შემთხვევას მიაყენებს კაცსა, რომა ნებით თუ უნებლიეთ, კალამს მოაკიდებინებს ხელსა. ავმა კაცმა რომ ბრძოლა დაგიწყოთ, ხელს არ გამოიღებთ?

— აბა, რასაკვირველია.

— დიად, აგრე მოხდება ხოლმე ლიტერატურაშიაცა. აი, მაგალითი წინ გვიძევს. აი, ეხლა ჭავჭავაძემ დასწერა ერისთავის ნათარგმანეზედა კრიტიკული განრჩევა, კილო-კავად გაჰკენწლა თხზულება კნ. ბარბარე ჯორჯაძისაცა და ამასობაში გაიმართა ჩვენებური ბაასი. დახე, მცირედი საქმისაგანა რა ამბავი მოხდება. ერთის ნაპერწკალითა მთელი ბულული გადაიწვის ხოლმე. ამასთანავე მეორე შემთხვევაც მოგახსენო: თ. გ. ბარათაშვილს ძალათი დააწერინეს კრიტიკა. ამისი დასამტკიცებელი საბუთი თითონ ავტორის სიტყვები გახლავსთ. დაუგდეთ ყური, რას ამბობს რედაქტორთან მინაწერს წიგნში: „არ ვიცი. რა მიზეზია, რომ ჩამაცვიდით, დაესწერო რამე „ცისკრისათვის“. ნუთუ გსურთ ჩემზედაც ალაზღანდარო ზოგიერთნი მჭევრმეტყველნი და შეამკობინო ჩემი

თავი, როგორათაც საბრალო კაზლოვი“. აკი მოგახსენეთ, ჩემო თადეოზ, რომა ბევრჯელ ისეთი შემთხვევა მოხდება, რომა არ შეგიძლიან ხმა არ ამოიღო. იქნება თქვენ არ შეგეხებოდეთ ვისიმე მოქმედება, მაგრამა მეგობრის გულისათვისა არ დაიზოგავთ თავსა, როგორც მე გიცნობთ.

— რატომ, მეგობარმა მეგობრისათვის დიალ უნდა ამოიღოს ხმა.

— ეგ დიალ ჩინებულია, მაგრამა, რომ ნამდვილად იცოდე ამხანაგის სიმტყუენე, მაშინ ხომა უკანონოდ უნდა დასჩაგრო მეგობრის წინააღმდეგი? არა სჯობს, რომა თითონ ამხანაგს მისცე დარიგება და მართალს კი სამართალი მისცე. ამასთანავე არ შეიძლება კაცმა ერთს მხარეს არ მიჰკერძოს, ე. ი. თავის ამხანაგსა, და აქედგან წარმოდგება სტატია — ცრულ მსჯელი, ძალდატანებული და მიმკერძავი. აი, თუ გინდ თითონ ეს „რედაქტორთან“ მინაწერი წიგნი გავშინჯოთ. ავტორი აცხადებს საქვეყნოდ, რომა ძალა დაატანეს და ისე დააწერინეს სტატია. ეს ძლიერ ჩინებული, იქნება მართალიც იყვეს, მაგრამა ამასთან ჩვენ რა დავა გვაქვს: სთხოვეს, ძალა დაატანეს, თუ თავის ნებით დასწერა სტატია; ეს სრულიად არ შეგეხება ჩვენა. მოკითხვის წიგნში რომ დაწერილიყო, ის სხვა იქნებოდა. ამას-და გარდა ძალდატანებითა და ჩაცვივებით სტატიის დაწერა რომ არ იქნება? ავტორი თითონ უნდა ჰგრძნობდეს ძალდაუტანებლად რომელიმე აზრის წარმოთქმის საჭიროებასა; აზრი უნდა გამომდინარეობდეს ლაღად, თავის-თავად გონებიდგანა, სადაც არის მოგროებული და დიდი ხანია აპირებს გადმოხეთქასა, როგორათაც დაგუბებული წყალი, — და სადაც, ჩემო თადეოზ, წყალი ოდნავ ჟონავს, რა ღონისძიება უნდა მოიხმარო, რომა იქიდგან წყალი გამოიყვანო მცირე ხალხისათვისაც

სამყოფი? და თუ გინდ სწურო საქაჯავითა და ძალდატანებით გამოიყვანო, მაინც მალე გამოილევა და დაშრება. ეს შეფარდება, ჩემო თადეოზ, იქნება ძალიან უწინდებური მამივიდა, მაგრამა რა გაეწყობა; კიდეცა მოგახსენებ, რომა ძალად გამოყვანილს წყალსა წისქვილის დაბრუნება არ შეუძლიან: ის არის უღონო, რომელსაცა რაკი მოხვდება თიბათვის მზის შუქი, მაშინვე გაჰქრება. ამ სტატიაში ფრაზები არის დიდად გაჭიმული, სწორედ ძალათ დაწერილი, მაგალითებრ: „...რადგანაც ამ დროს მიაქცია ჩვენი ყურადღება აპრილის „ცისკარმა“, რომელიც შემოიტანა ბიჭმა და სხვანი...“ ამ დროში არა მგონია ამნაირად ლაპარაკობდეს ვინმე; რა საჭიროა ასეთი სიტყვების შერჩევა იმისთანა აზრის გამოსათქმელად; ვგონებ შეიძლებოდეს სამარადისო სალაპარაკო ენაზედაც თქმა, მაგრამ არა, უნდა უთუოდ დაიწეროს „მიაქცია, მოაქცია, მივაქციე, მოვაქციე ყურადღება“ და სხვანი. და თუ გინდ რომ ასეც იყვეს, რათ უნდა შესწყვიტოს ავტორმა თავისი სტატია წიგნის შემოტანითა; ჟურნალი შემოიტანა ბიჭმა, — ხომ არ მიჰქონდა? იმისი წაკითხვა შემდგომაც შეიძლებოდა. მაგრამ რას არ უზამს მკათათვის მზის შუქი ძალით გამოყვანილს წყალსა? ეს არის გასაცარო, რომა ვიდრე ადამიანი კალამს აიღებს ხელში, ლაპარაკობს რიგიანად, სიტყვა-სიტყვაზედ მოჰყავს, თავის აზრს შეგატყობინებს ძლიერ კარგად, არც წაიბოროძიკებს ლაპარაკში, არც თავს შეგაწყენს ბევრი ვითარებათა და უკვეებითა ისე, რომა ზოგიერთის ლაპარაკი, გაუწყვეტელი და კილოიანი, გაიმება. და ისევ ის ადამიანი, როცა კი კალამს ხელს მოჰკიდებს, სულ დაეკარგება კილოცა, ენაც მაშინ დაებმის. გონებაც სხვანაირად მოჰყვება ფიქრსა და წამოისვრის ისეთს სიტყვებსა,

რომელთაც სამარადისო, შინაურულ ლაპარაკში ყურს ვერ მოჰკრავ, ან არა და მოჰყვება ისეთ მაღალ ფარდებზე ლაპარაკსა, რომა, ერთი სიტყვით, კაცს ველარ იცნობ, რომელიცა ორის ან სამის საათის წინათ გელაპარაკებოდა ისე საამურად. არ ვიცი რისთვის, რის მიზეზით სცდილობს ისეთი სიტყვითა სთქვას თავისი აზრი, რომა ყველას არ ესმოდეს: ან უნდა გააკვიროს წამკითხველი თავისი ცოდნითა და ამისათვის წერაში მალ-მალე დაფიქრდება, მალ-მალე ჩაჰხედავს ლექსიკონში, ან ძველ წიგნებში, ერთი სიტყვით, სადაც ეგულება და იქიდან ამოჩეული სიტყვებითა ნათელს აზრს დააბნელებს, გაამქისებს და გააუგემურებს, რა არის ამის მიზეზი? მე ვგონებ, ამისი მიზეზი ის იყო, რომა ან ავტორსა სურს თავისი თავი დიდად მცოდნედ უჩვენოს წამკითხველებსა, ან არა და სრულიად ვერ მოუხერხებია სამარადისო სალაპარაკო ქართული ენა საქმეში გამოიყენოს, და ჰბაძავს ჩვენ წინაპართა წერაში, და ველარც იმათა სწვდება და ვერც ახლანდელს მიმხვდარა და ამისათვის ქაღალდზე გამოყვანილი აზრი არის ცუდად წყობილი. ყოველისფერი თავის ადგილას არის კარგი: საღმრთო წერილში არ გაუკვირდება კაცსა, რომ შეხვდეს სიტყვები: „მიაქცია“, „მოაქცია“, „ვითარცა“, „უკვე“ და სხვანი. თითქო რაღაცა გეუბნება, რომა იქა თითქო ისე უნდა იყვეს უთუოდ დაწერილი, როგორც არის; მეტადრე იმისათვის, რომა ყური გვაქვს შეჩვეული. თუ გინდ რომ მოვინდომოთ იმ ენაზედ წერა, ველარ მოვახერხებთ ამ დროში, და დავრჩებით ორთა წყალთა შუა. ყოველთვის უფრო სასიამოვნოა წასაკითხავად თხზულება, დაწერილი საყოველღეო, შინაურულს ენაზედა, იმ ენაზედ, რომელთაც ლაპარაკობს ქართველი კაცი თავის სახლში, თავის ცოლ-შვილში, ტოლ-

თანა და ამხანაგთანა. ვისგან გაიგონებ, ჩემო თადეოზ: შე-
მოიტანა ბიჭმა „ცისკარი“ და მიაქცია ჩვენი ყურადღე-
ბა? აი, ბატონო, წაიკითხეთ კომედიები: „გაყრა“, „მინდა
კნეინა გავხდე“, „ძუნწი“ და სხვანი და შეიტყობთ,
რა სარგოიანად უხმარიათ ახლანდელი ქართული ენა
თ. გ. ერისთავსა და უფ. ანტონოვსა თავის თხზულება-
ში. ყველას ესიამოვნება, ყველა სულ-გამელული ზის
თეატრში და სცდილობს, რომა აქტიორის სიტყვა არც
ერთი არ ასცდეს იმის ყურსა. ჟურნალი მაშინ არის სა-
სიამოვნო წასაკითხავი, როდესაც აზრი არის დაწყობილი
იმ სიტყვებითა, რომელსაც შეჩვევია ყური. მაშინ მოემა-
ტება ჟურნალს მკითხველი, როდესაც ჟურნალი თითონ
შეაყვარებს თავსა მკითხველსა. ჟურნალი უნდა იყვეს
ადამიანის შემქმევი, ე. ი. გონება უნდა უღვიძოს მკი-
თხველსა და არა თავის მამბეზრებელი; აცნობებდეს
ყოველ შესანიშნავ ამბავსა კარგის ტბილის ენითა.
უწინდელი მწიგნობრული ენით დაწერილი, ან იმ არეულ
უწინდელი და ეხლანდელი ენით დაწერილი ჟურნალი,
არას დროს არ შეიქმნება სახალხო, ან საზოგადოდ ყვე-
ლასათვის წასაკითხავი. შემთხვევით მრავალჯერ ვხედავ
ხოლმე, ჩემო თადეოზ, ერთს მედუქნესა, რომელიცა
მოცალების დროსა, როდესაც მუშტარი არა ჰყავს, ზის
ხოლმე დუქნის წინა და უჭირავს რაღაც ხელთნაწერი
წიგნი ლურჯ ქაღალდზედა. გარშემო უსხედან გლეხი-
კაცები, მოხუცებულნი და ყმაწვილი ბიჭებიცა, და ის
მედუქნე თავმოწონებული კითხულობს ხოლმე და ისინი
ყურს უგდებენ. როგორც ვატყობ, ის გლეხიკაცები სრუ-
ლიად არ უგდებენ იმ მედუქნეს ყურსა, როცა კითხუ-
ლობს, ამისათვის რომა, როგორც მე მოვკარი ყური,
საშინელი ენით არის დაწერილი, მაგრამა ის მედუქნე,

როცა წაიკითხავს ერთს მუხლსა, შემდგომ დაანებებს კითხვას თავსა და პირად უამბობს გარეშე მყოფ ხალხსა. რაც წაიკითხა. და უნდა უყურო იმათ მხიარულებასა და თავის ქნევასა, როცა თავის ენაზე გაიგონებენ ხოლმე იმ უცნაურ ზღაპრულ მოთხრობასა. არ ვიცი კია, რა წიგნია ის ხელთნაწერი. დიად, იმას მოგახსენებდით, რომა სასიამოვნო იქნება ყოველ წამკითხველისათვისა ჟურნალი, დაწერილი იმ ენაზედა, რომელითაც მუდამ ჟამს ლაპარაკობს. უეჭველია, ძლიერ გონიერად იქცევა ისა, ვინც მუდამ ჟამს კითხულობს საღმრთო წერილსა. იმის წამკითხავი ორნაირად არის სარგებლობაში, პირველად: შეისწავებს ღვთის ვედრებასა და რამდენსაც მომატებულად კითხულობს, იმდენად მკვიდრად დაინერგება იმის გულში სარწმუნოება ქრისტესი; და მეორედ: იქ შეხვდება მრავალ ნამდვილ ქართულ სიტყვასა, რომელნიც ამ ჟამად ბევრნი მათგანნი აღარ იხმარებიან საერო ლაპარაკში, და მაშინ, როდესაც საღმრთო წერილი გადმოუთარგმნიათ ქართულად ბერძნულიდგან, ხმარებაში ყოფილა. მხოლოდ იქიდგან გამოტანილი სიტყვა უნდა მოიხმაროს ისე, იმ კილოზე, როგორც ამ ჟამად ლაპარაკობს ხალხი; მეტადრე არ არის ძნელი სამუდამო ლაპარაკის კილოზე სიტყვის ხმარება მაშინა, როდესაც საგანი თხზულებისა არ შეეხება რასმე ფილოსოფიურსა, ანუ სხვა რომელსამე სწავლასა. ამგვარ თხზულებაში ვერ ასცდება მწერალი უმაღლეს აზრის გამოთქმასა, ვერ დასწერს სამუდამო საზოგადო სახალხო ენაზე, რადგანაც თითონ საგანი ფილოსოფიური თხზულებისა არის ისეთი, რომა ყველას, მოუმიზანდებლად, არ შეუძლიან მიხედრა და ამასთანავე უთუოდ დასჭირდება ისეთი სიტყვების ხმარება, რომელნიც ხშირად არ ესმის ხალხსა.

აგრეთვე უნდა ვსთქვათ გადმოთარგმნილ სტატიებზე-
დაცა. აქამოდისინ რამდენიც დაბეჭდილა ჟურნალში
გადმოთარგმნილი სტატიები, რაც უნდა კარგები იყუ-
ნენ ნამდვილში, გადმოთარგმნილს ალარა აქვს თით-
ქმის არც ნახევარი ლაზათი, ისინი ისე არ მოსწყველენ
ხოლმე წამკითხველის გულსა, როგორც კარგი თხზუ-
ლება, ან საშუალო ღირსების თხზულება, დაწერილი
პირდაპირ ქართულ ენაზე. ამის მაგალითი არის ისევ
ის კომედიები, რომელნიც წელანა ვსთქვით. იმ კომედიებს
ხალხი უფრო სიამოვნებით კითხულობს და ზეპირადაც
ბევრი სწავლობენ, ვიდრე შექსპირის დრამებსა, გადმო-
თარგმნილს ქართულ ენაზე, თუმცა დაწუნებით კი არა-
ვის დაუწუნებია. რისაგან არის ესა? ამისი მიზეზი ისევ
ის კომედიები, რომელნიც წელანა ვსთქვით. იმ კომედიებს.
კებს ფრანკუზსა, რუსსა, ანგლიჩანსა ქართულად, რო-
გორცა სთქვა ბაქარ ქართულმა — „ღარიბი ყმაწვილი
კაცის რომანის“ მთარგმნელმა. თქვენ იმათგან გესმით
ზოგიერთი ისეთი აზრი, რომელიცა ჯერ არ გაგიგონიათ,
ან ისეთს კილოზე გეტუბნებათ, რომა ძლიერ უნდა ჩა-
ფიქრდეთ, რომ გაიგოთ. ამასობაში, ვისაც არა აქვს ღიდი
მოთმინება და არ უყვარს ბევრი ფიქრი, ხალისი ეკარგება,
მაშინ როდესაც, ჩვენ რომ ვსთქვით, ის კომედია ძლიერ
ადვილი გასაგონია ქართველი კაცისათვისა; იმ კომედიაში
ხედავს სურათსა ბევრი თავისი მეგობრისასა, ხედავს თა-
ვის ცხოვრებასა და სიამოვნობს. ამ კომედიებზე და თარგ-
მანებზე, ჩემო თადეოზ, ბევრი რამ შეიძლება ითქვას, მაგ-
რამ ამ ჟამად ამითი დავასრულოთ, რადგანაც ჩვენი ბაასის
საგანი სხვა არის. რასაკვირველია, ყოველი მთარგმნელი
უნდა იმასა სცდილობდეს, რომა გადმოიღოს სხვისი აზრი
ქართულ ენაზე ისე, რომა ნამდვილსა და თარგმანის აზრს

შორის არა იყოს რა იოტის ოდენი განსხვავება; მაგრამ მაშინ რა ჰქმნას მთარგმნელმა, როდესაც ქართული ენა არ არის ჯერეთ იქამდისინ ხმარებაში შესული, რომა ყოველ სიტყვას თავისი პირდაპირი მნიშვნელობა ჰქონდეს და იმავე დროს ევროპიული აზრი გადმოიღოს იმავე მნიშვნელობითა და ცხადად, ერთის მოკლე სიტყვით შეგასმინოს. ბევრს შეხვდება კაცი ნათარგმნებში შეუჩვეველს სიტყვის ბრუნებასა და ეჩოთირება, ვიდრე შეეჩვევა. მაგრამ სადაც ქართველი კაცი, ქართულად მოლაპარაკე, თითონა სწერს თავის თვალთ ნახულს საგანზედა, და სურს გააგებინოს თავისი აზრი მკითხველსა, იმას არას დროს არ ეპატიება, რომა იმის დაწერილი სტატია თავით ბოლომდისინ ჰგვანდეს გადმოთარგმნილსა, და არ იყოს დაწერილი იმ ენაზე, რომელზედაც ლაპარაკობს შინა, გარეთა და საზოგადოებაში. აი, ესთქვათ, შემომხვდა გზაზედა და მოჰყვა ლაპარაკსა; სადა ყოფილა, ვის შეხვედრია, რა უნახავს, რა გაუგონია, ყოველისფერს გეტყვის დაწყობითა, კარგად და სასიამოვნოდ. შემდგომ მოგიტანეს ჟურნალი, გადაშლი, წაიკითხავ იმავე კაცის სტატიასა, და დარჩები გაოცებული. ეს უნდა მივაწეროთ ზოგიერთი ავტორების სურვილსა, რომ უნდათ თავისი კალმით „განთქმა, ქუხვა“. ბევრს აქამდისინაც ვერ გამოუბერტყია გონებიდგან ის აზრი, რომა მაღალი ფრაზითა, მდაბალი ფრაზითა და საშუალო ფრაზით წერასა სრულიად აღარაფერი მნიშვნელობა არა აქვს. თხზულებაში საქმე აზრია, და მაღალს და მდაბალს ფრაზსა არაფერი ღირსება არა აქვს, თუ ბრწყინვალე აზრი არ გამოსჭევივის სტატიაში.

— ახლა რაზედ ლაპარაკობ მაგდენსა, სფირილონ?.

— მე მოგახსენებთ ზოგიერთ „ცისკრის“ თანაშემწეებზედა.

— იძახიან, ჯერ ადრეა იმაზედ ლაპარაკიო.

— რასაკვირველია, მაშინ ყველა გაგვამტყუნებს, რომა სასტიკი ანგარიში მოვსთხოვოთ ოთხის წლის ჟურნალსა, ან „ოთხის წლის ქალსა“, როგორცა სთქვა თ. გიორგი ბარათოვმა, იმ ყმაწვილ ქალსა, რომელსაც ფარეზით და წყნარად უნდა ვექცეოდეთ, რომ არაფერი ვაწყენინოთ, მაგრამ საკვირველი ეს არის, რომა თუ პატარაობითვე არ ანიშნე შეცდომა, არ გაუსწორე, ოთხმოცის წლისაც რომ შეიქნეს, ისევ ის ოთხის წლის ბავში არ იქნება? აქაო და ოთხის წლის ბავშიაო, როგორ არავინ არ უნდა ანიშნოს ნაკლულება, თუკი ცხადად ხედავს. შარშან, თუ შარშან-წინ, ვიღამაც გამოაცხადა ამ „ცისკარშივე“, რომა „ოღონდ ჟურნალი კი იყოსო ქართულ ენაზედაო და როგორიც უნდა იყვესო“. ეს გასაოცარი სურვილია, სწორედ მოგახსენოთ. რასაკვირველია, სასაცილო იქნება დავემდუროთ იმაზე, რომა რატომ ათიოდე შექსპირი არა ჰყავს, ან ბაირონები, ან რუსთაველები და სხვანი; ყველას აქვს ნება ის ანგარიში მოსთხოვოს, რომლის პასუხის გებაც შეუძლიან მისცეს ოთხის წლის ჟურნალმა და ორმოცის წლის თანაშემწეებმა. აი, თუ გინდათ, გადვიკითხოთ მაისის „ცისკარი“; აქ არის მხოლოდ ორი ლექსთ-თხზულება: „ნაამბობი მ-ოხუცისა“ და მეორე „გამოსალმება“. პირველია თხზულება თავ. რაფიელ ერისთავისა და მეორე — თ. გრიგოლ ორბელიანისა. ეს ორი თხზულება, გალექსილი კარგის ხელოვნებით და გრძნობით, მეტადრე „გამოსალმება“, მოკლედ და მკაფიოდ გამოგიხატავს ადამიანსა, ნამდვილ გრძნობის მქონებელსა, რომელიც მიმავალია შორს სადმე და ესალმება თავის

სატრფოსა და იქამდისინ გულმოწყლულია საყვარელი საგანის განშორებითა, რომა გულში ალმური ტრიალებს და თავისი წვა და დაგვა ვერ წამოუთქვამს, რადგანაც გული შეჰქმნია ქვად და გრძნობა ცეცხლად აღვზნებია. შემეკრთალს და შეჰკირვებულსა ვერ უპოვნია სიტყვა თავის გრძნობის გამოსატქმელად. მხოლოდ ამ შემთხვევაში. ე. ი. გამოსალმების დროს. უძლურს გულს გადმოედინება ცრემლი და იმითი ჩაქრება მკმუნვარების ალი. მაგრამ ეს გრძნობა ადვილი მისახვედრია და ჩვენი განმარტება საჭირო აღარ არის. ამ ლექსებს შემდგომ დარჩება პროზა. პირველი მათგანი არის „ნამდვილი შემთხვევა“, თარგმანი სამსონ აბაშიძისა. ამ სტატიასა აქვს ორი ლირსება: ამბავს კარგს გაიმბობთ და უფრო სამუდამო სალაპარაკო ენაზე არის დაწერილი; სიამოვნებია წაიკითხავს ადამიანი, თუმცა აქა-იქა თითო-ოროლა აზრი ძველებურ კილოზეა, მაგრამ არა უჭირს რა, იმედი გვექნება, რომა შემდგომ უფრო ტკბილი ქართულის ენითა გადმოგვითარგმნის რასმე. შემდგომ, ჩემო თადეოზ, არის სტატია კნ. ბ. ჯორჯაძისა ილია ჭავჭავაძის კრიტიკაზე; და რადგანაც თქვენ არ გიყვართ კრიტიკების კითხვა, ამისათვის ამისი ბაასი მივანდოთ თითონ თ. ილ. ჭავჭავაძესა. ამ სტატიას მოსდევს მეორე სტატია „ივანე კერესელიძის მოგზაურობიდგანა“. ეს სტატია უნდა წავიკითხოთ: როგორათაც მოგზაურობა კაცისათვის სასიამოვნო არის, ისე აღწერა რომელიმე ქვეყნისა უნდა უთუოდ სანუკვარი იყოს ჩვენთვის. ამგვარი სტატია მარად ჟამს საამურია, რადგანაც გაგვაცნობს ჩვენ მშვენიერ კახეთსა. რამდენი რამე იქნება იქა გონების გასადევნებელი; მეტადრე ჩვენთვის, ვისაც თვალთ არ გვინახავს: ადგილის მდებარეობა, კავკაზის მთა, ალაზნის მინდორი, მაზედ გამწყრიბუ-

ლი გაღმა-გამოღმა სოფლები, ვენახოვან-ხილიანი (როგორც ამბობს ვახუშტი), ციხეები, მონასტრები, ხალხი, მათი ცხოვრების წესი, ხასიათი, ჩვეულება, ვინ იცის რამდენი რამ არის კარგიცა და ავიცა. კარგის აღწერით შეგვიძლიან ეს ყოველისფერი წარმოვიდგინოთ თვალ-წინა, ისე, თუ გინდ თითონ გვევლოს. აი, წავიკითხოთ ეს სტატია და ის გვეტყვის ამ ამბავსა დაწვრილებითა; თუ მთელი კახეთის ამბავს არ გვიამბობს, ერთსა და ორს საგანს მაინც დაგვიხატავს. მართლაც, ამ სტატიაში არის აღწერილი წმინდა ნინოს ეკლესია.

— დიად, ჩემო სფირილონ, ძველად ეყოფილვარ მე მაგ ეკლესიაში, და თუმცა ბევრი აღარა მახსოვს რა, მაგრამ ეს კი ჩამრჩა გონებაში, რომა სიღნაღის მახლობად არის ის ეკლესია. და წაიკითხეთ, სასიამოვნოა ჩემთვის: ეგ ჩემ სიყმაწვილეს მამაგონებს. ეჰ, ის დრო სჯობდა, როცა ყმაწვილი ბიჭი ვიყავი, გული მერჩოდა, თოფ-იარაღს ვეწყობოდი, კახეთსაც მოვირბენდი ხოლმე და სომხეთსაც; ეხლა, რაღა ვართ? სხვას უნდა ვკითხავდე კახეთის ამბავსა!...

— აი, მოიხსენეთ, მგზავრი რას გვეუბნება: „სიღნაღიდან სამს ვერსტზედ, მარჯვნივ მხრივ *), საიდგანაც იწყობა სამძღვარი ქიზიყისა, არის მონასტერი, აღშენებული წ. ნინოს სახელზედ. ამავე მონასტერში დაფლულია გვამი ქართველი განმანათლებელისა. — ვიდრე მივა მგზავრი და მიახწევს მონასტრამდინ, გზა არის აღმართ-დაღმართიანი, ცალ მხარეს ხეობა და გადასახედი, რომლით დაჰყურებს ვრცელს მინდორსა“. (რომელ მინდორსა? დავიჯერო სახელი არა ჰქვიაან რა!). შემდგომ მოგა-

(*) საიდგან 'უყურებდა?

ხსენოთ: ავტორი მისულა ახლოსა და უნახავს მარჯვნივ და მარცხნივ სახლები, ერთს მხარეს ორ-ეტაჟიანები, რომელნიც აუშენებია ბოდბელსა; სხვადასხვა ჩინურის ქვებით ყოფილა შეკრული ეკლესიის კარების თალი. ზედა-წარწერებითა და სხვანი. ერთი სიტყვით: თავიდან ბოლომდინ რომ წაიკითხო ეს აღწერილება. თითონ წმ. ნინოს ეკლესიისას ვერაფერს გაიგებთ. აქ უფრო და-წვრილებით არის აღწერილი ბოდბელის აშენებული სახ-ლები, თითონ ბოდბელის ღვინის-სმა, სტუმრების მო-წვევა და სხვანი, რომელნიცა მეორე პლანზე უნდა იყვეს მოხსენებული, ე. ი. პირველად უნდა დაწვრილებით აე-წერა თითონ ეკლესია და შემდგომ. სხვათა შორის, ეკ-ლესიის ეზოში მყოფი სახლებიცა. ამ აღწერით ვერ წარ-მოიდგენთ ვერც ადგილის მდებარებასა, მაღლობზედ არის, თუ ხევში წმინდა ნინოს ეკლესია; ახალა, თუ ძვე-ლი, დანგრეულია, თუ მთელი; როდის არის აშენებული. რანაირი გარეგანი შეხედულება აქვს, გუმბათი აქვს ერთი, თუ ორი, თუ სულ არა აქვს; რამდენი რამ არის შესანიშნავი უწინდელს შენობაებში გარედგანა და შიგ-ნიდგანა. მგზავრი რომ ჩინურის ქვებსა და კენჭებს და-უწყებს შინჯვასა, მაშინ დიდსა და უშველებელ შენო-ბას ველარ დაინახავს. არა, არ შეიძლება ასე მსუბუქად გაშინჯვა იმისთანა ეკლესიისა, როგორიც არის წმინდა ნინოს მონასტერი; როგორც მოგახსენეთ, სტუმრებზედა და მეღვინეებზე უფრო დაწვრილებითა სწერს, რომელი-ცა განსაკუთრებით შესანიშნავს არაფერს წარმოგვიდ-გენს, ვიდრე თითონ ეკლესიაზე, რომელიცა არის სახსო-ვარი ნიშანი, წინდი ჩვენი წინაპართა ქრისტიანობის სჯუ-ლის სიმტკიცისა და გულმხურვალედ ღვთის-მოყვარები-სა. ახლა უნდა მოგახსენოთ, ჩემო თადეოზ, კილო წერი-

სა; აბა, რომელი ქართველი კაცი ილაპარაკებს ამბავს ასე: „...მეორეს მხრივ სვეტზედ, მარჯვნივ მხარეს, იხილავთ თითონ უკანასკნელ ბოდბელს, მონაზონის ტანისამოსით, რომელსაცა მხურვალედ გაუჰყარია ხელი ზენათ, და რომელის წინ საფლავია, თავის სიცოცხლისვე დროს დაუხატვინებია. ამავე მხრის მეორეს მხრივ დახატულია სრულის მღვდელმთავრის შესამოსელით, ცალ მხარეს უჰყარის სანთლები, ხოლო მეორე მხარეს ჯვარი“. ეს მთელი სტატია სულ ამ კილოზე არის დაწერილი და ამ ერთი მაგალითით შეგიძლიანთ გასაჯოთ მთელი თხზულება. ამ სტატიაში ერთ ადგილას არის მოხსენებული სასწავლებელი წმინდა ნინოს მონასტრისა, სადაც შეუსრულებიათ სწავლა ზოგიერთს ყმაწვილ ხალხსა, რომელნიცა ქართული ენის მაღალი ფილოსოფიის მკოდნეთა შორის ირიცხებიანო. არ იქნება ურიგო, რომ ავტორმა გამოგვიცხადოს სახელები იმ ფილოსოფოსებისა, რომელზედაც ამბობს, ან საიდან გაიგო, რომა ფილოსოფოსები გეყოლია და ჩვენ კია აქამომდისინ ვერა გავიგეთ რა. ან რა საკვირველია, რომ ვერ გავიგოთ, ასე იშვიათად სწერენ ხოლმე უწინდელ ამბავსა. გადმოვშალოთ კიდევ რამდენიმე ფურცელი, აქა ვნახავთ სტატიასა: „ბირუტყვთ მოშენება“ იოსებ მამაცაშვილისა. რა უნდა მოგახსენოთ ამ სტატიისა? მე არ გახლავარ აგრონომი, რომ შევნიშნო რამე. მხოლოდ ამას მოგახსენებთ, რომა ამგვარი სტატია სჯობს ცალკე იბეჭდებოდეს, და თუ ცალკე არ შეიძლება, ჟურნალის ბოლოში მაინცა, როგორათაც დამატება, და მგონია მაშინაცა და ეხლაცა ეს სტატია დარჩეს ისევ-ისე ქალაღზე, როგორც არის დაწერილი და ამას საქმეში ვერავინ გამოიყენებს; აბა ვინ არის ისეთი სახლ-კარის მმართველი საქართველოში,

რომა ასე დაწვრილებით გამოუდგეს საქონლის მოშენებასა, მაშასადამე, წაიკითხვენ, დაჰკეცენ და დასდებენ ყუთის თავზე. ამ სტატიის დაწვრილებით გაჩნდება მივანდოთ აგრონომებსა, რომელნიც სახლოსნობის სწავლაში არიან აღზრდილნი. მხოლოდ ამას კი მოგახსენებთ, ჩემო თადეოზ, რომა საქართველოში აქამომდისინაც პირუტყვის მოშენება მდებალი ხალხის ხელში არის, რომელნიცა ჟურნალსა და წიგნებს არავენ მათგანი არა კითხულობს, და თუ გინდა რომ ცოტაოდენად კითხულობდნენ, მაინცა ამ სტატიიდგანაც ბევრს ვერაფერს მიხვდებიან. ჩვენმა გლეხკაცმა რომ გაიგონოს „პოხიერება“, „უკვე“, „დაცულ-იქმნას“, „ვითარცა“ და „რათამცა“ და სხვ., ვეღარც კი გაბედავს წიგნში ჩახედვასა.

— ეჰ, ეგ ძალიან გააჭიანურე, სფირიდონ, როგორღაცა.

— ერთი სტატია კიდევ დავგრჩა: „აზრი აღზრდასა ზედა ყრმათათა დასავლეთ ევროპიაში“, ალექსანდრე ზაქარიას ძე სულხანოვისა. ეს სტატია არის კარგს საგანზე დაწერილი. მოზარდი ხალხი ჩვენში მრავალი გახლავსთ: და ვინც კი მოგვეცემს დარიგებასა, როგორ უნდა აღეზარდოთ, რა უნდა ჩავაგონოთ ჩვილ ბავშსა, რომელ გზაზე უნდა დაეყენოთ, ვიდრე დაიწყებდეს სასწავლებლებში სიარულსა, ამისათვის ყოველთვის მადლობას განუტყბადებთ დამრიგებელსა. მაგრამ რა უნდა ვსთქვათ ამ სტატიაზე? ვინ იქნება ისეთი, რომა გულგრილად წაიკითხოეს ეს სტატია, ამ საშინელი ძველი კილოთი დაწერილი, სრულიად მოაწყენს კაცსა კითხვასა. საშინელი ქართული ენა არის, იშვიათად შეგხვდებათ ამნაირი სტატია. წარმოიდგინეთ, ჩემო თადეოზ, რომა თქვენთან შამოვიდა თქვენი მეგობარი ელიზბარი, და თქვენ მოიკითხეთ; თქვე-

ნი მოკითხვის პასუხად რომ დაგიწყოთ ლაპარაკი ასე: „უკეთეს გწადდესთ ცნობაი ჩემისა გარემოებისა, მიეცით თავსა თქვენსა ნებაი და მოაქციეთ ჩემსკენ ყურადღება თქვენი, რათა ისმინოთ ამბავი უბადრუკებისა ჩემისა: ვიდოდი ბულვარსა ზედან სასეირნოდ, რათა განმექარებინა კაეშანი გულისა ჩემისა; მუნ დაეყავ ხანი მრავალი და შემდგომ მომეველინეს ფიქრნი უკვე ნახვისა თქვენისა და მოვიქეც თქვენდა ამბისა საცნობლად; ჟამსა მას, ოდესცა ვიდოდი ქუჩასა შინა, რომელ აწ თქვენს ქვემო-რე მდებარე არს, და მის ბნელისა ლამისა გამო ვერ ვიხი-ლე ქვა იგი წინაშე ჩემსა მდებარე და მუნ წავენთხიე ქვასა მას დიდსა, დავეც, და მიიქცა გონებაი ჩემი ამიე-რიდგან იმიერ და შევიქმენ უგრძნობელ; ჟამსა ამასა შინა მომეველინეს ქურდ-ავაზაკნი და მიიზიდნეს ყოველნი ნივთნი, რაიცა მქონდა მუნ; ვითარ არიან საათი, ქისა ფულით-თურთ“ და სხვანი. ან, ვსთქვათ, თითონ ამ სტა-ტიის ავტორმა გვიამბოს ამბავი დასავლეთის ევროპიისა ასე: „მივსცემ თავსა ჩემსა ნებასა, შესახებლად ამა საგან-სა, წარმოვსთქვა ჩემნი შენიშვნანი...“ აბა, რასა ბრძა-ნებთ, ჩემო თადეოზ, როგორ მოგწონთ ეს საუბარი? თუ ამაში მე შემცდარი ვიყვე და თქვენი მოსაწონი იყვეს ეს საუბარი, ნუ მამექცევით პირფერობითა, მიბრძანეთ, და-ძიმტყიცეთ, რომა ეს კარგი კილთა და არა ცუდი; მაშინ მე სრულიად თანახმა შევიქნები თქვენი ბრძანებისა და არც საწყენად მივიღებ, თუ არა და ის მაინც მიჩვენეთ, რა იქნა ის ჩინებულად შემაქცევარი ქართული ენა, ის ჩვენებური ტკბილი ჟღერტული, ის ხმები, რომ იციან ხოლმე ქართველებმა ისე კარგად მოწყობილი, ის ხუმ-რობა გაუწყვეტელი, როდესაც დასხდებიან ხოლმე მოც-ლით; სად არის? რათ იხლართება აზრი საშინლად ასე

ქალაღმწედა. რომა თითონ დამწერსაც ძლივს-ღა ესმის თავისი დაწერილი? დავიჯერო, ამ ენით ვლაპარაკობთ? წაიკითხეთ, თუ ღმერთი გწამსთ, ეს სტატია და გამამტყუნეთ, თუ შემცდარი ვარ. ჩავიკითხოთ კიდეც ცოტაოდენი ეს სტატია და ვნახავთ ჩინებულს აზრსა: „ერთმა ვინმე ფრიად კეთილად განსაზღვრა აწინდელ ქამის ყრმათა აღზრდა ხსენებულ ევროპიაში: მან დაარქვა მას საიდუმლო სწავლა, რომელსაცა აქვს აზრი, რათა მისცეს სრულობა ზემო პირსა და მით ადვილათ დაჰფაროს ნაკლებულობა შიგნითი პირისა“. ე. ი. როგორც მესმის ისე მოგახსენებთ: მითამ ისე ზრდიანო. რომა ყმაწვილს ჰქონდეს გული გველისა და ზეიდგან ეცვას ტყავი ცხვრისა...

— ეგ ზომ ფარისეველებზედ არის ნათქვამი, სფირიდონ?

— მეც აგრე მგონია. მრავალი თხზულებაა სხვადასხვა ენაზედ დაწერილი ბავშვის აღზრდაზედა ვრცლად და კარგის დარიგებითა და იმათი გადმოღება ქართულად დიდი სასარგებლო იქნება, თუ ვინმე მიჰყოფს ხელსა.

— რა ჰქენი, სფირიდონ, გაათავე?

— დიად, გავათავე. მგონია გეძინებათ?

— დრო არ არის თუ?

— ზოგი სხუმის იყოს. ლამე მშვიდობისა.

(1861 წ. 12 მკათათვისა)

ვიდრე „ცისკრის“ ჟურნალს წავიკითხავდე, ჩემო თადეოზ. მიბოძეთ ნება, მოგახსენოთ ორიოდე სიტყვა მთარგმნელზედა და სტატიის ამორჩევაზე. მთარგმნელს უნდა ჰქონდეს შემდგომი ღირსება: პირველად, იმან უნ-

და იცოდეს ზედმიწევნით ორი ენა; ერთი ისა, რომლიდანაც თარგმნის. და მეორე ისა, რომელზედაც თარგმნის; მეორედ, უნდა ჰქონდეს გაწმენდილი გემო და განათლებული გონება. მთარგმნელი არის თავისუფალი კაცი სტატიის ამორჩევაში: რომელიც უნდა, რომელი სტატიაც მოეწონება — იმას მოჰკიდებს ხელსა და გადმოთარგმნის იმისათვის, რომა რაც თითონ წაიკითხა კარგი და მშვენიერი სხვა ენაზედა, სურს რომა თავისს მოყვასაც შეატყობინოს იმისი აზრი. გადმოთარგმნის შემდგომ მიიტანს რედაქტორთან და მისცემს დასაბეჭდავად. რედაქტორსაც, რასაკვირველია, უნდა ჰქონდეს ისევ ის ღირსება, რაც მივაწერეთ კარგს მთარგმნელსა. არ არის საეჭვო, რომა რედაქტორიცა თავისუფალია სტატიების დაბეჭდვაში. ის წაიკითხავს სტატიასა, თუ მოეწონება, — დაბეჭდავს, თუ არა და — დაუბრუნებს მთხზველსა, ან მთარგმნელსა, რომელთაც არ უნდა მიიღონ საწყენად ესა, რადგანაც სტატიის დამბეჭდავი ვალდებულია ხელის მომწერლებთა წინაშე, რომ დაუბეჭდოს სასარგებლო ამბავი და არა თავის უვარგი და გამოუსაყენი. სტატიის ამორჩევა გადმოსაღებად არის პირველი და უწარჩინებულისი საქმე; უაზრო სტატია, თუ გინდ ჩინებულადაც იყვეს გადმოთარგმნილი, მაინც არ ექმნება ღირსება და ვერაფერს შეჰმატებს ლიტერატურასა; ვერაფერს შესძინებს ამისათვის, რომა წამკითხველებს აუცრუებს გულსა, ასე რომა ვინც გულფიცხი არის, იქნება ერთი ცუდის სტატიის მიზეზითა დანარჩენიც აღარ წაიკითხოს და უბატიურად მოექცეს ჟურნალსა, ე. ი. აიღოს და გადაადგოს იქითა. როდესაც მთარგმნელი წარმოიდგენს, რომა აქვს ღონე თარგმნისა, ან თუ გინდ ესეც არ წარმოიდგინოს, ისე მოუვა სურვილი თარგმნისა, ან მოინდომებს თავისი

სახელის გამოჩენასა, მაშინ შეუდგება არჩევანსა და, რასაკვირველია, ამოარჩევს იმასა, რომელიც მოეწონება. აი, ესტყვათ, შეეიდა მთარგმნელი ბიბლიოთეკაში, სადაც აწყვია მრავლისაგან უმრავლესი წიგნი; რასაკვირველია, ყველა წიგნი არ იქნება ერთის ღირსებისა; უეჭველია, ისა სცდილობს კარგის ამორჩევასა. გადაიკითხა ერთი, მეორე, მესამე, მეოთხე და არც ერთი მათგანი არ მოეწონა; შემდგომ ჩამოიღო ერთი პატარა წიგნი, გადაშალა, ზედ აწერია: „მილორდ გიორგი“, თხზულება კამაროვისა. ჩაიკითხა თავით ბოლომდინ. როცა გაათავა, დაფიქრდა: ვინ იცის, რა სურათები არ წარმოუდგებოდა, სად არ უვლია მილორდსა, რომელ კარალევას არ შეჰყვარებია მილორდი, რამდენს ქალს თურმე უძგერდა იმისათვის გული...

— ეგ რომელ მილორდ გიორგიზედ ამბობ, სფირიდონ, „მილორდიანს“ რომ ეძახიან იმაზე ხომ არა? მე წამიკითხავს ისა, ჩინებული ამბავი არის.

— დიაღ, სწორედ იმ „მილორდიანზე“ მოგახსენებ, რომელსაც ისეთის სიამოვნებით კითხულობენ ხოლმე ზოგიერთნი; და რამდენს ჯაფასა სწევენ ხოლმე იმის გადაწერაზედა, რადგანაც დაბეჭდილი არ არის ქართულ ენაზედა. ერთი სიტყვით — მოეწონა მთარგმნელსა ამ უფალი მილორდ-გიორგის თავგადასავალი და გადმოთარგმნა. ამას შემდგომ შეგვიძლიან ვიფიქროთ, რომა იქნება ისეთი გემოვნების მქონებელი მთარგმნელიც აღმოჩნდეს, რომ მოეწონოს და გადმოთარგმნოს: „იარუსლან ლაზარევიჩი“, „ბაბა-იალა“ და „კნიაზ მურომსკი“ და ვინ იცის, რამდენი ამისთანა ზღაპრები არის რუსულ ენაზედ დაწერილი. და შეიძლება ესეც ვიფიქროთ, რომა იქნება ისეთი მესტამბეც აღმოჩნდეს, რომა კიდევ დაბეჭ-

დოს ამისთანა სტატიები. აი კიდეც აღმოჩენილან და დაუბეჭდიათ კიდეცა რუსეთში „მილორდიანი“. ერთი ეს მიბრძანეთ, ჩემო თადეოზ, ის არა სჯობია, რომა ამისთანა ზღაპრების თარგმნასა და ბეჭდვასა, თუ მოცალეობა, შეძლება, ხალისი და მოხერხება აქვს კაცსა, მოაგროვოს ჩვენი ქართული ზღაპრები და დაბეჭდოს? მე მგონია ეს უფრო სასარგებლო იყოს და ამგვარი შრომა. უფრო ღირსებული იქნება, ვიდრე თხუთმეტი კამაროვის თხზულებისთანების გადმოთარგმნა.

— მე, ჩემო სფირიდონ, „ცისკრის“ ჟურნალის წაკითხვა გთხოვეთ და თქვენ კი ძალიან შორს მოუარეთ, მგონია, როგორღაცა.

— დიალ, დამნაშავე გახლავარ მაგაში, მაგრამ რა ვქმნა, ერთი შეცდომა მომივიდა მე: ვიდრე თქვენთან მოვიდოდი. გულმა ვერ გამიძლო და როგორც მამივიდა, მაშინვე წავიკითხე ეს ნომერი, და მასუკან კი ვინანე, ამისათვის, რომა ისეთ სტატიას ვერ შევხვდი, რო გაერთო ჩემი გონება და მეორედ წამეკითხა თქვენთვისა ხალისითა. ჯერ კარგი სტატიის ორჯელ წაკითხვა რა ძნელია, და მერე ამისთანეებისა, რომელიც აქა ვნახე, მაგრამ თქვენი ბრძანება უნდა ავასრულო, ბიძა ჩემო, მხოლოდ ჩემის მხრითაც ამასა გთხოვთ, რომა დამჯერდით იმასა, რასაც მე გამოვკრებ ამ სტატიებიდგანა და მოკლედ მოგახსენებთ, ერთის სიტყვით ამ სტატიებს მოვხდი ნალებსა. მეორე სტატია ამ ჟურნალში გახლავსთ: „მხეცური შურის-გება“.

— ეგ უთუოდ ოსებზე იქნება ნათქვამი, ან ხევსურებზე? იმათ იციან საშინელი ჩამომტერება კაცისა. მივხვდი; თუ არა?

— ვერ მიხვდით. ეს მომხდარა იტალიაში. აი, როგორ გვაუწყებს ეს თხზულება, რომელიც ისე მოსწონებია მთარგმნელსა და გადმოუთარგმნავს: ყოფილა ერთი აკტრისა, სახელად ჯორჯინა, განთქმული მთელს იტალიაში, ლამაზი და კარგი...

— აკტრისა, მგონია, იმ ქალებსა ჰქვიანთ, სფირიდონ, რომელნიც თრიათში თამაშობენ ხოლმე?

— დიად, სწორედ ისინი გახლავან; მხოლოდ ჯორჯინა ყოფილა მომღერალი. იმ ჯორჯინას, არ ვიცი როგორ, რის მიზეზით, ეს არ არის გამოცხადებული ამ თხზულებაში, მიუცია პირობა ერთი მხატვრისათვის, რომ უნდა შეერთო ქმრად. მხოლოდ ჯორჯინას ლაპარაკში ეტყობა, რომა ის მხატვარი არა ჰყვარებია. ამ პირობის მიცემის შემდგომ ჯორჯინას შეჰყვარებია კაპიტანი ჰენრიხი და, რადგანაც მხატვარი ყოფილა საშინელი ეჭვიანი, შეუმჩნევია ჯორჯინასათვის ღალატი, იმას განუზრახავს გულში თავისი მიჯნურის დასჯა. და სწორედ იმ დღეს, როდესაც ჯორჯინას უნდა ემღერნა თეატრში და ყოფილა დიდს მომზადებაში თეატრს წინათ. მისულა იმასთან მხატვარი, რომელსაც ჯორჯინა დახვდა სათეატროდ ჩაცმული, გაბრწყინვალეული და დაშვენებული. როდესაც მომზადებულა თეატრში წასასვლელად, სადაც ელოდა იმასა მრავლისაგან უმრავლესი ხალხი, ჩამსხდარან ერთად კარეტაში ჯორჯინა და ჯულიო (მხატვარი) და თეატრის მაგიერად, ჯულიოს ძალად წაუყვანია თავისს სამხატვროში, სადაც ჯულიოს უჩვენებია თავისი მიჯნურისათვის ერთი ჯერ არ გათავებული სურათი. ის სურათი ყოფილა სურათი ავაზაკებისა, რომელნიც დახვედროდნენ მგზავრებსა: კაცები სულ დაეხოცათ და დარჩენილიყო მხოლოდ ერთი ქალი ცოცხალი;

ამ ქალსა ავაზაკები სჩველედნენ ხანჯლის წვერებითა და აწვალებდნენ მისთვის, რომ ეთქმევინებიათ, სადა ჰქონდათ შენახული თვალ-მარგალიტი.

— ეგ რა პასუხია? ავაზაკებმა კაცები დახოცეს გზაზე, და თუ ჰქონდათ რამე სულ იქ არ იქნებოდა; რალას თქმა უნდოდა, თუ იყო რამე, სულ თან წაიღებდნენ ერთიანათა, თვალიც თან გაჰყვებოდათ და მარგალიტცა; მაგისათვის ქალს რაღათ აწვალებდნენ?

— ეგ თუ გინდ აგრე იყვეს; საქმე ეს არის, რომა მხატვარს ავაზაკებიც დახატული ჰქონდა, მკვდარი კაცებიცა და ველარ გამოეყვანა მხატვრობაში სურათი წვალე-ბაში მყოფის ქალისა და უნდოდა თვალწინ ჰქონოდა მაგალითი, ანუ დედანი; და, არ ვიცი, ამის მიზეზითა, თუ თავისი მიჯნურის დასასჯელად, ერთის სიტყვით, ჯორჯინა, საცოდავი და საბრალო, აიყვანა და მიაკრა ბოძზედა, დაუწყო ჩხვლეტა ხანჯლებითა და მიჰყო ხელი სურათის ხატვასა; შემდგომ, როდესაც მოკვდა, წაიღო და გადაადგო ზღვაში.

— ეგ არის მხეცური ამბავი? მაგითი თავდება?

— არა, ჩემო თადეოზ, მხეცური ამბავი არ გახლავთ, ეს არის „მხეცური შურის-გება“ და არც ამითი თავდება. მე ამას აღარ გიამბობთ, როგორ და რაგვარად მოკლა მხეცმა მხატვარმა ჯულიომ თავისი რაყიფი კაპიტანი ჰენრიხი, ამისათვის, რომა გულის აღმაშფოთებელია ამისთანა ამბავი. მაგრამ ეს არის გასაოცარი, რომა მთარგმნელს მოსწონებია; და ისე ძლიერ მოსწონებია, რომა მოსვლია სურვილი ამისი გადმოთარგმნისა. მე კი ამასა ეფიქრობ, რომა ამისთანა ამბავი იტალიაშიაც მოსწყინდათ, მგონია, და აღარა კითხულობენ ამისთანა საშუალო საუკუნოების თაერეტიანობის ამბავსა. ან კი რა უნდა მო-

გვეწონოს ამ მოთხრობაში? ჯულიო მხატვარის ყოჩაღობა ხომ არ უნდა მოგვეწონოს, რომელმაც თავისი მიჯნური ხანჯლებით დაჩხელიტა; ან იმისი მხატვრობის ხელოვნება ხომ არ უნდა მოვიწონოთ, რომა წამებული ქალის სურათის გადმოსახატავად, მართლა-და ცოცხალი ქალი სტანჯა: ან რა გმირი არის უფალი კაპიტანი ჰენრიხი, რომელიც დადიოდა და ყვიროდა ქვეყანაში, რომა ჯორჯინას ის უყვარდა და იმის დასამტკიცებელ საბუთად ჯორჯინას მოცემული ბეჭედი ყელზე ეკიდა და ნაცნობსა და უცნობს უჩვენებდა: რა კარგი სამაგალითო თავდაცული კაცი ყოფილა! რა ზნეობითი სწავლა უნდა გამოიყვანოს წამკითხველმა ამისთანა მხეცური ამბავიდგანა. ღმერთმა ნუ ჰქმნას და ისეთმა თავრეტიანმა კაცმა რომა წაიკითხოს, რომელსაც ყოველი დაბეჭდილი სიტყვა დიდ ჰემმარიტებად მიაჩნია, ხომ გადუქცევს კარგი გზიდგან. ვინ იცის, რა ცუდ გამოურკვეველს ბურანში შეიყვანოს ის კეთილი კაცი, თუ მომატებული გამსჯელობა არა აქვს. მაგრამა, მადლობა ღმერთსა, ჩვენში ისეთი არავინ არ არის, ე. ი. ჟურნალის მკითხველთა შორის, რომა იმისთანა ძველებური ზღაპარი და ასეთი ცუდის ენითა და კილოთი ნაამბობი, მოიწონოს. რომელი ქართული ზღაპარი არის ამაზე მდარე, თუ მეტადრე კარგი მოლაპარაკეც ამბობს, ისე მოგტაცებს გონებასა, რომა სულაც რო არ გინდოდეს ყურის-გდება, მაინც გაგაბამს მახეში: დაუგდებ ყურსა და ელი, რა მამხდარა ამა და ამ საქმის შემდგომ. ეს „მხეცური შურის-გება“ კი, სწორედ მოგახსენო, ძნელი წასაკითხავია,— ის სტატია არის კარგი, რომელშიაც ძევს რომელიმე აზრი, აქვს რამე საგანი, თუ ესეც არ არის, სულ უკანასკნელი ერთი ის ღირსება მაინც უნდა ჰქონდეს, რომა კარგად იყოს მოწყობილი და

სასიამოვნო ენა ჰქონდეს, ლაპარაკი იყოს კარგად მოხერხებული, შროიანად.

— ყველა თავისებურადა სჯის, ჩემო სფირილონ, როგორ უნდა დააკმაყოფილოს კაცმა ყველანი; ერთს მოსწონს, მეორეს არ მოსწონს: ზოგი უწინდელ დროებას ემდურება, ზოგი ახლანდელსა, ვინ იცის რას ლაპარაკობენ და რას არა. შენ აგრე ამბობ მაგ სტატიაზედა და აბა ახლა სხვასა ჰკითხე. რა ქება გითხრას; ერთი სიტყვით, თქვენსას კაცი ვერაფერს გაიგებს.

— ეს უეჭველად ასე უნდა იყვეს, რომ ყველამ თავისებურად უნდა განსაჯოს საგანი, ე. ი. ისე როგორც ესმის უნდა წარმოთქვას აზრი. ეს კია, რომ კაცს ყოველთვის ეყოლება შემმოწმებელი: ისე უთქვამს ის აზრი, როგორც უნდა თქმულიყო, თუ არა; და ის აზრი უთქვამს, რაც შეჰფერის საგანს, თუ შემცდარა. ჩვენ ვიცით, რომ რაც კი რამ არის დაარსებული ქვეყანაზედ — ყოველისფერს აქვს თავისი კანონი და მიზეზი; უკანონოდ და უმიზეზოდ არაფერი არც გაჩენილა და არც გაჩნდება. ჩვენი აზრიც მაგ კანონების და მიზეზების ცნობილად შედგება. მაგ კანონების და მიზეზების ცნობაზედ ტრიბუნებს მეცნიერებაცა, სწავლა და განათლება. აი, ადამიანად დღევანდლამდე კაცი სულ მაგათ გამოკვლევის ცდაში ატარებს დღესა და რაც დღევანდლამდე გამოუკვლევია, ის, ერთად შეგროვილი და რიგზედ დაწყობილი. კაცობრიობის ცოდნას შეადგენს. ჩვენი ცდა რაში უნდა მდგომარეობდეს? იმაში, რომ, რაც ჩვენ წინაპართ გამოუკვლევიათ, უცვნიათ, შეუტყვიათ, ის უნდა ვიცოდეთ, ის უნდა შევიტყოთ, ე. ი. უნდა ვისწავლოთ ის, რაც იმათ კანონები აღმოუჩენიათ, ის, რაც იმათ მიზეზები აუხსნიათ, რომ წმინდა, ნამდვილი საგნის მსჯელობა გვქონ-

ღეს. ჩვენი ჟურნალების მოვალეობა ის გახლავთ, რომ ის ახსნილი და გამოკვლეული კანონები და მიზეზნი გვაცნობონ ჩვენ, რომ ჩვენც გაგვეხსნას გონება, ჩვენც დავინახოთ რამე. თორემ ეს „მილორდიანო“, ეს „მხეცური შურის-გება“, ჩვენს გონებას არც ერთს ცოცხალს აზრს, არც ერთს ჭეშმარიტებას არ შემატებს. უნდა გვიშველონ შევიტყოთ ის, რაც ჩვენამდინა ყოფილა, ის, რაც აღმოუჩენიათ. რაკი გვეცოდინება, მაშინ ჩვენ თითონ უნდა შეუდგეთ იმის აღმოჩენას, იმის ახსნას, რის ახსნაც იმათ ვერ მოუხწვრიათ. ეს ჩვენი ვალდებულება გახლავსთ ჩვენი შთამომავლობის წინაშე.

— დამაცა, სფირიდონ, შენ რომ სიტყვი, რაც ჩვენ წინაპართ აღმოუჩენიათო, ის უნდა ვიცოდეთო, ამაზედ ერთი რამ მინდა მოგახსენო; ეხლანდელი ხალხი რომ ემდურის, რომ ჩვენ წინაპართ არაფერი სწავლა არ დავგიტოვესო? ამაზედ რას იტყვი?

— მე მოგახსენებთ განა ჩვენ ქართველების წინაპარებზედა? ჩვენი წინაპარნი ისინი არიან, ვინც ჩვენზედ წინა ყოფილან; მე სიტყვა ამ აზრით მოგახსენეთ. რაც შეეხება იმაზედ, რომ ეხლანდელი ხალხი ემდურება ჩვენ მამა-პაპათ, ამას მოგახსენებთ, რომ ძალიანა სცდებიან. კაცს, რაც შეუძლიან და როგორც გარემოება ხელს მოუწყობს, ის და ისე უნდა მოსთხოვო. შემცდარია ის, ვინც ჩვენ მამა-პაპათ მძინარეებს და ზარმაცებს ეძახის, ეგ სახელი იქნება ჩვენვე დაგვერქვას უფრო სამართლიანადაცა. ჩვენი წინაპარნი ქართველნი იყვნენ ისეთნი, როგორიც უნდოდა იმ დროს: მტრისა და მოყვრის დამხვედრნი. გარშამო ეხვიათ მტრები და ნოეს მტრედსავით ეს მშვენიერი ხალხი თავის მშვენიერი მიწა-წყლითა იყო ქრისტიანობის მახარობლად მაჰმადიანობით მოდებულ

მტრებთა შორის. მაშინდელი ქართველისათვის ორი გზა იყო: ან ქრისტიანობა, ან არა და ვაჟკაცური სიკვდილი იმავე ქრისტიანობისათვის, ან ქართველობა, ან არა ხმლის პირზედ გულის შეთლა. რომ იმათ ქრისტიანობაც და ქართველობაც ჩვენ შეურყეველად გადმოგვცეს, ამას დღევანდელი დღე გვიმტკიცებს. უბედურებს მარჯვენა ხელი მოცლილიც არა ჰქონდათ, რომ პირჯვარი რიგიანად გადაეწერათ, იმ მარჯვენითა დღე-და-ღამ ხმალი და თოფი ეჭირათ და სად ეცლებოდათ მწიგნობრობისათვის და სწავლისათვის? წელანაც მოგახსენეთ, გარშამო მტრები ეხვიათ, მტერს გაძლოლა, მიღება და დახვედრა უნდოდა. ეძინათო!.. მამული, ჩვენი სამშობლო ქვეყანა შეიმაგრეს და ჩვენ სამკვიდროდ გადმოგვცეს; ქრისტიანობა, ჩვენი რჯული, ჩვენი სარწმუნოება დაგვიცეს. მაშინ, როდესაც ათასი ემტერებოდა რჯულსაც და მამულსაც. მეტი რა უნდათ? შეილი რომ საომრად გავიდოდა, ბრძოლის მინდორზედ მამის ძელებს ზედ წააწყდებოდა და ხან დააკვდებოდა კიდევ. ამ ყოფაში დალიეს ჩვენ მამა-პაპათა თავისი მოსისხლე დღენი. გონებისათვის ეცალათ-ლა, რომ შეეძინათ რამე, მაშინ. როცა დღე-და-ღამ იმის ფიქრში იყვნენ. სიცოცხლე როგორ დავიცვათო? მშვიდობიანობა, მოცალეობა არის მიწა. რომელზედაც ამოვა ხოლმე მეცნიერების, სწავლის. ლიტერატურის ხე და ნაყოფი.

აკი როცა მშვიდობიანობა და მოცალეობა ჰქონიათ. უსწავლიათ კიდევ. უწერიათ და გონების გასახსნელად ცდილან. საჯეროა, რომ ბევრი ნაწერი გვქონია, მაგრამ ჩვენამდინ ფრიად მცირე რიცხვა მოაღწია; იმ ომის ცეცხლში, დაწვაში და დაბუგვაში, აშკარაა, ვერ მოუტარა ხალხმა და ყველაფერი დაიკარგა, ისე რომ კვალიც აღარ

დარჩა. თუ კი მომეტებულმა ნაწილმა თავად-აზნაურებმა ის ვერ მოახერხა, რომ შეენახა მეფის სიგელი თავად-აზნაურობის ღირსების და მამულების, ე. ი. [რაც] ცხოვრების სახსარს აძლევდა, სად შეეძლოთ შეენახათ ზოგიერთი თხზულება, რომელიც იმათ არ მისცემდა ლუკმა-პურსაცა და რომელიც დროს გასატარებლად მიაჩნდათ.

— ეგა თქვი და ეგა ბრძანე. ჩემო სფირიდონ, რის ლიტერატურა? რაც მე უწინდელი დროება მახსოვს, ოჰ, საშინელება იყო, ვერც კი მოვიკეცავდით ხოლმე პურის ქამის დროსა; ისე ვიყავით ხოლმე ჩაკუნტულები. ერთს ხელში თოფი გვეჭირა და მეორე ხელში კოვზი.

— დიალ, მხოლოდ მშვიდობიანობის დროს შეიძლება მწერლობაცა. საქართველოსა ჰქონდა ერთი დროება, თამარ-დედოფლის დროსა. მხოლოდ იმან გახსნა საბერძნეთის გზა, და ამ გზაზე გამოიარეს მშვიდობიანად იმ მსწავლულმა ხალხმა, რომლების სახელებიც ეხლა ჩვენ ვიცით. მათგანი ერთი უპირველესი მანათობელი არის შოთა რუსთაველი. ჩვენა გვაქვს ცოტაოდენი ცნობა ზოგიერთ თხზულებაებიდანა, რომა იმ თამარ-მეფის საუკუნეში ქართველებს სულაც არა სძინებიათ; ისინი მაშინვე დიდი სიყვარულით შეუდგნენ სწავლასა: და ჩვენ შეგვიძლიან ვიფიქროთ, რომა იმ დროებიდან აქამომდე რომ არ შეწყვეტილიყო ახალი დაწყობილი სწავლა, ამ ექვს საუკუნეში იქნება საქართველოში ყოფილიყო ისეთი განვრცელებული სწავლა და ხელოვნება, რომა ემჯობინებია იმ ხალხის სწავლისათვის, რომელნიც ეხლა არიან განთქმულნი. მაგრამ თამარ-დედოფლის მიცვალების შემდგომ ლანგ-თემურმა და სხვა მრავალმა მაჰმადიანებმა ააოხრეს საქართველო და ამგვარად გაჰქრა საქართველოს ლიტერატურა თავისსავე დასაწყისში. ამ ჩვენ

საუკუნეში არის მშვიდობიანობა; მაშასადამე, არის დრო-
ება ლიტერატურისა, სწავლისა და ხელოვნებისა, რომე-
ლიცა ადამიანმა სარგოიანად უნდა მოიხმაროს. და ამის
მიზეზით შეუძლიანთ ჩვენ დაგვემდურონ, მეტადრე მო-
მავალი შთამამავლობა, თუ ჩვენ არაფერს არ მოუშა-
დებთ, რადგანაც ამისი შეძლება გვაქვს და გარემოებაც
ხელს გვიწყობს.

ამ-ჟამად მრავალნი სწერენ, რაც მოხვდებათ, კითხუ-
ლობენ, ყველანი ლაპარაკობენ ლიტერატურაზედა, მო-
მატებულად პოეზიაზე; ყველანი სჯიან, ბასობენ, მაგრამ
მხოლოდ შინაურულად, თავ-თავის სახლებში, და არა
საქვეყნოდ. აი, ნახვენ ჩვენი შთამამავალნი, რა სალიტე-
რატურო განძებს დაუტოვებთ ჩვენ იმათა! უნდა ვაღვია-
როთ, რომა შინაურული ლაქლაქისა და ლაპარაკის მეტი
არაფერი არა გამოგვივა რა ხელიდგანა. ყველას მათგანსა,
ე. ი. მკითხველებსა, მწერლებსა და მობაასეებსა აქვსთ
თავისი საკუთარი მიზეზი; ზოგი კითხულობს ჟურნალსა
იმისთვის, რომა შეყრილობაში დაიწყებენ ხოლმე ლაპა-
რაცსა და სირცხვილი იქნება, რომ არ იცოდეს რა და რა
ეწერა ამა და ამ ნომრის „ცისკარში“; ზოგი კითხულობს
იმისათვის, რომ განკიცხოს ჟურნალი, აი, როგორც მე
და შენა, თადეოზ; ზოგი კი იმისათვის კითხულობს, რომ
გაიგოს რამე ახალი ამბავი, ანუ ძველი, კარგი და მშვენი-
ერი; კითხულობს გულმოდგინებითა, სიამოვნებითა, თუ
შეხვდა რამე სასიამოვნო; ამ მესამე ხარისხის მკითხვე-
ლებს ეკუთვნიან ქართველი ქალები, მომატებულად ის
ქართველი ახალგაზრდა ქალები, რომელთაც არ იციან
რუსული კითხვა; დიდება და პატივისცემა ეკუთვნის იმ
ქალებსა, ამისათვის, რომა რუსული კითხვის მცოდნეები
არც რუსულს კითხულობენ და არც ქართულსა, რადგან-

ნაც ქართულის კითხვას თაკილობენ, და რუსული... თუმცა ამას ყველაზედ ვერ ვიტყვით, განა არ არიან იმათ-შიაცა რუსული ლიტერატურის მიმდევნნი, მაგრამ რომ დავთვალოთ, სამასს ქალში ერთი აღმოჩნდება. ქართულის მკითხველნი კი ბევრნი არიან, რო სწორედ ვიანგა-რიშოთ, იქნება საქართველოში ქალი წერაკითხვის მცოდ-ნე მეტი აღმოჩნდეს, ვიდრე კაცი; მეტადრე სოფლებში. რომელს თავადისა და აზნაურშვილის ოჯახში ნახავთ ქალსა, რომელმაც არ იცოდეს წერა და კითხვა, თუკი ჰქონია თუ გინდ უმცირესი ღონისძიება სწავლისა. მრავალს იბოვნით წერაკითხვის მცოდნე გლეხკაცის გა-სათხოვარ გოგოსა იმ სოფელში, სადაც სცხოვრებენ თავად-აზნაურის ქალები; იმათ აქვსთ ხოლმე ყოველთვის სურვილი გოგოების სწავლისა, არ ეტყვიან უარსა, თუ გლეხიკაცმა მოაცალა თავისი შვილი. სადიდებელნი და პატივსაცემნი არიან ის მასწავლებელი ქალები, რომ თავისი ცოდნა არა შურთ მოყვასისათვის და რაც იციან, უანგაროდ ასწავლიან. მაგრამ ქართველ ყმაწვილ ხალხზე და ვერც ბერიკაცებზე, ვერ ვიტყვით ამასა; ისინი თავის შვილებსა და ძმებსაც არ უგდებენ ყურსა, არამც თუ სხვისას მოჰკიდონ ხელი. ქალების სწავლა, მე ვგონებ, რომა ქართლში უფრო გავრცელებული იყვეს, ვიდრე სხვაგან სადმე; ბევრისაგან გამიგონია, აქარაშიაც თით-ქმის ყოველი ქალი თურმე ქართული ასოებით თათრულ სიტყვებსა სწერს; მე ამაზე, ჩემო თადეოზ, ვერ დავა-რწმუნებთ, რადგანაც მე თითონ არ მინახავს; მაშინ, რო-დესაც რომა ქართლში მე თითონ მქონია შემთხვევა და მინახავს. ზოგიერთ სოფლებში მდივანბეგის მოწერილი ბრძანება მიეტანოთ ახალი მოყვანილი პატარძლისათვისა წასაკითხავად.

— ეგ დიალ, დასაჯერია. ჩემო სფირიდონ, ქალებს უფრო აქეთ მოცალეზა სწავლისათვისა, ვიდრე კაცებსა; ძველადაც აგრე იყო: კაცები თოფ-იარაღს მივდევედით ხოლმე და ქალები შინ ისხდნენ, წიგნებსა კითხულობდნენ და სწავლაში იყვნენ.

— დიალ, იმას მოგახსენებდი. რომა ძლიერ არის გახშირებული კითხვა-წერის სურვილი. ბევრს უყვარს წერა. ზოგნი თავის ნაწერს აბეჭდვინებენ. ზოგნი კი ვერა ბედვენ ხოლმე. მომეტებულს ნაწილს ჩვენში, კაცსა თუ ქალსა, ლექსის წერა უფრო უყვარს. პროზა აგრე-რიგად არ უყვართ, მეტადრე ხნიერ ხალხსა. ლექსით მთხველს დიდი პატივი აქვს, ორიოდ ლექსი რომ დასწეროს ვინმე. მაშინვე ლექსების მოყვარულები უწოდებენ დიდ პოეტად. დიდი ღირსება არის პოეტობა, ჩემო თადეოზ. გაშინჯეთ სხვა ხალხის ლიტერატურა და სცნობთ, რომა ძლიერ იშვიათია პოეტი. ჩვენში კი პოეტები მრავალნი არიან და პოეტის ნიჭი კი ცოტასა აქვს. რისაგან არის ესა? მე ვგონებ, ამისი მიზეზი ის არის, რომა ყოველი ლექსი წამკითხველსა პოეზია ჰგონია და დამწერს პოეტს ეძახის.

— მართლა, სფირიდონ, ძალიან ხშირად მესმის ეგ სიტყვა და არ ვიცი კია, რასა ნიშნავს. არც არავისთვის მიკითხავს, ამისხენი, გეთაყვა, რა არის პოეზია; ჩვენ უწინდელს დროში, კარვად მოგეხსენებათ, არა ვხმარობდით მაგ სიტყვასა; და ახალი შემოღებული სიტყვა არის და ვერ გავიგე კია, რასა ნიშნავს?

— ოჰ, ჩემო თადეოზ, ძალიან ძნელია მაგისი ახსნა, ძალიან ძნელი საქმე შამომიკვეთეთ და არ ვიცი, როგორ აღვისრულოთ ეგ თქვენი თხოვნა. ეგ ორისა და სამის სიტყვით არ აიხსნება. მაგას მოუხდება დიდი ბაასი.

ეგ რომ გეკითხნათ გიორგი თუმანოვისათვისა, ის მსწრაფლად მოგახსენებდა მაგის პასუხსა. თუ გინდ ლექსადაც დაგიწერდა მაგის ახსნასა. და მე კი მიჭირს ძალიანა. მე დარწმუნებული ვარ, ჩემო თადეოზ, რომ თქვენა დიდი მომთმენი ბრძანდებით და მოთმინებით დაუგდებთ ჩემს ლაპარაკს ყურსა; და ამისათვის მე თქვენ გადმოგი-თარგმნით ბელინსკის თხზულებიდან ერთ სტატიასა პოეზიაზე, საიდგანაც შეგიძლიანთ გაიგოთ, რა არის პოე-ზია, თუ ხეირიანად ავასრულე მთარგმნელის ხელობა.

*

ბელინსკი ამბობს: „ყველანი ლაპარაკობენ პოეზიაზე. ყველანი თხოულობენ პოეზიასა. რომ გავმინჯოთ. ამ სიტყვას ისეთი ცხადი და აღხსნილი მნიშვნელობა აქვს, როგორათაც, მაგალითებრ, სიტყვას პურსა, ან კიდევ მომეტებულად, სიტყვას ფულსა. მაგრამ მხოლოდ მაშინ. როდესაც ორნი ერთი-ერთმანეთში დაიწყებენ ბაასა და სჯასა იმაზედა, რომა რას ნიშნავს სიტყვა „პოეზია“, მაშინ განსჯაში გამოდის, რომა ერთი წყალს ეძახის პოე-ზიასა და მეორე — ცეცხლსა. რა იქნებოდა მაშინ, რო-დესაც რომ იმათ, ვისაც პოეზია უყვართ, დაეწყოთ ლა-პარაკი თავისს საყვარელ საგანზე! ის იქნებოდა სწორედ ნამდვილი სურათი ბაბილონის ენების არევისა! მართა-ლიც არის: თუკი ამ სიტყვის მნიშვნელობის ახსნა ძნელი არის მეცნიერების ენითა, მაშასადამე უფრო ძნელი იქ-ნება იმისი მნიშვნელობის კილო-კავად აღხსნა სამარა-დისო საყოველთაო ენითა, ისე, რომ ყოველთათვის ერთ-ნაირად მისახვედრი იყოს. თუ გინდ მოვახერხოთ ესა, თქვენ დააკმაყოფილებთ განა იმ ხალხსა, რომელნიც თქვე-ნის თვალით უყურებენ საგანსა, ან თქვენსავით არიან შეგნებულნი? მართლაც, თუკი მე ზომიერი და გარიფმუ-

ლი სტრიქონები, რომელშიაც კეთილ-ზნეობითი და კეთილ-მოქმედებითი აზრია, მგონია პოეზია, — მაშ როგორღა დამარწმუნებთ მე იმაზე, რომა პოეზია არის ქმნილება, მხატვრობა სიცოცხლის გამოჩინებისა? — თუკი მე ზეგარდამო-შთაგონება მგონია ზნეობითი სიმთვრალე, თითქო ბანგი დაულევიაო, ან ღვინისაგან შებრუშულაო, გრძნობის ალტაცება, გულის-ვნების ცხელება, რომელიცა მოუწოდებელ, უნიჭო პოეტსა გამოახატვინებინებენ საგანსა, რაღაც უგუნური ბროწიალითა, ალაპარაკებენ ველურის და ძალდატანებული აღნაქვებით (ფრაზებით), მიგრეხილ-მოგრეხილი ამბის თქმითა, ჩვეულებრივ სიტყვებს მიაცემინებენ ძალდატანებულ მნიშვნელობასა, — მაშ როგორღა ჩამაგონებთ მე თქვენა, რომა „ზეგარდამო-შთაგონება“ (ВДОХНОВЕНИЕ) არის ის წუთის ყოფა, როდესაც სული ცხადად და ნათლად ჰხედავს; არის მშვიდი, მაგრამ ღრმა განხილვა სიცოცხლის საიდუმლოებისა, რომა იგი თითქო მისნური კვერთხით გამოიყვანს გრძნობის მიუწვდომელი წარტოლებისაგან (ОТВЛЕЧЕННОСТЬ) აზრსა, ნათელს სახესა, სავსეს სიცოცხლითა და ღრმა მნიშვნელობითა, და ჩვენს გარეშე მყოფს მოქმედებას, ცხოვრებას, ხშირად ბნელსა და გაუწყობელს, გამოაჩენს ნათლად და თანხმობით წყობილად?... პოეზია და სწავლა ერთი და იგივე არის, თუ რომ სწავლაში არ ჩავადებთ მხოლოდ ერთ ცოდნის სქემასა, არამედ შეგნებას მათში მიმაღულის აზრებისას. პოეზია და სწავლა ერთი და იგივე არის, თუ სწავლაში ჩავადებთ მთელს სისრულეს ჩვენი სულის არსებისას, რომელიც გამოითქმის „მეხსიერებითა“, და არა მხოლოდ ერთსა რომელსამე ჩვენი სულის ნიჭიერებასა. ამ შემთხვევაში პოეზია და სწავლა მძაფრის სამზღვრით განე-

ყოფებიან იმასა. რასაც ვეძახით „ნამდვილ“ მეცნიერებასა (точные науки), რომელიც განმსჯელობისა და იქნება თვალ-წინ წარმოდგენის მეტსა არაფერს მოითხოვს ადამიანისგანა. შეიძლება იყოს ძლიერ ჭკვიანი კაცი და არ ესმოდეს პოეზია, ეჩვენოს ფუჭად, რძემების რახარუხად, რომელიც შესაქცევარია უსაქმო და ჭკუა-მოკლე ხალხისათვისა; მაგრამ არ შეიძლება იყოს ისეთი ჭკვიანი კაცი, რომელიც ვერ მიხვდეს, მაგალითებრ, მათემატიკის მნიშვნელობასა და დიდის მოწადინებობითა და ჯაფითა იმის სწავლაში დიდად თუ მცირედ არ მიეცეს წარმატებასა. შეიძლება, რომ იყოს ისეთი ჭკვიანი კაცი, ასე გაშინჯე, ძალიან ჭკვიანი კაციცა, და ის კი არ ესმოდეს, რა არის კარგი „ილიადაში“, „მაკბეტში“, ან პუშკინის ლირიკულს ლექსთ თხზულებაში; მაგრამ არ შეიძლება იყოს ჭკვიანი კაცი, რომელიც ვერ მიხვდეს, რომ ორჯელ ორი არის ოთხი, ან ორი ქეშეო ხაზი (параллельные линии) აროდეს არ შეხედებიან ერთმანეთსა, თუ გინდ დაუსრულებლად დააგრძელო. ცხადია, რომ სიტყვა: „ნამდვილი“ ქეშმარიტება — ამბობს იმ ქეშმარიტებაზედა, რომელიც თვალთა სჩანს და მიუცილებლად არის, და არც შეიძლება იმაზედ არ დათანხმდეს არც ერთი კაცი ქვეყანაზე, თუ რომ იმას აქვს კეთილ-განმსჯელობა, რომელიც არის კაცთა და პირუტყვთა შორის უპირველესი განმასხვავებელი მიზეზი. ამ შემთხვევაში უმაღლესი მეცნიერება, ე. ი. ფილოსოფია და პოეზია — განვიმეორებ — ორივე ერთნი არიან: ერთიცა და მეორეცა ერთნაირად მოშორებთ არიან იმაზე, რასაც კი აქვს თუმცა მცირედი შეხედულება „სინამდვილისა“. მაგრამა, როდესაც ხელოვნებითი თხზულების საგანის მიხვედრაზე, ან სხვადასხვა-ნაირს დარწმუნებაზე და

კილოზე მოხდება ცილობა, მაშინ მხოლოდ გულის-
ხმიერი ადამიანი, როგორათაც სხვა ყოველ უაღრესს სა-
ქმეშიაცა, მიხედება ერთობის მძლეობასა (торжество
единства), რომელიცა მით უმაღლესია და განმმეხავი
„სინამდვილის“ მძლეობაზედა, რამდენადაც გარეგანი
შეხედულობით ძნელად ასახსნელია და ძნელად მისაწვ-
დომელია გონებისათვის საგანი ხელოვნებისა. ალური-
ცხველმა დროებამ, რომელმაც განაქრო დედამიწის ზურ-
გზე საბერძნეთის რესპუბლიკები, გამოიტანა სახელები:
გომერისა, გეზიოდისა, ესხილისა, სოფოკლისა, პინდა-
რისა, ანაკრეონისა, — და ეხლაც ყველანი, რომელნიც
თავის-თავსა რაცხვენ ნიჭიერების მქონებლებში, ხალი-
სით თუ უხალისოდ, მაინც კიდეც განკვირვებულნი არიან
ამ სახელებისაგანა. უზრდელნი, რომელნიც პირდაღებუ-
ლები უყურებენ ხოლმე შექსპირის დრამებსა და თავის გუ-
ნებაში ამჯობინებენ იმათა ფუჭ ვოდევილებსა, ხმამაღლა
აქებენ შექსპირსა და სწყყინთ, თუ იმას დაადარეს ვინმე. მაგ-
რამ ეს არის დროების საქმე... ჩვენში პუშკინი გამოჩნდა იმ
დროს, როდესაც კლასიკური შეტბორება იყო და რო-
გორათაც კეთილად და ალერსიანად დაუხვდნენ იმასა
ყმაწვილი ხალხნი, ისე შურით და პირქუშად მიიღო ძვე-
ლმა ხალხმა, მეტადრე საქვეყნოდ გამოსულმა პოეტებმა,
ლიტერატორებმა და იმ დროების მეტყველებმა; მაგრამ
ქეშმარიტებამ გაიმარჯვა, — და თუმცა გაჩნდა არეული
ზრიალი და გაცხარებული ბაასი, მაგრამ საზოგადო აზრმა
(мнение) მაშინვე აღამაღლა სახელი ახალგაზრდა პოე-
ტისა უმაღლეს ყველა პოეტებზედ, იმის წინად და იმის
დროს მყოფებზე.

„არ შეუძლიან ყველას, და არც ყველას უნდა ესმო-
დეს მშვენიერება; ის ესმის მხოლოდ მცირედ რიცხვს.

ზოგიერთ ამორჩეულებს, — და ამათგან ცნობულობენ სხვანაცა. ვინც თავისი ბუნებით არის სული, სულისაგან მოვლენილი, — იმას დაბადებიდან აქვს ნება თანაზიარ იყოს ყოველი სულის ნიჭისა, რომელსაც ვერ მისწვდება მისი ხორცი და ხორციელი სული, ე. ი. გონება. კაცო ყოველ ცხოველზედ გონებით არის ამაღლებული, მაგრამ მხოლოდ მეცნიერება შეჰქმნის იმას აღმატებულ კაცად. გონება ფეხს ვერ გადასდგამს „ნამდვილ“ სწავლას იქით, და არც ესმის არაფერი, რაც გამოვა „სარგებლობისა“, და „საზრდო-საცხოვრებლის“ ვიწრო წრეს გარეთა; მეცნიერება კი მისწვდება, ხელს მოხვევს სივრცით უსამზღვრო სფერას, რომელიც ვერ გამოიცდება და ვერც იხილება, • შეჰქმნის ცხადად, და გონებისათვის მიუწვდომელსა, ცნობაში მოუყვანებელსა — თვალთ სახილავად. ხელოვნება ეკუთვნის ამ შექმნის სფერას, რომელიც მისახვედრია მხოლოდ მეცნიერებისათვის, მეხსიერებისათვის — და ამისათვის პოეზიის მნიშვნელობა არ შეიძლება ისწავლოს ადამიანმა ისრე, როგორათაც არ შეიძლება ისწავლოს ლექსების დაწერა. მშვენიერებისა რისამე გულში ჩარჩენა არის თავის-და-გვარად ნიჭი: იგი არ მიიღება არც სწავლით, არც განათლებით, არც გავარჯიშებით, ეძლევა მხოლოდ ბუნებით. პოეზიის მიხვედრა არის სულის საქმე და მაგ საქმის აღმოჩენა დამალულია ადამიანის ბუნებაში. ვიცით, რომა ადამიანის ბუნება არის ალურიცხველად მრავალნაირი, განსხვავებული, და წარმოადგენს უზომოდ გრძელ კიბეს მრავლისაგან უმრავლესის საფეხურებით — ქვედიდან ზევით, ზევითგან ქვეით, იმის-და კვალად, რომლის დასაწყისიდანაც დაუწყებ ყურებასა. პოეზია თავდაპირველად მიიღება გულით და შემდგომ იმისაგან გარდამიეცემა თავსა. ამისათვის ვისი გულიც ბუნებით მოუხე-

შავია და უგრძნობელი მშვენიერების გულში ჩანერგვისათვის, — შემოახვიეთ იმას გარეშეშო სიყრმიდგანვე ქმნილება, თხზულება ხელოვნებისა, ელაპარაკეთ იმას მთელ სიცოცხლეში პოეზიაზე. — ის შეიძინებს მხოლოდ იმისი ფორმის, გარეგანის ვარჯიშსა, და დაეჩვევა იმის გარეგანი შეხედულობის განსჯასა; მაგრამ ქმნილებისა, თხზულების საგანი დარჩება იმისთვის მარადის საიდუმლოდ, ასე რომ ეჭვიც არ ექნება იმაზედ, რაც საგანი იქ არის. იმისთანანი, რომელნიც თვისის ბუნებით პოეზიას ვერ იგულისხმებენ, უფრო მრავალნი არიან ქვეყანაზე, ვიდრე ისინი, ვისაც ბუნებისაგან მინიჭებული აქვთ მშვენიერებისადმი მიდრეკილება. რის მიზეზით არის ეს ასრე? — იმ მიზეზითვე, რომლის მიზეზითაც ხელოვანთა რიცხვი შეეფარდება მდაბიო ხალხსა, როგორათაც ერთი ერთ მილიონსა“.

აქ, ჩემო თადეოზ, უნდა გადავხტე 253-ს გვერდზედა, ამისათვის, რომ წინ დამხვდა ორი ჩინებული ლექსი, რომლების გადმოთარგმნა მე არ შემიძლიან, რადგანაც მე და ლექსთ-თხზულების ნიჭი გამწყრალები ვართ. ამ გადახტომით იქნება ცოტაოდენად აზრიც შეიცვალოს, მაგრამ რა გაეწყობა, ძლიერ ცუდად გადმოთარგმნას თავის დანებება სჯობია.

„და ესრეთ, დავსტოვოთ იქით ყველანი, ვინც მშვენიერებას ემტერებიან. დავივიწყოთ ხელოვნების საქმეში ხალხის გულგრილობა, და ნურც შეგვეშინდება რომა ზოგნი ჩვენ აზრს ვერ მიხვდებიან, ზოგნი არ შეგვექმნიან თანახმანი, და სხვანი სასაცილოდაც აგვიგდებენ, — და დაუბრუნდეთ საგანსა, რომლითაც დავიწყეთ სტატია: რა არის პოეზია? მხოლოდ ჭაბუკს, რომელსაც სისხლი უდღუღს და რომელიც არ არის გამოცდილი სიცოცხლის

განსაცდელში, მხოლოდ იმ ჭაბუკს შეშვენიის, რომ ჰქონდეს კეთილშობილური, მაგრამ ძნელად აღსასრულებელი სურვილი, — რათა დააჯეროს მთელი ქვეყანა მასზე, რაზედაც თითონ ის დარწმუნებულია, და ამ განზრახვით, ერთნაირის ენით და ერთნაირის სიფიცხით ელაპარაკოს ყველას იმაზე, რაც მისახვედრია მხოლოდ ზოგიერთისათვის; მხოლოდ ჭაბუკს შეშვენიის სწყინდეს, რომა ზოგს არ ესმით ისა, რაც არა აქვსთ მინიჭებული, და არც საჭიროა მათთვის, რომ ესმოდესთ... ჩვენ ვილაპარაკოთ ყოველთათვის, უთხრათ ყველას, მაგრამ იმედი გვქონდეს მხოლოდ ზოგიერთისაგან პასუხის გებისა... და რა? განადიდი ბედნიერება არ არის, რომ გავალვიძოთ ზოგიერთს მიძინებულს სულში უმაღლესი აზრი? განადიდი ბედნიერება არ არის, რომა დავბადოთ თანამგრძნობელობა იმ გულში, რომელსაც ჩვენ არასდროს არ ვიცნობდით და ვერც გავიცნობთ, რომელიცა იქნება სცხოვრებს შორს ჩვენზე ამ ქვეყნის საღმე კუნჭულში, მაგრამ რომლის გულსაც ჩვენი სიტყვა დააწყებინებს ძეგრას ჩვენის გულის თანახმად; და საზოგადო კაცობრიობის სასარგებლოდ აღიარებინებს თვისსა და ჩვენ შორის სულით ნათესაობასა, იმის სახსოვრად, რომ სულმა გიმარჯვა სივრცის და დროების შეკრულობაზედა!

„მაშ რა არის პოეზია? კითხულობთ თქვენა სურვილით, რომ გაიგონოთ ახსნა თქვენთვის სანუკვარი საგანისა, თუ იქნება—ცბიერულად გინდოდეთ შეყვანება ჩვენი შეკრთომაში მით, რომ ნახოთ ჩვენი უღონობა ამა უალრესის და ბნელი საგანის ახსნაში... ან ერთი იქნება, ან მეორე. მაგრამ ორივე ჩვენთვის სულ ერთია; ჯერ, ვიდრე ჩვენ გიპასუხებდეთ, გკითხავთ თქვენცა, თავისდა-კვალად. ბრძანეთ: რა დავარქვათ იმას, რა განსხვავებაც არის კაცის პირის-სახესა და წმინდა სანთლის ფიგურას შორის,

რომელიც რამდენადაც დიდის ოსტატობით არის გაკეთებული, რამდენადაც უფრო-და-უფრო ჰგავს ცოცხალი კაცის პირის-სახესა, — მით უმეტესად და უმეტესად გვეზიზღება? მიბრძანეთ: რა განსხვავებაა ცოცხალი კაცის პირის-სახესა და მიცვალებულის პირის-სახეს შორის? — ნაკვთი ხომ ერთნაირად სწორება ერთშია და მეორეშიაცა, ერთი-და-იგივე ასოა, ერთნაირი მათი თანხმობაა, ერთნაირი განწყობილებაა ასოებისა? რისაგან არის, რომ ეს თვალები ისრე ანათებენ, ისრე სავსენი არიან აზრით და ჭკვით, რომა თქვენ ატყობთ რაღაც აზრსა, რომა მათ უნდა გითხრან რაღაც გულითადი და სატრფიალო; და ისინი კი — ისრე ჩამქრალნი, მინის მსგავსნი!...ცხადი საქმეა: პირველში არის სიცოცხლე და მეორეში კი — არა. მაგრამ ეს „სიცოცხლე“ რაღა არის? ჩვენ ვიცით კანონი ადამიანის სხეულისა, ვიცით რომა სიცოცხლე კაცისა არის მისს აგებულებაში, ვიცით რომა სიცოცხლე განუშორებელად თან დასდევს სისხლის ბრუნვასა ძარღვებში, და განჰქრება იმწამსვე — როდესაც გათავდება სისხლის ბრუნვა; მაგრამ ისიც ვიცით, რომა ჩვენი აგებულება არ არის ოწინარი (მაშინა), რომელიც მოიმართება და დადგება საათივით რომელისავე ჭახრაკით. რამდენსაც ღრმად დაუწყებთ ძებნასა აგებულების საიდუმლოსა. — იმდენად უფრო-და-უფრო დაეშორდებით იმასა, მით უმეტესად მიუწვდომელი იქნება ის ჩვენთვისა. მაგრამ ცოცხლებშიაც არიან მკვდრები, ისრე, როგორათაც ცოცხლებიც არიან მკვდრებში, ამისათვის რომა რაც სიცოცხლეა ცხოველისათვის, ის სიკვდილია ადამიანისათვის; რაც სიცოცხლეა იროკეზისათვის*), ის სიკვდილია ევროპიელისათვის; რაც სი-

(*) ველური ხალხია, სრულად მიუმხვდარი და კაცზედ დაშორებული გონებითა.

ცოცხლეა მსოფლიოს საჭიროებისა და სარგებლობის მონისათვის, რომელიც მომეტებულს ველარა ხედავს საზრდოსა და ჯიბის საჭიროების დაკმაყოფილებისა, ან მცირე ამაოდ-დიდების გარდა, — ის სიკვდილია გონიერისა და მგრძნობელი კაცისათვის. რაც გონებაში არის, ის გამოიხატება ნაკვთით (ფორმით): შეხედეთ, როგორი პირუტყვის ცხვირპირი აქვს იმ კაცსა, ნამძინარევი და მღვრიე თვალები, საზიზღარის შეხედულებით, — სქელი, ძლივს ქმინავს, ეს არის ეხლა მაძღრისად ნასადილევი, — და შეხედეთ, რანაირის სისხამით უბრიალებენ შავი თვალები იმ გამხდარსა, ფერნაკლულს კაცსა. რანაირი მოძრაობა აქვს იმის სახესა, რამდენი მხურვალეა იმის ხმაში! მართალია თუ არა, რომა პირველი მკვდარია, მეორე — სავსეა სიცოცხლითა? მაგრამ სიცოცხლე თვისის გამოჩინებით დაუსრულებლად სხვადასხვა-ნაირია, ფოცხვერი სავსეა სიცოცხლით კუზე, მაგრამ იმისი სიცოცხლე ნამდვილი ცხოველურია; იმისი მაღორძინებელი არის მხურვალე სისხლი, უხვად სავსეა ძარღვები ელექტროთი. ესრეთ ზოგიერთს ადამიანშიაცა ბევრია სიცოცხლე, მაგრამ ის სიცოცხლე მიუცილებლად ვერ დაგმო-ნებთ თვისის მოხიბლვით...”

„დიახ, სიცოცხლე ის არ არის, რომა ამდენ და ამდენი წელიწადი სვა და ჭამო, იცოდვილო ჩინებისა და ფულისათვის და თავისუფალ დროს ხოცო ბუზები, სთვლიმო და ითამაშო ქალადი: ამისთანა სიცოცხლე უსაძაგლესია ყოველს სიკვდილზე, და ამისთანა კაცი უმცირესია ყოველს პირუტყვზე, ამისათვის რომა პირუტყვი, თავის მიდრეკილების მორჩილი, სრულიად ხმარობს იმ ღონისძიებასა, რაც მიუნიჭებია მისთვის ბუნებასა საცხოვრებელად, და მოურიდებლად აღასრულებს თავის მნიშვნელობას.

სიცოცხლე არის — გრძნობელობა და განსჯა, ტანჯვა და ნეტარება; ყოველი სხვანაირი სიცოცხლე არის სიკვდილი. და რამდენსაც მომეტებულს საგანს მისწვდება ჩვენი გრძნობა და აზრი, რამდენადაც მომეტებულად და ღრმად შეუძლიან ჩვენს ნიჭსა ტანჯვის და ნეტარების გრძნობა, იმდენად მომეტებულად ვცოცხალვართ: ერთი წამი ამისთანა სიცოცხლისა უმჯობესია, ვიდრე ასი წლის სიცოცხლე, გატარებული საზიზღარ თვლელში, უბრალო მოქმედებაში, უსაგნოდ დროების გატარებაში. ტანჯვის ნიჭი გვითხრობს ნიჭს ნეტარებისასა, და ვისაც არ უნახავს ტანჯვა, იმან არც ნეტარება იცის, ვისაც არ უტირნია, ვერ გაიხარებს...”

გადვიდეთ კიდეც, ჩემო თაღეფო, მეორე გვერდზე და აქ კიდეც დავტოვოთ ორიოდ ლექსი.

„...ბუნებასა და თვითეულ კაცს გარდა, არის კიდეც საზოგადოება და კაცობრიობა. რაც უნდა უხვი და მდიდარი იყვეს შიგნეული სიცოცხლე კაცისა, რაც უნდა მჩქეფარე წყაროსაებრ სცემდეს გარეთ, და რაც უნდა ზვირთით გადმოდიოდეს ნაპირზე, — ის არ არის სრული, თუ რომ არ მიითვისა იმან ის, რაც სასარგებლოა იმის გარეშე მყოფ ქვეყანისა, საზოგადოებისა და კაცობრიობისათვის. სრულსა და კარგად მყოფ ბუნების კაცსა მძიმედ აწევს გულსა სვე სამშობლო მამულისა; ყოველ კეთილშობილ ადამიანს ღრმად ესმის თავისიანობა, რომ ის არის სისხლითა და ხორციით ნათესავი მამულისა, სისხლითა და ხორციით მიკავშირებული სამშობლო მამულთან. საზოგადოება არის რაღაც ცოცხალი და შენაწევრებული, ერთი მრთელი, რომელსაც აქვს დროება თვისი გაზრდისა, დროება კარგად-მყოფობისა და ავად-მყოფობისა, დროება თვისის ტანჯვისა და მხიარულებისა და

აქვს თავისი მიქცევა და მოქცევა ან სასიკვდილოდ, ან სასიცოცხლოდ. ცოცხალ კაცს თავის სულში, თავის გულში და სისხლში აქვს სიცოცხლე საზოგადოებისა: ის ავად გახდება საზოგადოების ავადმყოფობით, იტანჯება იმისი ტანჯვით, ნეტარებს მისი ბედნიერებით, თავისი თავისა და თავის საკუთარ გარემოებას გარეშე მყოფისათვის. რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში საზოგადოება გამოართმევს იმას თავის ხარჯსა, მოაშორებს თავსა თავის საქმესა ზოგიერთს მის სიცოცხლის ჟამში, მაგრამ არ დაიმონებს სრულიად და განსაკუთრებით. სამშობლო ქვეყნის სიყვარული (патриотизм) უნდა გამოდიოდეს კაცობრიობის სიყვარულიდან ისრე, როგორათაც ნაწილი მრთელისაგან. სამშობლო მამულის სიყვარული არის ისა, რომა გულთ გინდოდეს ნახო, რაც კაცობრიობას გონებაში გამოუხატავს — აღსრულებაში იყოს მოყვანილი, და შენის ძალისა შეძლებისა კვალად შველოდე მის აღსრულებასა. თუ ასრე არა, პატრიოტობა (მამულის-მოყვარება) იქნება ის, რომ უყვარდეს თავისი მხოლოდ იმისათვის, რომა თავისია და ეჯავრებოდეს ყოველისფერი სხვისა მხოლოდ იმისათვის, რომა სხვისა არის, და, ვინ იცის, რანაირად უხარიან და მოსწონს თავისი უმსგავსობა და სახიჩრობა. ანგლიელი მორიერის რომანი „პაჯი ბაბა“ არის წარჩინებული და ნამდვილი სურათი ამგვარი პატრიოტობისა (მამულის-მოყვარებისა). ადამიანის ბუნებას აქვს თვისება, რომ უყვარდეს ყოველიფერი მისი მახლობელი, მისი სისხლით და ხორციით ნათესავი; მაგრამ ეს სიყვარული პირუტყვთაც აქვს. მაშასადამე, კაცის სიყვარული უნდა იყოს უმაღლესი. ეს კაცობრიული სიყვარულის აღმატებულება ცხოველის სიყვარულზე — არის მეხსიერებისაგან, რომელიცა ხორციელებასა და მგრძნო-

ბელობასა განანათლებს სულით. და ეს სული არის საზოგადო. მეფე პეტრე პირველის მაგალითი, რომელიც ამბობდა თავის ღვიძლ შვილზე, უკეთესიაო სხვისა იყოს და კარგია. ვიდრე ჩემი და ავიო, — ყველაზედ უკეთესად აცხადებს და ამართლებს ჩვენს აზრსა. რასაკვირველია, კერძოობიდან შეუძლებელია დაიდვას კანონი საზოგადოებისათვის, მაგრამ შეიძლება ამ შეფარდებით კერძოობითიდან ავხსნათ საზოგადო. შეიძლება გძულდეს ღვიძლი ძმა, თუ ცუდი კაცია, მაგრამ არ შეიძლება არ გიყვარდეს სამშობლო ქვეყანა, როგორიც უნდა იყვეს. მხოლოდ ეს სიყვარული არ უნდა იყვეს მკვდარი კმაყოფილება *), ცოცხალი სურვილი უნდა იყოს, რომ ყოველისფერი მოვიდეს სისრულეში, უკეთესობაში; ერთი სიტყვით — სამშობლო ქვეყნის სიყვარული უნდა გამომდინარეობდეს კაცობრიობის სიყვარულიდან.

„და აი, ჩვენ ვსთქვით სიცოცხლეზე ყოველისფერი, რაც გვქონდა სათქმელი მასზე. და თუმცა ამის გამო, თითქო, დაეშორდით ჩვენს საგანსა, მაგრამ მართლა კი მხოლოდ მიუახლოვდით მის ახსნასა.

„პოეზია არის გამოხატვა სიცოცხლისა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, პოეზია არის თითონ სიცოცხლე. ეს ცოტაა: პოეზიაში სიცოცხლე უფრო უკეთეს სიცოცხლედ აღმო-ბრწყინდება, ვიდრე თვით სინამდვილეშია. აქედან გამომდის ახალი კითხვა, რომლის ახსნაცა იქნება პოეზიის ახსნა, — კითხვა: თუ თითონ სიცოცხლე შეიცავს ამდენ პოეზიასა ასრე, რომა თვისის მნიშვნელობით სიცოცხლე და პოეზია ერთი-და-იგივე არის, — მაშ რაღა საჭიროა

(*) ე. ი. არ უნდა სთქვა, ოღონდ ქართული ჟურნალი კი იბეჭდებოდეს და როგორიც უნდა იყოს.

კიდევ სხვა პოეზია, და თვით ხელოვნებას ან რაღა მიუ-
ცილებელი საჭიროება ექნება, და ან რაღა თავისუფალი
მნიშვნელობა?

„მრავალი მშვენიერებაა ცოცხალ სინამდვილეში (дей-
ствительность), ანუ უკეთ ვსთქვათ, ყოველი მშვენიე-
რება არის მხოლოდ მასში, რაც არის და რაცა სცხოვ-
რობს; მაგრამ მისთვის, რომ ვისიამოვნოთ, დავსტკბეთ ამ
სინამდვილით, ჩვენ პირველად უნდა დავიმორჩილოთ ის
სინამდვილე ჩვენი მეხსიერებით, და ეს შესაძლებელია
მხოლოდ მაშინ, როდესაც გვექნება შემდგომი ორი თვი-
სება: ჩვენ უნდა ზედმიწევნით შევიგნოთ ისა სულ
მართლად, ერთიანად, და მასთანავე ნაწილ-ნაწილ (ანუ
თითო-თითო საგნად), ისრე რომა ჩვენმა საკუთარმა
თავმა. ჩვენმა მოფარდულობაზე არ დავგიშალოს იმისი
დანახვა. ჩვენ ვსარგებლობთ ხოლმე იმითი, მაგრამ მხო-
ლოდ იშვიათად, მხოლოდ სიხარულით ალტაცების წამსა.
რალაც ჩვენი მსწრაფლ გულის გამოჩინების მოულოდ-
ნელს დროსა; მომეტებულად ჩვენ გავერთვით ხოლმე
მრავალ რიცხვ საგნებში, და იმ საგნების იქით ველარა
ვხედავთ მრთელს საგანსა, და მათი აღარა გვესმის რა.
ასრე გაშინჯე, ჩვენი საკუთარი გრძნობანი მხოლოდ მა-
შინ არიან ხოლმე ჩვენი სასიამოვნონი, პირველი,— როდე-
საც განვთავისუფლდებით მათის მომღალავი ტვირთისა-
გან ანუ მათის ძრწოლის ღელვისაგან, რომელსაც გაჰყვე-
ბა ხოლმე სულ-თქმა, რომლისაგან ჰქრება შეგნება; და
მეორე მაშინ, როდესაც მოვიგონებთ წარსულს. აწმყო
(настоящее) არასდროს არ არის ჩვენი ამისათვის, რომ
ჩვენ წარგვიტაცებს ხოლმე თავისათანა; და თვით აწმყო
სიხარულიც სამძიმოა ჩვენთვის ისრე, როგორათაც მწუ-
ხარება; ამისათვის რომა გვიმონებს, გვეჯაბნის, გვიპყრობს

ისი ჩვენ, და არა ჩვენ იმასა. თუ გინდა რომ დასტკბე იმ სიხარულით, ისიამოვნო, უნდა განშორდე იმასა რამდენსამე მანძილზე, ისრე, როგორათაც უნდა განშორდე სურათსა სინათლის გულისათვის და შორიდან უნდა უყუროთ, — განშორებული, განთავისუფლებული თქვენ ისე უნდა უყურებდეთ. როგორათაც ჩვენს გარეშე მყოფსა საგანსა. აი, რის მიზეზით მოგვეცემა ხოლმე ჩვენ შვება და განთავისუფლებით მწუხარების სიმძიმისაგან, როდესაც ვუამბობთ ვისმე, ან დავსწერთ ქალღმერთს: ჩვენ ვხედავთ იმასა ჩვენგან განშორებულს, ჩვენზედ მოშორებით მყოფსა, ჩვენი თავი აღარ გვიფარებს, აღარ გვიშლის მისს გაშინჯვასა, — და მაშინ ჩვენთვის საყვარელია ჩვენი მწუხარება, ჩვენ გვიამება როდესაც მოვიგონებთ ხოლმე, გვესიამოვნება როდესაც ვლაპარაკობთ იმაზე, როგორათაც ჯარისკაცს უყვარს თავისი ომში ყოფნის ამბის თქმა და ყოველისფრის განსაცდელისა, რაც მას იქ გადახედა. ყოველიფერი წარსული გვეჩვენება ჩვენ სხვანაირად. თითქო ფერგამოცვლილად, ბედნიერებას ვხედავთ საუკეთესოდ იმაზე, როგორც იყო მაშინ, როდესაც იმითი ვსტკბებოდით; თვით უბედურობაშიაც ვხედავთ ერთს პოეტურ მხარესა. ამის მიზეზი ის არის, რომა სიშორე უმაღლეს ჩვენს თვალსა ყოველს უთანასწორობასა, შემთხვეულებასა, უწმინდურ ლაქებსა, რომელნიც ახლოს ყოფნის დროს პირველად მოხვდება ხოლმე თვალსა. სინამდვილეში ყოველისფერი დამონებულია სივრცისა და დროების კანონისაგან: გმირები სჭამენ, სმენ, გრძნობენ შიმშილსაცა და სიცივესაცა, როგორათაც სხვა ყოველი კაცი. თქვენა ხედავთ ქვეყანაზედ მშვენიერს დახატულობას რომელისაზე ადგილისასა (ლანდშაფტსა), მაგრამ როგორ? — უთუოდ შორიდან

და ამასთანავე ერთის ადგილიდგან. ერთის გასაშინჯავი წერტილიდგან: სიშორე აძლევს ლანდშაფტს მხატვრობის სიმშვენიერეს; გასაშინჯავი წერტილი, რომლიდანაც უყურებთ, ის აძლევს იმას ერთობას, სიმრთელეს. გადადგით ერთი ნაბიჯი, გამოიცვალეთ საყურებელი წერტილი,—ლანდშაფტიც განჰქრება: დარჩება თქვენს თვალწინ რაღაც შეუთანხმებელი. განზეული უთავბოლოდ, აღარ ექნება ერთობა, სახე. მიდით იმ ლანდშაფტთან ახლოს, რომლის მშვენიერებითაც იყავით განკვირვებული,— და თქვენ დაგხვდებათ რომელიმე გამოუდგარი ქონი, საძაგელი წისქვილი, უბრალო ღელე, სხვაზედ არაფრით განსხვავებული ჭალა, სადაც ყოველ ნაბიჯზე ფეხი გიბორძიკდებათ ოკრობოკროებში, ანუ ჩაეფლობით სადმე წუმპეში. შორიდან კი სუყოველისფერი იყო ისრე სუფთა, ფაქიზი, მშვენიერი. მრთელი, ჩარჩოში ჩასმული,— ნამდვილი სურათი და მხატვრობა! ამითია სურათი უკეთესი ნამდვილზე? დიახ, ლანდშაფტი, დახატული ტილოზე ნიჭიანი მხატვრისაგან. უკეთესია ქვეყანაში ყოველ ჩინებულ სანახავ ადგილზე. რათა? ამისათვის, რომა იმაში არა არის რა შემთხვევითი და მეტი, ყოველი მისი ნაწილები არის შეერთებული, ყველა არის მიხრილი ერთის საგანისაკენ, ყველანი ერთად შეკრულნი შეადგენენ ერთს მშვენიერს, მრთელს და განუყოფელს აზრსა. სინამდვილე მშვენიერია თავის-თავად, მაგრამ მშვენიერია ის თვისის საგანით, თვისის ნაწილებით, თვისის აზრით და არა ნაკვთით (ფორმით). ამ შემთხვევაში, სინამდვილე არის წმინდა ოქრო. მაგრამ გამოუჩეველი, ერთად არეული ლითონი და მიწა: სწავლა და ხელოვნება განსწმენდენ ოქროს სინამდვილისასა, გადაადნობენ და ჩაასხმენ მშვენიერს ყალიბებში. მაშასადამე, სწავლა და ხელოვნე-

ბა თავისაგან არ მოიგონებენ ახალსა და არ მოიგონებენ დაუარსებელს სინადვილეს, მაგრამ იმას, რომელიც ყოფილა, არის და იქნება კიდევაცა; გამოართმევენ მზა მასალასა, მზა კავშირთა, ერთის სიტყვით — მზა საგანსა; მისცემენ მას შესაფერ ნაკვთსა, ყალიბსა, ზომიერის ნაწილებით ისრე. რომ ჩვენ შეგვეძლოს ერთბაშად თვალის გადავლება ყოველმხრივ. პეტრე პირველმა რომ რუსეთში გააჩინა ფლოტი და ჯარი, ეს არის ფაქტი ისტორიულის სინამდვილისა; მაგრამ ისტორია როდესაც გვიამბობს ამ საქმესა, ის არ მოგვიყვება ყოველს ამბავს დაწვრილებით, გამოჰკრებს მხოლოდ იქიდან უპირველეს იმ დროების ჩვეულების ნიშნებსა: რა იმისი საქმეა იმის აღწერა, როგორ აგროვებდნენ სალდათებსა. მოგეგმებსა, როგორ ასწავლიდნენ მათ სათითაოდ და სხვანი. შექსპირს შემოკლებულ დრამაში გამოუყვანია მთელი ცხოვრება ისტორიულის კაცისა. რომელისამე რიჩარდ მეორესი, ანუ უწარჩინებულესი ამბავი გმირის ცხოვრებიდგან, რომელიც ნამდვილად შეიძლებოდა მომხდარიყო მხოლოდ რამდენსამე წელიწადში. იმას გამოუყვანია თავის დრამაში მხოლოდ ის ნიშნები იმისი გმირის სიცოცხლიდგან, მხოლოდ ის (ფაქტი) მამხდარი ამბავი. გამორჩეული დრამატიული სურათისათვის, რომელნიც შესახები ყოფილან პირდაპირ მისი თხზულების აზრისა, და დანარჩენნი, თუმცა საცნობლად სასიამოვნონი არიან თავის-თავად, მაგრამ არ შეეხებოდნენ მის საგანსა, — გამოუორიცხავს, რადგანაც არ არიან საჭირონი. თუმცა რომანის ჩარჩო მიუღარებლად ვრცელია შევიწროებულ დრამის ჩარჩოზე, და თუმცა რომანის მწერალს უფრო ვრცელი თავისუფლება აქვს დრამის მთხზველზე, მაგრამ რომელიც გინდათ აიღეთ რომანი ვალტერ-სკოტტისა, ანუ კუპერისა, არ მოუნდე-

ბით ერთი დღის მეტი, რომ იკითხოთ გაუწყვეტლად, მაშინ, როდესაც დაწვრილებით აღწერა მემუარებივით, ერთის წლის ცხოვრებაც ერთის კაცისა გაავსებდა — ათჯერ მომეტებულ ტომსა, ვიდრე გმირისა მთელი სიცოცხლის აღწერა. პოეტი არ არის ვალდებული აღიწეროთ, რომ იმისი გმირი როგორა სჭამდა სადილსა ყოველთვის, მაგრამ პოეტს შეუძლიან დაგიხატოთ ერთი მისი სადილთაგანი, თუ რომ ამ სადილზე იყო როგორმე დამოკიდებული იმისი სიცოცხლე, ანუ თუ ამ სადილით შეიძლება რომელისამე ხალხის, რომელსამე დროში ჩვეულების ნიშნების წარმოდგენა; თუ რომ რომანის გმირი არის რაინდი (рыцарь), გამოჩენილი მხედარი, მაშასადამე პოეტისათვის რა საჭიროა, რომ აღწეროს ყველა იმისი ბრძოლა, ომი, რომელიც რაინდებს ისრე ხშირად შეემთხვევიათ ხოლმე, როგორათაც რუსის ვაჭარს ჩაის დალევა. მაგრამ პოეტს შეუძლიან აღწეროს ერთი შემთხვევა ან გმირის ხმალში გასვლისა, ან ომისა, და სხვა ამგვარი აღწერა ველარას მოუმატებს, იმიტომ, რომ გმირის ხასიათი ერთის შემთხვევითაც გამოიხატება ისრე სრულად, ცხადად, რომ ჩვენ იმისი ერთი ხმალში გასვლით გვეცოდინება კიდევცა, როგორ გავიდოდა ხმალში ათას სხვა შემთხვევაში...

„ამისათვის ყოველი პირი, გამოყვანილი ხელოვნების ქმნილებაში, ანუ თხზულებაში, არის წარმომადგენელი მრავლისაგან უმრავლესის ერთნაირის, ერთგვარის პირისა, და ამისთვისაც ჩვენ ვამბობთ ხოლმე: ეს კაცი ნამდვილი ოტელლო არის, ეს (გასათხოვარი) ქალი სწორედ ოფელიაა. ესეთი სახელები, როგორათაც ონეგინი, ლენსკი, ტატიანა, ოლგა, ზარეცკი, ფამუსოვი, სკალოზუბი, მოლჩალინი, რეპეტილოვი, ხლესტაკოვი, სკვოზნიკ-დმუხანოვსკი, ბობჩინსკი, დობჩინსკი, დერჟიმორა და

სხვანი, — არიან თითქო საზოგადო სახელები და არა სა-
კუთარი, საზოგადო განთვისებულებითი წოდებანი, რო-
მელნიც თვით ცხოვრებაში აღმოჩენილან. ამისათვის ხე-
ლოვნებაში სინამდვილე ჰგავს სინამდვილეს, მაგრამ
ნამდვილი კი არ არის. ხელოვნებითი ქმნილება, ან
თხზულება, რომელიც მოგონებაზედ დაიფუძნება ხოლ-
მე, უმაღლესია ყოველ ჭეშმარიტად მომხდარ ამბავ-
ზე, — და ისტორიული რომანი ვალტერ-სკოტისა, რომე-
ლისამე ქვეყნის ხასიათისა, დებულების (აღათის) შესახებ,
ჭეშმარიტია ყოველ ისტორიაზე...”

— ახლა კი, ჩემო თადეოზ, გადმოვშალოთ ერთი
ფურცელი კიდევ და შევიტყოთ, რა არის პოეზია. მაგრამ
რადგანაც სიტყვა გრძელდება, მე ბელინსკისავე სიტყვით
ესე მოკლედ მოგახსენებთ: პოეზია არის სიცოცხლე გამ-
ჯობინებული, არის სინამდვილე განცხოველებული აზ-
რითა და მხატვრობითა. „მთელი ქვეყანა — ამბობს ბე-
ლინსკი — ყოველი ყვაილი, ფერი და ხმა, ყოველიფერი
ბუნებისაგან, სიცოცხლისაგან აღმოჩენილი, შეიძლება
პოეზიის საგნად იყოს, მაგრამ პოეზიის აზრი, პოეზიის
არსი (сущность) ის არის, რაც დამალულია იმ აღმოჩე-
ნილს საგანში, რაც აძლევს საგანს დანაბადის სიცოცხ-
ლესა; ის არის, რითაც საგნის სიცოცხლის მოძრაობა ხიბ-
ლავს ადამიანსა. პოეზია არის მსოფლიოს სიცოცხლის
მაჯისცემა, იმისი სისხლი და ხორცი, იმისი ცეცხლი, სი-
ნათლე და მზე“.

— უკაცრავად კი ნუ ვიქნები, ჩემო სფირიდონ და,
სრულიად ვერაფერი ვერა გავიგე—რა პოეზიისა; მე ასე
მეგონა, მოკლედ მეტყვით-მეთქი და თქვენ კი მეტად
გრძელი ბაასი მოგივიდათ. ეტყობა, ძნელი მისაგნები და
აღსახსნელი უნდა იყვეს პოეზია; მაგრამ რა ვქნა, ჩვენ

დროს, ე. ი. როცა სასწავლებელში ვიყავით, არც პოე-
ზიაზე გველაპარაკებოდნენ და არც პროზაზედა, ეხლა
კი მე ველარას ვისწავლი. მხოლოდ ეს მიკვირს, ჩემო სფი-
რიდონ, რომა თითქო ქართულად მელაპარაკებოდი,
მაგრამა ვერაფერი ვერა გავიგე რა.

— სრულიად თანახმა გახლავართ, ბიძა-ჩემო, მაგისი:
მე ვერ ავასრულე კარგად მთარგმნელის ხელობა, და ამი-
სათვის ცხადი ბელინსკის აზრი სრულიად დაბნელდა. და
რა გაეწყობა? დარჩეს ჩემი შრომა ამაოდ; შეწუხებისა-
თვის კი ბოდიშს ვიხდი თქვენთანა.

— არა, თქვენმა მზემ, მაგაზედ არ მოგახსენეთ.

— მაშ ისევ „ცისკარს“ დავუბრუნდეთ. „მხეცური
შურის-გების“ შემდგომ არიან ლექსები სხვადასხვა
მთხვეველებისა; აი ერთი მათგანი:

კნენინა ბარბარე ჯორჯაძისადმი.

უცხოთა კალმითა განგვინათლე მარტის „ცისკარი“,
თვალთ ჟუჟუნასა ქება უძღვენ სწორ-შესადარი,
ფეხთთ დაუფინე ასპინოზი და აცეღარი,
ნუ დაღუმდები, გაგვავონე ტკბილ საუბარი.

— სფირიდონ, ეგ რა დაუწერია მარტის „ცისკარში“,
როგორღაც დამავიწყდა?

— რა მოგახსენო, ბიძა-ჩემო, აღარც მე მახსოვს.

ბულბულთ ჭიკჭიკი ვის არ მოჰგერის ტანთა ჟრჟოლასა?
ვარდთა მიჯნურთა, უნუგეშოთ, კანკალ, თრთოლასა.
ივერიელნი გვევდრებით ლექსთ მიყოლასა,
ნუ დაუტევენ შენთ სიტყვების ისართ სროლასა.

— არ ვიცი, თადეოზ, რომელმა ივერიელმა სთხოვა
გიორგი თუშანოვსა, რომ ამისთანა თხოვნის არზა მიერთ-
მივა იმათ მაგიერადა კნ. ჯორჯაძისათვისა. თქვენ ხომ
არ გითხოვიათ?

სფირიდონ ჩიტორელიძე.

[1863 წ.]

წერილი მემკვიდრეთან

(1890)

წერილი მემოგრაფიას.

ჩემო თადეოზ!

28 თბათვეს შევესწარი რატილის ქართულ ხოროს გალობას, უწინ რომ ნემენცების კალონია იყო, იქაურს ბაღში. სწორედ გითხრა, ძალიან მიამა ეს შემთხვევა. აი, ახალი ამბავი ჩემთვის... გამოცხადებული იყო, რომ ქართული ხორო რატილის ლოტბარობით იმღერებსო შემდეგ სიმღერებს: ნანინასა, ვის რა უნდა, რებასა, გემსა, შევსვათ წითელ-წითელი, ჩუხჩუხით ჩამორბოდა, თამარის დროშა, დელი-ოიდა, უკვე მიხმობს, გალიაში რომ გაგზარდე, დილა, კუჩხა ბედი ბედნიერი და აღსდეგ, გმირთ-გმირო. მე ასე მეგონა, რომ ისე მოაწყდება ამ ბაღს ქართველობა, რომ ადგილსაც ვერსად ვიშოვნი-მეთქი, მაგრამ ძალიან შევეცდი. ძუნძულით სიარულმა უსაგნოდ ჩამიარა. როგორც თქვენ, ჩემო თადეოზ, არა ბრძანებულხართ იქ, ისე დანარჩენი ქართველები. თეატრში მივიხედ-მოვიხედე და ერთად-ერთი თავდახურული ქართველი ქალი იყო და ორიოდ კაცი, დანარჩენი რუსები იყვნენ. ახადეს ფარდა და დავინახეთ 10 თუ 12 კაცი, ქართულად ქულაჯებით მორთულები, კარგი წამოსადგენი, კარგად, დარბაისლურად მქცევნი, და წინ უდგათ ფრაკ-ჩაცმული თითონ რატილი, ხნიერი, სასიამოვნო შეხედულების კაცი, პატარა ტანისა და სათვალეებიანი. მოჰყვნენ სიმღერას და ერთი-ერთმანეთს მოაყოლეს სხვადასხვა ხმა, ქართული, იმერული, მეგრული, კახური და რამდენიმე ევროპიულიც.

პირველი განყოფილება რომ შეასრულეს, გამოვედით ბაღში სასეირნოდ. აირია ხალხი, ზოგი აქებდა, ზოგი აძაგებდა. იმათში ერთი ყმაწვილი კაცი მეტად ცერცვივით ხტოდა და ყველას იმას ჩასძახოდა, აი, ქულაჯები ჩაუცვამთ და რუსეთში უნდა წავიდნენ და ფრანციული ხმები იმღერონო. რადგანაც რუსულად ეცვა და რუსულად ლაპარაკობდა, არ ვიცი ვინა ბრძანდებოდა და რის თქმა უნდოდა ამ სიტყვებით.

თუ ისა სწყინდა, რომ ქართულის ტანისამოსის მქონეთ ფრანციულის ხმების მღერა არ შეშვენიეთო, აქ ტანისამოსს რა მნიშვნელობა აქვს? რა უჭირთ სლავიანსკის ხოროს მგალობელთ, რომ პადიოკები აცვიათ და ევროპიულს ხმებსა მღერიან? რა არის აქ ცუდი? თუ იმ გაცხარებულს ყმაწვილ-კაცს ქართული ხმები უფრო უყვარს სხვა ხმებზე და ის აწუხებდა, რომ ამ სიამოვნებას რათ მოაკლო ქართულმა ხორომა, ესეც დიდი უსამართლობაა, იმიტომ, რომ რატილის ხოროს ქართველები სულ არ ეტანებიან; იმათის იმედით რომ დარჩნენ, შიმშილით დაიხოცებიან ეს მომღერალნი და, არამც თუ რუსეთში, ვგონებ მცხეთამდისაც ვერ მიაღწიონ; მეორე ისა, რომ ევროპიული ხმები, რომელსაც ესენი მშვენივრად მღერიან, განა ქართველებს-კი გულს დასძმარავს, რომ გაიგონან; მესამე ისა, რომ მარტო ოროველას სიმღერითა და დელა-ოიდასით განა წინ წავდგებით და კარგის რისამე გემოს გავცეგებთ? მეოთხე ისა, რომ ხომ ხედავს ის დალოცვილი ამ არეულ-დარეულ ხალხს, სიმღერები როგორ-ღა გადარჩება შეურეველი? თეატრში იყო-მეთქი ძალიან ცოტა ხალხი, მაგრამ ეს ცოტა ხალხიც შერეული იყო; იქ იყვნენ ძალიან ცოტა ქართველები, ბლომად რუსები, ნემენცები და ფრანცუზებიც. რა დააშავა ხორომ, რომ ყოველგვარი ხმე-

ბი იმლერა, ყველას მოაგონა თავისი სასიამოვნო სიმღერა? ამ შემთხვევაში ისიც არის შესანიშნავი და სასიამოვნო, რომ რატილის ხორო ევროპიულს ხმებს ქართულის სიტყვებითა მღერის და, როგორც შევნიშნე, სიმღერები კარგადაც არის ნათარგმნი.

სწორედ ასე ფიცხოვდნენ ქართველები მაშინაც, როდესაც ცხოვრებულმა გიორგი ერისთავმა ქართული თეატრი გამართა. ყველას როგორღაც ეჩოთიერებოდა, რაღაც უკმაყოფილებასა გრძნობდა, მაგრამ ვერ გამოეკვლიათ-კი, რაში მდგომარეობდა ეს უკმაყოფილება, და ზოგი ალთას იძახდა, ზოგი ბალთას. ბოლოს შეეჩვივნენ და, მგონია, არც ერთს ხალხს არ შეუთვისებია ისე თეატრი, როგორც ქართველებს.

როგორც გიორგი ერისთავია დაშარსებული ქართულის თეატრის, ვინ იცის, იქნება ბატონი რატილი შეიქმნეს დამარსებული ქართულის ოპერისა. ჩემო თადეოზ, მე იმ კონცერტზე ქართულის ოპერის სუნი მომედინა. ვინ იცის. რამდენმა სხვადასხვა-ნაირმა ფიქრმა და ოცნებამ გაირბინა ჩემს ტვინში, როდესაც ყურს ვუგდებდი რატილის ხოროს სიმღერას. იქნება დადგეს ისეთი დრო, რომ ქართულ ენაზედაც დაიწეროს ოპერის მსგავსი რამ ჩვენის ძველ მატრიანედან, და რატილის შთამომავლებმა მომღერლებმა ჩავვილიდნენ რამ თამარ-მეფის ცხოვრებიდან, ან გიორგი სააკაძის მიერ მოქმედებიდან!..

დავუბრუნდეთ ისევ რატილის ხოროს სიმღერებს. იმის კონცერტი შემდეგაცა ვნახე ქალაქს გარეთ სამჯერ; მაშასადამე სულ ოთხჯერ მოვისმინე ახლად შემდგარ ხოროს სიმღერა. ზემოთ-მოხსენებულ ხმებს გარდა, მოვისმინე: გავლესოთ, ძმებო, ნამგალი; კაცი ის არის; ჯგირი-ჯგირიშ; ორთავ თვალის სინათლე; ვინა სთქვა საქარ-

თველოზე; მოდი, ჩემო კალამო; თვალის ჩინო, გულისავე; ვის რა უნდა (ჩეხური სიმღერა); მალლა ცაზედ; ფაცხა; აღარ მწადიან ცხვარშია; გლესავე და გლესავე, ნამგალო; სამშობლო (შერაუბის თქმული); ლაქვარდ ცაზე (ტო-ვაჩეცკის ნათქვამი); მუშლი მუხასა და სხვ.

ამათში, ჩემდა სამწუხაროდ, არ ერია არც ერთი ისეთი ხმა, რომ გამეგონოს სადმე და მცოდნოდეს, ორთავე თვალის სინათლეს გარდა. სულ პირველი გაგონება იყო ამ ხმებისა. მომეტებული ხმები — იმერული, მეგრული, გურული და კახური, და ქართლური-კი არ კიცი რომელია, ვერავინ ვერ გამოძირკვია.

ორიოდე ქართველს კაცსა ვკითხე, როგორ მოგწონთ მეთქი ხოროს სიმღერა, და იმათ ერთხმად სთქვეს, რომ ძალიან კარგად, წყობითა მღერიან, მაგრამ ჩვენებური-კი არ არის, თუმცა ჰგავსო.

მართლაც, ძალიან კარგად ღააფასეს ჩემმა თეატრის მეზობლებმა რატილის შრომა. ყველაფერს შეჩვევა უნდა, მესამედ და მეოთხედ ნახვაზედ უფრო მომეწონა ამათი სიმღერა, ვიდრე პირველად. ეს უეჭველად იმას ამტკიცებს, რომ ხორო კარგად არის შედგენილი და მიმხედარან წყობილს სიმღერას. მეტადრე ევროპიულს ხმებს მშვენივრად მღერიან, იმიტომ, რომ ჯერ თითონ ხმები არის კარგად შედგენილი და მერედ რატილმაც ზედმიწევნით იცის ეს ხმები. რაც შეიძლება ევროპიელის ყურისათვის, რატილს კიდევაც კარგად შეუთვისებია ჩვენი სიმღერები. ეს მითვისება უცხო ხალხის ხმებისა ადვილი ნურავის ეგონება. ერთმა მომღერალმა ქალმა, გვარად ფაბიანმა, მიაშბო, რომ მილანში ორჯელ წარმოდგინეს რუსული ოპერა „სიცოცხლე ხელმწიფისათვის“, მაგრამ სრულიად ვერ მოახერხეს, და მეორედ წარმოდგენაზე

სტვენით აიკლო ხალხმა მილანის თეატრი; თუმცა ეს ოპერა ნოტებზე არის დაწერილი და, მაშასადამე, წაკითხვა ყოველს ევროპიელს შეუძლიან, მაგრამ რუსულ კილოს მაინც ვერ მიხვდნენ იტალიელები და ეს ოპერა ვერ წარმოადგინეს, რადგანაც იტალიის სიმღერის ან-ბანი და რუსულისა სულ სხვადასხვაა. აგრეთვე იტალიური ოპერები რუსეთში, ვისაც ყური არ აქვს შეჩვეული, არ მოსწონთ, არ ესმით, ისე როგორც იტალიელებს რუსული ოპერა არ მოსწონებიათ.

ამაზე მომაგონდა ერთი ჩემი ამხანაგი რუსი. როდესაც ქალაქში იტალიური ოპერა გამართეს და ხალხი შეეჩვია. იმ ჩემს ამხანაგსაც გაგიჟებით მოსწონდა იტალიური ოპერა და უნდოდა, რომ ეს სიამოვნება ეწილადებინა თავისი მოხუცებული დედ-მამისათვის; ჩააცივდა და ძლივ-ძლივობით მოიყვანა თეატრში, ჩასხა ლოჯაში და გულში უხაროდა, რომ ამისთანა ბედნიერებას ეღირსნენ იმისი საყვარელი მშობლები. უგდეს, უგდეს ყური, ძლივს-ძლივობით პირველი მოქმედება გაატარეს და მერე, როცა გათავდა ეს მოქმედება, გაჯავრებულმა მამამ შეჰყვირა შვილს: „ვიტია, პაიდიომ დამოი, ჩტო ანი, კაკ სეინი პოდ ზაბორომ ვიზჟატ“. (ვიტია, წავიდეთ შინ, რას ჰყვირიან, როგორც ღორები ლობეს ქვეშაო). ასე გააბიაბრუეს განათლებული შვილი ხურმის უმეცრებმა.

აკი მოგახსენებ, ჩემო თადეოზ, დაჩვევა არის ყველაფერი. ჩვეულება რჯულთ უმტკიცესიაო, იტყვიან ხოლმე ჩვენები. მე მიკვირს კიდევ, რომ რატილს ამისთანა ძნელი საქმისათვის მოუკიდნია ხელი და ზოგიერთი ყაიდები შეუთვისებია. დაგარწმუნებ, რომ „ორთავ თვალის სინათლეც“ ისე კარგად იმღერა თითონ რატილმა, რომ ხელის ტკრციალით თეატრი აიკლეს.

ამავე დროსა მომიახლოვდა ერთი ჩეხი, გვარად კინ-
დლი, რომელიც ძალიან გვარდიანი მემუსიკეა და მეუბნება:
„ყურთა სმენად გადვიქეცი და ამ თქვენებურის სიმღერისა
კი ვერა გავიგე-რა, ვერცა-რა დავიხსომე-რა, ვერც ის გავა-
რჩიე, სადა თავდება ერთი ხმა და სად იწყება მეორე. ერ-
თის სიტყვით, ეს მეორედ მოვდივარ და ვერაფერი ვერა
გავიგე-რაო“.

ყოჩაღ, რატილ, რომ ამ ძნელი საქმისა არ შეშინებია
და საქმე საქმეზედ მოჰყავს. მერე ვინა ჰყავს ხოროში, სულ
ყმაწვილი ხალხი, რომელთაც, ვინ იცის, იქნება კეთილ-
წყობილი სიმღერა არც-კი გაეგონათ. სასაცილო ხალხნი
ვართ, ჩვენი არა მოგვეწონს-რა, არც სიმღერა, არც ჩაცმა,
არც დახურვა, არც დარბაისლობა, არც ენა, სულ სხვები-
სას ვეტანებით და ჩვენი სწავლა და თვისება დამპალ-გნი-
ლოი გამოდის, და რადგანაც ბუნების მონიჭებულ თვისე-
ბას ვერ ვიცვლით, ამისათვის ვერც აქეთა ვართ, ვერც
იქით. სხვა, უჩვენო, რატილისთანა ადამიანს ხელს მოუწყ-
ობდა და იმის წადილსა და ცოდნას სარგოიანად მოიხმა-
რებდა. ყოველი ჭკვიანი კაცი, თავისის თავის მოყვარე,
ნაშურის ახალუხზე ღილებ-გახსნილ სერთუკს არ ჩაიც-
ვამს და იმავე დროს თავზე ფაფანაკს არ წამოიდებს, მაგ-
რამ რაღაც მახინჯობა დაგეჩემდა, და მზადა ვართ — რომ
ოსმალურად სარტყელი თავზე შემოვიხვიოთ და ამითი
მოგვეწონდეს თავი. ამასთან, ქართულს სიმღერებში ევრო-
პიული ხმები რათ აურიესო, ის-კი გეწყინს; ან ქულაჯა
რადგანაც ჩაიცვეს, ფრანციულს რომანსებს რაღადა მღე-
რიანო, ამაზედაც ძალიან წიწმატობენ. სათეატრო ხალხს
მარტო „მუშლი მუხასა“ ვერ დააკმაყოფილებს, იმისთვის
უთუოდ საჭიროა ახალი რაიმე კარგი სიმღერაც. რაც ძალ-
ზე გადათხლეწილს ქორწილში სიმღერა მოეწონება, იმავე

ადამიანს თეატრში უფრო სხვანაირი ყურის დასაამებელი ხმა უნდა. ამისათვის არ იქნებოდა ურიგო, რომ ჩვენმა ქორიძეებმა, მიღუმებულთ და მიძინარეთ, თავი წაართვან ტკბილს ძილსა, ქართულს ჰანგზე დააწყონ რომელიმე საუკეთესო ხმები და მით ასიამოვნონ თავის მშობელს ქვეყანას. რატილთან-კი რა სამღერავი გემარტებს, დიდის მაღლობის ღირსია როგორც რატილი, ისე მისი პატარა ხოროც, რომელსაც ასე კარგად შეუთვისებია კეთილხმონება, ასე რომ ერთი მათგანი, ფალიაშვილი, ერთხმადაც ჰმღერის. ეს ცოტაა? მაშ თუ კმაყოფილი არა ხართ, მოიწვიეთ ქართველის ტომის ხალხი, რომელნიც ამდენს ფულს ხარჯვენ მუსიკის სწავლისათვის, გააღვიძეთ ქორიძე, რომელსაც თავი ღრმა ძილისათვის მიუცია, და ან სხვა ვინმე, ვისაც იცნობდეთ და ვისიც იმედი გქონდეთ, და ესენი, როგორც ნამდვილი ქართველი ხალხი, ოროველასა და ნანინას ღქმასა და გაგონებაში აღზრდილნი, დააწყობენ ნოტებზე იმ ხმებს, რომელიც რატილის ხოროში არ მოგწონთ. კარგი არ გვაბადიანო და ავს არ გვაკადრიანო, ამაზეა ნათქვამი, ჩემო თადეოზ. ქართველის კაცისათვის წითელი ღვინო გაუჩენია ღმერთს, გადაღლევს და მოჰყვება ღრიალს. ეს არის იმისი ოპერაცა და ბაიათიც. ან არა და ბანქოს თამაშობას ხომ სად წაუვა; ამაში უნდა ამოირთვას სული. რად უნდა ან გაზეთი, ან თეატრი, ან წიგნი და ან სწავლა. ღვინისა, გარყვნილობისა და ქაღალდის სათამაშო ფულს ყოველთვის ეშოულობთ, და ადამიანურის შექცევისათვის-კი არა მოგვეძეება-რა.

ასე, ჩემო თადეოზ... შენ, მგონია, კითხულობ და გიკვირს, რას ამბობს ეს კაციო!..

შენი სფირიდონ ჩიტორელიძე.

[1890 წ.]

დაუმთავრებელი წერილები და ნაწყვეტები

1861—1863 წლ.

სარგონ მესხიშვილის კრიტიკის გამო
(1861)

სარდიონ მესხიშვიის კრიტიკის გამოცემა *

როცა შორიდან შევიტყე, რომ უფ. სარდიონ მესხიშვიი ჩემზედ კრიტიკას სწერს, გამიხარდა ძალიან, იმიტომ, — რომ მეგონა, ერთი იმისთანა კრიტიკა მაინც იქნება მეტეჲ, რომ ღირდეს წაკითხვადა. არ ვიცი კი რა მიზეზით მეგონა ეს ესრეთ, მაგრამ მეგონა კი. ეხლა, როცა გადვიკითხე „უსტარი ანტიკრიტიკული“ უფ. მესხიშვიისა, ვცანი რომ ძალიან შევეცდი, და მომაგონდა თვით უფ. მესხიშვიის სიტყვები, — სჯობდა მაგისთანა სუსტი ფარ-ხმალით არ გამოვრძა-ნებულყავით.

უფ. მესხიშვიის ძალიან გული დასწვია და სტკენია ჩემ ქართული-საგან; უფ. მესხიშვიი სხვათა შორის ამასა ბრძანებს ჩემს აპრი-ლის სტატიაზედ: გულმტკივნეულად წავიკითხე მე, ქართველმა, ამ-გვარი ქართული ენაო. ერთგან კიდევ იხდის ბოდიშს, თუ რამ მეტი სიტყვა წამცდაო, იმით რომ გულდამწვარი ბევრს რასმეს იტყვისო. რამ დაუწო გული? რამ ატკინა გული? ამ შემთხვევაში მაგონდება ერთი ზღაპარი ბაბა-ამირიანიდან: „ბაბა ამირმა, როცა შაგირდად იყო, რალაცაზედ განარისხა თავისი ოსტატი; ოსტატმა ხელი მოუქ-ნივა და არ კი დაჰკრა. ბაბა ამირმა, წაიფარა-რა ხელი თვალზედ, დაი-წყო ყვირილი: ვაიმე თვალიო, ვაიმე თვალიო! მოსცვიდნენ ამხანა-გები და ჰკითხეს, რა დაგემართაო? რაღა რა დამემართა, — მიუგო ტირილით ბაბამა, — თვალი კინაღამ გამომთხარაო. ოსტატს წასქდა სიცილი და უთხრა: რომ არ დამიკრავს, თვალი საიღამ გამოვთხა-რეო? რომ დაგეკრა, ხომ გამომთხრიდო, და ამისათვისა ვსტიროო, — მიუგო ბაბამა“.

უფ. მესხიშვიისაც ესე მოსვლია: ჯერ მე ენა არ გამიფუჭებია, და იმას კი გულიცა სტკენია და დასწვია. „რასაკვირველია, — ამბობს უსტარი უფ. მესხიშვიისა, — კარგად იცით, რომ წერა არის სამგვარი:

*) ს. მესხიშვიის წერილი „უსტარი ანტიკრიტიკული“ დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“ 1861, № 6.

რედ.

მაღალი, საშუალო და მდაბალი“. სრულიად არ ვიცი, თქვენმა მჭემ, შემოტყევა კი, რომ ძველს რიტორიკებში მაგ-რიგადა ჰყოფდნენ ენასა, რომელიცა ერთი უნდა იყოს ლიტერატურაში და არა სამგვარი. გონიერი და ჰკვის მისაღები საფუძველი მიჩვენეთ, რომ დავიჯერო ეგრეთი განყოფა მისი, რაც ბუნებით განუყოფელია. ჩვენ მარტო ეს ვიცით ძალიან კარგად, რომ ლიტერატურას შეჰყავს წარმატებაში ენა, ესეც კარგად ვიცით, რომ ლიტერატურის განწრაზვაც ის არის, რომ ერთგვარი ენა შესდგეს და არა მრავალშტოიანი. უწინ რომ ჰყოფდნენ მაგ-რიგად, იმ საფუძვლითა ჰყოფდნენ, რომ არიანო ჰქეყნად სამგვარნი საგანნი: მაღალი, საშუალო და მდაბალი, რომელთ გამოსახატავად უნდა იყოს კიდევო სამგვარი ენაო; მაღალ საგნისთვის—მაღალი, საშუალო საგნისთვის—საშუალო და მდაბლისთვის—მდაბალი. აბა ესლა ერთი მიბრძანეთ, არიან ჰქეყნიერობაზედ ეგ სამგვარნი საგანნი? განა ყოველი საგანი თვის კვალობაზედ არ არის მაღალი, მაღალ ღვთაებრიობის სიბრძნის გამომოქმელი? პოლიპი, რომელიც ძლივს აჩენს თვის სულიერობას, ისე ცხადად მოგვითხრობს ღვთის ძლიერებასა, როგორც მზე, ეს ჰქეყნის მაცხოვრებელი მნათობი. ინფუზორია, რომელნიც მილიონობით არიან ერთ მუჭა წყალში, ისევე საკვირველნი არიან, როგორც მოძრაობა მედიდურ ცაში მილიონთა პლანეტთა. ერთი მუჭა ლაფის ნაწილთა დაკავშირება ისეთი საკვირველია, როგორც ვარდის მშვენიერების გამოცხადება. არა, ბუნებაში ღმერთს არ შეუქმნია მაღალი და მდაბალი საგანი, ყოველი საგანი მაღალია თვის კვალობაზე და ერთნაირად მოგვითხრობს იმ დიდ სულზედ, რომელიც აცხოვრებს მთელს ჰქეყანასა. მაშასადამე ყოველი საგანი [ლირსია] ერთნაირად გამოთქმისა. ეგ სამგვარად განყოფა ენისა ძველი უსაფუძვლობაა, და გთხოვთ ნულარ გააღვიძებთ კანონს, რომელიც დიდი ხანია რაც დაიმარხა და რომელიც, ვიდრე იყო თვის მოქმედებაში, რკინის სალტესავით ავიწროვებდა კაცის მეტყველობასა და აზრსა.

მერე უსტარი უფ. მესხიევისა მოგვითხრობს: ჩვენში სადაცა იხმარება ნაცვალსახელი „იგი“, ამ მაღალს სიტყვას ზმნისზედა შეეფერება „ოდეს“ და არა მდაბიო „როცა“. მიკვირს, ღმერთმან იცის, რომ ქართველებს ესე-ნაირად ჰყვარებიათ ცარიელი ფორმა; ეს არ ვიცი, უწინდელ დროდგან დაგერჩა, თუ ეხლახან შემოვიდა. ერთი მიბრძანეთ, სადაც „იგი“-ა, იქ რატომ „როცა“ არ ითქმის, „ოდეს“ მაგიერად, როცა ეს ორივე სიტყვა ერთის მნიშვნელობისაა. განა ენა-

შიაც არის ღენერლობა და სალდათობა? თუ არის, მაშ მაშინ ღენერალ „იგი“-სთან ვერ გაჰყვამის სალდათი „როცა“. აი, სალდამდინ მიიყვანს კაცს ცარიელი ფორმის პატივისცემა, კაცს, რომელიც მარტო გარეგნობით სინჯავს საქმეს. „ამისთანა არეულობით დაჭრელებულია მთელი თხზულებაო“, —ბრძანებს უფ. მესხიევი. ჯერ აქამდის ხომ ნახეთ, ჩემო მკითხველო, გულის სატკენი არა არის-რა, ეხლა განვიხილოთ შემდეგი.

„ასოებს ჭ, ც, ძ, კ, ჯ, აქვსთ მართლწერის მნიშვნელობა; რომ ხელსა (ჰკვიდამ შეშლილსა) არ განარჩევთ თქვენ კელისაგან (სხეულის წვერისაგან)“. თუ აქვს ამ კანონებს მართლწერის მნიშვნელობა, რატომ არ გვიბრძანებთ, რა დღისთვის ინახავთ. თუ ამბობთ, რომ ხელსა და კელს ვერ განარჩევთ ერთი-ერთმანეთისაგანო, თუ ეგ ასოები არ იხმაროთო, განა ასო აძლევს აზრსა სიტყვასა? თუ ეგრე არის, მაშ „დაარიგე“ (ქალაღღის დარიგება), და „დაარიგე“ (დარიგების მიცემა) სხვადასხვა „დ“-ებით უნდა დაიწეროს. „ააგე“ (ააშენე) და „ააგე“ (ვთქვათ, მწვადი ააგე) სხვადასხვა ასოებით უნდა დაიწეროს. „გაგეცი“ (მიტამ სხვას მივეო) და „გაგეცი“ (ხმა ამოვიღეო) სხვადასხვა ასოებით უნდა იწეროს. ესე რომ მიჰყევით, ათასს სხვა მაგალითს გიჩვენებთ, მაშასადამე, თქვენის თეორიით ათასს სხვადასხვა ასო უნდა შემოვიტანოთ, და ჩვენი ახალი მოსწავლენი ძალიან მაღლობელნი იქნებიან.

ხომ ხედავთ, ჩემო მკითხველო, რომ უფ. მესხიევის ჯერ კიდევ არ უჩვენებია ჰეშმარიტი ფაქტი, რომ გული მართლა დასწოდეს. განვიხილოთ შემდეგი.

მე მიბრძანებს უფ. მესხიევი: „თქვენი ზედშესრულები კუდა არიან (ისე იგი, ვგონებ, უკუდო უნდა ებრძანებინათ) და არ შეეთანხმებიან თავიანთის არსებობის სახელსა, მაგ. სასიქადულო რუსთაველის“. უფ. მესხიევის კანონით უნდა მეთქვა — სასიქადულოს რუსთაველის. მიკვირს, რომ ქართულ ენის კანონების დამცველები ცოცხად მითვლიან, რომ მივდევ წერაში უკეთესს კანონს ჩვენის ენისას. ჩემს ივენისის სტატიაში მოვიხსენიე, რომ ეგ ასოს დაკლება ჩვენის ენის უკეთესი თვისებაა მეთქი. ჩვენი ენა არ არის მდიდარი კანკლედობითა, ბრუნვანი ყოველის სიტყვისა ერთნაირებით არიან, არა აქვს ჩვენს ენას მრავალნაირი დაბოლოება ბრუნვებშია. რაც უნდა დაბოლოებით სიტყვა აიღოთ, ყოველს მათგანს ნათესაობით ბრუნვაში

„ისა“ აქვს, მიცემითი — „სა“, მოთხრობითი — „მან“ და სხვანი. ერთის სიტყვით ჩვენ ენაში არ არიან მრავალგვარნი მარცვალნი, რომელთაც უნდა აღნიშნონ ბრუნვა, ამისდა გამო ჩვენი [ენა] უნდა იყოს არა კეთილზმოვანი. მართალიც არის; მაგრამ ამ დიდ ნაკლულოვანებას მოსაშორებლად არის ენაში კანონი, რომ ზედშესრულში [და] ნაცვალსახელში გაიშოს ბრუნვის მარცვალი, რადგანაც ის მარცვალი განიმეორება სახელი-არსებითში, რომელსაც ეკუთვნიან ზედშესრულნი და ნაცვალსახელნი. ეს ძალიან დიდი სასარგებლო კანონია ჩვენის ენისა; ეს რომ არ იყოს, ჩვენის ენის ხმოვანებით ნურავინ დაიქადებს. აბა მიბრძანეთ, რა ხმოვანებაა თვით უფ. მესხიევის ამ სიტყვებში: „აპრილის თვეის ჟურნალის ცისკრის“. ერთს ფრაზაში ოთხჯერ განმეორებულია მარცვალი „ის“. რა ხმოვანებაა ამ სიტყვებში: „სასიქადულოს, გამოჩენილის, უკვდავის, სახელოვანის რუსთაველის“? ესე უნდა ვწეროთ? ის არა სჯობს ყურისათვისაც და გამოსათქმელად: სასიქადულო, სახელოვან, უკვდავ და გამოჩენილ რუსთაველის. ეს უკუდო, ანუ კუდა ზედშესრულები არა სჯობიან იმ კუდიან ზედშესრულებს? ესე არა სჯობს, მერე მაშინ, რომ ენაც გვაძლევს მაგის ნებას და ათასს მაგალითს ვიპოვი თვით ჩვენ ძველ წიგნებშიაც, რომ კეთილზმოვანებისათვის ხმარობენ მაგ ფორმასა. მაგის მაგალითები ათასი აქვს ჩახრუხაძესაც, რომელსაც ესე აქებენ, რუსთაველსაც და ათასგან სხვასაც.

აქაც ხომა ხედავთ, ჩემო მკითხველო, რომ უფ. მესხიევის ჯერ არ უჩვენებია, რისგან სტკენია გული. განვიხილოთ შემდეგი.

მაგ. ყოველი შტო ხელოვნების და სწავლისა აღყვავდაო ლუი XIV დროსა და არა მეთოთხმეტე საუკუნიდამო; ჩახრუხაძეს აქებს და არაფრით კი არ ამტკიცებს. ცარიელი სიტყვები არ დავგავჯერებენ, რომ ჩახრუხაძე დიდი მწერალია, ფაქტი უნდა, ფაქტი. სენტემენტალური ჩვენებურად არისო — სათუთი მგრძნობელი. იქნება თქვენებურად ეგერე იყოს, და სწავლაში და ესტეტიკაში მაგ სიტყვით აღნიშვნენ იმ მწერალთ, რომელნიც მეტად სკიმავედნენ გრძნობას, ძალად ტიროდნენ, როგორც თქვენი მარმონტელი. კარამზინ-ზედ უფ. მესხიევის მკვერმეტყველობა თვის პასუხად იპოვის — — *

სწორედ მოგახსენოთ, კიდევ ბევრი რამ არის შესანიშნავი უფ. მესხიევის უსტარშია, მაგრამ არც გული მიმდევს და არც ხალისი.

* წერილში აქ აზრი დასრულებული არაა.

ყოველ ჩემ კრიტიკოსების სტატია ერთ და იგივე ანბანს მამეორებინებს და მომწყინდა მაგ-გვარებზე წერა. თუმცა ვამბობ, რომ ანბანზედ, მაგრამ ჩვენში იმისთანანიც ყოფილან, — დიდი ხნის გამოჩენილნი და დაძველებულნი ჰეშმარიტებანი ასეთი ახალი ამბავი ჰგონიათ, რომ ზეფიროსან ლანდებდაც მიუღიათ. დასასრულ, ამას ვიტყვი, რომ აღარავის პასუხს არ გავცემ იმ დრომდინ, [ვიდრე] ერთი შესანიშნავი და გონიერი სტატია არ დაიწერება ჩემზედ.

[1861 წ.]

მისკარი 1857 — 1862 წლებში
(1862)

ცისკარი 1857 — 1862 წლამდინა

* *

(ნაწევები პირველი)

ჩვენ ვიცით, რომ რა წამსაც ჩვენი მკითხველები ამ სტატიის სახელს თვალს მოჰკრავენ, მაშინვე (ზოგიერთი) გულმტკივნეულად წამოიძახებენ: „აი, ბატონო, კიდევ მოჰყვნენ ლანძღვასაო“. საკვირველი კაცია ქართველი!.. ძალიან თვალების აბმა იცის, სხვის თვალებისა კი არა, მაგოდენა არ შეუძლიან, თავის საკუთარს თვალე-ბისა. თუ მოინდომა, და თუნდაც არ მოინდომოს, ისე ხელობად დას-ჩემებია, რომ რაც უნდა კეთილ-სვინიდიისანი საქმე იყოს, ასეთს კუდს გამოაბამს, ასეთნაირად წაშლის-წამოშლის, რომ შენი გაკეთებული საქმე შენვე ვერ იცნო, შენი ნათქვამი სიტყვა შენვე ველარ გაიგო. რათ უყვარს ქართველს ამისთანა სულის კლაცენა? მრავალი რამ არის ამის მიზეზი, ჩემო მკითხველო, სხვათა შორის ისიცა, რომ სი-კეთეს ყველანი გადაეჩვეულვართ, კეთილი არა გვწამს, სული და გული ამოგეშრობია. კაცმა რომ პატიოსანს და კეთილს საქმეს თავი შესწიროს, ერთი ჩვენგანი არ დაიჯერებს. რატომ? იმიტომ, რომ ყოველი ჩვენგანი იმ კაცის ალაგას თავის თავსა დააყენებდა და იტყოდა: მე უანგაროდ იმას ვიქმოდი? ამის პირდაპირი პასუხი „არა“ იქნებოდა, რასაკვირველია... „მაშ არც ის იქმოდა“, — დაასკვნის გო-ნიერი ქართველი; და გამოვიდა, რომ პატიოსანი თავგაწირული კაცი გაუპატიურებული იქნებოდა ქართველის თვალში. რისთვის? მარტო იმისთვის, რომ თითონ ქართველი იმის ადგილას პატიოსნე-ბისთვის თავს არ გაიწირავდა, თუ რომ სხვა დაბალი განზრახვა გულში არა ჰქონდეს. მე ვიცნობ ერთს კაცს, რომელმაც სიმართლი-სათვის სამსახური დაჰკარგა, მაგრამ არც ერთმა ქართველმა ეს არ დაიჯერა, და იგი, სიმართლისათვის გამოგდებული სამსახურიდამ. საზოგადოებაში არამც თუ ნუგეშსა, შეურაცხყოფას პოულობდა. ქართველის შეუსყიდებელი გული ეხლა შეისყიდება ხოლმე. თითონ რომ სიკეთეს გადაჩვეულა, სხვისაგანაც სიკეთე აღარა სჯერა; აღარა სჯერა, რომ იმ დედამიწაზედ, საცა თითონა სცხოვრობს და ათასი, კიდევ სხვა მის მსგავსი, აღარა სჯერა — რომ იმ დედამიწაზედ კაცი არის, რომელსაც სიკეთე სიკეთისათვის უყვარს, რომელსაც იმოდენა სულის ძალაცა აქვს, რომ თუ გაჰირდა, სიკეთისათვის თავსაც დას-

დებს. ქართველი, როგორც თითონ არის, ისე თავის მოძმეც ჰგონია; ამიტომაც ყოველი პატიოსანი საქმე პატიოსნობის სიყვარულისაგან კი არა ჰგონია წარმომდგარი, არამედ რომელიმე დაბალი და სამარცხვინო გრძნობისა და წადილისაგან. ამით ჩვენში ყოველ ბრწყინვალე საქმეს სამარცხვინო ფერს მოაცხოზენ ხოლმე, ყოველ კეთილ-შობილურს განზრახვას ლაფით მოსვრიან, ყოველს თავგამოდებით ხალისს ადრე და მალე ჭუჭყიანის ხელით ფრთას მოჰკვეთენ ხოლმე. დიდი სულის ღონე უნდა, რომ კეთილმა კაცმა თავი შეიმავროს და საზოგადო განკიცხვის კიუინამ არ შეაყენოს თავის დანიშნულ საგნის შუა-გაზაწედი.

ჩვენი საზოგადოება სწორედ კრიანტელია, მერე რუსული კრიანტელი, რომელსაც აკროშკას ეძახიან, და რომელშიაც კიტრიც არის, ისერიმიც და უფრო რუსული კვასი (რომლის ხმარება კრიანტელში თანდათან უფრო მოდაში შედის, ასე რომ დღესა თუ ხვალე ჩვენი საკუთარი ისერიმის სახელიც გაქრება, არამც თუ გემო), ძმარიც, ხარდალიც, ყინულიც, ხორციც და თევზიც და ათასნაირი სხვა რაღაცაები, მაგრამ არც ერთი იმათგანი იმოდენა არ არის, რომ სხვაზედ ნამეტნავად გამოჩნდეს: სუყველანი, ხორციით თუ სულით, დაკეილნი და დანამცეცებულნი არიან. როგორც კრიანტელს თავისი მასალა, ისე ჩვენს საზოგადოებას თავისი წვევრი ცოტად თუ ბევრად თავის გემოს აძლევენ, და არ ითქმის — რომ ის გემო ერთობ გემრიელი იყოს. მწარეა, როგორც ხარდალი, ჩემო მკითხველო, ცივია, როგორც ყინული, მჟავეა, როგორც ძმარი, ფხიანია, როგორც თევზი და თევზსავით პირუტყვი, იმ ანდაზის ძალით, რომლითაც თევზი პირუტყვობაში თავს იმართლებს: პირი წყლით არა მქონდეს სავსეო, მეც ვილაპარაკებდიო. აი, ჩვენი საზოგადოება რამდენში ჰგავს კრიანტელსა. ერთი მსგავსება კიდევ აქვს: ჩვენი საზოგადოება ისე ადვილად შეიხვრიტება, როგორც კრიანტელი, მაგრამ კრიანტელი რომ ბევრი შეხვრიტოს, კუჭს მოუშლის კაცსა და ჩვენს საზოგადოებას კი მაგოდენა შნოც არა აქვს. კრიანტელი ერთი იმიით მაინც არის კარგი, რომ სიცხის პაპანაქებაში კაცს აგრილებს; ჩვენი საზოგადოება-ლა რისთვის არის? ამის ახსნა მეტად ძნელია. ჩვენმა საზოგადოებამ რომ თითონვე იცოდეს ამის პასუხის გება, ხომ კრიანტელი აღარ იქნებოდა, არამედ იქნებოდა გონიერი მწყობრი, რომელმაც იცის, რისთვის არის, ე. ი. ერთი. აზრი აქვს თვალწინ, ერთი საგანი, ერთი იდეალი, რომლის მისაწვდომელად საზოგადოდ იბრძვიან. ვაი იმ ხალხს, რომელმაც არ იცის, რისთვის ცხოვრობს, რო-

მელიც ხაგს იკიდებს ერთს დამპალს გუბეში და არ იცის, რომ გუბეს გარეთ მინდვრებია ამწვანებული და ჰაერი ცხოვრების მიმნიჭებელი; უფრო ვაი იმ საზოგადოებას, რომელმაც არამც თუ ეს, ისიც არ იცის, რომ უნდა ცხოვრობდეს უთუოდ რისთვისამე!

რა ექნათ? ავბედისანი ვართო, ვიტყვით ხოლმე. „რეგვენი საქმეს წაახდენს, ფათერაკს დააბრალებსო“, ნათქვამია. ბედი რა არი? ბედს თითონ კაცი ჰქმნის და არა ბედი კაცსა. ჩვენი თავის მტრები ჩვენ თითონვე ვართ, ამის ღვიარება ჩვენ გულს გვიძმარებს და ამიტომაც ყველაფერს ბედს ვაბრალებთ. რა მიზეზია, რომ ჩვენ თავს ჩვენივე ვმტრობთ. ათასია, ჩვენ საუბედუროდ, მაგრამ.... ეს ხომ ვიცით, რომ მამა-პაპით ეგ თავის მტრობა კაცს არ დაჰყვება ხოლმე, მაშასადამე, ჩვენის ბუნების თვისებაში არა ყოფილა. ესეც გვეყოფა სათქმელად, რომ მიზეზს მივაგნოთ...

მრავალი წელიწადია, ჩვენო დავრდომილო ქვეყანავ, რაც შენს შვილს ერთი ცოცხალი აზრი, ერთი პატიოსანი გრძნობა არ ჩავარდნია გულში. თუნდ რომ თავი გამოედოს ვისმე და აზრი და გრძნობა აღედგინოს, შენივე შვილები მიწასთან გაასწორებდნენ. „გონიერსა მწვრთნელი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდესო“: ჩვენ გულს გაგვიგმირავს ხოლმე ცხოველი სიტყვა, ჩვენის ძმისვე სიკეთე, ჩვენი ძმისვე ჩვენთვის თავგამოდება. პირველი ქვა, რომელიც თავგამოდებულს მოხვედება ხოლმე, ქართველისაგანვე არის გამოტყორცნილი. წადი აქა და ძლიერი მუხლი ნუ მოგეჭრება. რათა ვართ ესე? იმიტომ, რომ ჩვენ აზრსაც, გრძნობასაც გადავჩვეულვართ. მერე ასე გადავჩვეულვართ, რომ ცოცხალი აზრი, პატიოსნური გრძნობა, უანგარო გულმხურვალეობა, თავგამოდებული ხალისი რომ ვნახოთ, ვერც კი ვიცნობთ. ეს კიდევ არაფერი, რომ ვერ ვიცნობთ: ავიღებთ და იმასაც ლაფში გავსვრით, — იმ მიზეზით, რა მიზეზითაც დიდხანს ბნელს საპყრობილეში დამწყვდეული კაცი, როცა მშვეზედ გამოვა, თვალებზედ ხელს იფარებს, რადგანაც სინათლეს ისე გადაჩვეულა, რომ სინათლე თვალსა სტკენს, და ამის გამო რაც ნათელია, ბრწყინვალე, იმას თვალისა აფარებით აბნელებს. საწყალო ქვეყანავ! შენს დიდიერს დედამიწაზედ იქნება ორიოდ კაცი იმისთანა დადიოდეს, რომელიც სადმე მარტო ჩუმად სტირის შენს მაგ ყოფაზედ, ჩუმდად სტირის იმიტომ, რომ შენ შვილებს რომ თავისი ცრემლი დაანახოს, ის პატიოსანი, მდულარე ცრემლი, — შენი კეთილი შვილები თითონვე დასცინებენ და პატიოსანს ცრემლს უპატიოდ გაუზდიან. რა გამოვა, რომ შენთვის მტირალთა ხმამ შენ შვილებამდინ მოახწიოს?...

* *

(ნაწყვეტი მეორე)

...სჩანს თითონ ჟურნალსა არა ჰქონია იმოდენა ღონე და მიხედვრა, რომ მიეგნო, რა უჭირს საზოგადოებას, ცხოვრებას, რომ იმას უშველოს; ან მიუგნია და ველარ შესძლებია შეველა; ან კიდევ ცხოვრებას არ მოუთხოვნია და ის კი ადრეულად გამოსულა ცხოვრების საშველად. ამას გარდა კიდევ არის სხვა მიზეზიც, რის გამოც ჟურნალი არ მოეწონება ხოლმე ხალხსა. ეგ იმისთანა ჟურნალია, რომელიც დაგვიანებულა და უკან დარჩომია ცხოვრებასა: ცხოვრება წინ წასულა და ის კი უკან მოსჩანჩალებს, როგორც ფეხმოტეხილი ცხვარი თავის ფარასა. თავის ჩანჩალში ის კოჭლი ჟურნალი არამც თუ არჩევს და ხსნის, რაც თვალწინ უტრიალებს საზოგადოებას, არამედ თავმოწონებით ჰკრეფს, რაც თვით საზოგადოებას თავის განვითარების გზაზედ გადუყრია, როგორც უვარგისი და გამოუსადეგი. აი, სწორედ ამგვარ ჟურნალებს ეკუთვნის ჩვენი ფერმიხდილი, კლექი, მამულის-ერთა „ცისკარიცა“.

ჩვენ ვეცდებით ეს წინად თქმული აზრი „ცისკარზედა“ ავიტ „ცისკრითვე“ დავამტკიცოთ; მაშინ თვით მკითხველსაც შეეძლება შეამოწმოს ჩემი აზრის სიმართლე, თუ სიმტყუენე, იმ ფაქტებთან, რომელსაც ჩვენ წარმოუდგენთ.

II

რაცა ვსთქვით ჟურნალის მნიშვნელობაზედ საზოგადოდ, გვგონია სამყოფი იყოს „ცისკრის“ სიკეთის გასაზომად; გვგონია, რომ სამყოფად ვიცით ეხლა, როგორ და რის მიხედვით უნდა გაირჩიოს „ცისკარი“. მაგრამ მინამ ჩვენ შევუდგებით „ცისკრის“ განხილვას, მეტი არ იქნება ვსთქვათ რამე იმ ზოგიერთ პირზედ, რომელსაც თავის უმეცრებით არ ესმის, რომ განხილვა რისამე შეიძლება არ წარმოდგეს არც მტრობითა და არც შურითა. ჩვენ არ ვამტყუნებთ იმ პირთა, რომ ეგრე არ ესმის საქმე; ჩვენმა ცხოვრებამ

დააჩვია ქართველი კაცი შურსა და მტრობასა. მაგ ორ დასაღუბავ თვისებათაგან ყოველ ქართველის გული შეშინებულია ასე, რომ სიკეთე რო გინდოდეს კაცისა, მაშინაც არ გენდობა, თითქო ში-შობსო, რომ ეგ სიკეთე ჩემი დასაღუბავი საფთხე არ იყოსო. ქართველს თითქმის ყოველი კაცი გველი ჰგონია, რომელიც ჯერ გულში ჩაეკვრება, რომ ბოლოს დრო იხელთოს და დაშხამოს. ჩვენ არ ვამტყუნებთ იმისთანა პირს, — ყველგან ჩვენ გარეშეში იგი ხედავს მხოლოდ მტრობას, შურსა, ლალატობასა, მოდი აქ და ნუ შეგიშინდება გული; ჩვენ მხოლოდ გვებრალებს იგი, რომ ამამბაში ისე გაბეცებულა, რომ იქაცა შიშობს, სადაც შიში არ არის; იქა ხედავს შურს და მტრობას, სადაც გულწრფელი შენიშვნა არის სიკეთისა და სიცულისა.

იმას არ ესმის, რომ ვინც შენიშნავს ნაკლულოვანებას კაცშია, შეიძლება რომ იმასეც უნდოდეს იმისი გასწორება და სიკეთე; იმას არ ესმის, რომ რაც უფრო მკაფიოდ და დაუნდობელად არის გამოთქმული ის ნაკლულოვანება, მით უფრო სჩანს გამომთქმელის გულის სიმხურვალე, მოუთმენელი ცხარი წადილი გასწორებისა. ბევრჯერ იყო გამოთქმული „ცისკარშიც“ და გარეშე პირთაგანაც გაგვიცა, რომ განხილვა მხოლოდ შურია და მტრობაო. ამას მხოლოდ ის იტყვის, ვინც თავის სიცოცხლეში მაგათთან ჩართული ყოფილა, მაგათი შხამიანი ძუძუ უწოვია, ვინც თითონ შურიანია და მტერი. ვინც ლაფში გასვრილია, არ იქნება ისე შეეხოს სხვას, რომ იმასაც არ მოეცოს თავისი ლაფი. ჩვენ არ ვამტყუნებთ იმათ, მსგავსი მსგავსა შობს, ნათქვამია; ჩვენ მხოლოდ გვებრალებიან, რომ მთელი არსება მოშხამული აქვთ შურის და მტრობის შხამითა. ჩვენ იმითი უფრო გვებრალებიან ეს წამხდარი ხალხი, რომ ბევრი მათგანი ხარისხით, თუ მდგომარეობით, წინწასულები არიან; ჩვენ ურჩევთ იმათ მედიდურობას და გლახა-ამპარტავნობას, რომ თუ თითონ არ ესმით ეს, პატარა დაიხარონ თავიანთი მოუდრეკელი თავი და უბრალო გლეხკაცს მაინც დაუფლონ ყური და მისგან ისწავლონ და აიხლონ დაბრმავებული თვალბი. „შვილი მტრულად გაზარდეთ, რომ მოყვრულად გამოგადგესო“, ნათქვამია გლეხთაგან. როგორც მტერშია დაუნდობელად შენიშნავ ნაკლულოვანებასა და მკაცრად აღდეგ, ისე შეილშიაც უნდაო, რომ მოყვრულად გამოგადგესო, ამბობს ხოლმე ჩვენი გლეხკაცის გაუნათლებელი ჭკვა, რომელიც უკეთესია ბევრ კრუ სხივით განათლებულ და ეპოლეტიბიან ჭკვაზედა. სჩანს, რომ

შეიძლება კაცს უყვარდეს კაცი და მტერსავეთ კი მოეკიდოს, როცა მასში სიცუდეს შენიშნავს.

ამას გარდა ჩვენ საწყალ ქართველებს ერთი სხვა საძაგელი სენიც გვეჭირს — ყიზილბაშობა. გულის შემაზრუნენი, კაცის ღირსების დამმდაბლებელი პირფერობა, ურცხვი ტყუილი ქება, საძაგელი კლაკენა და პირიდან თაფლის დენა, რომელსაც ქართველი „ზრდილობას“ ეძახის, — ესენი ერთად შტოები არიან დამპალ ყიზილბაშობისა. ისე უყვარს ქართველს ეს გამრყენელი და წამახდენელი სენი, რომ თუ არ აქვს, თუ არ მიეფერე, პირიდან თაფლი თუ არ იდინე, სულ ყველაფერი უზრდელობა და ლანძღვა ჰგონია. მაგრამ ამისთანა ცდომილი აზრი არ დააყენებს ხოლმე პატიოსან კაცს, როცა ის შედის რისამე განხილვაში; იმისთვის სულ ერთია, რასაც იტყვის ესა და ეს ბრმა ამა და ამ საგანზედ, ის მხოლოდ ეძებს სიმართლეს და ემსახურება ქეშმარიტებას; ის ცდილობს გამოაჩინოს შეუბრალებლად რაც ცუდია — ცუდად, რაც კარგია — კარგად. პირფერობა და ურცხვი, უალაგო ქება გლახის და მთხოვარის საქმეა და არა ქეშმარიტების მსახურისა.

ჩვენც უშიშრად და დაუნდობელად შეუდგებით „ცისკრის“ განხილვას. ჩვენ არ დავიშურებთ მის ძაგებას, რაც საძაგელია, მის ქებას — რაც საქებაია (ჩვენის აზრით, რასაკვირველია), მტრულად მოვეკიდებით „ცისკარს“, რომ, თუ გასწორება უნდა, გასწორდეს და მოყვრულად გამოადგეს სასახელო საქმეს, რომელიც უტივითვია. ღმერთმა ქმნას და ეგრე მიიღოს ჩვენი განხილვა, როგორც „ცისკარმა“, ისე მის წამკითხველმა!...

III

რო გავაადვილოთ „ცისკრის“ გარჩევა 1857 — 1862 წლამდინ, ჩვენ ვარჩიეთ განვწილოთ „ცისკარი“ ორ დიდ ნაწილად; პირველი ნაწილი იქნება ლექსთ-თხზულება და მეორე — პროზა. ჩვენ გარჩევას დავიწყებთ ლექსებიდან და რაკი ამას მოვრჩებით, გადავალთ პროზაშიაც.

რაკი ყურადღებით გადავიხილეთ მთელი ლექსები 1857 — 1862 წ., ჩვენ შევნიშნეთ, უფრო მომეტებულნი მოლექსენი უპაცრაოდ

არიან პოეზიაზედ. არამც თუ პოეზია, ენა დამახინჯებული აქვთ, შეუღებლად წამხდარი. *)

1) ლირიკული მიმართულება ჩვენის პოეზიისა;

2) მიზეზი ამისთანა მოვლენისა — სისუსტე ტალანტებისა;

3) მოლექსეთა შორის მარტო რუსთაველის გენიამ შეიძლო შექმნა ეპოპეისა, თუმცა იმის პოემეზიაც ურევია ბევრი ლირიკა; უნიკობა ჩვენის მწერლებისა, რომელთაც უნდოდათ მის ჭსავსე დაეწერათ რამე, მაგრამ მაინც ლირიკაზედ გადადიოდნენ;

4) იდეა ძველის პოეზიისა და ფორმა გამოთქმისა: ა) ჩივილი, წუთის-სოფლის მდურვა; კაცის ამოება, აქაურ ცხოვრების ამოება და ნუგეშით თვალ-შეჩერება ცისა, სადაც მოელიან საუკუნო განსვენებას და მართლ-მსაჯულებას; ბ) სიყვარული უფრო პლატონიური, მუხთლობა სიყვარულისა და დაუდგომელობა; თუ აქ არ შევხვდით ერთმანეთს — ცაში და-ძმანი ვიქნებითო; გ) ქალი ან ანგელოზია და უფრო ხშირად — დემონი, წამწყმედი კაცისა; დ) ბუნება წმინდა სანთელია იმათ ზელში, რასაც უნდა, იმას გამოსახვენ; ბუნება თუ არის მშვენიერი, — იმათ გრძნობის მიხედვით; ის როგორც ობიექტი, არ არსებობს იმათთვის;

5) ფორმა გამოთქმისა: ფიგურობა და ალლეგორია სპარსულის ლიტერატურის გავლენისა გამო.

დავით გურამიშვილი, რომელმაც სცადა თითქმის პირველად, ზოგიერთგან რასაკვირველია, ევროპეიზმის შემოტანა ქართულ ლექსის გამოთქმაში; ალექსანდრე ჰავკავაძე, რომელიც უფრო ხშირად ცდილობდა მაგ ევროპეიზმის განვრცელებასა, მაგრამ მაგასაც აქვს ფიგურალი ლექსი; გრ. ორბელიანი, გამგრძელებელი ევროპეიზმისა; ნ. ბარათაშვილი, ბრწყინვალე წარმომადგენელი ევროპეიზმისა; ეხლანდელი მწერლები, რომელნიც ბაძვენ მაგ ევროპულ გამოთქმასა, მაგრამ თავისი აზრების მიმართულებით, იდეებით, ძველებსა ჰგვანან. დამტკიცება ამისი ფაქტებით.

*) ამის შემდეგ წერილს კონსპექტური ხასიათი აქვს.

რედ.

(ნაწყვეტი მესამე)

რა გავაადვილოთ „ცისკრის“ 1857 — 1862 წ. მექმეობის განხილვა, ჩვენ ვარჩიეთ გავყოთ იგი ორ დიდ ნაწილად და ყოველი მათგანი ცალ-ცალკე გავარჩიოთ. პირველ ნაწილში შემოვა ლექსთ-თხზულება, მეორეში — პროზა. ჩვენ ლექსებიდან ვიწყობთ განხილვას.

რაკი ყურადღებით გადავიხილეთ ექვსის წლის ნაწარმოები ლექსები, ჩვენ შევნიშნეთ, რომ „ცისკრის“ ახალ მოლექსეებს, ზოგიერთ გარდა, დიდი კავშირი აქვთ ძველებზედა, კავშირი ისტორიულ განვითარებისა კი არა, მსგავსებისა. ეხლანდელი მოლექსენი თითქოს იმას იმეორებენ, რაც უწინდელებს უთქვამთ, ისეთ-ნაირად ჰგვანან ამათი აზრები იმათ აზრებსა, ამათი მიმართულება — იმათ მიმართულებასა. რომ თითონ მკითხველმაც დაინახოს ეს მსგავსება, ჩვენ ვეცდებით შეძლებისამებრ წარმოვუდგინოთ მოკლე ისტორია ქართულ ლექსთ-თხზულებითის პოეზიისა იმოდენად, რამოდენადც ჩვენთვის ამჟამად საჭიროა. თუ ამ საქმეს გაგვიძნელებს, უფრო ისა, რომ ჩვენი თხზულებები, საუბედუროდ, სულ ერთიანად არ არიან ცნობაში მოყვანილნი და დაბეჭდილნი. დაბეჭდილები რო იყვნენ, მაშინ უფრო უშიშრად გამოვსთქვამდით ჩვენს აზრსა, რადგანაც, როგორც მკითხველს, აგრეთვე განმხილავსა, ხელთ ექნებოდათ მრავალი ფაქტი, რომელთაზედაც უფრო მტკიცედ დაიმყარებოდა აზრი. ესლა კი ცხოხვეთ მკითხველმა სახეში იქონიოს, რომ ჩვენ თითონ ჩვენი აზრი იმოდენად მართალია გვგონია, რამოდენადც შეგვხვედრია ხელნაწერების შოვნა და წაკითხვა. ვინც იცის, ხელნაწერი, ნამეტნავად ძველ დროებისა, რა ძნელი საშოვარია, ის რასაკვირველია გაგვამართლებს, თუ ვინიცობაა ჩვენი მოკლე ისტორია იქნება შედგენილი არა სრულ ქართულ ლექსების მიხედვითა.

ძველ დროთაგან დაწყებული აქამომდე ჩვენ ლექსთ-თხზულებითის პოეზიაში შევნიშნეთ განვითარება მხოლოდ ლირიკულ პოე-

ზიისა, რომელიც არის ერთი გვარი პოეზიისა და რომელსაც მუსიკის და პოეზიის შუა-ადგილი უჭირავს, ამისათვისაც ამგვარი ლექსისულ მუდამ თითქმის უფრო სამღერალია; ასე გგონია — მთელი არ არისო, ასე გგონია — რაღაც აკლიაო, როცა არ დაიმღერება; მუსიკა აქ თითქო ჰშველისო პოეზიასა, პოეზია — მუსიკასა. საგანი ამგვარ პოეზიისა თითონ პოეტის სულის მდგომარეობაა სხვადასხვა შემთხვევებში და გარემოებაში; წუთის გრძნობის, წუთის აღბეჭდილების გამოთქმაა, ერთის სიტყვით თითონ პოეტი აქ მხოლოდ თავის გრძნობას ხატავს, თავის გულის მოძრაობას და აღბეჭდილებას. გარეგანი ბუნება მისთვის არ არსებობს, და თუ არსებობს, იმის ხელში ის წმინდა სანთელსავით ღბილია; გაათბობს თუ არა თავის გულის ცეცხლით, იმას გამოსახავს ზედ, რაც თითონ უგრძნენია და არა იმას, რაც თვით ბუნებაშია, როგორც აუცილებელი თვისება მისი. ეს მის მართულება ისე გაუფლებულია ჩვენში, რომ არამც თუ ჩვენი სასიკადადულო და სახელოვანი პოეტები, არამედ ისიც, ვინც კი უნიჭოდ მოაწყობს ხოლმე ორ რითმას, ისიც კი ამგვარ პოეზიის მიმდევარია. ჩვენ მოლექსეთა შორის მარტო რუსთაველის გენიამ შეიძლო შექმნა ეპოპეისა, ასე რომ აქომამდე მის მეტი თითქმის არავინა ჩანს. თუმცა არიან ზოგიერთნიც ჩვენ ლიტერატურაში, რომელთაც მოინდომეს მიბაძვა რუსთაველისა, მაგრამ არც ერთს მათგანს არც ნიჭი ჰქონდა იმდენი რომ წარმატებით ევლოთ რუსთაველისაგან ნაჩვენებ გზაზედ და არც განათლება. იგინი ხშირად იწყებდნენ მოთხრობით და ბოლოს მინც ლირიკისაკენ გადაუხვევდნენ ხოლმე...

* *

(ნაწევები მეოთხე)

ცისკარის ლექსთ-მთხზველები
(1857 წლიდან 1862 წლამდე)

ჩვენი საზოგადოება სწორედ კრიანტელია, მერე რუსული კრიანტელი, რომელსაც აკროშკას ეძახიან და რომელშიაც კიტრიც არის, ისერიმიც; რუსული კვასიც (ამის ხმარება კრიანტელში თანდათან უფრო მოდაში შემოდის, ასე რომ დღესა თუ ხვალე ჩვენი ქართული ისერიმი თავის ადგილს დაუთმობს სრულიად), ძმარიც, ხარდალიც, ხორციც, თევზიც, ყინულიცა და ათასნაირი სხვა რაღაცაები. მაგრამ ერთი ამოტვანი იმოდენა არ არის, რომ სხვაზედ ნამეტნავად გამოჩნდეს: სულ ყველანი, ხორცით თუ სულით, ერთნაირად დაკეპილნი და დანამცეცებულნი არიან. როგორც კრიანტელს თავისი მასალა, ისე ჩვენს საზოგადოებას თავისი წევრნი ცოტად თუ ბევრად ერთს საზოგადო გემოს აძლევენ და არ ითქმის, რომ ის გემო ერთობ გემრიელი იყოს. მწარეა, როგორც ხარდალი, ცივია, როგორც ყინული, მჟავეა, როგორც ძმარი, ფხიანია, როგორც თევზი და თევზსავეთ პირი წყლითა აქვს გატენილი, თორემ ლაპარაკის შნო ექნებოდა. აი, ჩვენი საზოგადოება რამდენში ჰგავს კრიანტელსა. ერთი მსგავსება კიდევ აქვს: ჩვენი საზოგადოება ისე ადვილად შეიხვრითება, როგორც კრიანტელი. მაგრამ კრიანტელი რომ ბევრი შეხვრითოს, კუჭს მოუშლის კაცსა და ჩვენს საზოგადოებას კი მაგოდენა შნოც არა აქვს; — ერთობ უწყინარია, ამიტომაც მაღაზედ მოსული იმას არ ერიდება. კრიანტელს ერთი კაი შნოცა აქვს: სიტყვები კაცს აგრილებს, ჩვენი საზოგადოება-ლა რისთვის არის? ამის ახსნა მეტად ძნელია. ჩვენმა საზოგადოებამ რომ ამ კითხვის პასუხი მოახერხოს, ხომ კრიანტელი აღარ იქნებოდა, არამედ იქნებოდა გონიერი მწყობრი, რომელმაც იცის რისთვის არის, ე. ი. ერთი აზრი აქვს, ერთი საგანი, ერთი იდეალი. რომლის მისაწვდომად ყოველივე ერთად და ყველა ცალკე იბრძვის და ჯაფასა სწევს. ვაი იმ ხალხს, რომელმაც არ იცის რისთვისა ცხოვრობს! უფრო ვაი იმ საზოგადოებას, რომელ-

მაც არაშეცდომით ეს, ისიც არ იცის, რომ უნდა უთუოდ რისთვისაშეცდომად სცხოვრებდეს.

აშეცდომადისანი ვართო, ვიტყვით ხოლმე, რომ ჩვენე ჩენი თავი მოგატყუოთ. „რეგენი საქმეს წახდენს, ფათერაკს დაბარალესო“, ნათქვამია. ბედი რა არი? ბედს თითონ კაცი ჰქმნის და არა ბედი კაცსა. ჩენი თავის მტრები ჩვენ თითონვე უფრო ვართ, ვიდრე სხვანი. ამის აღიარება ჩვენ სირცხვილად მიგვაჩნია და ამიტომაც ყველაფერს ბრმა ბედს ვაბრალებთ. ჩენა ვართ ცუდნი, მაგრამ ესეც კია, რომ სიცუდე ბუნებით კაცს თან არ დაჰყვება ხოლმე. მაშასადამე, ჩენის ბუნების თვისებაში სიცუდე არა ყოფილა. ესეც გვეყოფა სათქმელად, რომ მიზეზს მივანგოთ...

მრავალი წელიწადია, რაც ჩვენს საზოგადოებას ერთი ცოცხალი აზრი, ერთი ფიზიკური გრძნობა არ ჩავარდნია გულში. ასეთნაირად დავნამცეცდომით, რომ დიდი სიტყვა „მამულიც“ გავანამცეცდომით. მამული ერთობ ჩვენ სამშობლო ქვეყანას კი არა ნიშნავდა, არამედ თვითელის სოფლის საკუთრებასა. არ იქნება ხუთი წელიწადი, რაც მაგ საოცარმა და საყვარელმა სიტყვამ, რომლის ხსენებაზედაც სხვა ბედნიერ ქვეყნებში ულონოსაც ძალი მიეცემა ხოლმე და მტლად დაედება საყვარელს მამულს, არ იქნება ოთხი-ხუთი წელიწადი, რაც მაგ სასწაულო-მოქმედმა სიტყვამ თავისი დაკარგული მნიშვნელობა ჩვენში ისევ დიბრუნა. ღმერთმა უშველოს „ცისკარს“. ეგ იმისი მეოხება არის. სიტყვა აღვადგინეთ, ჩვენ-კი ველარ აღვდგომით, ველარ ავეყვით თანა.

თავდაპირველადვე ქართველი კაცი უბედური ყოფილა, დაჩაგრული. უბედური და ყოველთვის ჩაგრული ყოველთვის ექვიანია და უნდო. ქართველს კაცსაც ისე დაუშინდა გული, სხვისაგან თუ თავის მოძმესაგან, რომ სიკეთეც რომ გინდოდეს, აღარ გენდობა, თითქო შიშობსო, რომ ეგ სიკეთე ბოლოს ჩემ დასაღუპავ მახედ არ დამეგოსო. მართლაც, ვისაც თავის დღეში სიკეთე არ უნახავს, არ შეუძლიან პირველ ნახეაზედვე არ დაფთხეს. მრავალმა ბოროტებამ, მრავალმა ლალატმა, გმობამ, მტრობამ და შურმა ქართველი იქამდინ დააშინა, რომ ყოველი კაცი მიაჩნევა გველად, რომელიც ძნელად მოგეკარება და თუ მოგეკარა, ჯერ გულში ჩაგიძვრება, რომ მერე უფრო კარგად დაგშხამოს. ჩენი ცხოვრება ათას მაგალითს აჩვენებდა. ჩვენ სიკეთე აღარა გვწამს, იმიტომ რომ გადაჯერებულნი ვართ, რომ კაცმა კაცს სიკეთე უყოს; იმიტომ გადაჯერდით, რომ

ჩვენს გარეშემო სულ ერთი-ერთმანეთის მტრობასა ვხედავთ. ამიტომაც ქართველსა საზოგადოების აზრი დაეკარგა, ყოველი ჩვენგანი ცალკე გადგა, გული აიცრუა სხვაზედ, იმიტომ რომ სხვამაც ამაზედ გული აიცრუა, გული აიგრილა; იშოვა პატარა მიწა, შემოლობა, განზედ გადგა და იმ შემოლობილს დაარქვა სახელად: „მამული“, — იმიტომ, რომ ის დიდი, საზოგადო, სამშობლო ქვეყანა გაირღვა, პატარა მამულებად დაიყო და თვითელმა წილი ირგუნა. მაშინ ყოველი ფიქრი, ყოველი აზრი იმ წილად-რგებულს მამულს ანაცვალა. ეგრე განამცეცდა ქართველი და განამცეცდა მამულიცა...

* *

(ნაწევები მეხუთე)

[უტრნალის მნიშვნელობა].

ცისკარი 1857 — 1863 წლამდე *.

ყოველი კაცი, რომელსაც კი თვალზედ ჩამოფარებული არა აქვს რა, ხედავს, რომ ხალხის ცხოვრება რაც გუშინ იყო, ის დღეს აღარ არის. რომ ის თანდათან იცვლება, მიდის წინ და მოაქვს განახლება ყოველდღისა. რაც ადრევე კაცს ჰგონებია დაუღრღვეველ ქეშმარიტებად, ხშირად მოხდება, რომ ის დღეს გაუთლელ შეცდომად მიგვაჩნია, ასე რომ კიდევ გვიკვირს, ადრინდელ კაცს როგორა სწამდა ამისთანა ცხადი სისულელე ქეშმარიტებად, როგორ არა ჰქონია იმოდენა გონიერება და მხედველობა, რომ თეთრი და შავი გაერჩივა, თეთრისათვის თეთრი დაერქმია, შავისათვის — შავი. ეს ასე მოხდება ხოლმე, განა იმისაგან — რომ ჩვენ ადრინდელზედ გონიერები ვართ. — სხვა სხვის ომში ბრძენი, რუსთაველი ამბობს; ჩვენ რომ ამ თავმოწონებულ გონიერებითაც ვყოფილიყავით და იმ ადრინდელ კაცის დროების ვითარება გარს შემოგვრტყმოდა, არა მგონია — ავცდენოდით. საზოგადო ცდომილებას, რომელსაც დღეს ეგრე თავმოწონებით დავსცინით. დიდი გენია უნდოდა და იმის მახვილ ქვეს თამამი გამჭვრეტელობა, რომ მსჯელობით დროებაზედ მალა დაემდგარიყავით, საზოგადო ცხოვრების წრის გარეთ გავდგომილიყავით და შეუმცდარად, წმინდა აზრითა, დაგვენახა საგანი ისე, როგორიც არის და უნდა იყოს. რუსთაველმა ჩვენზედ წინა სთქვა, რომ მარტო ბრძენი საწუთროს ეურჩებო, სხვანი კი იმისი მოწინა არიანო. იმ დროების გარემოების მოწყობილობა, ფიქრი, აზრი, გამსჯელობა, ერთობ ცხოვრების მდინარეობა, ჩვენი-სთანა ჩვეულებრივ კაცს ჩააყენებდა თავის რუსხმულში და წაი-

*) წერილს პირველად სათაურად ჰქონია: „უტრნალის მნიშვნელობა“. შემდეგ ეს სათაური ავტორს წაუშლია და მის ნაცვლად დაუწერია: „ცისკარი 1857 — 1863 წლამდე“.

ლებდა თან, რაც უნდა ძალიან ცდილიყო თავის შემაგრებასა, შორმხედველობა, დროებაზედ ბატონობა და უფლობა, მარტო გენიის საქმეა; ის თავის თამამ სიარულში შემოიბღერტავს ხოლმე დროების შეცდომებსა, გულუშიშრად და ცნობიერად ყველაზედ წინ მიდის, და იმას მისდევს დანარჩენი ხალხიც, როცა გაიგებს გენიის თქმულსა. ნურავინ ნუ იფიქრებს, რომ ჩვენ ამით ვამბობდეთ, ვითომც გენია ცილამ იყოს ჩამოსული და თავისი სწავლა და მეცნიერება იმას იქილამ თან ჩამოჰყოლოდეს. ისიც ისეთივე ნაყოფია თავის დროების ვითარებისა, როგორც სხვანი, მხოლოდ ეს ნაყოფი სრულია, დამწიფებულია, შემოსულია სათესლოდ მომავალ ცხოვრებისათვის. არც ერთი გენია ჩვენ ახალს არას გვეტყვის, ის მხოლოდ გვიხსნის მას, რაც თითონ ცხოვრებას ამოუტოყავს თავის მდინარეობითა. რაც თავის დაუდგრომელ დუღილშია მოუგდია ზედაპირზედა.

ცხოვრება, როგორც ყოველი მოზარდი არსება, იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს ნაყოფი და მერე ჰქნება; მის ნაყოფის თესლზედ ამოდის სხვა, ახალი ცხოვრება, რომელიც ისევ ისე მიდის თავის განვითარების გზაზედ, როგორც პირველი.

ცხოვრების ძალანი დაუღალავად და დაუყოვნებლად მოქმედობენ, მოძრაობენ და ჰბადებენ მრავალ ფაქტებს, მრავალ ახალ საჭიროებას, მოაგუებენ მრავალ ნაყოფსა — რომელთაც შეგროვება უნდა, მოაგუებენ მრავალ კითხვებს — რომელთაც პირდაპირი პასუხი და გადაწყვეტა უნდათ. ესე ყოველიფერი ერთი-ერთ-მანეთში დარეულები, ცხოვრებისაგან კარზედ მოყენებულნი, ელიან მზრუნველსა ხელსა გასარჩევად, გამჭირახ თვალსა — გასამხილებლად; მაგრამ ხალხს, მომეტებულ ნაწილს, იმოდენა მოხერხება არა აქვს, რომ მოიყვანოს ცნობაში, გაიგოს უამთა ვითარება. მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც მუდამ-დღე ზედ დასტრიალებენ ცხოვრებასა და მის მცირედსა ცვლილებასა ცნობიერად გარდმოიცემენ. იკისრებენ ხოლმე ამა ყოველისფერის ასხასა და ცნობაში მოყვანასა. ამათი უკეთესნი წარმომადგენელნი, ხალხის დაწინაურებული თაობა, მაშინვე მიხვდება ცხოვრების ნაყოფის შემოსვლასა. ჰგონობს რომ ამის შემდეგ უნდა მოვიდეს მახარობელიც ახალ გაზაფხულისა, განახლებისა; ჰგონობს რომ ძველი ცხოვრება აივსო, დამწიფდა და ჰქნება, მის დამწიფებულ ნაყოფთა მოგროვება. გარჩევა. გაჩხრეკა უნდა და თესლის გამოკრება ახალის

ცხოვრებისათვის. ეს თავგაწირულნი მოჭირნახულენი ცდილობენ აღასრულონ დროების მოთხოვნილება. შეაგროვონ მოსავალი, რომ მეცნიერების და ხელოვნების შემწეობით მოიყვანონ ცნობაში თვითული მარცვალი იმ მოსავლისა, ყოველი მათგანი გააჩიონ და დაუნიშნონ თავისი შესაფერი ადგილი. რათა თავის დროზედ ყოველმა მარცვალმა მოიტანოს ახალი ნაყოფი, იმ ნაყოფმა — ახალი თესლი სხვა ახალ ცხოვრებისათვის. მაგრამ ძალიან ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ეგ თავგაწირულნი მოჭირნახულენი ვერ სძლევენ ცხოვრებისაგან მოყვანილ მოსავლის სიმრავლესა, ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ თვით მეცნიერება და ხელოვნება უღონონი არიან ერთობ მოსავლის ცნობაში მოყვანისა; თუმცა ზოგიერთს ახსნიან, ზოგიერთს გაგვაგებინებენ, მაგრამ უფრო მომეტებულს ვერ დასდებენ ფასს, ვერ დაუნიშნენ შესაფერ ადგილსა. მაშინ გამოჩნდება გენია.

ჩვენ არ გვინდა ამით ვსთქვათ. რომ ვითომც სწორედ იმ წამს იბადებოდეს გენია. ის იქნება აქამდინაც იყო და უთუოდაც უნდა ყოფილიყო. რომ ცხოვრებას თავისთან გამოეცადა, შეეზარდა, მოეშადებინა თავის ვითარებისეე ასახსნელად, თავის საჭიროებისეე დასაკმაყოფილებლად. თუ აქამდინ არ გამოჩნდა იგი, იმიტომ, რომ იმის ძლიერის სულის შესაფერი საქმე არსად იყო. გამოჩნდა თუ არა საქმე. იმანაც გაშალა თავისი ძლიერი ფრთები და გამობრწყინდა ცხოვრების გასანათლებლად. ეს გოლიათი გონიერებისა თავის ძლიერის მკლავით გადასწვდება ხოლმე მთელ ცხოვრების მოსავალსა. შეაგროვებს ერთად რაც ცხოვრებას გამოუჩენია, თავის გამჭრიახ თვალთ თავიდან ბოლომდინ განსკვრიტავს ამ შემოგროვილსა. გაანათლებს თავის ჰკვის სხივებითა, ყოველ ცხოვრების კითხვას მისცემს თავის შესაფერ პასუხსა, ყოველ ფაქტსა — ჭეშმარიტ მნიშვნელობას, ყოველ საჭიროებას — კუთვნილ გზასა და ღონისძიებას; ერთის სიტყვით, ახსნის და ცნობაში მოიყვანს მას. რაც იმის მოსვლამდინ გაუგებარი და უცნობი იყო მეცნიერებისათვის და ხელოვნებისათვის.

მეცნიერება და ხელოვნება — ეგ სახელოვანნი საღარონი კაცის გონიერებისა — არიან კანონიერი მემკვიდრენი გენიისაგან დაშთომილ საუნჯისა. იგინი მადლობით მიიღებენ ხოლმე გენიის ახალ გამოკვლეულ ცნობებს, ახალ აზრებსა, ახალ ახსნასა, რომელზედაც დაწინაურებული თაობა ხალხისა დაამყარებს ხოლმე თავის

შემდეგსა გამოკვლევასა და ცნობიერების წინააღმდეგ. მაგათგან, მაგ გამოკვლევითაგან, ცხოვრებისაგან დაბადებულნი ფაქტები, მეცნიერების და ხელოვნების შემწეობით ცნობაში მოყვანილი, გადადიან დანარჩენ ხალხშიაც. რომელიც თანდათან მტკიცდება მათ სიმართლეზედ. ამის გამო აძლევს თავის ცხოვრებაში ადგილსა და ამათ სცვლის თვით ცხოვრებასა. რამოდენადაც ეს ახალი აზრები, ცნობები, ადვილად გასაგებნი არიან ხალხისათვის, იმოდენად იგინი განსდევნიან უწინდელებსა, რომ თითონ დაიჭირონ ცხოვრებაში იმათი ადგილი და იწარმოონ შემდგომში. ეგრე ცხოვრებისევე მოღებულსა, გენიით გადაკეთებულ და ცნობაში მოყვანილს, ცხოვრებავე მიიღებს ხოლმე თავის წარმატებისათვის. რასაკვირველია, მინამ ეს ასე მოხდება და ხალხი, თუ არ სრულიად, უფრო მომეტებული ნაწილი მაინც მიიღებს განახლებასა, — დიდი დრო გადის. ცხოვრება განახლებული ისევ იზრდება, ჰყვავის, ბერდება და მოამწიფებს ახალ სათესლე ნაყოფსა. ის არ მოუცდის ხოლმე ხალხსა, „აცა, ჯერ რაც ამას წინად მოვამზადეო, და რაც მეცნიერებამ და ხელოვნებამ გენიის შემწეობით ცნობაში მოიყვანა, ჯერ ისინი ხალხმა მიიღოსო, დაისაკუთროსო“; არა, ცხოვრება ამას არ მოუცდის ხოლმე, ის დაუყოვნებლივ გასწევს თავის წარმატების და განვითარების გზაზედ, ასე რომ მინამ ხალხი მიიღებს დიდიდამ პატარამდინ მის უწინდელ ჭირნახულსა, იგი ხელახლად მოასწოროს ხოლმე ახალ მოსავალის მოყვანასა, სხვა ახალ ფაქტების და საჭიროების შემუშავებას. შემოჯგუფებას. კიდევ მოვა დრო განახლებისა, კიდევ დადგება ახალი პერიოდი, კიდევ ამ-რიგად მეცნიერება და ხელოვნება ახლის ცხოვრების მოთხოვნილებასა, ცნობაში მოიყვანს „ახალს“ და ამათ შემწეობით ეს „ახალი“ გადადის ისევ ცხოვრებაში. ამისთანა დამოკიდებულება აქვს ცნობიერებას ცხოვრებაზედა; ცნობიერება მხოლოდ ცხოვრების გამხილავი და გამომეტყველია. ეს დამოკიდებულება მშვენიერად და ცხოვლად არის გამოთქმული ერთ ჩვენ დროების ფილოსოფოსის მოსწორობილ შედარებაში: „ხე ცხოვრებისა, — ამბობს იგი, — და ხე ცნობადისა ერთს ფესვზედ ამოდიან, მხოლოდ იმათი აღყვავება სხვადასხვა დროს მოდის. როცა ცხოვრების ხეზედ ჭენება ყვავილი, მაშინ ცნობადის ხეზედ მწიფდება ნაყოფი; ამ ნაყოფის თესლი ჰბადავს ახალ ყვავილებსა ცხოვრების ხეზედა“.

ჩვენ იქნება დაგვეგონ, რომ გაუკეთეთ ამისთანა შესავალი ამ სტატიასა. ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა, რომ ცხოვრება არ გამოიკრება ხოლმე კაცისაგან მოგონილ რიკრიკაზედ; რომ თუმცა იგი ბერდება, მაგრამ თითონვე გვაძლევს ხოლმე თესლს მომავალ გადახალისებულ ცხოვრებისათვის; რომ მეცნიერება და ხელოვნება არ არიან მოგონილნი კაცის ჭკვის და გამოხატულობის ვარჯიშობისაგან, რომ იგინი იბადებიან ცხოვრებისაგან და არსებობენ ცხოვრებისათვის; რომ იგინი წინ მიდიან ცხოვრების მეოხებით და მერე თითონ მიჰყავთ ცხოვრება წინა; რომ რაც მაგათგან არის მოყვანილი ცნობაში, მხოლოდ ის გადადის ხალხში და მხოლოდ იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობასა.

მაგრამ ყველამ კარგად იცის, რომ მეცნიერება და ხელოვნება. — ეგ უდიდესნი საღარონი, სადაც კაცობრიობის გენია აწყობს

ხოლმე თავის გონიერების საუნჯესა, — არ არიან ყველასათვის გაღებულნი. მაგ საღაროში შედიან ხოლმე მხოლოდ აღმოჩენულნი პირნი, მხოლოდ ხალხის დაწინაურებულს თაობას აქვს იმათ კარის გასაღები. მხოლოდ იგინი სარგებლობენ და ისაკუთრებენ იმათ საუნჯესა, მაშინ როდესაც იმათი განმანათლებელი სწივები საჭირონი არიან ყველასათვის. სადაც, რომელ ხალხშიაც ეგ არის. იქ მომეტებული ხალხი სიბნელეში დადის, მცირედი ნაწილი კი ინათლებს თავის ცხოვრების გზასა. ხალხი ყოველთვის საჭიროებს. რომ იხელთოს მეცნიერების და ხელოვნების საუნჯენი, მაგრამ ვერ მისწვდომია. მაშინ იბადება საჭიროება იმ საშუალობისა, იმ ღონისძიებისა, რომელმაც იმისთანა თვისება უნდა იქონიოს, რომ მრავალათვის მისაწვდომი გახადოს ის, რაც მეცნიერებაში და ხელოვნებაში დასაკუთრებული აქვს უმცირესსა ნაწილსა; იმ ღონისძიებამ, საშუალობამ უნდა მოჰკრიფოს ნაყოფი მეცნიერების და ხელოვნების ხეზედ და გადმოსცეს ხალხსა. ის საშუალობა, ის ღონისძიება უნდა ცდილობდეს, რომ თუ არ სრულიად ხალხთან, მომეტებულ ნაწილთან მაინც დაიჭიროს საქმე, შეიქმნას შუამავლად მეცნიერების და ხელოვნების ერთის მხრით, საზოგადოებისა და ხალხისა — მეორის მხრით. მაგ ძნელ საქმეს ასრულებს ყველგან სხვათა შორის ლიტერატურა.

ლიტერატურა, ვრცლად რო გავსინჯოთ, ნიშნავს ყოველფერს. რაც კი რამ არის დაწერილი. იგი განიყოფება ორ დიდ ნაწილად:

1) წმინდა ლიტერატურა. ანუ ბელეტრისტიკა. ანუ კიდევ როგორც ჩვენა ვბედავთ თარგმანსა, საუცხოვო ლიტერატურა. ამ ნაწილს ეკუთვნიან წერილნი ხელოვნებისანი; 2) სამეცნიერო ლიტერატურა; ამას ეკუთვნის ყოველი წერილი მეცნიერებისა. არის კიდევ ერთგვარი ლიტერატურა, რომელიც უფრო ადვილად ასრულებს ზემოდთქმულს შუამავლობასა, — მაგვარ ლიტერატურას ჰქვია „ადვილი ლიტერატურა“, იმიტომ რომ იგი დანიშნულია მხოლოდ იმისათვის, რომ უფრო, რამოდენადაც შეიძლება, გააადვილოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფის მოკრეფა საყოველთაო მოსახმარებლად, მეცნიერების და ხელოვნების ძნელი მისახვედრი ცნობები გაამარტივოს, გააადვილოს საყოველთაო გასაგებად, და ამით განავრცელოს საჭირო სწავლა და ცნობები ხალხშია. ამგვარ ლიტერატურას ეკუთვნის ჟურნალიცა...

* *

(ნაწევები შექმნილია)

ჩვენი საზოგადოების ფიზიოლოგია.

Нет, нет! нигде приюта нет!

* .

მრავალი, მრავალი წელიწადია, ჩვენო დავრდომილო ქვეყანავ, რაც შენს შვილს ერთი ცოცხალი აზრი, ერთი პატიოსნური გრძნობა არ ჩავარდნია გულში: შენ გადაჩვეულხარ ერთსაც და მეორესაც, იმიტომ რომ სიბ ქვაზედაც რომ წვეთი მუდამ, დაუყოვნებლივ სწვეთდეს, იმასაც გაარღვევს. მერე ასე გადაჩვეულხარ, რომ ნახო კიდევ ცოცხალი აზრი, პატიოსნური გრძნობა, ვერ იცნობ. ეს კიდევ არაფერი, რომ ვერ იცნო, აიღებ და იმასაც ლაფში გასვრი; იმ მიზეზით, რა მიზეზითაც დიდხანს ბნელს საპყრობილეში დამწყვდეული კაცი, როცა მზეზედ გამოვა, თვალებზედ ხელს იფარებს, რადგანაც სინათლე თვალებსა სტყენს, — ისე გადაჩვეულია, და რაც ნათელია — იმას თვალებზედ ხელის აფარებით აბნელებს. შენს ღონიერ დედამიწაზედ იქნება ხუთი და ექვსი კაცი იმისთანა დადიოდეს, რომელნიც სადმე კუთხეში ტირიან შენს ყოფაზედ, მაგრამ იმათი ხმა შენამდინ როგორ მოახწევს. თუნდ მოახწიოს, რა გამოვა? კეთილს რომ გადაჩვეულნი ვართ, იმათ ბოროტების კუდს გამოვავამთ; სიტყვას, რომელსაც იქნება გულიდამ სისხლიც ამოაყოლა, წაუშურტლავთ, გრძნობას ფეხ-ქვეშ გაუსრესთ, იმედს სასაცილოდ აუგდებთ. რა ქნას იმან? უნდა მოგვშორდეს ჩვენ, წაივდეს სადმე, დაიბალოს და

*) დასაწყისი ამ ტექსტისა წარმოადგენს ზემოთ-დაბეჭდილი მეოთხე ნაწევების განმეორებას. ზოგიერთი სტილისტიური ვარიანტებით (იხ. ზეით 386 გვერდის 1 სტრიქონიდან — ვიდრე 387 გვერდის მე-12 სტრიქონამდე).

აქ იბეჭდება ის ნაწილი, რომელიც უფრო არსებითს განსხვავებას შეიცავს.

რედ.

აგლოვოს ის ხალხი, რომელიც უყვარს, რადგანაც თვით იმ ხალხის შვილია, და რომელსაც ისე გასწვრილებია, გასწვრილებია გული და გონება, რომ სხვასაც არ ინდობს და, როგორც შურიანი, მართალს სიტყვას, პატიოსნურს ქცევას ამურტლებს და ჰრყენის. კარგია, თუ ვინმე იმათგანი იმისთანა თამამი გულისაა, რომ ხალხის სიყვარული-სათვის ამ საძაგლობას არ დაერიდება და ათას ჭირში და ვაი-ვაგლახში გააპობს მკერდით თავის მოქმეთა ბოროტებასა; მაგრამ მაინც კიდევ ხომ სიკვდილია იმისათვის, როცა ხედავს, რომ ვისთვისაც ჭირ-შია, ვისთვისაც იბრძვის, ვისთვისაც იტანჯება, ის პირველი ესვრის ქვასა სხვათა შორის. რაც უნდა თავგამოდებული იყოს, რაც ღონე და გამბედაობა ჰქონდეს, მაინც და მაინც ღონეც და გამბედაობაც მოაკლდება, მუხლი მოეჭრება ცოტად მაინცა და ხალისიც დააკლდება. თქვენ არ იცით რა ძალა აქვს საზოგადო ხმას: როცა ის კაცს აქეზებს, კლდეს გაარღვევინებს, სუსტსა ახოვნებას აძლევს; და როცა ისევ ის ხმა ბოროტობს, თვით ახილესსა ქონდრის-კაცად თუ არა ხდის, დაასუსტებს მაინცა. ტყუილად კი არა აქვთ მუშა ხალხთა ჩვეულება, რომ როცა მძიმე რასმესა სწევენ, ერთხმად დასძახებენ: ეს ხმა ბევრსა ჰშველის, სუსტს თავის უღონობას ავიწყებს. ტყუილად კი არ იციან მეომართა კიჟინა, როცა უნდათ, რომ მტრის რაზმი გაარღვიონ, — ამ კიჟინით მხდალი ლომად ხდება.

მძიმე საცხოვრებელია ეს ჩვენი ქვეყანა გონიერი კაცისათვის, იმ კაცისათვის, რომელიც თავის-თავის გარეითად, სხვაზედაცა ფიქრობს, სხვაზედაცა სწუხს. ის ჩვენში ფრთას ვერ გაშლის, სულს ვერ მოიბრუნებს. შევა დიდკაცის სახლში, თუ თითონ დიდი კაცია — პატივი აქვს, ე. ი. კანონიერად გაუღიმებენ, კანონიერად ხელს ჩამოართმევენ. თუ პატარა კაცია, მაშინ წელს გაუშინჯვენ, კარგად იგრიხება თუ არა; თუ გაჭირდა, თავს ისე დაუქრავს, რომ შუბლი მიწას დაჰკრას თუ არა; თავი მზეუტკვრიტისა აქვს თუ არა: როგორც მზეუტკვრიტე მზისკენ მიბრუნდება, ისე თავიც იმისაკენ უნდა მიბრუნდეს. ვინც ორი თუ სამი სტრიქონით თავად-აწნაურობის სიაში წინ არის მოხსენებული. ვინც ესე არ არის მოწყობილი და აგებული, ის იმათ ხელს არ მისცემს. ის დიდკაცობა, როგორც სხვაგან, ისე ჩვენში, სწორედ კუბოა, რომელიც გარედამ ხავერდით არის მოსილი და ბუზმენტებით გაბრწყინებული, მაგრამ ახსენით ის ბუზმენტები და ახადეთ თავი, შიგ ძვლების და სულის და ხორცის გახრწნილების მეტს ვერას დაინახათ. ისინი, მართალია, ცხოვე-

რებენ და შურსა მოჰგერიან ხოლმე ღარიბსა, რომელიც ოფლით შოობს ლუკმასა, მწესთვის ვერ შეუხედნია, იმიტომ რომ თუ თავის საქმეს თვალი მოარიდა, შიმშილით სული ამოუვა. მაგრამ ნუ გშურს, ღარიბო! შენი ძონძები, შენი ცრემლში ამომბალი ლუკმა, გამხმარი პური, ირჩიე იმათ ბრწყინვალეებასა. შენს ოფლით ჩამწვარ თვალებზედ და მზემოკიდებულ სახეზედ ის მაინცა ჩანს, რომ შენ მოცლა არა გქონია, რომ შენს კაცობაზედ გეფიქრნა, გონება გაგეხსნა, გული გაგეთბო; იმათ ეგეც არა აქვთ. იმათ მინის თვალებში ეტყობათ, რომ მოცალეობა....

ხელოვნება და მეცნიერება
(1862/3 წ.)

... სიტყვა შემოიტანა. ესთქვათ მოიგონა შესაფერი სიტყვა, წმინდა ქართული, ან სთარგმნა, ან კიდევ უცხო ენის სიტყვა იხმარა, მაინც-და-მაინც არც ერთს შემთხვევაში მწერალი დაჯერებული არ არი, რომ აზრი, რომელსაც მიანდობს იმ სიტყვას, ადვილად გასაგები იქნება. რაც უნდა კარგად მოიგონო სიტყვა, თუნდა წმინდა ქართულიც იყოს, რაკი იმ სიტყვას ახალს მნიშვნელობას მისცემ, ისიც ისე გაუგებარი იქნება ჯერხანად, როგორც უცხო ენის სიტყვა. ამ უკანასკნელ დროს რამდენი ახალი სიტყვა შედგა წმინდა ქართული: შიგ-მდებარება (содержание), მიქცევ-მოქცევა (отношение не в смысле математического отношения), წარტოლველი (отвлеченный), მოთხოვნილება (требование), გავლენა (влияние), მიმართულება (направление), მეცნიერება (наука), და თვით „მამული“ უწინ იხმარებოდა როგორც მარტო დედულ-მამულის სახელი. ეხლა ეგრეც იხმარება და ისეც, როგორც მთელი სამშობლო ქვეყნის საზოგადო სახელი, მაგ. ჩემი მამული საქართველო. აი, ეს სიტყვები ხომ სულ წმინდა ქართულია, მაგრამ მაინც კიდევ ადვილად გასაგებნი არ არიან. იმიტომ რომ ახლები არიან, ე. ი. ახალის აზრით და მნიშვნელობით იხმარებიან. რასაკვირველია, ამ სიტყვების აზრს შევეჩვევით თავის დროზედ, მაგრამ მინამ შევეჩვევით, იმ დრომდე ეგენი ბნელნი იქნებიან და ძნელად გასაგონნი. რაც ხალხი უფრო ნაკლებ განათლებულია, მით უფრო ცოტა სიტყვა აქვს თავის ენაშია. ანგლიაში ერთ პასტორს გამოუკვლევია, რომ ანგლიის გლეხი — თუ ხსოვნამ არ მიღალატა — თავის გრძნობის, საჭიროების, აზრის გამოხატელობად მარტო 3.000 სიტყვას ხმარობსო. დარწმუნებული ვარ, რომ 3.000 აზრის მეტი იმის გონებაში არ არის, იმიტომ რომ ყოველი სიტყვა აზრის წარმომადგენელია; თუ მეტია — მეტი აზრიც ექნებოდა. ფილოსოფოსი ხმარობსო 10.000 სიტყვას; სჩანს, რაც აზრი მეტია. სიტყვაც მეტია. შექსპირი კიო, — ამბობს იგივე, —

შექპირი, რომლის მსგავსი მწერალი ჯერ არ ყოფილა, ხმარობდაო 15.000 სიტყვასა. რაც ერთზედ ითქმის, ის მთელ ხალხზედ ითქმის. მე დარწმუნებული ვარ, რომ ერთობ ჩვენი ხალხი ანგლის ხალხზე უფრო ცოტა სიტყვით იოლად მიდის, იმიტომ რომ ისინი ჩვენზედ განათლებულები არიან: მეტი საჭიროება, მეტი გრძნობა, ერთის სიტყვით — მეტი აზრი აქვს და, რასაკვირველია. იმ აზრების გამომოქმელს მეტი სიტყვაც უნდა ჰქონდეს. თუ ხალხი ცხოვრობს, განვითარებაში არის, ე. ი. აზრიანობა. გამსჯელობა ემატება, სიტყვაც მოემატება, ენაც გაუმდიდრდება. ვინც იძახის, ნუ იხმარებთ ახალს სიტყვებსაო, იმან არ იცის, რას ამბობს. ის ამით ამბობს, რომ აზრს ნუ გვმატებთო, გონებას მხედველობას ნუ უფრცველებთო, წინ ფეხს ნუ გვადგმევინებთო, ერთი სიტყვით — კაცნი კაცობას ნუ ჩემობთო.

თუ სტატია ძნელი გასაგები გამოვა, ცოტაოდენად მაინც წინადვე ბოდიში მოვიხადეთ ამ წინასიტყვაობით. ესლა გულ-უშიშრად შევეუდგებით ჩვენს საგანსა.

რა არის ხელოვნება? რა არის მეცნიერება? ხელოვნებიდან დავიწყათ. აი, ვსოტკვათ, მიდიხართ და ხედავთ ლუსკუმას (статую), მარმარილოდამ გამოკვეთილს ადამიანის სახეს და აგებულებას. თუ ის ლუსკუმა მართლა-და წმინდა ხელოვნებაა, თანდათან უფრო მიგზიდავთ. იმიტომ რომ იმ მარმარილოდამ თანდათან გამოსკვივის შიგ-მდებარე აზრი, რომელიც თან სულსავით ჩაუყოლებია გამოკვეთსა. როგორ გამოსკვივის და რაში? დააცქერდებით სახის ყოველს ნაკვეთსა. იმიტომ რომ გამოკვეთსა. რაკი ეგ სახე შეუქმნია, ის ფიქრი ჰქონია, რომ მაგ სახით მიგახვედროს შიგ-მდებარე აზრსა. ვსოტკვათ, ის აზრი ვაუკაცობის, თავგამოდების, დიდებულების აზრია. რაკი აზრს მიხვდით, მაშინვე იმას ჰგრძნობთ, რომ ამ მარმარილოს სახემ უსიტყვოდ. უთქმელად შეგატყობინათ გამოკვეთელის აზრი. ის აზრი სახეზედ და სახის ნაკვეთებში იყო აღბეჭდილი, მერე ისე ცხადად. რომ თქვენ მაშინვე იცანით. საკვირველია, ქვამ, ქვიდამ გამოკვეთილმა. ისე ცნობიერად როგორ გითხრათ აზრი. რომელიც გამოკვეთსა ჰქონია და სახეზედ აუბეჭდია? საკვირველია, ისე როგორ გამოუყვანია სახე, რომ მარტო ვაუკაცობას, თავგამოდებას, დიდებულებას ნიშნავს და სხვა არაფერს. საკვირველია და ამ საკვირველებაშია მთელი საიდუმლოება ხელოვნებისა. ვსოტკვათ, თქვენს სიცოცხლეში გინახავთ ვაუკაცი, დიდებული, თავგამოდებული ადამიანი. ვსოტკვათ. ამ ლუსკუმის ყურებაზედ მოგავონდათ იმ

ადამიანის სახეც და შეხედულობაცა. ახლა გინდათ, რომ ეს ორი, ლუსკუმა და იმ ადამიანის სახე, ერთმანეთს შეადაროთ. შეადარეთ, მაგრამ ნახეთ, რომ ეს ლუსკუმა ვაჟკაცობაში, დიდებულებაში, თავგამოდებაში ჰგავს იმ თქვენს ნაცნობსა და სხვაში სრულიად არა, — ერთის სიტყვით ეს მარმარილოს სახე იმ კაცის სახე არ არის; ახლა სხვა ვაჟკაცის, დიდებულის, თავგამოდებულის კაცის სახე მოგაგონდათ, ახლა ისიც შეადარეთ, — ზედავთ ისევ იმას, რომ ეს ლუსკუმა ვაჟკაცობაში, დიდებულებაში, თავგამოდებაში ამასაცა ჰგავს, მაგრამ რომ სთქვათ, რომ ეს სახე იმის სახეა, არ არის იმის სახე; ახლა მესამე, ახლა მეოთხე, მთელი ქვეყნის ვაჟკაცების, დიდებულების და თავგამოდებულების სახეები ამ მარმარილოს სახეს რომ შეადაროთ, არც ერთი არც ეგვანება. და ეგვანება კიდევ. გიკვირთ თქვენ, მაგრამ საკვირველი აქ არ არის-რა. ჰგავს იმიტომ, რომ რაც საზოგადო ნიშნები ჰქონიათ მთელ ქვეყნის ვაჟკაცებს, დიდებულებს, თავგამოდებულებს, ისინი სულ არიან გამოკვეთილნი ამ მარმარილოს სახეზედ და ამიტომ გვანან და ამიტომაც ადვილად მიუხვდით გამომკვეთელს აზრს; და რაც კი კერძოობითი ნიშნები ჰქონიათ, რაც კი ერთსა ჰქონია და მეორეს კი არა, იმათთვის გული არ უთხოვებია გამომკვეთსა, ამიტომ არა ჰგავს. რაც საზოგადო ჰქონიათ, ის მოუკრეფია გამომკვეთსა, და რაც კერძოობითი, მისთვის თავი დაუნებებია, იმიტომაც ისინი ჰგვანან კიდევ და არცა ჰგვანან. ამ საზოგადო ნიშნების ერთად, წყობილად შეკრეფითა იზომება სიბრძნე და გონიერება ხელოვანისა...

ილიას ნაწარმებითა
ტიქსტი და ქრუნოლოგია

ილიას ნაწარმოებთა თემატიკა და ქრონოლოგია.

წამილები ლიტერატურაზე და ხელოვნებაზე.

* *

1. ორიოდ სიტყვა თ. რევაზ შალვას ძის ერისთავის კოზლოვიდგან „შეშლილის“ თარგმნაზედა (გვ. 3-26). — დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“, 1861 წ., № 4.

ეს პირველი კრიტიკული სტატია ილიას დაუწერია 1860 წელს (— ავტორის ბოლო მინაწერში აღნიშნულია თარიღი: 1860 წ. 5 ნოემბერი * —). და გამოგზავნილია რუსეთიდან: ილია ამ დროს ჯერ ისევ სტუდენტად იყო პეტერბურგის უნივერსიტეტში.

ილიას ამ კრიტიკულმა სტატიამ, როგორც ცნობილია, დიდი გამოხმაურება გამოიწვია იმ-დროინდელ ქართულ მწერლობაში. ამ სტატიის საწინააღმდეგოდ ჟურნალ „ცისკარში“ მოთავსებულ იქმნა მთელი რიგი საპოლემიკო წერილებისა, რასაც შედეგად მოჰყვა ილიას მეორე წერილი „პასუხი“.

*) ცისკარში თარიღი დაბეჭდილია ამ-რიგად: „ნოემბრის 5-ს. 1861 წ.“. მაგრამ აქ რასაკვირველია კორექტურული შეცდომაა (თვით ჟურნალი 1861-ის აპრილში დაიბეჭდა), და უნდა იყოს — ნოემბრის 5-ი, 1860. — (იხ. ამის შესახებ თვით ილიას შენიშვნა მეორე წერილში „პასუხი“. ჩვენი გამოცემის გვ. 56).

ავტოგრაფი ილიას ამ პირველი წერილისა არ შენახულა. ჩვენი გამოცემა დამყარებულია „ცისკარის“ პირველ-ნაბეჭდზე.

* *

2. პასუხი (გვ. 29-61). — თარიღი აღნიშნული აქვს თვით ავტორს ბოლო მინაწერში: „14 მაისი, 1861 წელი, ტფილისი“. წერილი დაიბეჭდა იმავე წელს ჟურნალ „ცისკარში“ (№ 6 — 1861 წ.).

ავტოგრაფი არ შენახულა. ჩვენი გამოცემის ტექსტი ცისკარის პირველ-ნაბეჭდს ემყარება.

* *

3. საქართველოს მოამბეზედ (გვ. 65-84). — დაიბეჭდა სახელმძღვანელო საპროგრამო წერილის სახით პირველ ნომერში ილიას მიერ დაარსებული ჟურნალისა „საქართველოს მოამბე“ (1863 წ. — იანვარი). — წერილი ხელმოუწერელად დაიბეჭდა *.

ილიას ავტოგრაფებში შენახულა ამ წერილის პირველი ესკიზი, რომელიც დაუმთავრებელ ნაწყვეტს წარმოადგენს **. — რაც შეეხება წერილის უკანასკნელ რედაქციას, მისი ხელნაწერი აღარ შენახულა; ჩვენი გამოცემის ტექსტი გადმოზეჭდილი გვაქვს „საქართველოს მოამბედან“.

ამ წერილს ილიას ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. აქ

*) ხელმოწერის ნაცვლად, წერილის ბოლოს აღნიშნულია ხუთი წერტილი (...).

**) იხ. ილიას ავტოგრაფების კრებული, ყოფ. წ.-კ. საზ. მუზეუმისა № 5029: წერილი სათაურით: — [„ჟურნალის მნიშვნელობა“] — „ცისკარი 1857 — 1863 წლამდინ“. ეს პირველი ესკიზი დაბეჭდილია ჩვენს გამოცემაში, გვ. 389 — 394.

პირველად არის მოცემული მთლიანი სისტემის სახით იდეოლოგია იმ რეალისტურ მიმართულებისა, რომელიც ქართულს მწერლობაში ილია ჭავჭავაძემ დაამკვიდრა.

* *

4. სხარტულა (გვ. 87-116). — დაიბეჭდა ჟურნალში „საქართველოს მოამბე“, 1863 წ. № 7, ფსევდონიმით „გ. ჩ.“.

თვით წერილიც ამავე დროს არის დაწერილი, 1863 წლის ივლისში, ან აგვისტოს პირველ რიცხვებში *.

პამფლეტში გამოყვანილ მოქმედ პირთა ვინაობა ილიას გახსნილი აქვს თითონ ტექსტშივე, და ამიტომ აქ სიტყვის გავრცელება საჭირო აღარაა. — ანტონ ფურცელაძე, რომელიც „ქერელი ბექას“ ფსევდონიმით სწერდა, ერთ-ერთი მთავარი თანამშრომელი იყო „ცისკრისა“ 1863 წელს, და შეურიგებელ პოლემიკას აწარმოებდა ილიასთან „ცისკრის“ ფურცლებზე. —

ტექსტი „სხარტულასი“ ჩვენს გამოცემაში დაიბეჭდა „საქართველოს მოამბის“ პირველ-ნაბეჭდის თანახმად.

გარდა „მოამბის“ პირველ-ნაბეჭდისა შენახულა ამ წერილის ილიას ავტოგრაფიც (იხ. წ.-კ. საზ. მუზეუმის ხელნაწერთა კრებულში № 5029). ეს ავტოგრაფი სწორედ ის ეგზემპლარია, საიდგანაც

*) თარიღი ირკვევა შემდეგიდან. „სხარტულას“ ტექსტში ილიას მოხსენებული აქვს ანტონ ფურცელაძის ის წერილი, რომელიც „თავხედის“ ხელმოწერით დაიბეჭდა ჟურნალ ცისკარში 1863 წ. № 6; ხოლო ცისკარის ამ ნომერს აქვს ცენზურის ვიზა — 9 ივლისი 1863 წელი. — მეორეს მხრით საქართველოს მოამბის ის ნომერი, სადაც მოთავსებულია ილიას „სხარტულა“, დათარიღებულია ცენზურის ვიზით: 22 აგვისტო 1863 წ. — ამ-რიგად „სხარტულა“ დაწერილია არა უადრეს 9 ივლისისა და არა უგვიანეს 22 აგვისტოსი.

აუწყებით „მოამბის“ ტექსტი (— ავტოგრაფს ამჩნევია სტამბაში აწყობის ნიშნები, სტამბის საღებავი). ავტოგრაფის ტექსტი საერთოდ უდგება ნაბეჭდისას, არის მხოლოდ ზოგიერთი უმნიშვნელო სტილისტიური სხვაობა ცალკე ფრაზებში*. ეს განსხვავება ცხადია იმით აიხსნება, რომ ავტორის ბეჭდვის დროს კორექტურაში შეუტანია ზოგიერთი რედაქციული ცვლილება.

ამას გარდა, როგორც ავტოგრაფთან შედარებიდან ირკვევა, „საქართველოს მოამბეში“, კორექტურულ შეცდომის გამო, გამოტოვებული ყოფილა რამდენიმე სტრიქონი. სახელობა იმ ტექსტში, რომელიც მოთავსებულია ჩვენი გამოცემის 94 გვერდზე, მე-8 სტრიქონის შემდეგ (— მომდევნოდ სიტყვებისა: „სიამოვნებით ღიმილობს“) — ავტოგრაფში არის შემდეგი ზედმეტი ადგილი:

**„პატარა მოშორებით ერთი იმერელი ბიჭი ქერელი ბეჭის
ჯოხის ცხენს ატარებს, მითამ დაღალულია, და მითამ ისე
ნაოფლიც არის, რომ ჩულის მაგიერ დახეული ცისკრის ფურ-
ცლები დაუხურამთ“.**

რომ ეს ადგილი კორექტურის შეცდომის მიზეზით არის გამოჩენილი „საქართველოს მოამბეში“. და აქ არ არის ავტორის მიერ შემდეგ შეტანილი შემოკლება. ამას გვიჩვენებს მეორე ადგილი ამ წერილისა (იხ. ჩვენი გამოცემის 100 გვ.). რომლის მიხედვითაც ზემოთ-მოყვანილი ტექსტის არსებობა იგულისხმება.

სამწუხაროდ ილიას ეს ავტოგრაფი აღმოჩნდა მას შემდეგ, რაც ჩვენი გამოცემის სათანადო ფურცლები უკვე დაბეჭდილი იყო, ამიტომ ჩვენი გამოცემის ტექსტში ეს ადგილი აღდგენილი არაა.

* *

5. სხარტულა (გვ. 119-141). — დაიბეჭდა ჟურნალ „ივერიაში“ 1879 წ. № 2. ფსევდონიმით „თქვენი თანამშრომელი“.

*) კერძოდ სცენებს ავტოგრაფში ცოტათი განსხვავებული სათაური აქვს: „ცისკრის რედაქტორი დამისი რადიინდი — ქერელი ბეჭა“.

თვით „სხარტულაც“ ამ დროსვეა დაწერილი, 1879 წლის თებერვალში*.

რომ ეს წერილი ილიას ეკუთვნის, ამას, გარდა სტილისა, ადასტურებს თანამედროვე მოწმობა ილიას ძველი თანამშრომელის გრ. ყიფშიძისა (იხ. ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფია, მ. გედევანიშვილის გამოცემა 1914 წ., გვ. XLI) და ნიკო ნიკოლაძისა.

„სხარტულა“ ეხება გიორგი თუმანიშვილის „ალმანახს“, რომელიც ორ წიგნად გამოვიდა 1878-სა და 1879 წლებში. მაგრამ გ. თუმანიშვილი აქ მხოლოდ საბაზია, უმთავრესად კი ეს პამფლეტი მიმართულია ნიკო ნიკოლაძის წინააღმდეგ. რომელიც ამ დროს გაზეთ „ოზზორის“ რედაქტორად იყო. ილია ჭავჭავაძის „ივერიასა“ და ნიკოლაძის „ოზზორს“ შორის ამ დროს პოლემიკა იყო გამართული. როგორც ლიტერატურულ, ისე საზოგადოებრივ საკითხთა გარშემო.

ილიას ამ პამფლეტის შემდეგ პოლემიკამ მეტად მწვავე ხასიათი მიიღო. და ბოლოს ეს ლიტერატურული დუელი დასრულდა ნამდვილი დუელით ილიასა და ნიკოლაძეს შორის. ილიამ 1880 წელს შეიძინა „დროება“, რომელიც ყოველდღიურ გაზეთად აქცია. და კამათი გაზეთის ფურცლებზე გადაიტანა; დუელის უშუალო მიზეზი გახდა „დროებაში“ მოთავსებული ილიას ერთ-ერთი წერილი. ილიას ბიოგრაფი გრ. ყიფშიძე ამ-რიგად გადმოგვცემს ამ დუელთან დაკავშირებულ ამბებს:

29 თებერვალს „დროების“ 46 ნომერში დაიბეჭდა მეტად მწვავე მეთაური „ოზზორის“ წინააღმდეგ. კილოზედ ცხადდ ეტყობოდა, რომ

*) სხარტულაში ილიას მოხსენებული აქვს დროებაში მოთავსებული კრიტიკა გ. თუმანიშვილზე, სამ წერილად (იხ. გვ. 120); ხოლო ეს კრიტიკა დაიბეჭდა 1879 წელს „დროების“ შემდეგ ნომრებში: 27 და 30 იანვრისა და 7 თებერვლისა.

ეს ხელ-მოუწერელი მეთაური ილიასია. იმავე დღეს ილია ღუელში იქმნა გაწვეული. ღუელი მოხდა მეორე დღეს, 1 მარტს. ნ. ნიკოლაძის სეკუნდანტები იყვნენ: პოეტი სიმბორსკი და დ. გურამიშვილი, ხოლო ილიას: ი. შალიკაშვილი და ნ. ერისთავი. სიმბორსკიმ, როგორც გულჩვილმა კაცმა, სცადა შერიგება მოწინააღმდეგეთა და, რაკი ვერა გააწყო რა, ქვითინი დაიწყო, არც ერთი არ ემეტებოდა ალბად სასიკვდილოდ და იმიტომ. ეს იყო მიზეზი, თუ სხვა რამ გარემოებაც დაერთო, საბედნიეროდ, საქმე შერიგებით გათავდა. შედგენილი იქმნა ოქმი, საცა სწერია, რომ ილია უარ-ჰყოფს თავის წერილს „დროებაში“, ხოლო ნ. ნიკოლაძე აღარ შეეხება ილიას პირადობას „ობზორში“ *.

ტექსტი ამ პამფლეტისა „სხარტულა“ ჩვენს გამოცემაში დაიბეჭდა „ივერიის“ პირველ-ნაბეჭდის თანახმად. ხელნაწერი დედანი არ შენახულა.

* *

6. საქართველო (ზოგერთი რამ). გვ. 145-157.— დაიბეჭდა გაზეთ „დროებაში“ 1876 წ. № 27 (14 მარტს).

ამ წერილის ტექსტის დასადგენად ჩვენს განკარგულებაში იყო ოთხი დედანი:

1. ილიას ავტოგრაფი A (— წ. კ. საზ. მუზ. კრებული № 5029);
2. ილიას ავტოგრაფი B (— ქართული წიგნის ხელნაწერი);
3. ხელნაწერი C: გადაწერილია სხვისი ხელით, მაგრამ შესწორებულია ილიას მიერვე, ასე რომ ავტოგრაფის მაგიერობას სწევს. (— წ. კ. საზ. მუზ. კრებული № 5297);
4. „დროებაში“ დაბეჭდილი ტექსტი.

ამ დედნების განხილვა, და მათთან დაკავშირებით სხვა არსებული მასალების გათვალისწინება, გვაძლევს საშუალებას აღვადგინოთ ისტორია და თარიღები ამ წერილის დაწერისა.

*) იხ. გრ. ყიფშიძე, ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფია, გვ. XLI. (1914 წლის გამოცემა).

ცენტრალური იდეა ამ წერილისა—მამულის შესახებ—
ავტორს გაკვრით გამოთქმული აქვს ერთ ესკიზში, რო-
მელიც 1862 წელს ეკუთვნის. (იხ. ჩვენი გამოცემა გვ.
387 — 388).

თითონ წერილი უფრო გვიანაა დაწერილი. ამასთან ეს
წერილი ორის რედაქციით მოღწეულა.

პირველი რედაქცია დაცულია ილიას ავტოგრაფში A,
და საგრძნობლად განსხვავდება ამ წერილის უკანასკნელი
რედაქციისაგან, რომელიც „დროებაში“ დაიბეჭდა. ამ პირ-
ველ რედაქციაში წერილს სათაურად აქვს; „ტ ფ ი ლ ი-
ს ი“. დაწერილია ეს პირველი რედაქცია 1866 წელს. თა-
რილი ირკვევა თითონ წერილის ტექსტიდან; წერილი
აქ იწყება ასეთის შესავლით:

„ესეც გაზეთი. მოგვეცა, მადლობა ღმერთს, ხმის ამოდების
უფლება მიიღე, რომ სხვა არა იყოს რა“...

თარიღები ქართული გაზეთების დაარსებისა გვიჩვენ-
ებს, რომ აქ იგულისხმება გაზეთი „დ რ ო ე ბ ა“, რო-
მელმაც გამოსვლა დაიწყო 1866 წელს, მარტიდან *. ამის
მიხედვით ეს წერილი 1866-შია დაწერილი, „დროების“
პირველი ნომრებისათვის.

წერილი A-ხელნაწერში წარმოადგენს არა შავებს,
არამედ დასაბეჭდად გამზადებულს გადათეთრებულ
პირს. ხოლო რით აიხსნება, რომ წერილი არ იქმნა გამო-
ქვეყნებული 1866 წელს, არამედ ათი წლით გვიან,
1876-ში. ამისი ახსნა, რასაკვირველია, იმ-დროინდელ სა-
ცნებო პირობებში უნდა ვეძიოთ. ავტორის ეროვნული

*) 60 — 70-იან წლებში ორხელ გამოვიდა გაზეთი, პირველად —
1866 წელს „დ რ ო ე ბ ა“. შემდეგ — 1877-ში „ი ვ ე რ ი ა“. ცხადია ამ
წერილში არაა ნაგულისხმევი „ივერია“, რადგან თვით ეს წერილი
(— მისი უკანასკნელი რედაქცია) ამაზე ადრე დაიბეჭდა, 1876 წელს.

რადიკალიზმი, რომელიც სჩქედს ამ წერილის თვითთელი სტრიქონიდან, ცხადია იყო იმისი მიზეზი, რომ წერილს 1866-ში დაბეჭდვა არ ელირსა.

თუ 1876-ში, ათი წლით გვიან, ილიამ მაინც მოახერხა ამ წერილის გამოქვეყნება, ეს, უნდა ვიფიქროთ, სხვათა შორის იმანაც გაადვილა, რომ 1876-ში ცენზურის სათავეში იდგა ქართველი მწერალი (დიმიტრი ბაქრაძე).

რაკი 1876-ში ილიას ხელმეორედ განუზრახავს ამ წერილის დაბეჭდვა, ბუნებრივია რომ ეს ძველი წერილი მას ხელახლა გადაუხედავს. შეუსწორებია და შეუვსია. წერილის ეს უკანასკნელი შესწორებული რედაქცია შენახულა ხელნაწერებში B და C *. გადამუშავება შეჰხებია წერილის მხოლოდ გარეგან ფორმას. რაც შეეხება წერილის იდეოლოგიურ მაგისტრალს, იგი სრულიად უცვლელად არის დატოვებული.

C-ხელნაწერის სახით ჩვენამდე შენახულა სწორედ ის დედანი, რომელიც ავტორს ცენზურაში წარუდგენია: წერილს აქვს ცენზურის ვიზა 1876 წლის 12 მარტის თარიღით.

წერილს ამ მეორე გზის საკმაოდ უვნებლად გაუვლია ცენზურული დაბრკოლება (— სჩანს იმის გამო, რომ ზემოთმოხსენებული ცენზორი ქართველი მწერალი მეტს ლიბერალიზმს იჩენდა, შედარებით წინა-დროინდელ ცენზურასთან). ცენზორს წერილში არ შეუტანია რაიმე მნი-

*) B-ხელნაწერი წარმოადგენს ამ უკანასკნელი რედაქციის შავს; იგი ნაწყვეტის სახით შენახულა (— სახელდობ შეიცავს იმ ტექსტს, რომელიც ჩვენს გამოცემაში მოთავსებულია 153 გვერდის მე-15 სტრიქონიდან — ვიდრე წერილის დასასრულამდე). — რაც შეეხება C-ხელნაწერს, იგი წარმოადგენს ამ უკანასკნელი რედაქციის გადართეხულ პირს, და სრულად არის შენახული.

შენელოვანი ცვლილება და მხოლოდ სამ ადგილას ჩაუმატებია სიტყვები აზრის დაბუნდოვანების მიზნით. სახელდობ, ამ შესწორებულ ადგილებში ილია თამედროვე საქართველოს დაძაბუნებას იგულისხმებს. ხოლო ცენზურის ჩამატება აქ ისეთ ელემენტს აძლევს ტექსტს. რომ ამ დაძაბუნების სათავე შორეულ წარსულში უნდა ვეძიოთო.

აი ეს ადგილები. (ცენზორის მიერ ჩართული სიტყვები აწყობილია **შავით**):

გვ. 147 მე-11 სტრ.: „დედის ძუძუ **[დიდი ხანია]** გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს“...

გვ. 148 — 149: „ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა, **[დიდი ხანია]** დაირღვა, ჩვენის გონებიდამ ამოშრა, და ქართველი ეხლა ერთის კუნჭულის მცხოვრებთა საკუთარი კერძობითი სახელი-ღა გახდა და არა საერთო საყოველთაო მთელის იმ ხალხისა, რომელიც **[ოდესმე]** ერთად ტანჯულა“...

ასეთია ისტორია ილიას ამ შესანიშნავი წერილისა, რომელსაც ილიას სხვა „მედევრების“ ჩვეულებრივი ზეგდრი რგებია, და რომელსაც ათი წელი მოუხდა ცდა, ვიდრე გამოქვეყნება ელირებოდა. —

დაგვრჩენია რამდენიმე შენიშვნა ტექსტის გამოცემის შესახებ.

„დროებაში“ ეს წერილი დაუბეჭდავთ C-ხელნაწერიდან (— ხელნაწერს ამჩნევია სტამბაში აწყობის ნიშნები). ტექსტი დროებისა და C-ხელნაწერისა ერთი და იგივეა, გარდა რამდენიმე ფრაზისა, რომლებიც ავტორს სჩანს კორექტურაში შეუწვრებია. ამას გარდა დროების ნაბეჭდ ტექსტში. თავის-თავად ცხადია. დაცული არის ის სიტყვები, რომელიც ცენზურამ ჩაუმატა.

ჩვენს გამოცემაში ეს წერილი დავბეჭდეთ „დროების“ ტექსტის თანახმად, მხოლოდ ცენზორის მიერ ჩამატებული სიტყვები გამოვრიცხეთ.

აღვნიშნავთ აქვე, რომ C-ხელნაწერი ხელმოწერილია ფსევდონიმით: „მ. ჯიმშერიძე“. დროებაში კი წერილი ავტორის ხელმოწერით დაიბეჭდა.

დასასრულ, შენიშვნა წერილის სათაურის შესახებ. ჩვენ არ მიგვაჩნია საბოლოოდ გამორკვეულად, თუ როგორ უნდა დაიწეროს ამ წერილის სათაური. A-ხელნაწერში (— ე. ი. პირველ რედაქციაში) წერილს სათაურად აქვს: „ტ ფ ი ლ ი ს ი“. B-ხელნაწერს, როგორც აღვნიშნეთ, თავი აკლია. C-ხელნაწერში პირველი გადამწერის ხელით მოთავსებულია სათაური: „ზ ო გ ი ე რ თ ი რ ა მ“, მაგრამ იქვე, ზევით, მეორე ხელით წარწერილია: „ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო“. (— ამავე დროს პირველი სახელწოდებაც „ზოგეირთი რამ“ ამოშლილი არაა). დროებაში კი წერილი დაიბეჭდა სათაურით: „ზ ო გ ი ე რ თ ი რ ა მ“.

* *

7. რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს (გვ. 161-167). დაიბეჭდა მეთაურების სახით გაზეთ ივერიაში 1887 წ. № 29 (8 თებერვ.) და № 30 (10 თებერვ.).

სტატია ხელმოუწერელია. რომ იგი ილიას ეკუთვნის, ამას, გარდა სტილისა, ის გარემოება ადასტურებს, რომ ეს სტატია შეტანილია ილიას თხზულებათა ხელნაწერ კრებულში, რომელიც გამოსაცემად გადაუწერიანბია (90-ანი წლის ახლო) „ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობას“, სიანს თითონ ილიას ხელმძღვანელობით (იხ. ხელნ. წ.-კ. საზ. მუზ. № 5168).

ავტოგრაფი არ შენახულა. ჩვენი გამოცემის ტექსტი დაიბეჭდა „ივერიის“ პირველ-ნაბეჭდის თანახმად.

* *

8—9. იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო (გვ. 171-177). — მოკლე ბიოგრაფია იოსებ დავითაშვილისა (გვ. 178-179). — დაიბეჭდა გაზეთ ივერიაში, 1887, № 61 (22 მარტს).

წერილები ხელმოწერილი არაა. ამ წერილების ილია-

სადმი კუთვნილებას ადასტურებს მოწმობა ნ. მთვარელი - ლიშვილისა (—რომელიც 80—90-იან წლებში ილიასთან თანამშრომლობდა წ.-კ. საზოგადოებაში); იოსებ დავითაშვილის ნაწერების გამოცემას 1890 წლისა დართული აქვს ბიოგრაფია პოეტისა, დაწერილი ნ. მთვარელიშვილის მიერ, რომლის ბოლოს მოთავსებულ ბიბლიოგრაფიაში ნ. მთვარელიშვილი აღნიშნავს: „მეთაური სტატია იოსების გარდაცვალების გამო და მისივე მოკლე ბიოგრაფია“ 1887 წ. ივერიის № 61-ში — ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნისო. (იხ. ი. დავითაშვილის თხზულებანი, „ქართ. ამხ.“ გამ. № 2, 1890 წ., გვ. LXXXIX).

ავტოგრაფი არ შენახულა. ტექსტი გადმოვიღეთ ივერიიდან.

პირველი წერილი ივერიაში მეთაურის სახით დაიბეჭდა (ზედწარწერით: „ტფილისი, 21 მარტი“) და სათაური არა აქვს. სახელწოდება, რომელიც ამ წერილს ჩვენს გამოცემაში აქვს წარწერილი (— „იოსებ დავითაშვილის გარდაცვალების გამო“—) რედაქციას ეკუთვნის.

* *

10. აკაკი წერეთელი და ვეფხის-ტყაოსანი (გვ. 183-198). — დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ 1887 წელს № 75, 76 და 77 (18, 19 და 21 აპრილისა). ხელმოუწერელი მეთაურების სახით.

თარიღების შეხვედრიდან ირკვევა, რომ ეს წერილი იმავე ხანებშია დაწერილი, როცა დაიბეჭდა, ე. ი. 1887-ის აპრილშივე *.

*) აკაკის ლექციები ვეფხის-ტყაოსანზე, რომელსაც ეხება ეს წერილი, წაგიხსული იყო 1887 წლის 26 და 29 მარტს. (იხ. იმდროინდელ გაზეთების ცნობა).

ხელნაწერი დედანი არ შენახულა. ტექსტი გადმო-
ვებეჭდეთ ივერიიდან.

თუმცა წერილი ხელმოუწერელია, მაგრამ მისი ილია-
სადმი კუთვნილება უდავოა. თვით პოეტის სიცოცხლე-
შივე არა ერთგზის ყოფილა ლიტერატურაში აღნიშნული
ილიას ავტორობა *).

ტექსტის შესახებ აქ საჭიროა დამატებითი შევნიშნოთ:

რადგან წერილის ბეჭდვა გაზეთ-ივერიაში სამ ნომერში გაგრ-
ძელდა, ამიტომაც გაზეთის ცალკე ნომრის დასაწყისში ან ბოლოში
განმეორებული არის სტერეოტიპული ფრაზები, რათა ტექსტი გა-
დაბეჭდილი ყოფილიყო ერთი ნომრიდან მეორეზე. სახელდობ:

1. გაზეთის პირველი ნომრის ბოლოს: „დან არ ჩენს ხვალ
გიტყვიო“ (იხ. ჩვენი გამოცემა, გვ. 186, სტრ. 23, შემდგომად
სიტყვისა: „ვეფხის-ტყაოსანია“).

2. გაზეთის მეორე ნომრის დასაწყისში: „ჩვენ წინა წე-
რილში, ჩვენის შეძლები სამეზრ, ვაჩვენეთ,—რასა-
ზომით და საწყაოთი უნდა შესდგომოდა კაცი
ვეფხის-ტყაოსნის ავ-კარგია ნობის გამოსარკვე-
ვად და საცოდნელად“ (იხ. იქვე).

3. მესამე წერილის დასაწყისში: „ჩვენ წინა წერილში“
(გვ. 192, სტრიქონი 24, წინ სიტყვისა: „სიმოკლისათვის“).

ეს ფრაზები, რომლებიც წერილის ტექსტში მხოლოდ იმის
გამო იყო ჩართული, რომ წერილის ბეჭდვა გაზეთის რამდენიმე
ნომერში გაგრძელდა, ჩვენს გამოცემაში აღარ შეგვიტანია. (ჩვენ
ამ შემთხვევაში დავიცავით ის ტექსტი, რომელიც წარმოდგენილია
წ.-კ. საზოგადოების გამოცემაში 1909 წლისა, სადაც აგრეთვე ეს
დანართი ფრაზები გამოშვებული არის).

* *

11. ახალი დრამების გამო (გვ. 201-212). — დაიბეჭდა
გაზ. „ივერიაში“, 1890 წელს, № 268 (16 დეკემბერისა).—

*) რომ ეს წერილი ილიას ეკუთვნის, ამას სრულის უტყველო-
ბით ადასტურებს თვით აკაკის პასუხი: „რამდენიმე სიტყვა ბატ.
ილია ჭავჭავაძის საპასუხოდ ვეფხის-ტყაოსნის გამო“ (— იხ. აკაკის
კრებული, 1898, № 5, განყოფილება მეორე, გვ. 1—18).

თვით წერილიც ამავე დროსაა დაწერილი, 9 — 16 დეკემბერს შუა *.

ხელნაწერი ამ წერილისა არ მოღწეულა და ჩვენს გამოცემაში ტექსტი ივერიიდან გადმოვიღეთ.

„ივერიაში“ წერილი ავტორის ხელმოუწერლად დაიბეჭდა. რომ იგი ილიას ეკუთვნის, ამის ერთ-ერთ საბუთად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ ეს წერილი შეტანილია ილიას ნაწერების კრებულში, რომელიც გამოსცა წერა-კითხვის საზოგადოებამ 1909 წელს **). მართალია ეს გამოცემა ილიას გარდაცვალების შემდეგ დაიბეჭდა, მაგრამ, როგორც ცნობილია, წერა-კითხვის საზოგადოებასთან ილია დაკავშირებული იყო მრავალწლოვანი მოღვაწეობით, და ამის გამო საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ საზოგადოების ხელმძღვანელთ ნამდვილი ცნობა ჰქონდათ, როცა ეს წერილი ილიას ნაწარმოებთა კრებულში მოათავსეს.

მაგრამ ამას გარდა, ამ წერილის ილიასადმი კუთვნილების უდავო მაჩვენებელია თითონ ტექსტი, ილიას თავისებური განუმეორებელი სტილი.

* *

12. წერილები ქართულ ლიტერატურაზე. (გვ. 215-257).

ეს წერილები მხოლოდ ნაწილობრივ იყო დაბეჭდილი ავტორის სიცოცხლეში, მეტი ნაწილი მას დაუბეჭდავი დარჩენია (— სჩანს საცენზურო პირობებისა გამო, როგორც ქვევით გვეჩვენება გამორკვეული).

*) დრამა „ქართველის დედა“, რომელსაც ეხება ეს წერილი, დადგმული იყო პირველად 1892 წლის 9 დეკემბერს.

**) იხ. „ილია ქავჭავაძის ნაწერები, I, კრიტიკა“ (წ.-კ. საზოგადოების გამოცემა № 97, 1909 წლ.).

სახელდობ დაბეჭდილი იყო: პ ი რ ვ ე ლ ი წ ე რ ი -
ლ ი — გაზეთ ივერიაში 1892, № 39, მეთაურის სახით; და
მ ე ო თ ხ ე წ ე რ ი ლ ი — იმავე წლის ივერიაში № 77,
ასეთის სათაურით:

ნ ი კ ო ლ ო ზ ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი

(პატარა ეტიუდი, ერთის წერილიდან ამოღებული) *.

რაც შეეხება დანარჩენ წერილებს: II, III და V **), —
ისინი მხოლოდ ეხლა იქმნა პირველად აღმოჩენილი ილიას
ხელნაწერებში.

ეს ხელნაწერი ამ ჟამად დაცულია წ.-კ. საზ. მუზეუმ-
ში (კრებული № 5297). ხელნაწერი გადაწერილია თვით
ილიას ხელით. ხელნაწერში წარმოდგენილია როგორც
დაუბეჭდავი მასალა (II, III და V წერილები), ისე ნაწი-
ლობრივ დაბეჭდილიც (IV წერილი).

ნუმერაციის თანახმად, რომელიც თვით ავტორის მიერ
არის აღნიშნული, ხელნაწერი პირველად შეიცავდა 22
ფურცელს ***). აქედან დღემდე 21 ფურცელი შენახულა;
მე-V წერილის შუა ნაწილიდან დაკარგულია ერთი ფურ-
ცელი ****).

*) პ ი რ ვ ე ლ ი წ ე რ ი ლ ი (მეთაური)—ავტორის ხელმოუწერე-
ლად დაბეჭდა, ხოლო მ ე ო თ ხ ე წ ე რ ი ლ ი (ნ. ბარათაშვილზე) —
ილიას ცნობილი ფსევდონით — სამი ვარსკვლავი: ***. (ამ ფსევდო-
ნომის — სამი ვარსკვლავის — შესახებ იხ. ილია ჭავჭავაძის ამავე
კრებულის პირველი ტომი, გვ. 471).

**) ე. ი. იმ ტექსტებს, რომლებიც მოთავსებულია ჩვენი გამოცე-
მის შემდეგს გვერდებზე: 220—231, 244—257.

***) მე-II წერილისათვის ავტორს ცალკე სათვალავი გაუქვებია:
1 — 5. — ხოლო მე-III, IV, და V წერილებს გაბმით ერთი ნუმერაცია
ქისდევს: 1 — 17. (ამ უკანასკნელ ნაწილში მე-3 ფურცელი სამ ნა-
წყვეტად არის დაყოფილი. ამას გარდა იმავე მე-3 ფურცელთან
დართულია ნუმერაციის აღუნიშნავად ორი პატარა ნაწყვეტი).

****) სახელდობ, ავტორის ნუმერაციით, მე-12.

ამ ნაწარმოების აღმოჩენა მნიშვნელოვან შენაძენად უნდა ჩაითვალოს ილიას ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში. წერილები ბევრნაირად არის საგულისხმო. ილიას კრიტიკულ ნაწერთა შორის აქ ყველაზე ინტეგრალურად არის წარმოდგენილი მისი შეხედულება მე-19 საუკუნის ქართული მწერლობის განვითარების გზების შესახებ.

ამ წერილებზე სხვა ადგილას გვექნება საუბარი უფრო დაწვრილებით; აქ კი შევჩერდებით მხოლოდ ტექსტისა და ქრონოლოგიის საკითხებზე.

წერილების ტექსტი, სჩანს, დასრულებული არაა; იგი მოულოდნელად სწყდება ვახტანგ ორბელიანის განხილვის დასაწყისზე. ასე ფართედ მოფიქრებული თხზულება, როგორიცაა ეს წერილები, რომელსაც ორი ვრცელი შესავალი მიუძღვის, შეუძლებელია ასე ბოლო-მოკვეცილად დაესრულებია ავტორს. ამასთან, აქ არაა ჯერ კიდევ განხილული რიგი მწერლებისა, რომელნიც, შესავალში დასახულის მაგისტრალის მიხედვით, აქ თითქმის განხილული უნდა ყოფილიყვნენ. — ავტორს არ მოუცია აგრეთვე პასუხი იმ კითხვაზე, რომელიც მან პირველ წერილებში აღძრა: ავტორს განზრახული ჰქონდა არა მარტო წარსულისა და თანამედროვე მწერლების საზოგადო მიმოხილვა, არამედ ამასთან დაკავშირებით იგი ჰფიქრობდა დაესახა ქართული მწერლობისა და საზოგადოებრივი აზრის განვითარების მომავალი პერსპექტივაც — „დღე ვანდელი დღე თუ რას ითხოვს ხვალისათვის“ *).

ამ ნაშრომის დაუმთავრებლობა შესაძლოა იმითაც აიხსნას, რომ იქნებ წერილების ბოლო დაკარგულიც იყ-

*) იხ. გვ. 231.

ვეს. მაგრამ ამ წერილების გაგრძელების არსებობის შესახებ არავითარი პირდაპირი ჩვენება არ მოიპოვება.

ავტორის გეგმა და ამ ნაშრომის დაუმთავრებლობის მიზეზი თითქო უფრო ბუნებრივი იქნება შემდეგ-ნაირად წარმოვიდგინოთ. როცა ავტორს დაუწყია ამ ნაშრომის ბეჭდვა, მას დაწერილი ჰქონია ამ შრომის ის ნაწილი, რომელიც დღეს ავტოგრაფის სახით შენახულა. ავტორს განზრახული ჰქონია ეს შრომა ცალკე წერილების სერიის სახით გამოექვეყნებია (— ისე როგორც სხვა მისი დიდი არა-მხატვრული ნაწერები: ცხოვრება და კანონი, აი ისტორია, ქვათა ღალადი); რომ ავტორი ცალკე წერილების სახით ჰფიქრობდა ამ შრომის გამოქვეყნებას, ეს სრულებით ცხადია ამ ნაშრომის შენახული ნაწილის გეგმიდან. ავტორს დაუბეჭდავს კიდევ **პირველი** წერილი (ივერია 1892, № 38), მაგრამ **მეორე** წერილი სჩანს ცენზურას არ გაუშვია; თუ აქ საცენზურო დაბრკოლება არ იყო, ამის გარეშე ძნელი წარმოსადგენია, თუ რით იყო გამოწვეული, რომ ავტორი მოულოდნელად **პირველი** წერილის შემდეგ **მეოთხე** წერილის ბეჭდვაზე გადასულა: მით უფრო, რომ მეორე წერილი შინაარსის მიხედვით უშუალო გაგრძელებაა პირველი წერილისა და პასუხს იძლევა სწორედ იმ კითხვაზე, რომელიც მან წარმოადგინა პირველი წერილის დასასრულში. ხოლო საცენზურო დაბრკოლება აქ მართლაც ადვილი გასაგებია, რადგან მეორე წერილში 1832 წლის შეთქმულების იდეური შეფასებაა წარმოდგენილი.

რაკი ამ-რიგად ავტორს სჩანს მეორე წერილიდანვე საცენზურო პირობები გადაეღობა, ამიტომ, უნდა ვიფიქროთ, მას აღარ განუგრძია დაწყებული შრომა, რადგან არ ჰქონდა იმედი მისი სასურველის სახით გამოქვეყნე-

ბისა, და უკვე დაწერილი ნაწილიდან დაუბეჭდავს მხოლოდ ერთი ეტიუდი, რომელიც უფრო მთლიან სახეს ატარებდა, სახელდობ მეოთხე წერილი ნ. ბარათაშვილზე.

ამას გარდა ზოგიერთი დეტალი ამ შრომის დაუბეჭდავი ნაწილიდან მას ნაწილობრივ გამოუყენებია ვახტანგ იარბელიანის ბიოგრაფიაში, რომელიც ამის შემდეგაა დაწერილი.

რომ აქ ჩვენ მიერ წარმოდგენილი განმარტება სწორი უნდა იყვეს, ამას ისიც ეთანხმება, რომ მეოთხე ეტიუდი ნ. ბარათაშვილზე ავტორს ამ ავტოგრაფიდან დაუბეჭდავს, როცა იგი უკვე მთლიანად დაწერილი ყოფილა. ავტოგრაფის შუა ნაწილიდან ამოულია *. მაშასადამე შეუძლებელია იმისი ფიქრი, რომ ილიამ იმიტომ დაბეჭდა მეოთხე წერილი პირველის შემდეგ, რომ მე-2 და მე-3 წერილები ჯერ კიდევ არ იყო დაწერილი. ავტოგრაფის ტექსტების გადამშულობა ადასტურებს, რომ ილიას ამ დროს მე-2 და მე-3 წერილი უკვე დაწერილი ჰქონია, და თუ მიუხედავად ამისა ილიამ წერილების შინაგანი კავშირი დაარღვია, და პირველი წერილის შემდეგ დაბეჭდა არა მეორე, არამედ მეოთხე წერილი, ამისი ერთად-ერთი ახსნა ის შეიძლება იყვეს, რომ მეორე წერილი სჩანს ცენზურას აღარ გაუშვია.

*) რომ სტამბაში სწორედ ამ ავტოგრაფის შუა ფურცლები იყო გაგზავნილი, ამას ადასტურებს ივერიაში ნაბეჭდისა და ავტოგრაფის ტექსტის იგივეობა; ამასვე უჩვენებს აგრეთვე ხელნაწერის გარეგანი ნიშნებიც: მე-8 ფურცელი, სადაც თავდება მესამე წერილი და იწყება მეოთხე (ნ. ბარათაშვილზე), ეს ფურცელი სტამბაში გაგზავნის დროს ორ ალაგას არის გახეული ამ წერილების ტექსტისა და ფურცლის ქვემო ნაწილზე დართული მინაწერების გასაცალკევებლად. ამას გარდა, ამ მეოთხე წერილის შემცველ ფურცლებს ატყვია სტამბაში წყობის ნიშნები, სტამბის საღებავის ლაქები.

აი ამ-რიგად წამოგვიდგება არსებული მასალების მიხედვით ამ წერილების ტექსტის ისტორია, და ის მიზეზი, თუ რად დასტოვა ილიამ ეს შრომა დაუმთავრებელი სახით.

გადავიდეთ ამის შემდეგ თარიღის კითხვაზე.

წერილების ის ნაწილი, რომლის გამოქვეყნებაც ავტორმა მოახერხა, ეს ნაწილი, — როგორც აღვნიშნეთ — დაბეჭდილი იყო 1892 წელს. ხოლო როდის არის იგი დაწერილი, იმავე 1892-ში, თუ უფრო ადრე? პასუხს ამაზე იძლევა თითონ წერილების ტექსტი. ილია იწყებს თავის წერილებს იმ საკითხის გარჩევიდან (— ძველი და ახალი თაობის შესახებ —), რომელიც აღძრული იყო დ. ხ.-ს წერილში: „ხმა შორიდან“. ხოლო ეს წერილი დაიბეჭდა ივერიაში 1892 წელს 28 იანვარს. მაშასადამე ილიას ეს წერილები დაუწყია არა უადრეს 1892-ის იანვარისა. ეს ერთი. — მეორეს მხრით ილიას ავტოგრაფების გარჩევამ გვიჩვენა, რომ როდესაც ილიას დასაბეჭდათ გადაუცია მე-IV წერილი ნ. ბარათაშვილზე, ამ დროს წერილები არსებული სახით უკვე დამთავრებული ყოფილა. ხოლო ეს მე-IV წერილი დაიბეჭდა ივერიაში 1892 წელს 15 აპრილს. ამ-რიგად ეს წერილები დაწერილი ყოფილა 1892-ის დასაწყისში, თებერვლიდან — აპრილამდე.

დასასრულ რამდენიმე განმარტება ჩვენი გამოცემის ტექსტის შესახებ:

ტექსტი პ ი რ ვ ე ლ ი წ ე რ ი ლ ი ს ა (გვ. 215-219) ჩვენს გამოცემაში გადმობეჭდილია ივერიიდან (№ 39, 1892 წ.), რადგან ავტოგრაფი, როგორც აღვნიშნეთ, არ შენახულა. ტექსტი მ ე ო თ ხ ე წ ე რ ი ლ ი ს ა (გვ. 232-243) ემყარება ავტოგრაფსა და ივერიის პირველ-ნა-

ბეჭდს *). ტექსტი მეორე. მესამე და მეხუთე წერილები — მხოლოდ ავტოგრაფების მიხედვით.

წერილებს ავტოგრაფში საერთო სათაური არა აქვთ (— ხელნაწერის ფურცლებზე აღნიშნულია მხოლოდ: „მეთაური“). სახელწოდება „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“ — რედაქციას ეკუთვნის.

* *

13. მოკლე ბიოგრაფია ვახტანგ ორბელიანისა (გვ. 261-274). — დაიბეჭდა ვახტანგ ორბელიანის ლექსების გამოცემაში 1894 წლისა.

შენახულია აგრეთვე ამ წერილის ავტოგრაფი (წ.-კ. სახ. მუზ. კრებული № 5298). ავტოგრაფი წარმოადგენს წერილის პირველ შავებს.

ავტოგრაფისა და ნაბეჭდის შედარება გვიჩვენებს, რომ 1894 წლის გამოცემაში გამორჩენილი ყოფილა, კორექტურის შეცდომის გამო, შემდეგი ადგილი, რომელიც აქ სწორ ფრჩხილებშია მოთავსებული []:

თვალ-წინ ჩვენს ტბილს და გრძნობიერს მგოსანს მუდამ ოვისი
სამშობლო უდგა, იგი სამშობლო, [რომელიც არის —

„...ძველი წინაპართ სადგურის შიენი,

სავსე ღონით და ღონით სავსით ხელით ნაშენი,

კოშკნი მაღალნი, ცისე ვრცელი. წმინდა ტაძარი,

*) ისინი არ შეიცავენ რაიმე მნიშვნელოვან სხვაობას, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ერთი-ორი სიტყვის შესწორებას, რაც ავტორს სჩანს კორექტურის დროს შეუტანია. (ტექსტების სხვაობის დროს ჩვენ უპირატესობა „ივერიის“ პირველ-ნაბეჭდს მივეცით, გარდა რასაკვირველია ისეთი შემთხვევებისა, სადაც ნაბეჭდის განსხვავება კორექტურული ხასიათის ცნობილებას წარმოადგენს).

დიდი პალატი, დიდი არე, როსმე მდიდარი,

დღეს კი უჭერო, უპატრონო, აოხრებული...”

„უჭერო, უპატრონო, აოხრებული“ სამშობლო, იგი სამშობლო]. რომელსაც ოდესღაც თავისი ჭერი ჰქონია, თავისი პატრონი ჰყოლია და სახელით და დიდებით ჰყვავებულა... განა ეს მწვევი სურათი საკმაო არ არის, კაცს ეს ამოაყენოს:

„რაც თვალთ წინა გვაქვს, გულსაკლავად ისიცა კმარა!“ *

აქ არ უნდა იყვეს ავტორის მიერ შემდეგ მოხდენილი შემოკლება, არამედ უფრო კორექტურული შეცდომა **

გარდა ამ ადგილისა, რომელიც ავტოგრაფიდან ჩავუმატეთ ჩვენი გამოცემის ტექსტს, დანარჩენში ტექსტი დაიბეჭდა თანახმად 1894 წლის ნაბეჭდისა.

დასასრულ, რამდენიმე შენიშვნა თარიღის საკითხზე.

თუ როდის არის დაწერილი ვახტანგ ორბელიანის ეს ბიოგრაფია, ამის შესახებ ზედმიწევნითი ცნობები არა გვაქვს. მაგრამ ყოველ შემთხვევაში ცხადია, რომ იგი 1893 — 1894 წლების ფარგლებს არ სცილდება, რადგან ეს ბიოგრაფია როგორცაა სჩანს დაწერილია სპეციალურად ვახტანგ ორბელიანის ლექსთა კრებულის გამოცემისათვის 1894 წლისა. ამ თარიღს ისიც ეთანხმება, რომ ილიას ამ ბიოგრაფიის დაწერის დროს გამოუყენებია ზოგიერთი ადგილები „წერილებიდან ქართულ ლიტერატურაზე“, რომელიც, როგორც ზევით გვქონდა გამორკვეული, 1892 წელს ეკუთვნის, და რომლის გამოქვეყნებაც ავტორმა საცენზურო პირობების გამო ვეღარ მოახერხა.

* *

14. სიტყვა, წარმოთქმული გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე, 25 მარტს 1883 წელს (გვ. 277-279). — დაიბეჭდა გაზ. „დროებაში“, 1883 წ. № 65.

*) იხ. ჩვენი გამოცემა, გვ. 270.

**) გარეგნულადაც ეს ადგილი ტიპიური კორექტურული შეცდომის სახეს ატარებს; გამოტოვილი ადგილის როგორც დასაწყისში ისე დასასრულში, მეორდება ერთი და იგივე ფრაზა (— „იგი სამშობლო“ —), ხოლო ასეთი განმეორება, როგორც ცნობილია, ჩვეულებრივი მიზეზია ტექსტის გამორჩენისა აწყობის დროს.

ხელნაწერი არ შენახულა. ჩვენი გამოცემა ემყარება დროებაში დაბეჭდილ ტექსტს.

* *

15. სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენებაზე 25 აპრილს 1893 წელს (გვ. 283-286). — დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“, 1893 წ., № 86.

არც ამ სიტყვის ხელნაწერი შენახულა. გადმოვბეჭდეთ ივერიიდან.

* *

16. სფირიდონის და თადეოზის ბაასი (გვ. 289-354). — დაიბეჭდა ჟურნალში „საქართველოს მოამბე“ 1863 წ. № № 5, 6, 7 და 8. — ხელმოწერილია ფსევდონომით: „ს ფ ი რ ი დ ო ნ ჩ ი ტ ო რ ე ლ ი ძ ე“.

ტექსტი ამ დიალოგისა ჩვენს გამოცემაში გადმოვბეჭდეთ „საქართველოს მოამბიდან“. ავტოგრაფი არ შენახულა.

„სფირიდონის და თადეოზის ბაასს“ თავისი ხასიათით განკერძოებული ადგილი უჭირავს ილიას იმ ნაწერებში, რომელიც წინამდებარე ტომშია მოთავსებული. იგი წარმოადგენს პოპულარულ საუბარს ლიტერატურისა და ხელოვნების საკითხებზე და მხედველობაში აქვს 60-იანი წლების ქართველი მკითხველის ლიტერატურული მომზადება. ის იდეები რომლის მქადაგებლად ილია გამოვიდა 60-იან წლებში, სრულებით ახალი მოვლენა იყო იმ დროინდელ ქართულ მწერლობაში. რასაკვირველია, ისეთი ხასიათის წერილები, როგორიცაა მაგალითად წერილი „საქართველოს მოამბეზედ“, მისაწვდომი იყო მკითხველთა მხოლოდ ვიწრო განსაზღვრული კონტინგენტი-სათვის; ქართველი მკითხველის მასსა ამ დროს ჯერ კი-

დევ „ზინაური“ მწერლობის ტრადიციებით ცხოვრობდა, და ბუნებრივია, რომ ილიას საჭიროდ დაუნახავს თავის ახლად დაარსებულ ჟურნალში „საქართველოს მოამბე“ წარმოედგინა ამ იდეების პოპულარული გადმოცემა ისეთის სახით, რომ უფრო მისაწვდომი ყოფილიყო იმ-დრო-ინდელი მარტივი მკითხველისათვის.

„სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“ დღეს, რასაკვირველია, მხოლოდ ისტორიულ ინტერესს წარმოადგენს, და თუ შეიძლება ჩვენი ყურადღება მიიქციოს, მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც აქ დასახულია 60-იანი წლების ქართველი მკითხველის ფიგურა და მისი ლიტერატურული ინტერესების წრე.

* *

აქ საჭიროა შევჩერდეთ ფსევდონიმის „ს ფ ი რ ი დ ო ნ ჩ ი ტ ო რ ე ლ ი ძ ი ს“ შესახებ, რადგან ამ ფსევდონიმზე ორნაირი ცნობა არსებობს: ერთი მას ი ლ ი ა ჭ ა ნ ვ ჯ ა ძ ე ს მიაწერს, ხოლო მეორე მ ი ხ ე ი ლ ყ ი ფ ი ა ნ ს.

ამ მეორე ცნობას, თითქო „სფირიდონ ჩიტორელიძე“ მიხეილ ყიფიანის ფსევდონიმი ყოფილიყვეს, გადმოგვცემს ანტ. ფურცელაძე. რომ გასაგები გახდეს, თუ რამდენად სანდოა ანტ. ფურცელაძის ეს ცნობა, საჭიროა მოვიგონოთ თუ როდის და რა პირობებში დასწერა ანტ. ფურცელაძემ ამის შესახებ.

როგორც მკითხველს მოეხსენება, 1863 წელს სწარმოებდა პოლემიკა ჟურნალ „საქართველოს მოამბესა“ და „ცისკარს“ შორის. „საქართველოს მოამბე“ ეს იყო ორგანო ახალი. დასისა, „თერგ-დალეულებისა“, და მისი მთავარი ხელმძღვანელი და რედაქტორი, როგორც ცნობილია, ილია იყო. რაც შეეხება „ცისკარს“, იგი თუმცა არ წარმოადგენდა ჩამოყალიბებულ მიმართულებას, მის

გარშემო უმთავრესად თავს იყრიდა ძველი თაობა ქა/რ-თველი მწერლებისა; და ამ ძველ თაობასთან ერთად „ცისკარში“ უახლოეს თანამშრომლობას ეწეოდა ახალი თაობის წარმომადგენელიც — ანტონ ფურცელაძე, რომელიც შემდეგ ნიკო ნიკოლაძემ ახალი თაობის დეზერტირის სახელით მონათლა. ანტონ ფურცელაძე ცისკარში ათავსებდა წერილებს საქართველოს მოამბის წინააღმდეგ სხვა-და-სხვა ხელმოწერით, მათ შორის ფსევდონიმით „ქერელი ბექა“. ანტონ ფურცელაძის პოლემიკურ გამოცვლებს უმთავრესად მიზანში ჰქონდა ამოღებული თითონ ხელმძღვანელი საქართველოს მოამბის დასისა, ილია ჭავჭავაძე.

თუ როგორ გამწვავებამდე მივიდა პოლემიკა ამ ორ ლიტერატურულ ბანაკს შორის, კერძოდ ილიასა და ანტ. ფურცელაძეს შორის, ამას მკითხველი წარმოიდგენს ილიას საპასუხო პამფლეტიდან „სხარტულა“, რომელიც დაწერილია ამ დროს, 1863 წლის ივლისში, და რომელიც ეხება ცისკრის რედაქტორსა და ანტ. ფურცელაძეს — „ქერელ ბექას“. (იხ. ეს პამფლეტი ჩვენს გამოცემაში, გვ. 87 — 116).

ამ პოლემიკის დროს ანტონ ფურცელაძემ („ქერელმა ბექამ“) ერთი, ლიტერატურის თვალსაზრისით საკმაოდ არა ეთიური საქციელი ჩაიდინა. ჟურნალ ცისკრის მარჯისა და ივლისის ნომერებში (1863 წლისა) მან მოათავსა წერილი — სათაურით „ქართული ლიტერატურა“ — რომელიც უმთავრესად ილიას წინააღმდეგ არის მიმართული, და სადაც ანტ. ფურცელაძე ამჟღავნებს „საქართველოს მოამბის“ საიდუმლოს, სახელდობთ თუ ვინ არიან ხელმოუწერელი და ფსევდონიმიანი წერილების ავტორები,

კერძოდ „სფირიდონ ჩიტორელიძე“ ანტონ ფურცელაძეს ჰგონებია არა თითონ ილია ჭავჭავაძე, არამედ „საქართველოს მოამბის“ წრის მეორე წარმომადგენელი, მიხეილ ყიფიანი. ამიტომაც ანტონ ფურცელაძე ასეთ პოლემიკურს ხერხს მიმართავს: მიმოხილვაში იგი ილიას ლიტერატურულ მუშაობას მიწასთან ასწორებს, ილიას ნაწერებში იგი ნიჭის ნასახს ვერ პოულობს, და ამავე დროს იგი განსაკუთრებულის ქებით მოიხსენიებს სფირიდონ ჩიტორელიძეს, რომ ამ დაპირისპირებით განსაკუთრებით დაამციროს ილია. ანტონ ფურცელაძე სწერს:

„ჩუენ დიდის სიამოვნებით წავიკითხეთ ჩიტორელიძის (მიხეილ ყიფიანის) „თადეოზისა და სფირიდონის ბაასი“. — უნდა მოგახსენოთ, რომ ამისთანა ჩინებული ქართული ენა ჯერ ჩუენს ლიტერატურაში არ შემგებდრია, და ეხლა კიდევ უფრო დავრწმუნდი, რომ ქართული ენა პართლაცა და მდიდარი ყოფილა. ამ სტატიაში სჩანს ცოდნა საქმისა და საჭიროებისა, და არა ის ცარიელი ყვინჩილაობა, რომლითაც მოამბე თავგამოდებული და გამოჩენილა“. (იხ. ცისკარი 1863, № 7, გვ. 389).

დაპირისპირება ილიასი და სფირიდონ ჩიტორელიძისა თავის-თავად რასაკვირველია კურიოზულია და გვიჩვენებს, თუ სადამდე მიდის ანტონ ფურცელაძის მიკერძება; არსებითად „სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“ გადმოგვცემს პოპულარულის ფორმით იმავე იდეებს, რასაც ილიას საპროგრამო წერილი „საქართველოს მოამბეზედ“. — ჩვენ აქ არას ვამბობთ იმის შესახებ, რომ ის შედევრები, რომელიც ილიამ საქართველოს მოამბეში მოათავსა (— „კაცია აღამიანი“, პირველი ნაწილი „გლახის ნაამბობისა“, მთელი რიგი რჩეული ლექსებისა, ხოლო იდეოლოგიური სტატიებიდან — საპროგრამო წერილი „საქართველოს მოამბეზედ“) — მხოლოდ პოლემიკურის მიკერძებით გატაცებულს მწერალს თუ შეეძლო დაეყენე-

ბია ამ პოპულარული დიალოგის „სფირიდონის და თადეოზის ბაასზე“ უფრო დაბლა.

მაგრამ ანტონ ფურცელაძე შემცდარა, როდესაც მას სფირიდონ ჩიტორელიძე სხვა პირად მიუჩნევია და არა თითონ ილია ჭავჭავაძედ. და თავისთავად ასეთს შეცდომაში მოულოდნელი არაფერია, თუ მოვიგონებთ, რომ ილია ამ დროს ფსევდონიმებს დიდის საიდუმლოებით ინახავდა. ამას გვიჩვენებს თუნდ შემდეგი შემთხვევა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ორი წლით ადრე. როდესაც ილიას, 1861 წელს, დაუმზადებია თავისი ცნობილი „პასუხი“ ცისკარში დასაბეჭდად, მას თავდაპირველად მოუწერია ფსევდონიმად „ზუმბერიძე“, და გაუგზავნია ეს „პასუხი“ თავის მეგობარისათვის ილია წინამძღვრის შვილისათვის, რომელსაც შემდეგი შინაარსის წერილსა სწერს: ეს „პასუხი“ გადაუგზავნეო ცისკრის რედაქციას, და რადგან რედაქტორმა და ცენზორმა უნდა იცოდესო ვინაობა ავტორისა, დააჯერე ისინი, რომ „ზუმბერიძე“ ნამდვილი გვარიაო. და თუ მაინც ცისკრის რედაქტორი ივ. კერესელიძე უარზე დადგეს, დაემუქრე, რომ ზუმბერიძე რუსეთის ერთ-ერთ ჟურნალში ან გაზეთში დაბეჭდავს თვით შენი ლექსების გარჩევასაო *.

რასაკვირველია 1863 წელშიაც, როდესაც ქართული მწერლობა ორ შეურიგებელ ბანაკად გაიყო, და „საქართველოს მოამბის“ პირველი ნომრების გამოსვლიდანვე პოლემიკა გაიმართა ცისკარსა და ილიას ჟურნალს შორის, ბუნებრივია რომ საქართველოს მოამბის რედაქცია მით უფრო იცავდა თანამშრომელთა ფსევდონიმების საი-

*) წერილი დაცულია მ. გედევანიშვილის არქივში. — ამავე წერილის შესახებ იხ. გრ. ყიფშიძე, ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფია (1914 წლის გამოცემა, გვ. XXIX).

დუმლოს, და ყოველ შემთხვევაში ცისკრის რედაქციას რასაკვირველია არ უნდა ჰქონოდა ამის შესახებ პირდაპირი ცნობები. ამ-რიგად, როდესაც ანტ. ფურცელაძე შეეცადა ამოეცნო საქართველოს მოამბის ხელმოუწერელი და ფსევდონიმიანი წერილების ავტორები, იგი სჩანს მხოლოდ მიგნებით ხელმძღვანელობდა და დამყარებია გარედან მოკრულ სხვა-და-სხვა ხმებს.

ყოველივე აღნიშნულის გამო, ანტონ ფურცელაძის ამ ცნობას რასაკვირველია ეკარგება ფასი, და მისი მიხედვით არავითარი გადაჭრილი დასკვნის გამოტანა არ შეიძლება.

გადავიდეთ ამის შემდეგ მეორე გადმოცემაზე. რომ ანტონ ფურცელაძე „სფირიდონ ჩიტორელიძის“ ფსევდონიმის ამოცნობის დროს შემცდარა, და რომ „სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“ ილიას ეკუთვნის, ამას ადასტურებს შემდეგი გარემოებანი:

1. გრ. ყიფშიძის მოწმობა. განსვენებული ლიტერატორი გრ. ყიფშიძე, როგორც ცნობილია, დაახლოვებული პირი იყო ილია ჭავჭავაძესთან, მისი უახლოესი თანამშრომელი ათეული წლების განმავლობაში. უეჭველია მას ზედმიწევნითი ცნობები უნდა ჰქონოდა ილიას სამწერლო მოღვაწეობაზე და მისი ფსევდონიმების შესახებ. და გრ. ყიფშიძე პოეტის ბიოგრაფიაში აღნიშნავს, რომ საქართველოს მოამბის წერილები, „ჩიტორელიძის“ ფსევდონიმით ხელმოწერილი, ილიას ეკუთვნისო *.

*) იხ. ილიას ბიოგრაფია გრ ყიფშიძისა (1914 წლის გამოცემა, გვ. XXX). რომ გრ. ყიფშიძის ეს ცნობა უაღრესად სანდოა, ეს სხვათა შორის შემდეგიდანაც სჩანს. სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით, როგორც ცნობილია, მოთავსებული იყო წერილები არა მარტო „საქართველოს მოამბეში“, არამედ შემდეგაც, 80 — 90-იან წლებში,

2. რომ „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“ — ილიას ეკუთვნის, ამას აგრეთვე შემდეგიც ადასტურებს. „ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობამ“, როგორც ცნობილია, 1890 წლებში გამოსცა ილიას მხატვრული ნაწერები; ამავე დროს გამომცემლობას განზრახული ჰქონია ილიას დანარჩენი ნაწერების გამოცემაც, და შესდგომია იმ წერილების შეგროვებას, რომლებიც ხელმოუწერელად ან ფსევდონიმებით დაიბეჭდა, ცხადია თითონ ილიას ჩვენებითა და ხელმძღვანელობით. „ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობას“ ამ მასალების ზოგიერთი ნაწილი გადაუწერიანებია კიდევ გამოსაცემად. და ეს ხელნაწერი მასალები დღეს დაცულია, როგორც აღნიშნული გვქონდა, წ.-კ. საზოგად. მუზეუმში (— იხ. ხელნაწერი № 5168). და აი ამ კრებულში, რომელიც 90-იან წლებშია შედგენილი, თვით ილიას სიცოცხლეშივე, მოთავსებულია როგორც ილიას თხზულება — ეს წერილიც: „სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“.

რაკი ამ ორი ჩვენების თანახმად „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასის“ ილიასადმი ეკუთვნილება გამორკვეულად ჩათვლება, ამიტომ აღარ შევჩერდებით აქ დანარჩენ რეალიებზე, რომელნიც თავის მხრივ ადასტურებენ ამ დასკვნას. დამატებით აქ მხოლოდ შემდეგს აღვნიშნავთ:

„სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“ ეს არის შემდეგი განვითარება იმავე თემისა, რომელიც წარმოდგენილია ილიას ხელნაწერ შავებში: „ცისკარი 1857 — 1862 წლამდინა“ (იხ. ამის შესახებ ქვემოთ, გვ. 436 — 440);

ამას გარდა, საერთოდ „სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“

„ივერიაში“ (იხ. „ივერია“ 1889 წლ. № 85, 88, 1890 წლ. №№ 178, 179). ხოლო გრ. ყიფშიძე ამ დროს ივერიის ერთ-ერთი ხელმძღვანელთაგანი იყო, პასუხისმგებელი მდივანი, და ცხადია მას კარგად უნდა სცოდნოდა, თუ ვინ სწერდა „სფირიდონ ჩიტორელიძის“ ფსევდონიმით.

ეხება საკითხების სწორედ იმ წრეს, რომელიც აინტერესებდა ილიას 1861 — 1863 წლებში, სახელდობ: ხელოვნების დანიშნულება და მიზნები, რეალისტურ მიმართულების იდეოლოგია, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის პრობლემა (— ქართული თერმინოლოგია, უცხო სიტყვების ხმარების კითხვა) და სხვა.

* *

17. **წერილი მეგობართან** (გვ. 357-363). — დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“, 1890 წ. №179 (21 აგვისტოსი). ხელმოწერილია ილიას იმავე ფსევდონიმით: „სფირიდონ ჩიტორელიძე“.

ხელნაწერი დედანი არ შენახულა; ტექსტი გადმოვიღეთ „ივერიიდან“ *.

* *

18. **სარდიონ მესხიევის კრიტიკის გამო** (გვ. 369-373). ეს წერილი ავტორის სიცოცხლეში გამოქვეყნებული არ ყოფილა და ჩვენს გამოცემაში პირველად იბეჭდება.

წერილი დაცულია ილიას ავტოგრაფში (იხ. კრებული წ.-კ. საზ. მუზეუმისა № 5297).

ილიას ავტოგრაფი წარმოადგენს ამ წერილის შავებს. ერთ ადგილას აზრის მიმდინარეობა სწყდება და ფრაზა დასრულებული არაა (იხ. გვ. 372). საერთოდ ამ ხელნაწერში წერილის ტექსტი სჩანს ჯერ კიდევ არაა საბო-

*) აღვნიშნავთ აქვე, რომ საერთო სათაურით „წერილი მეგობართან“ — ამ წლის „ივერიაში“ ორი წერილი დაიბეჭდა (№№ 178 და 179). — ტექსტი, რომელიც მოთავსებულია ჩვენი გამოცემის ამ ტომში, წარმოადგენს მეორე წერილს.

ხოლო რაც შეეხება პირველ წერილს, იგი არ ეხება ხელოვნების საკითხებს, არამედ პუბლიცისტური ხასიათისაა; ამიტომაც პირველი წერილი მოთავსებული იქნება ამ გამოცემის მეშვიდე ტომში, ილიას პუბლიცისტურ ნაწერების ჯგუფში.

ლოოდ შემუშავებული. ავტორს იგი ალბად გადათეთრების დროს უნდა შეეცხო და შეესწორებია.

ეს წერილი ეკუთვნის ილიას მწერლობის პირველ ხანას, 1861 წელს, და წარმოადგენს პასუხს სარდიონ მესხიევის წერილზე — „უსტარი ანტიკრიტიკული“, რომელიც დაიბეჭდა „ცისკარში“, 1861 წ. № 6.

არა სჩანს, რით იყო გამოწვეული, რომ ილიას ეს საპასუხო წერილი არ იქმნა გამოქვეყნებული. შესაძლოა შემდეგ თვით ილიამ აღარ სცნო საჭიროდ პასუხის გაცემა ს. მესხიევის კრიტიკაზე და გადაიფიქრა ამ წერილის დაბეჭდვა. მაგრამ ისიცაა შესაძლო, რომ ილიამ ამ წერილის გადათეთრებული პირი, რომელიც ჩვენამდე არ მოღწეულა, გაგზავნა ცისკრის რედაქციაში, მაგრამ არ დაუბეჭდეს. მართლაც, როგორც ცნობილია, განხეთქილება ილიასა და ძველი თაობის მწერალთა შორის, რომელნიც შეადგენდნენ „ცისკრის“ თანამშრომელთა მთავარ კადრს, ამაზე ადრე დაიწყო, სახელდობ მას შემდეგ, რაც გამოქვეყნდა ილიას პირველი კრიტიკული წერილი „ო რ ი ო დ ე ს ი ტ ყ ვ ა შ ე შ ლ ი ლ ი ს თ ა რ გ მ ნ ა ზ ე დ ა“. თუმცა ეს კრიტიკული განხილვა ილიას დაუბეჭდეს „ცისკარში“ (1861, № 4), მაგრამ როგორც სადისკუსიო სტატია; ამავე დროს ცისკარმა მოათავსა მთელი რიგი წერილებისა ილიას ნოვატორული იდეების წინააღმდეგ, — ბარბარე ჯორჯაძისა, გ. ბარათაშვილისა და რევ. ერისთავისა (იხ. ცისკარი 1861, № 5). შემდეგ, როდესაც ილიამ დაამზადა თავისი მეორე წერილი „პ ა ს უ ხ ი“, სადაც იგი არჩევს ამ მისი ოპონენტების შეხედულებას ლიტერატურის საკითხებზე, — ილიას ეს მეორე წერილი „ცისკრის“ რედაქციამ დიდის გაჭირვებით დაბეჭდა და თან დაურთო

მთელი რიგი საპოლემიკო შენიშვნებისა ილიას წინააღმდეგ.

კერძოდ სარდიონ მესხიევის „უსტარი ანტიკრიტიკული“ დაიბეჭდა „ცისკარის“ სწორედ იმ ნომერში (1861 წ. № 6), სადაც მოთავსებული იყო ილიას ეს მეორე წერილი „პასუხი“.

ამიტომ საფიქრებელია, რომ რაკი პოლემიკამ ილიასა და „ცისკარის“ თანამშრომელთა შორის თავიდანვე შეუძრავი ხასიათი მიიღო, ილიას აღარ დაუბეჭდეს ეს მესამე წერილი, სადაც იგი არჩევდა მესხიევის ამ „უსტარს ანტიკრიტიკულს“. მით უფრო, რომ სარდიონ მესხიევი არა მარტო თანამშრომელი იყო „ცისკარისა“, არამედ ამავე დროს ცენზორის თანამდებობასაც ასრულებდა, და ცხადია რედაქტორი განსაკუთრებით ერიდებოდა ს. მესხიევის უკმაყოფილებას.

* *

19. ცისკარი 1857—1862 წლამდინა (გვ. 377 — 397). — ტექსტი დღემდე გამოქვეყნებული არ ყოფილა და ჩვენს გამოცემაში პირველად იბეჭდება.

ეს წერილი ილიას დაუმთავრებელი დარჩომია. შენახულა იმ წერილის რამდენიმე ესკიზი, ცალკე ნაწყვეტების სახით.

ეს ესკიზები დაცულია შემდეგ ხელნაწერებში:

ნაწყვეტები I, II, III, IV და V შენახულა ილიას ავტოგრაფების კრებულში. წ.-კ. საზ. მუზეუმისა № 5029.

ნაწყვეტი VI — ილიას ავტოგრაფში C¹ (— „ქართული წიგნისა“).

ეს ესკიზები აგრეთვე ილიას სამწერლო მოღვაწეობის პირველ პერიოდს ეკუთვნის. იგი არაა ერთგვარ ინტერესს მოკლებული, რამდენადაც აქ ჩვენ გვაქვს პირ-

ველი გადმოცემა იდეების მთელი რიგისა, რომელიც შემდეგ ავტორმა სხვა-და-სხვა წერილებში განავითარა.

ისტორია ამ წერილისა, ხელნაწერი მასალების თანახმად, შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

ეს წერილი ილიას, როგორც ირკვევა, დაუწერა 1862 წელს, და ამჟამად მას როგორც მასალას ჟურნალისათვის „საქართველოს მოამბე“, რომელიც 1863 წელს უნდა გამოსულიყო.

ილიას ეს წერილი თავდაპირველად სჩანს ფართედ ჰქონდა განზრახული. იგი ჰფიქრობდა მოეცა ამ წერილში საფუძვლიანი კრიტიკული ანალიზი თანამედროვე ქართულ ლიტერატურისა, რომელიც ამ დროს წარმოდგენილი იყო ჟურნალ „ცისკარის“ სახით, და მასთან დაკავშირებით დაესახა ქართული მწერლობის განვითარების მომავალი გზები, მიეცა იდეოლოგია „ე ვ რ ა პ ე ი ზ-მ ი ს ა“ (— თვით ილიას ტერმინია).

თუ რამდენად ფართე მოცულობის უნდა ყოფილიყო ეს წერილი, ამას სხვათა შორის გვიჩვენებს ილიას მიერ შედგენილი კონსპექტი, რომელიც შენახულია ამ წერილის ესკიზებთან ერთად. ამ კონსპექტში ამოწერილია სათაურები და ციტატები განსახილველი მასალებისა ჟურნალ ცისკარიდან ხუთი წლის მანძილზე (1857 წლიდან — 1862 წლამდე). სულ კონსპექტში აღნიშნულია 129 ნაწარმოები *.

*) ეს კონსპექტი შეიცავს მხოლოდ პოეტური ნაწერების ჩამოთვლას; მაგრამ ამას გარდა ილიას განზრახული ჰქონია „ცისკარის“ მწერალთა პროზაული ნაწერების განხილვაც (— იხ. ამის შესახებ თითონ წერილის ტექსტი, გვ. 382, 384).

ეს კონსპექტი, რომელიც შენახულია ილიას წერილის ესკიზებთან ერთად, ჩვენს გამოცემაში აღარ დაგვიბეჭდავს, რადგან კონ-

‘შემდეგ, თუმცა ილიას აღარ განუხორციელებია ეს პირვანდელი განზრახვა ასეთის ფართე მასშტაბით, მაგრამ ეს ესკიზები საფუძვლად დასდებია ორს წერილს, რომელნიც ილიამ გამოაქვეყნა 1863 წელს საქართველოს მოამბეში. ეს წერილებია: „ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო ს მ ო ა მ ბ ე ზ ე დ“ და „ს ფ ი რ ი დ ო ნ ი ს და თ ა დ ე ო ზ ი ს ბ ა ა ს ი“. პირველ წერილში „ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო ს მ ო ა

სპექტი სათაურებისა და ციტატების მეტს არას შეიცავს; მხოლოდ რამდენსამე შემთხვევაში დართულია ილიას მოკლე შენიშვნები ამა თუ იმ ნაწარმოების შესახებ. მოგვყავს აქ ილიას ზოგიერთი შენიშვნა:

- 3. „სიყრმი თბელური“ (№-ისა; ცისკარი, 1857, III). როცა მოვედებო, მუზო, მოდი საფლავზედ მგლოვიარეო... ზოგიერთი პოეტი კიდეც, როგორც კერესელიძე, საფლავზედ საყვარელს ეპატიუება და გულის გამაპოზელი კვნესით იტყვის ხოლმე:

„მაშინვე ჰგრძნობენ ეს ჩემი ძვლები,

სიხარულითა და მადლობითა“...

ანუ:

„უარიბი მნახოს, ზედან დამოხროს,

გვონებ ვებრალვი, მნახავს ესე როს“...

- 24. „ყვედრება“ (გრ. რჩეულოვისა, ცისკარი, 1857, XI). პუშკინიდან არის მოპარული.
- 23. „ბ. მ. ო.“ (ცისკარი, 1857, XI). ჩვენ ეს ლექსი ალ. ჰავჭავაძისა არა გვგონია, თუმცა შიგა და შიგ კი ურევია იმი-სეული ლექსი. ერთობ არ ვარგა.
- 54. „ჩვეულებითად გახალისებულს“ (წ. — სა; ცისკარი, 1859, III). კარგია.
- 57. „განღვიძება“ (— პუშკინით, ლუკა ისარლოვისა, ცისკარი, 1859, III). არ ვარგა.
- 63. „მომაკვდავი მდიდარი“ (— კერესელიძისა, ცისკარი, 1859, V). საძაგელია“.

გარდა ძველი მწერლებისა ილიას ამ კონსპექტში მოხსენებული ყავს ახალი მწერლების ნაწერებიც. ზოგიერთი მათგანის შესა-

მ ბ ე ზ ე დ“ ილია აღარ ჩერდება თანამედროვე მწერ-
ლობის ცალკე მაგალითების კრიტიკულ განხილვაზე და
იძლევა საერთო ხასიათის საპროგრამო სტატიას, სადაც
წარმოდგენილია იდეოლოგიური საფუძვლები რეალიზ-
მისა ხელოვნებაში. ამ წერილისათვის „საქართველოს
მომამბეზედ“ ილიას აუღია შესავალი ესკიზებისა „ცის-
კარი 1857 — 1863 წლამდინ“, სახელდობ მეხუთე ნა-
წყვეტი, რომელიც გადაუმუშავებია და შეუვსია. (იხ. ეს
მეხუთე ნაწყვეტი ჩვენს გამოცემაში, გვ. 389 — 394, და

ხებ ილია აკეთებს შენიშვნებს, მაგალითად:

- 84. „ამაო ძებნა“ (— აკაკი წერეთლისა; ცისკარი, 1860, IV).
კარგია“. (აქვე ილიას ამოუწერია ოთხი ხანა ამ ლექსისა).
- 21. „ჩხიკე-ყვავ-ბუნი“ (— ზღაპარი კ. ლორთქიფანიძისა,
ცისკარი, 1857, X). რამოდენადაც გრძელია, იმოდენადაც
არ ვარგა.
- 107. „ყადის ჯორი“ (— რაფ. ერისთავისა, ცისკ. 1861, II).
მართლა და ცხოვრებას შეეფერება“.

დასასრულ, არაა ინტერესს მოკლებული აღვნიშნოთ შეხვედრა
ამ კონსპექტისა „სფირიდონის და თადეოზის ბაასთან“. ამით ერთ-
გვარად შუქი ეფინება ამ დიალოგის ილიასადმი კუთვნილების სა-
კითხს. „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასში“ — ცისკარის 1861 წლის
მაისის ნომრის შესახებ სწერია: „გადვიკითხოთ მაისის ცისკარი;
აქ არის მხოლოდ ორი ლექსთ-თხზულება: „ნაამბობი მოხუცისა“
და მეორე „გამოსალმება“. პირველია თხზულება თ. რაფ. ერისთა-
ვისა და მეორე — თ. გრიგ. ორბელიანისა. ეს ორი თხზულება გა-
ლექსილია კარგის ხელოვნებით და გრძნობით, მეტადრე „გამო-
სალმება“. (იხ. „სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“, გვ. 315). —
ილიას თავის კონსპექტში ცისკარის 1861 წლის მაისის ნომრიდან —
განსახილველ მასალად აღნიშნული აქვს სწორედ ეს ორი ლექსი;
ილია კონსპექტში სწერს:

- 113. „ნაამბობი მოხუცისა“. რაფ. ერისთავი. ხერხიანი მი-
ბაძვა არის ძველ მწერლებისადმი, მაგრამ უფრო გამოთქმის
სახიერებით, ვიდრე აზრით.
- 114. გამოსალმება — გრ. ორბელიანისა“. —

შეად. წერილს „საქართველოს მოამბეზედ“, გვ. 65 — 84). — რაც შეეხება მეორე ნაწარმოებს, დიალოგს „ს ფ ი რ ი დ ო ნ ი ს და თ ა დ ე ო ზ ი ს ბ ა ა ს ი“, იგი წარმოადგენს „ცისკრის“ მწერლების განხილვას, მხოლოდ უფრო ვიწრო მასშტაბითა და სხვანაირი ლიტერატურული ფორმით.

აღსანიშნავია აქ ისიც, რომ ილია ამ ესკიზებში გამოთქმულ იდეებს არა ერთგზის დაბრუნებია „საქართველოს მოამბის“ პერიოდის შემდეგაც:

ასე, ილიას შესანიშნავი წერილი „ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო“, რომელიც დაწერილია 1866 წელს, და რომელიც პირველად 1876-ში დაიბეჭდა, არსებითად არის შემდეგი განვითარება იმავე თემისა, რომელიც წარმოდგენილია მეოთხე ნაწყვეტში. (იხ. ეს მეოთხე ნაწყვეტი ჩვენს გამოცემაში, გვ. 387 — 388; შეად. „საქართველო“, გვ. 150 — 157).

კიდევ უფრო გვიან, „წ ე რ ი ლ ე ბ ი ქ ა რ თ უ ლ ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა ზ ე“, რომელიც ილიამ თავის სამწერლო მოღვაწეობის უკანასკნელ პერიოდში დასწერა (1892 წელს), ზოგიერთ ხაზებში იმეორებს იმავე იდეოლოგიურ მაგისტრალს, რომელიც უკვე 1862 წლის ამ პირველ ესკიზებშია მოცემული. (იხ. განსაკუთრებით გვ. 383, აგრეთვე 384 — 385. შეად. გვ. 227 — 243).

* *

20. ხელოვნება და მეცნიერება. (გვ. 401 — 403).

ეს ნაწყვეტი დაცულია ილიას ავტოგრაფების კრებულში (— ხელნაწერი წ.-კ. საზ. მუზეუმისა № 5297 *).

*) ხელნაწერს დასაწყისი აკლია, რის გამო არც წერილის სათაური შენახულა. სახელწოდება: „ხელოვნება და მეცნიერება“ — რედაქციას ეკუთვნის და აღებულია თითონ წერილის ტექსტიდან (იხ. გვ. 402, სტრ. 16).

ამ წერილს თუმცა თარიღი არა აქვს, მაგრამ ცხადია იგი 1862 — 3 წლებს ეკუთვნის; შინაარსით, და რაც განსაკუთრებით ნიშანდობლივია — თითონ ფორმითა და სტილით, ეს წერილი დაკავშირებულია ილიას ამ პერიოდის სხვა ნაწერებთან: „ცისკარი 1857 — 1862 წლამდინა“ და „საქართველოს მოამბეზედ“. ამას გარდა, ეს წერილი ზოგიერთ ხაზებში ხვდება აგრეთვე ამავე დროის მესამე ნაწერსაც: „სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“ (საკითხში: ახალი სალიტერატურო ენის თერმინებით შევსებით საჭიროება).

ეს წერილი-ნაწყვეტი დღემდე გამოქვეყნებული არ ყოფილა და ჩვენს გამოცემაში პირველად იბეჭდება.

პავლე ინგოროყვა.

ტექსტის შესწორება.

მე-3 გვერდის მე-3 სტრიქონში დაბეჭდილია: „**კაზლოვის-მიერ**
«შეშლილის» თარგმანზედა“ (— თანახმად წ.-კ. საზოგადოების გა-
მოცემისა, 1909 წლ.).

ეს ადგილი უნდა შესწორდეს შემდეგნაირად: „**კაზლოვიდან**
«შეშლილის» თარგმანზედა“ (— ამ-რიგად იყო დაბეჭდილი პირვე-
ლად „ცისკარში“, 1861 წ. № 4).
